

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίδεώρηση ● Δεκ. 1980 - Ιαν. 1981 ● τεύχος 39 ● 80 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση ●

Δεκ. 1980 - Ιαν. 1981 ● τεύχος 39 ● 80 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα (Πλάκα) 119, τηλ. 3245332

Περιεχόμενα

Μιχάλη ΠαπαγιαννάκηΠερί προετοιμασίας και αλλαγών
 Λευνίδα ΛουλούδηΜαθήματα δι' «άρχαιους» από Ανατολή και Δύση
 Γκόργου ΚαρράΕύτυχώς που υπάρχουν και παρασυναγωγές
 Μαρίας Γεραλή, Τώνιας Μοροπούλου
 Άριστείδη ΜπαλτάΓιά τό Πανεπιστήμιο, γιά τήν άριστερά, σήμερα.
 Άχιλλέα Γκέκα, Τέλη Ζαμπετάκη, Γιάννη Καλογήρου
 Λεφτέρη Παπαγιαννάκη, Γιάνη Σαχαρίδη:Έρευνα-Τεχνολογία-Ανάπτυξη
 Μίλαν ΚούντεραΠράγα ένα ποίημα που χάνεται

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Γκόργου ΔερτιλήΔυτικά πρότυπα και βαλκανικές ιδιομορφίες
 Άγγελου ΈλεφάντηΤό «Έλληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα» του Α. Μπριλλάκη
 Γρηγόρη ΒασιλαματζήΗ κρίση του βιβλίου και οι μεταφράσεις

Εύρετήριο, αλφαθητικό και θεματικό Τευχών 1980 (32-39)

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 400 δρχ., έτήσια 800. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εύρώ-
 πης: έξάμηνη 550 δρχ., έτήσια 1000 ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμηνη 600 δρχ. έτήσια 1200 ● Για
 Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Έταιρείες: έξάμηνη 600 δρχ., έτήσια 1200 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ -
 ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Αθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Έκδότης: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή, Ίδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: Άγγελος
 Έλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκύνταρο ΕΠΕ, Ύμηττου 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαραγωγή:
 Σταύρος Κουνδουράκης, Έμμ. Μπενάκη 122 και Πετσόδου 12, τηλ. 3622383 ● Έκτύπωση: Άφοι Χρυσοχού, Στυμφαλίας
 8 - Περιστέρι, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● Επιμέλεια, Άφροδίτη Άντωνάκη ● Κυκλοφορεί
 στά περίπτερα και τά διθλιπωλεία ● Κεντρική διάθεση γιά Θεσσαλονίκη και Β. Έλλάδα: διθλιπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή
 78, τηλ. 279720.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Περί προετοιμασίας και άλλων

Ἄκόμα λίγο ὑπομονή και, ἴσως μάλιστα τή στιγμή πού θά κυκλοφορήσει αὐτό τό τεῦχος, θά γλιτώσουμε τουλάχιστον ἀπό ἐκεῖνο τό βιολί τοῦ «ἐν ὄψει τῆς ἐντάξεως τῆς χώρας μας στίς Εὐρωπαϊκές Κοινότητες». Ἴσως βέβαια ἀντικατασταθεῖ ἀπό μιά ἄλλη μαγική φόρμουλα τοῦ τύπου «γιά τήν καλύτερη ὑλοποίηση (κατά τή συνδίκαιλιστική ὀρολογία) τῆς ἐντάξεως», ἀλλά πάντως ἡ μοιραία ἡμερομηνία θά ἔχει παρέλθει και θά εἶναι μιά ἔξοχη εὐκαιρία γιά ἐκείνους πού ἀκόμη διαμορφώνουν τήν «κοινή γνώμη» νά δάλουν τό μετρητή στό μηδέν και νά ἀρχίσουν κάποια νέα, πλήν κατά πάσα πιθανότητα ἐλαφρῶς μεταχειρισμένη, ἀναμέτρηση σέ κάποιο ἄλλο, και ἀσφαλῶς πάλι ἀδιέξοδο, στίβο.

Χωρίς ὕφος (θεωρήσεων), χωρίς νεῦρο (ἀπόψεων), χωρίς πνοή (σχεδίων). Ὅση αἰσιοδοξία και νά ἔχει κανεῖς δέν μπορεῖ παρά νά ἀναρωτιέται ὡς πότε ἡ κοινωνική και πολιτική ζωή αὐτοῦ τοῦ τόπου θά εἶναι σάν καουτσουκένιος τοῖχος πού ὅσο και νά τόν πιέξεις ξανάρχεται αὐθόρμητα στή θέση του.

Δείγματα ἀνάγνωσης

Και πρώτα ἀπ' ὅλα, μετά ἀπό μικρή σπονδή στόν πειρασμό τῆς χαιρεκακίας. Ποιός θυμάται και ποιός θά ἐπαναφέρει στή μνήμη μας τόν κατακλυσμό τῶν ἀνοησιῶν, τῶν ἀνακριθειῶν, τῶν παλίνδρομων και βαρύγδουπων, ἀλλά κάθε φορά ἀλάνθαστων, ἀναλύσεων, διαβεβαιώσεων, προφητειῶν, τοποθετήσεων και φανταστικῶν κινητοποιήσεων σχετικά μέ τήν ἐνταξη στήν ΕΟΚ; Ἀπό ἐκεῖνο τό «τυμπανιαῖο πῶμα» πού ἀνέδιδε τίς τελευταῖες του ἀναθυμιάσεις, μέχρι τίς μελοδραματικές ἀποχωρήσεις ἀπό τή Βουλή, τίς ὄλο και ἐπιχειμέμενες καθόδους πρὸς τό λαό (γιά τή κινητοποίησή του φυσικά), μέχρι τίς ἐκστρατείες ἐνημέρωσής μας ἀπό κάθε πλευρά (ἀπό τήν κυβερνητική μάλιστα ἐδῶ και δύο χρόνια ἀπαιτεῖται πανστρατιά, προικισμένη κιόλας μέ δεκάδες ἑκατομμύρια, 60 ἄν θυμάμαι καλά, πού ἀκόμη περιμένουμε, τήν πανστρατιά, ὄχι τά ἑκατομμύρια...), μέχρι τήν ἀτσάλινα ἀποφασιστική «ἄρνηση τετελεσμένων γεγονότων» τῶν ὁποίων ἐπαπειλήθηκε ἡ ἀνατροπή, μέχρι τούς «ὄρους» πού πρυτάνευσαν στίς διαπραγματεύσεις αὐτῶν τῶν τετελεσμένων γεγονότων, και τούς ὁποίους στή συνέχεια οἱ ἐπίδοξοι ἀνατροπεῖς δέν βρίσκουν τοῦ γούστου τους (ἀλλά θά πᾶνε νά καταγγείλουν τά μέν και τούς δέ στό Κοινοβούλιο τῆς ΕΟΚ – «Λουλές και ΝΑΤΟ τό ἴδιο συνδικάτο», ἔβγαλαν ἐπιτέλους τό ἄχτι τους οἱ διαδηλωτές τῆς ἀριστερᾶς στήν τελευταία πορεία – ποιᾶς ἀριστερᾶς, μέ ὅλες τίς ἔννοιες...), μέχρι τίς «στροφές» και τά κλωθογυρίσματα τῆς ἀξιωματικῆς (ὄχι τῆς ἀριστερᾶς, τῆς ἀντιπολίτευσης), μέχρι τή διαδοχή τῆς συμφωνίας «τύπου Γιουγκοσλαβίας» στήν «τύπου Νορβηγίας» τῆς προηγούμενης φάσης (ὄσο λάθος ἦταν ἡ πρώτη ἄλλο τόσο εἶναι και ἡ δεύτερη ἀνάγνωση – ἄν ἔγινε –, τῶν συμφωνιῶν πού ὑπέγραψε ἡ Κοινότητα), μέχρι τήν ἐθνική και ἱστορική ἐπανάσταση, τήν πρώτη μετά τό 1821, και πού θά πραγματοποιοῦνταν ἐνόψει αὐτῆς τῆς ἔρημης τῆς ἐνταξης, τῆς ἐναρμόνισης, τῆς προσαρμογῆς, τῆς προσέγγισης, και ἕνας Θεός ξέρει τί ἄλλο, πού ἐπιθυμοῦν διακαῶς «γιά τόν τόπο μας» οἱ κυβερνητικοί «ἐκσυγχρονιστές», ὅπως τούς ἀποκαλοῦν, μέ περιφρονητική διάθεση, ἀλλά ἄστοχα και παράδοξα, κάποιοι σκληροί (και προφανῶς ἀντικατευθυνιστές) τῆς ἀριστερῆς ἀντιπολίτευσης.

Ἀλλά ὅσες διακρίσεις, κατατάξεις και διαζευκτικές μεταμορφώσεις κι ἄν ἐπιβάλλει κανεῖς στόν ὄρο, ὁ ἐκσυγχρονισμός, εἴτε αὐτός πού ἐπαγγέλλεται ἡ σημερινή παράταξη τῆς ἐξουσίας, εἴτε αὐτός πού φοβοῦνται κάποιοι ἀντίπαλοί της εἴτε ὁποιοσδήποτε ἄλλος (ἀσαφῶν ὀρίων και περιεχομένου), εἴτε γενικότερα ὁ ἐπιβαλλόμενος ἀπό τίς ἐπιταγές τῶν καιρῶν, σίγουρα, δέν ξεκίνησε στό διάστημα πού μᾶς πέρασε. Χωρίς νά ἀσχοληθοῦν γιά τήν ὥρα μέ τό ποιό, πῶς και γιατί φοβοῦνται τόν ὁποιο ἐκσυγχρονισμό (μπᾶς και «φκιάζει» ὁ καπιταλισμός και μετά δέν μπορεῖ κανεῖς νά τόν «χαλάσει»; μπᾶς και ἄν δέν γίνει «ἐκσυγχρονισμός» ἀπό τή Νέα Δημοκρατία θά μᾶς καλέσουνε «ἐμᾶς» – δηλαδή αὐτούς – νά τόν κάνουμε; μπᾶς κι ἄν δέν γίνει θά πᾶνε ὅλα κατά διαβόλου και τότε θά χτίσουμε – δηλ. θά «χτίσουνε» – πάνω στά ἐρείπια τό σπιτάκι τοῦ σοσιαλισμοῦ, μεταξύ ἄλλων μέ 400.000 σήμερα ἀπεργοῦντες και αὐριο

τοῦ Jan Mtdozenic

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

«μπροστάρηδες» δημοκρατικούς και λαϊκούς μικρομαγαζάτορες;) ή έκδοχή του πού φάνηκε να έλκει την από τό 1974 κυβερνώσα παρόταξη, και πού σ' ένα βαθμό όποσδήποτε ήταν αναγκαίος στις σημερινές συνθήκες τής ελληνικής οικονομίας και του διεθνούς της πλαισίου, προσάραξε στα έλη τής διεθνούς και εσωτερικής αναποφασιστικότητάς της, στη διαρθρωτική παράλυση των κρατικών της μηχανισμών και των κοινωνικών δυνάμεων πού τήν στηρίζουν και πού αυτοί και οι συγγενείς της εξέθρεψαν. Και τό ναυάγιο πάει μακριά, από πολύ σημαντικά θέματα μέχρι μικρά και χαρακτηριστικά: έξ όνυχος τόν λέοντα αλλά και τόν μίζερο και ξεδοντιασμένο κεραιμίδογατο.

Στά «ανάπτυξιακά» βαλτονέρια

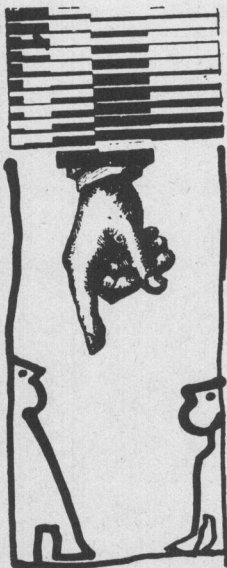
Τό φιλόδοξο και άρκούντως συνεκτικό σχέδιο βιομηχανικών επενδύσεων των πρώτων χρόνων τής μεταπολίτευσης (πετροχημικά, φαρμακευτικές πρώτες ύλες, τηλεπικοινωνιακό ύλικό, ειδικοί χάλυδες κ.λπ - 16 ή 17 νέες μεγάλες βιομηχανίες) πρώτο δήμα για τό ριζωμα μιάς κάπως ολοκληρωμένης βιομηχανικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, εξεμέτρησε τόν βίον στά χαρτιά, με κάποιες λιμνάζουσες εξαιρέσεις, κάτω από τίς συνδυασμένες επιθέσεις τής «αεριστήδικης βιομηχανικής τάξης» πού δήθεν φοβήθηκε τή «σοσιαλμανία» τής κυβέρνησης (λές και ή «συμπαθής» αυτή τάξη δέν είναι γέννημα και θρέμμα τής κρατικής παρέμβασης), τήν άδιαφορία και τή μιζέρια τής κατά τά άλλα φωνασκούσης μικροαστικής κυρίαρχης σκέψης και τήν άπόλυτη έξαθλίωση και έξαχρείωση του κρατικού μηχανισμού.

Τά στοιχειώδη, έστω κι άν εμφανίστηκαν σάν «μεγαλόπνοια», μέτρα και νομοσχέδια πού ανακοινώθηκαν τήν ίδια περίοδο (περί σχολαζουσών γαιών, περί ομαδικών καλλιεργειών, περί συνεταιρισμών, περί έργων, περί αναδιορθώσεων κ.λπ) άφέθηκαν περίπου στην τύχη τους είτε προωθήθηκαν για ψήφιση είτε όχι, άλλα δέ ούτε καν έφτασαν στο στάδιο τής προετοιμασίας (κατοχύρωση τής γεωργικής γής, κατοχύρωση του γεωργικού επαγγέλματος, γεωργικά έπιμελητήρια, κτηματολόγιο, γεωργική έρευνα...). Και βέβαια σήμερα ή ελληνική γεωργία με μιά γή πού φθίνει από άλλες ανταγωνιστικές και κερδοφόρες ή άποστειρωτικές χοήσεις, τίς τιμές γής πού φτάνουν στα ύψη, με γηρασμένο πληθυσμό πού δέν ξέρει πώς θά μπορέσει να έξασφαλίσει τή διαδοχή στην παραγωγή και πώς θά άποσυρθεί απ' αυτήν με έξασφαλισμένη τή διαβίωσή του, με πληθώρα μηχανών πού στοιχίζουν πανάκριβα και υποαπασχολούνται, με κόστος εργατικών χεριών στις έκμεταλλεύσεις πού φτάνει για παράδειγμα στην έλαιοκαλλιέργεια τής Κρήτης τό 60% των συνολικών εισπράξεων από τήν παραγωγή!

Ο διοικητικός έξευρωπαϊσμός βλαχοδημαρχικού τύπου

Ο άγώνας για αναδιάρθρωση τής διοίκησης και «πάταξη τής γραφειοκρατίας» (άλλο θέμα πού ξαναεμφανίζεται κάθε τόσο όπως ανθίζουν οι πορτοκαλιές και θάλλουν οι έλαιές) έξακολουθεί να είναι «σικέ». Η πληθώρα των υπαλλήλων έξακολουθεί να συνυπάρχει σε άγαστή (και συνδικαλιστική) σύμπνοια με τήν τραγική έλλειψή τους, ανάλογα με τούς τομείς τής κυβερνητικής, άν μπορεί να πεί κανείς έτσι, δραστηριότητας: έξακολουθεί να υποδαθμίζεται ό,τι έχει σχέση με τήν κοινωνική ύποδομή, τήν έξυπνότητα του πολίτη και τήν κοινωνική παραγωγικότητα (από τροχαία μέχρι ταχυδρομεία, τήν προσχολική εκπαίδευση, τήν έρευνα και τή στελέχωση στην παραγωγή) και να δοξάζεται ό,τι σχετίζεται με καρέκια (στην είσοδο ή στα έγκατα των ύπουργείων και των ύπηρεσιών), πολυθρόνα ή σκαμνάκι γύρω από τό μεγάλο τραπέζι όπου διακινούνται συμβουλοι, παροχές, «μόνιμες ύπερωρίες», έπίδοματα, προσκόμματα, και φακελάκια.

Στό μεταξύ μετά από 5 χρόνια «προετοιμασίας» για τήν ένταξη και 18 μέρες πριν από τήν ολοκλήρωσή της, κρίθηκε «έπειγον» να άποφασιστεί ποιός θά εκπροσωπεί τή χώρα στα συμβούλια Υπουργών τής ΕΟΚ, ύπουργός παραπονιέται πώς δέν ενημερώθηκε για τά άγροτικά και άφέθηκε να προβάλει τίς θέσεις του με... άρχαία γνωμικά (τρεις χιλιάδες χρόνια Εύρωπληγες είμαστε, μά τό Δία) ενώ κανείς ακόμη δέν έχει πει στους έλαιοπαραγωγούς από πού και πώς θά εισπράτουν τήν κοινοτική έπίδότηση για κάθε κιλό λάδι πού θά παράγουν.

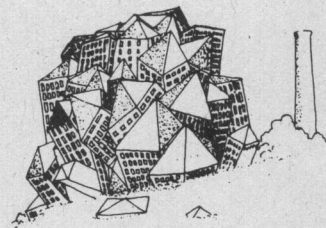

του Jan Mladozemiec

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἀποκεντρωμένη σύγχυση

Ἄλλά και γενικότερα τὰ περί ἐναρμόνισης και ἐκσυγχρονισμοῦ πλησιάζουν τὸ βαθμὸ μηδέν τῆς ἀξιοπιστίας και φερεγγυότητας, και ὄχι βέβαια χάρι στὶς φιλότιμες προσπάθειες (ποιές;) τῶν ἀντιεκσυγχρονιστῶν. Ἡ ἀποκέντρωση μεταφράζεται σὲ χορὸ μεταθέσεων κάποιων ἀνεπαρκῶν ἢ ξεροκέφαλων νομαρχῶν, ἀλλὰ σὲ ἐρώτηση πού ἀφοροῦσε τὸν κατάλογο τῶν δραστηριοτήτων, πού ἐπιβάλλεται νὰ φύγουν ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὴν περιφέρεια, ὁ προηγούμενος πρωθυπουργὸς ἤδη ἀπαντοῦσε ὅτι τέτοιο κατάλογο «δέν τοῦ δίνουν», και ὅτι, ἐν πάσῃ περιπτώσει, κανεὶς δέν τὸν θέλει (στὸν τηλεφωνικό κατάλογο ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ ἄλλα γραφικὰ δώδεκα κέντρα γεωργικῶν ἐρευνῶν μὲ ἔδρα τὴν Ἀθήνα!). Ἡ αὐτοδιοίκηση ἐρμηνεύεται ὡς ἐκτακτες παροχές τοῦ κράτους πρὸς τοὺς δήμους και κοινότητες, πού παράλληλα ἀρνοῦνται νὰ ἔχουν «ἴδιους πόρους» γιὰ νὰ μὴν εἶναι «φορομπήχτες τοῦ λαοῦ»! Οἱ «ἀντίπαλες» πόλεις τῆς Ἀθήνας, ἄσχετα ἀπὸ τὴ συζητήσιμη θεωρητικὴ τῆς σύλληψη, θὰ περιμένουν ἀκόμη γιὰ πολὺ τὸ δαιτητὴ πού θὰ θέσει τοὺς κανόνες τῆς πάλης και τὰ «σημεῖα» πού θ' ἀποφασίσουν γιὰ τὴ «νίκη». Ὁ ὑπουργὸς χωροταξίας ἀσχολεῖται ἐπὶ μῆνες τώρα μὲ τὸ πῶς θ' ἀλλάξει ὅ,τι προώθησε ὁ προκατόχος του πρὸς ὄφελος, δήλωσε, τῶν «λαϊκῶν τάξεων», ἐκείνων π.χ. πού ὅπως ἢ «Ἐνωση Ἰδιοκτητῶν» δηλώνουν πῶς οὔτε «σπιθαμὴ ἀπὸ τὴ γῆ τους δέν δίνουν γιὰ νὰ τοὺς τὴ φᾶνε τὰ μονοπώλια» (δημιουργικὴ ἀφομοίωση τῆς «ἐπαναστατικῆς» ὀρολογίας...), τὴ γῆ δηλαδή πού προορίζεται γιὰ δρόμους, πλατεῖες, πεζοδρόμια, παιδότοπους κ.λπ. ἐκείνων ἐπίσης πού μόνον ἢ μετὰ πολλῶν διεκδίκησαν και πέτυχαν νὰ ἀποδυναμωθεῖ κάθε ἄλλη διάταξη πού θὰ ἐκσυγχρόνιζε τὴ στοιχειώδη λειτουργία τῶν πόλεων (ἀπὸ τὰ γκαράζ, ἀχρείαστα νὰ εἶναι, ἔστω κι ἂν κάθε πολυκατοικία σημαίνει πενταπλασιασμό τῶν αὐτοκινήτων στὸν ἴδιο χῶρο, ὡς τοὺς πεζόδρομους, ἔστω κι ἂν οἱ παρόχθιοι μαγαζάτορες θησαυρίζουν στὴ συνέχεια...). Θαυμαστὴ σύμπτωση και πτώση τοῦ ἀντιμπεριαλιστικοῦ και τοῦ βλαχοδημαρχικοῦ ἀντι-ἐκσυγχρονισμοῦ.

Ἐν ὄψει τῆς ἐντάξεως στὴν ΕΟΚ: «καλὴ χρονιά»

Νὰ συνεχίσει κανεὶς ἔτσι και ὡς ποῦ; Ὡς τὴν ἐπαγγελία τῆς ἐπαύριο πού θὰ τραγουδᾷ, τότε πού θὰ ξυρίζουμε τζάμπα, θὰ προσφέρουμε ἓνα πιλάφι σὲ κάθε ταξιδιώτη και μιά στολή σὲ κάθε ἐργαζόμενο νὰ πηγαίνει στὸν Παρνασσό; Τὸ τελευταῖο εἶναι καινούριο και δηλώθηκε στὴ Βουλὴ ἀπὸ συμπαθὴ βουλευτὴ και ἴσως μεθαιριανὸ ὑπουργό. Τὰ ἄλλα εἶναι παλιότερα, ἑλληνικά και διεθνή, και παροιμιώδη. Μαζί, προδιαγράφουν ἄραγε και ἀφραυτῶν, τὴ μόνη δυνατὴ ἐναλλακτικὴ λύση στὴν παραπάνω, δειγματοληπτικὴ ψηλάφηση τῶν τελευταίων προκοινοτικῶν μας ἡμερῶν; Ἀπὸ χρόνια λέμε ὅτι δέν πρέπει ν' ἀφεθοῦμε στὴν ἰδεολογία τοῦ ἀεριστῆ διότι ἄλλες δυνατότητες ὑπάρχουν και μποροῦν νὰ διανοιχτοῦν. Ἄμποτε. Καὶ καλὴ χρονιά.

17.12.80

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Εὐτυχῶς ὑπάρχουν και παρασυναγωγές

Εἶναι περιττὸ πιά νὰ μιλήσει κανεὶς γιὰ τὴ σημασία πού ἔχει σήμερα ἢ μελέτη τῶν ἀνατολικῶν κοινωνιῶν γιὰ τὸ κομμουνιστικὸ κίνημα. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἢ Διεθνῆς Συνάντηση πού ὀργάνωσε τὸ Ἄντι τὰ τέλη Νοεμβρίου στὴν Πάντειο μὲ θέμα τὴ φύση τῶν «Λαϊκῶν Δημοκρατιῶν» δέν ἦταν ἀπὸ τὰ γεγονότα πού ἔχουμε συνηθίσει ἐδῶ: οἱ λιγοστὲς παρόμοιες συναντήσεις γίνονται πάντα μακριά, πολὺ μακριά μας, και σχεδόν ἐκ συστήματος τίς πληροφοροῦμαστε ἑλλιπέστατα και ἀποσπασματικά, ἀνάλογα μὲ τίς πολιτικὲς ἐπιλογές τοῦ ὁποιοῦ ἀριστεροῦ ἐντύπου εὐδοκῆσει νὰ μεταφράσει κάτω.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Γιά πρώτη λοιπόν φορά στην Ελλάδα τό ζήτημα τών Ανατολικών χωρών έγινε αντικείμενο δημόσιας συζήτησης σέ δημόσιο χώρο, μέ αυτό σάν αποκλειστικό θέμα καί μέ ανθρώπους πού ήρθαν απ' έξω ειδικά για τό σκοπό αυτό. Καί καλά έκανε. Γιατί αν οί άριστεροί έχουμε άρχισει πιά νά συμφωνούμε ότι «έπιτέλους ξέσπασε ή κρίση τού μαρξισμού», τή συζήτηση για τήν κρίση αυτή πρέπει τώρα νά τήν τραθήξουμε οριστικά από τά πηγαδάκια τής άριστεράς καί τίς πηγάδες τής δεξιάς, νά μήν αφήνουμε πλέον τήν κρίση μας νά μās τήν αποδίδουν άλλοι αλλά νά τήν διεκδικήσουμε, νά δημοσιοποιήσουμε, νά κοινοποιήσουμε τούς προβληματισμούς καί τίς έγνοιες μας σέ όλο τόν κόσμο. Σέ φίλους καί έχθρούς.

Θά 'ταν λοιπόν γκρίνια καί μεμψιμοιρία νά έπισημάνει κανείς τίς φωναχτές άδυναμίες τής πρόσφατης συζήτησης. Γιατί ή κατά τό μουγκανητό τού Ριζοσπάστη «χυδαία αντικομμουνιστική παρασυναγωγή» τής Παντείου ήταν μιά άρχή. Καί οί άρχές δικαιούνται νά 'ναι λειψές· στό χέρι μας είναι νά συνεχίσουμε μέ τό έντονότερο τέτοιο αντικομμουνισμό.

Μέ τά παραπάνω ήθελα άπλώς νά πώ ότι τό σημαντικό τελικά στή συνάντηση αυτή δέν ήταν ούτε τά όσα λέχθηκαν ούτε ή προσωπικότητα τών συνέδρων· ήταν τό ίδιο τό γεγονός. "Η, άκόμα, ή φυσική παρουσία όλων αυτών τών ανθρώπων εδώ, οί άρχές μιάς επικοινωνίας για τά πράγματα αυτά μέ τήν Εύρώπη όχι άπλώς δι' έντύπων αλλά μέ τό πηγαιν' έλα τών ίδιων τών ανθρώπων. Πού ίσως άρχισει έτσι νά ταρακουνάει τόν, άποκηρυγμένο δεδαίως, έπαρχωτισμό μας, νά μās εισάγει δίαια στήν καρδιά τών όσων λέγονται καί γίνονται άλλου. Καί κυρίως νά μās επιτρέψει νά δημιουργήσουμε άπόψεις πλουσιότερες καί συνθετότερες. "Οχι μόνο γιατί ή πολιτική κουλτούρα καί σκέψη είναι εκεί πιο προχωρημένη, αλλά καί γιατί οί άνθρωποι από άλλου θά μπορούσαν νά θέσουν τά πραγματικά τους προβλήματα κι όχι αυτά πού θέτουμε έμεις για λογαριασμό τους.

Τό θεαματικότερο νομίζω παράδειγμα για τά παραπάνω είναι οί αντιδράσεις πού ακολούθησαν τά όσα ιδιαιζόντως μαρξιστικά έλεε ο Πολωνός σύνοεδρος καί εκπρόσωπος τού ΚΟΡ στή Δύση Α. Σμόλαρ. Οί περισσότερες έρωτήσεις τού ζήτησαν ούτε λίγο ούτε πολύ τό λόγο γιατί άπέριψε, λέει, τό μαρξισμό. Κι όμως ο άνθρωπος αυτός άνέδειξε τά έξής κεφαλαιώδη: ότι ο μαρξισμός στίς Ανατολικές χώρες έχει μετατραπει στή «γλώσσα τής καταπίεσης» (παράδειγμα τρανό τό ίδιο πολωνικό εργατικό κίνημα πού δέν είναι, όπως έίπε, καθολικό, αλλά άναζητά στή θρησκευτική γλώσσα ένα ιδίωμα νά εκφράσει τά έθνικά καί κοινωνικά του αίτήματα καί όράματα). Καί ταυτόχρονα βρήκε τήν ευκαιρία νά κάνει ορισμένες ενδιαφέρουσες σκέψεις για τό διαφορετικό ρόλο τού μαρξισμού στή Δύση καί τήν Ανατολή, στήν όποία ή επίκλησή του μάλλον διασπά παρά ένώνει. Μά δέν είναι αυτό τό ύπ' άριθμόν ένα πρόβλημα τών ανατολικών μαρξιστών, ή μήπως πάλι δέν είναι συγγενικό μέ τήν ύπόθεση τής «δικτατορίας τού προλεταριάτου» στή Δύση; Είναι βέβαιο πιά ότι δέν μπορούμε νά μετράμε τό μαρξισμό τών διαφόρων άπόψεων μέ πρό τριακονταετίας κριτήρια.

Παρότι λοιπόν ή άπόδοση «μαρξιστικότητας» σέ πολλά από τά όσα λέγονται είναι ζήτημα ιδιαίτερα πολύπλοκο, υπάρχει πάντα καί ή άλλη όψη τών πραγμάτων. Οί άριστεροί καί οί κομμουνιστές όφείλουν νά συζητούν μέ όλες τίς δημοκρατικές φωνές διαμαρτυρίας πού ύψώνονται στίς Ανατολικές χώρες. Μέ τόν ίδιο ακριβώς τρόπο πού όφείλουν καί νά είναι, όπως μέ έμφαση τόνιζε πρό τριετίας στόν Πολίτη ο Βόλφ Μπίρμαν, μέ κάθε κίνημα για τήν υπεράσπιση τών ανθρώπινων δικαιωμάτων στίς χώρες αυτές. Κι αυτό όχι μόνο γιατί έτσι επιβάλλει ή δημοκρατικότητα ή γιατί οί συζητήσεις θά πλατύνουν τήν ένημέρωσή μας· αλλά κυρίως γιατί, άνεξάρτητα από τό μοντέλο πού ο καθένας μας έχει στό κεφάλι του για λογαριασμό τών ανατολικών λαών, οί πραγματικές συμμαχίες πού ψηλαφητά διαμορφώνονται εκεί είναι αυτές πού είναι καί όχι άλλες, περιλαμβάνουν δηλαδή κάθε κοινωνικής καί πολιτικής λογής ανθρώπους καί ομάδες, κι όχι φυσικά μόνο εργάτες ή άριστερούς, ούτε τά αίτήματά τους είναι - ρητά τουλάχιστον, αλλά κατά κανόνα καί ουσιαστικά - σοσιαλι-

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

σικά. Σέ παρόμοιες άρα συναντήσεις θά ακούγονται αναπόφευκτα και από ανατολικούς και από δυτικούς - όπως εξάλλου και στην Πάντειο - και απόψεις αντίλενινιστικές ή αντιμαρξιστικές ή δεξιές ή και αντικομμουνιστικές, ίσως μάλιστα και νά κυριαρχούν. Και έκ των πραγμάτων θά συμμετέχουν από μαρξιστές πού σφύζουν από σύνθετους συλλογισμούς μέχρι άγανακτισμένους και κνηνημένους ανθρώπους πού δέν έχουν τίποτα νά πουν έκτός από κάποιες φιλελεύθερες κοινοτυπίες ή και φανατικούς (λόγω ανάνηψης ή έκ γενετής) αντιμαρξιστές. Σχεδόν τά πάντα είναι θεμιτά. Δέν είναι όμως και συνθήματα.

Αν οι άριστεροι οφείλουν όχι μόνο νά αποδέχονται αλλά και νά επιδιώκουν τόν καθόλα απαραίτητο διάλογο μέ απόψεις συγγενείς ή ξένες, δέν μπορούν ταυτόχρονα νά αναγνωρίζονται σέ όλες τις κριτικές κουβέντες, νά ταυτίζονται μαζί τους, νά τις υίοθετούν, έμμεσα, στό σύνολό τους, επικαλούμενοι τήν από όλες (πλήν αυτής) τις απόψεις απαραίτητη «σφαιρικότητα». Η σχετική λοιπόν συζήτηση, γιά τούς μαρξιστές, έχει τρεις άρκετά μπλεγμένους είναι ή αλήθεια στόχους: νά διαχωρίσουν κατηγορηματικά τή θέση τους από τό σοβιετικό και τά θυγατρικά του καθεστώτα αφαιρώντας τήν πρωτοδοβουλία από τούς άστους επικριτές του, και νά ταχθούν άνεπιφύλακτα άλληλέγγυοι μέ τά κατά χώρες δημοκρατικά (τόσο γενικά, τί νά κάνουμε;) κινήματα. Νά επεξεργαστούν, δουλεύοντας μέ τόν τρόπο τους και μέ τά μέσα τους τά όσα προκύπτουν από τή σχετική κουβέντα, τή δική τους έρμηνεία και κριτική τού σταλινισμού έντάσσοντας τήν, σάν αναπόσπαστο στοιχείο, στή θεωρία αλλά και τή στρατηγική τους. Και νά άσκουν κριτική, τέλος, στίς απόψεις πού προέρχονται από άλλες ιδεολογίες και θεωρίες, ενώ διαλέγονται συνάμα μαζί τους. Πολλά θά κριθούν, πάρα πολλά, από αυτές τις «έσωτερικές» συγκρούσεις. Γιατί ή ριζική κριτική, ή άριστερή κριτική, στό καθεστώς αυτά δέν μπορεί παρά νά προέλθει τελικά από τό μαρξισμό: ή μέχρι σήμερα άδυναμία του νά τό κάνει δέν είναι παρά μία ακόμα πτυχή τής άνεπανάληπτης κρίσης πού διέρχεται.

Και αυτό τό γνωρίζουν πολλοί. Αν κάποτε οι άστοί διανοούμενοι και ή δεξιά χρησιμοποιούσαν κυρίως τή σοβιετική πραγματικότητα γιά νά δυσφημίσουν τό κομμουνιστικό κίνημα, σήμερα, πού τά πράγματα αλλάζουν, στρέφονται κυρίως στην προσπάθεια νά άβαντάρουν, νά πριμοδοτήσουν τήν έγκατάλειψη τού μαρξισμού, τήν άπόρριψη του από μεριάς μαρξιστών. Νά, γιά παράδειγμα, πού τό άρθρο τού Χ. Καρανίκα «Τρίζουν τά τρία στηρίγματα τής παραδοσιακής άριστεράς» στην *Καθημερινή*, 2.12.80, άφού εξάρει τήν από πολλούς καταδίκη τού λενινισμού ως ολοκληρωτικής θεωρίας στην τελευταία συνάντηση, ζητάει περισσότερη κριτική τού μαρξισμού, άνατροπή του. Και παραθέτει μάλιστα τή φράση τής Ρωσίδας συνέδρου Τ. Μαμόνοβα ότι «στή Ρωσία τήν έξουσία τήν έχει ένα δεξιό κόμμα». Τή φράση ό άρθρογράφος τήν εξέλαβε ως καταγγελία ή ως έπαινο; Γιατί συμβαίνει και σέ μäs εδώ τήν έξουσία νά τήν άσκει ένα δεξιό κόμμα, τού όποιου θερμός ύποστηρικτής είναι ή έφημερίδα πού τόν φιλοξενεί. Και άν ή συζήτηση δέν μπορεί νά προχωρήσει παρά εις βάρος και έναντίον τού «δεξιού» κόμματος τής Μαμόνοβα, τό ίδιο φυσικά συμβαίνει και μέ τή δεξιά πού παινεύεται γιά τό όνομά της.

Γιώργος Καρράς

Μαθήματα δι' «άρχαιούς» άπό 'Ανατολή και Δύση

Πρίν μερικούς μήνες άπ' αυτές τις σελίδες (*Πολίτης*, τεύχος 33, σ. 11-13) είχαμε σχολιάσει τήν Β' Δημόσια Συζήτηση πού είχε οργανώσει ή Έλληνική Έταιρεία Πυρηνικών Έπιστημόνων μέ θέμα «Πυρηνικοί Άντιδραστές

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Ἰσχύος». Λέγαμε τότε, ὅτι δέν συνιστοῦν μιά ἄλλη πολιτική ἐπιλογή οἱ ἐπιφυλάξεις τῶν ἀντιπολιτευομένων κομμάτων ἀπέναντι στήν κυβερνητική πρόθεση νά ἐγκαταστήσει – τό συντομότερο – πυρηνικούς ἀντιδραστήρες γιά παραγωγή ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας. Καί τοῦτο γιατί οἱ ἐπιφυλάξεις αὐτές σέ τελευταία ἀνάλυση ἀναφέρονται σέ τεχνικά ζητήματα κι ὄχι στήν καρδιά τοῦ προβλήματος: τήν ποιότητα καί ποσότητα τῶν ἀναγκῶν πού πρόκειται νά καλύψει αὐτή ἡ νέα ἐνεργειακή πηγή, ἀλλά καί τήν κοινωνική ὀργάνωση πού συνεπάγεται ἡ ἐφαρμογή της. Μέ δεδομένες ἐκείνες τίς τοποθετήσεις εἶναι μᾶλλον εὐλογία ἢ σιωπή πού κάλυψε καί πάλι τήν ὅλη ὑπόθεση, ἐνῶ ὅπως φαντάζομαι, οἱ τεχνοκράτες τοῦ ἀρμόδιου ὑπουργείου μελετοῦν μέ τήν ἤσυχία τους τή «φθηνότερη», «ἀσφαλέστερη», «ἀποδοτικότερη» πρόταση γιά τήν ἐγκατάσταση τῆς πρώτης πυρηνικῆς μονάδας στό τόπο μας.

Καί βέβαια κανείς δέν θά ἤθελε νά διαταράξει τή σιωπή αὐτή – ἡ ἄλλες παρόμοιες – σέ ἐποχές μάλιστα πού πρωτεύει ἡ ἐνέργεια καί τά ντεσιμπέλς τῶν προεκλογικῶν ἰαχῶν, ἀλλά δυό πρόσφατες ξένες δημοσιεύσεις νομίζω δέν στεροῦνται ἐνδιαφέροντος καθῶς ἡ μεθοδολογία ἀλλά καί τά συμπεράσματά τους, περιοριζόμενα στά τεχνικά προβλήματα τῆς πυρηνικῆς ἐνέργειας, ἀπό τή μιά δέν μποροῦν νά κατηγορηθοῦν γιά πολιτικό βερμπάλισμο, ρομαντισμό ἢ ἀνεδαφικότητα, ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη προσφέρουν μιά σειρά ἀπό νέα στοιχεῖα στή συζήτηση τοῦ θέματος.

Στό πρώτο¹, ὁ Dr. Purcell, πού τό 1979 ὑπῆρξε ἀπό τά βασικότερα στελέχη τῆς Ἐπιτροπῆς πού συνέστησε ὁ πρόεδρος Κάρτερ γιά τό ἀτύχημα πού συνέβη στό Three Mile Island στίς 28 Μαρτίου τοῦ ἴδιου χρόνου, ἀποκαλύπτει ὅτι τό ἀτύχημα τοῦ TMI δέν ὀφείλεται ἀποκλειστικά σέ μιά μόνο αἰτία. Ἀντίθετα θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀποτυχίας, μεγάλης κλίμακας, τοῦ συστήματος. Ἀποδείχθηκε δηλαδή ὅτι ὅλα τά συστήματα τεχνικά, μηχανικά, διεύθυνσης, αὐτοματισμῶν, ἐπικοινωνίας καί ἀσφαλείας περιείχαν κατασκευαστικά λάθη. Λάθη πού ἀπό μιά μικρή βλάβη σέ μιά ἀντλία τῆς Μονάδας II τοῦ TMI παρὰ λίγο νά ὀδηγήσουν, μέσα ἀπό μιά ἀλυσίδα γεγονότων, ἑκατοντάδες χιλιάδες ἀνθρώπους στό ἐπίκεντρο μιᾶς πυρηνικῆς καταστροφῆς. Στή συνέχεια ὁ ἀρθρογράφος ἀποδίδει τήν ἀνεπαρκῆ ἀνάπτυξη ἀποτελεσματικῶν συστημάτων ἀσφαλείας στό γεγονός ὅτι μεγάλα πυρηνικά ἀτυχήματα θεωροῦνταν ἀδύνατα μέχρι τότε. Ἐνῶ καταλήγει, ὅτι παρὰ τήν ἰδιαίτερα πολύπλοκη τεχνολογία πού διέθεταν οἱ σχεδιαστές τοῦ TMI, τό συνολικό τεχνικό σύστημα ἀπεδείχθηκε κακότεχο. Πέρα, ὅμως, ἀπό τά τεχνικά προβλήματα ἰδιαίτερα σημαντική εἶναι καί ἡ διαπίστωση τῆς γενικῆς σύγχυσης καί τῶν ἀντιφατικῶν ἀνακοινώσεων πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς, πού, ἀπό τίς πρώτες ὥρες τοῦ ἀτυχήματος, ὀδήγησαν σέ πλήρη ἀποδιάρθρωση τοῦ συστήματος μαζικῆς πληροφόρησης. Κλασικό πλέον σύμπτωμα κάθε μεγάλης οἰκολογικῆς κρίσης. Καί βέβαια σημαντικά γιά τόν πληθυσμό τοῦ TMI παραμένουν καί τά μακροπρόθεσμα ἀποτελέσματα τῆς χαμηλῆς δόσεως ἀκτινοβολίας πού ἐκλύθη κατὰ τή διάρκεια τοῦ ἀτυχήματος καί σήμερα, φυσικά, εἶναι ἄγνωστα.

Ἄλλο ποιά εἶναι βασικά τά μαθήματα πού ἐξάγονται ἀπό τό TMI; Ἀπό ὅσα ἀναφέρει ὁ Dr. Purcell σχετικά μέ τίς ἀδυναμίες κατασκευῆς, σχεδιασμοῦ καί λειτουργίας, καί πού πάντως κάθε ἄλλο παρὰ ἀνταποκρίνονται στίς ἐκτιμήσεις τῶν τομεαρχῶν τῆς ΔΕΗ (κατά τή δημόσια ἐκείνη συζήτηση) ὅτι «τό ὅλο συμβάν στό TMI θά μπορούσε νά περιορισθεῖ στά ὄρια ἐνός ἀπλοῦ λειτουργικοῦ περιστατικοῦ», θεωροῦμε πῶς ἐνδιαφέροντα ὅσα σημεῖα ἀφοροῦν τίς χῶρες πού πρόκειται «νά ἀναπτύξουν πυρηνικῆς δυνατότητες».

Τά ὑφιστάμενα συστήματα εἶναι ἐντελῶς ἀνεπαρκῆ, διατείνεται τό διακεκριμένο μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Κάρτερ, ὥστε νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς πρότυπα ἐφαρμογῆς γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς πυρηνικῆς τεχνολογίας σέ χῶρες πού ἀκόμα δέν τήν διαθέτουν. Γι' αὐτές τίς χῶρες ἀκόμα, συστάσεις τοῦ τύπου νά «ἐνισχυθοῦν» τά συστήματα ἀσφαλείας ἢ νά βελτιωθοῦν μέ ὁποιοδήποτε τρόπο ἔχουν μικρή σημασία. «Γιά παράδειγμα» ἀναφέρει ὁ Dr. Purcell «ἂν μιά χώρα δέν ἔχει δυνατότητες ἐκπαίδευσης τεχνικῶν τῶν πυρηνικῶν ἐγκαταστάσεων, δύσκολα θά μπορούσε νά ἐπιτύχει τήν «ἐνίσχυση» αὐτῶν τῶν δυνατοτήτων». Δέν γνωρίζω πόσο οἱ ἐπιφυλάξεις αὐτές αἰροῦνται – γιά χῶρες μέ περιορισμένες τεχνολογικῆς δυνατότητες – ἀπό τίς συμβουλές τοῦ ἀρθρογράφου πού συμπτ-

1. «The legacy of Three Mile Island»
by Arthur H. Purcell
περ. Modern Government / National
Development σελ. 77-84.

Δια γυμνου οφθαλμου Δια γυμνου οφθαλμου

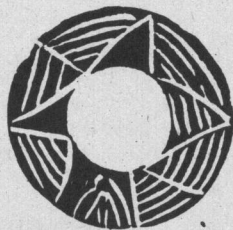
κνώνονται στο τρίπτυχο: Προσοχή – Ακρίβεια – Έντιμότητα και Ακεραιότητα. Τό βέβαιο είναι όπως δηλώνεται, ότι μετά τό ΤΜΙ «ή ασφάλεια από τήν εφαρμογή τής πυρηνικής ενέργειας θά πρέπει στό μέλλον νά αντιμετωπίζεται πιό σοβαρά».

2. «Analysis of the 1957-1958 Soviet Nuclear Accident» by John R. Trabalca, L. Dean Eymann, Stanley I. Auerbach *Pap. Science Vol. 209, N° 4454, 18.7.1980, σελ. 345-353.*

Όπως έγινε στη Σοβιετική Ένωση μετά τό πρώτο (;) σοβαρό πυρηνικό ατύχημα ανάμεσα στά 1957-1958 και αποτελεί τό περιεχόμενο του δεύτερου δημοσιεύματος.² Είναι αξιοσημείωτο ότι παρόλο πού πολλοί ειδικοί ανέφεραν ότι είχε υπάρξει κάποιο πυρηνικό ατύχημα, στην εμπειρία του όποιου αποδίδονταν και τά αύξημένα μέτρα ασφαλείας τής σοβιετικής πυρηνικής τεχνολογίας, μέχρι πρόσφατα δέν υπήρχε υπεύθυνη και τεκμηριωμένη αναφορά σ' αυτό. Μιά έκτεταμένη και περιεκτική έκθεση στοιχείων και εκτιμήσεων εξέδωσε πρόσφατα ό εξόριστος γενετιστής Ζ.Α. Μεντβέντεφ πού ζεί στό Λονδίνο. Τά συμπεράσματά του είναι ότι μία έκτεταμένη ραδιενεργός ζώνη μόλυνσης εμφανίστηκε τό χειμώνα του 1957 πρós τό 1958 στην Έπαρχία Cheliabinsk των Ουραλίων. Μέ βάση τίς πληροφορίες πού συνέλεξε από σοβιετικές ραδιοοικολογικές έρευνες πού έγιναν κοντά στό σημείο τής καταστροφής, ό Μεντβέντεφ υπολόγισε τό φορτίο και τήν έκταση τής μόλυνσης (10^5 - 10^6 curies Strontium-90, 1000 km² αντίστοιχα) πού – κατ' αυτόν – προήλθε από μία χημική έκρηξη αποβλήτων ύψηλης ραδιενέργειας πού προέρχονταν από στρατιωτική βάση παραγωγής πλουτωνίου, και προκάλεσε εκατοντάδες θυμάτων. Δυτικοί έπιστήμονες πού ανέλυσαν, στό δημοσίευμα πού αναφερόμαστε, τή σοβιετική βιβλιογραφία ραδιοοικολογίας και πυρηνικής τεχνολογίας, επιβεβαιώνουν σέ μεγάλο βαθμό τά συμπεράσματα του Μεντβέντεφ αποδίδοντας τό ατύχημα κυρίως σέ άπαρχαιωμένες τεχνικές άποθήκευσης αποβλήτων. Παράλληλα τονίζουν ότι ή έστία τής μόλυνσης δέν μπορεί μέ βεβαιότητα νά άποδοθεί σέ ένα άπλό συμβάν, και ή άκριβής φύση του θά πρέπει νά διευκρινισθεί από τήν ίδια τή Σοβιετική Ένωση, πού μέχρι στιγμής «άγνοεί» τό γεγονός. Έκκενώσεις και εύρύτατες μετακινήσεις πληθυσμών, καθώς και μετατροπές των υδρολογικών χαρακτηριστικών στό χρόνο και τή περιοχή του άτυχήματος, προφανώς για νά περιορισθούν οι συνέπειες τής μόλυνσης, αποτελούν πρόσθετα στοιχεία στη σύνθεση των πληροφοριών πού δίνουν κατά άποσπασματικό τρόπο οι σοβιετικές δημοσιευμένες έρευνες. Οι όποιες, αν και ιδιαίτερα φειδωλές σέ στοιχεία για λόγους «ασφαλείας», φαίνεται ότι άξιοποίησαν στό έπακρο τήν εμπειρία τής δικής τους πυρηνικής καταστροφής.

Μπορούμε νά αισθανόμαστε ασφαλέςτεροι – όσοι ζήσουμε – τήν έπαύριο ενός άτυχήματος σάν αυτό πού συνέβη στά Ουράλια τό 1957 και είκοσι δύο χρόνια άργότερα στό ΤΜΙ; Τά δύο δημοσιεύματα πού αναφέραμε μ' όλη τήν ειλικρίνεια και τήν καλή τους διάθεση άπαντούν αν και όχι έφησυχαστικά, πάντως καταφατικά σ' αυτό τό έρώτημα. Υπάρχει βέβαια πάντα και τό πρόβλημα όσων δέν επιζήσουν του πυρηνικού άτυχήματος, για νά χαρουν τήν άξιοποίηση τής εμπειρίας του πρós ένα ασφαλέςτερο μέλλον. Ίσως σ' αυτούς θάπρεπε νά άπευθυνθούμε πρωτίστως όσοι θεωρούμε ότι ή συζήτηση τής πυρηνικής ενέργειας ξεπερνάει κατά πολύ τά τεχνικά προβλήματα ασφαλούς και άποδοτικής εφαρμογής της. Αυτοί τουλάχιστον όφείλουν νά μάς καταλάβουν!

Λεωνίδας Λουλούδης

Γιά τό Πανεπιστήμιο, γιά τήν άριστερά, σήμερα

γράφουν οι
Μαρία Γέραλη
Τώνια Μοροπούλου
Άριστείδης Μπαλτάς

Α. Εισαγωγή

1. 'Η κρίση του ελληνικού Πανεπιστημίου συνεχίζεται. Τό φοιτητικό κίνημα, κίνημα σχεδόν πιά μόνον κατ' όνομα, φαίνεται άνίκανο νά προβάλλει όποιουσδήποτε άρθρωμένους στόχους και κλυδωνίζεται άνάμεσα στήν πολιτική κομματικών σκοπιμοτήτων, πού προωθούν τά όργανά του και τήν όγκούμενη άδιαφορία τής μάζας τών φοιτητών. 'Η μεγάλη έλπίδα γιά ένα νέο προοδευτικό, αυτόνομο και άξιόμαχο έπιστημονικό και διδακτικό φορέα πού γέννησε ή εμφάνιση του ΕΔΠ στο προσκήνιο με τή μεγάλη άπεργία του φαίνεται νά διαφεύδεται και τό ίδιο νά περιορίζεται στήν καθημερινή πανεπιστημιακή ρουτίνα με τίς συνδικαλιστικές και άλλες άψιμαχίες τής. Τό καθηγητικό σώμα, μετά τίς περιπέτειες τής μεταπολίτευσης, ξαναβρίσκει τή συνοχή του και όργανώνεται γιά νά προσάψει τά συμφέροντά του και νά δείξει ποιός είναι ό πραγματικός άφέντης μέσα στα Πανεπιστήμια, ενώ οι προοδευτικές φωνές πού κάποτε ξεπήδησαν από τό έσωτερικό του γίνονται όλο και πιό σποραδικές. Οι κοινωνικοί και πολιτικοί φορείς πού διακηρύσσουν, ότι τό Πανεπιστήμιο άποτελεί ένα εθνικής σημασίας ζήτημα άρκοούνται νά έπικαλούνται ή νά έπαναλαμβάνουν τίς θέσεις τής ΕΦΕΕ και νά διατυπώνουν καταγγελίες, διαδικαστικού χαρακτήρα προτάσεις ή εκκλήσεις προς τήν Κυβέρνηση. 'Από τήν άλλη μεριά, οι όποιες κυβερνητικές πρωτοβουλίες άποδεικνύονται κοντόθωρες και άναποτελεσματικές ή Κυβέρνηση φαίνεται άμήχανη, ύποχρεωμένη άπλώς νά παρακολουθεί τήν εξέλιξη και νά άναμένει τήν έκβαση του συσχετισμού δυνάμεων μέσα στα Πανεπιστήμια. Τό ελληνικό Πανεπιστήμιο βυθίζεται όλο και βαθύτερα στο τέλμα τής γενικευμένης κρίσης του και καμιά εώρηση, καμιά στρατηγική, καμιά πολιτική πρόταση ούτε διαφαίνεται ούτε, άκόμη περισσότερο, φαίνεται ίκανή νά θέσει σε κίνηση κάποιες ουσιαστικές διαδικασίες πού θ' άντιμετωπίζουν τό πρόβλημα.

Όμως από τήν άλλη μεριά, τό βάθος τής κρίσης είναι τέτοιο ώστε όρισμένες σημερινές αιχμές τής (καταλήψεις Πολυτεχνείου, Σχολές πού κλείνουν κλπ) προσεγγίζουν τά όρια άντοχής του συστήματος «'Ελληνικό Πανεπιστήμιο», όπως αυτό διαμορφώθηκε μετά τή μεταπολίτευση, και άναδεικνύουν κάποιες πλευρές του πού έμεναν μέχρι σήμερα ουσιαστικά άθεατες. Γίνεται έτσι σήμερα όχι μόνον άναγκαία αλλά και έφικτή ή προσπάθεια νά άντιμετωπιστεί τό ζήτημα στήν όλότητά του. 'Η προσπάθεια αυτή, χωρίς νά έχει τή ψευδαίσθηση ότι είναι δυνατό νά εξαντλήσει τό θέμα, μπορεί ωστόσο ν' άναδείξει τόν κεντρικό ιστό πού συνέχει τή διάφορα επιμέρους ζητήματα και φωτίζει τίς μεταξύ τους σχέσεις. Γι' αυτό τό σκοπό είναι ύποχρεωμένη νά και θά σπληριχτεί, άμεσα ή έμμεσα, θετικά ή άρνητικά, στις αναλύσεις πού έχουν προταθεί, στήν πείρα πού έχει συσσωρευτεί και στήν κριτική τών πολιτικών πρακτικών πού έχουν δοκιμασθεί και οι όποιες έχουν άποδειχτεί καιροσκοπικές, άστοχες ή άνεπαρκείς μπροστά στήν πολυπλοκότητα του προβλήματος, τών κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών συνιστώσών του. 'Η τοποθέτηση πού άκολουθεί δέν θα

μπορεί νά έχει τήν έμβέλεια πού επιδιώκει άν δέν είναι και δέν παραμένει άνοικτή στήν κριτική όλων όσοι ενέχονται στήν κρίση του ελληνικού Πανεπιστημίου και επιζητούν ν' άντιμετωπίσουν τό πρόβλημα μέσα από τήν ιδεολογική και πολιτική όπτική τής άριστεράς.

Β. Οι κινήσεις μέσα στο Πανεπιστήμιο και ό στρατηγικός τους στόχος

2. 'Η κρίση του ελληνικού Πανεπιστημίου έχει καταστεί όρατή πρώτα και κύρια από τήν εξέλιξη και τά άποτελέσματα τών κινήσεων πού άνέλαθαν και διεξήγαγαν ή όπου μπλέχτηκαν οι φορείς τής πανεπιστημιακής ζωής.

'Η μεταπολίτευση βρήκε και άνοιξε περισσότερο μιά πολιτική κρίση στο ελληνικό Πανεπιστήμιο. 'Η στάση του καθηγητικού σώματος κατά τή διάρκεια τής δικτατορίας και άπέναντι στο άντιδιδασκτορικό φοιτητικό κίνημα είχε ύποσκάψει βαθιά τό κύρος και τήν αύθεντία του. 'Η πρώτη μεταπολιτευτική κυβέρνηση, άκολουθώντας μιά σύνθετη πολιτική στρατηγική, αλλά μή μπορώντας νά κάνει και άλλως, άνέχθηκε τήν προσωρινή μεταβίβαση τής εξουσίας μέσα στα Πανεπιστήμια στα χέρια τών φοιτητών, φροντίζοντας ωστόσο νά παραμείνουν οι διαδικασίες «άποχουντοποίησης» μέσα σε αυστηρά καθορισμένα νομικά πλαίσια. Τό φοιτητικό κίνημα εκείνης τής περιόδου μπλέχτηκε σε μιά περίπου άστυνομικής ύφης διαδικασία «άναζήτησης στοιχείων», μπερδεύτηκε πολλές φορές στους άγώνες επικράτησης τής μιάς καθηγητικής ομάδας ενάντια στήν άλλη και άσκησε τήν προσωρινή εξουσία του χωρίς νά θίξει τά θεμέλια τής μόνιμης καθηγητικής. Με τήν αίγλη πού του προσέδωσε ό αντιδιδασκτορικός του άγώνας και με τίς ψευδαισθήσεις πού καλλιέργησε ή πολιτική του δύναμη μέσα στα Πανεπιστήμια, τό φοιτητικό κίνημα έχασε σε μεγάλο βαθμό τήν επαφή του με τήν καθαυτό φοιτητική ζωή και τά προβλήματά τής και μετατράπηκε στο προνομιακό πεδίο κομματικού άνταγωνισμού και καταμέτρησης τών δυνάμεων τής αντιπολίτευσης, άφού ήταν ό σχεδόν μοναδικός χώρος όπου ή αντιπολίτευση στο σύνολό τής είχε μιά πραγματική πολιτική παρουσία και φωνή. 'Από κεί και πέρα τό φοιτητικό κίνημα κομματικοποιήθηκε άπόλυτα διατηρώντας, ωστόσο, μιά γενική πολιτική παρουσία πού έγινε αισθητή κάποιες φορές (π.χ. ενάντια στο Σχέδιο Νόμου γιά τούς φοιτητικούς συλλόγους) αλλά χάνοντας σιγά σιγά τή δύναμή του μέσα στο Πανεπιστήμιο όπου άνασυγκροτήθηκε ή εξουσία του καθηγητικού σώματος. Σε σχέση με τά πανεπιστημιακά πράγματα, τό φοιτητικό κίνημα μίλησε μόνο, κι αυτό άόριστα, γιά τήν οργανωτική διευθέτηση τών έσωπανεπιστημιακών σχέσεων μέσα από ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» και πρακτικά διεκδίκησε σχεδόν άποκλειστικά κάποια ζητήματα πού είχαν σχέση με τίς εξετάσεις.

Μετά τή μεταπολίτευση, και παράλληλα με τό φοιτητικό, γενήθηκε και άναπτύχθηκε τό κίνημα του 'Επιστημονικού Διδακτικού Προσωπικού. Τό ΕΔΠ, με τήν πρώτη εμφάνισή του, έπεξεργάστηκε τίς θέσεις του και πρότεινε ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» μέσα στο όποιο εν-

τάσσονταν οι ειδικότερες διεκδικήσεις του για επαγγελματική κατοχύρωση, για δυνατότητα εξέλιξης, για την αναγνώριση του διδακτικού έργου που άτυπα άσκούν τα μέλη του. Η μεγάλη άπεργία του (Φεβρουάριος-Μάιος 1978) με αίτημα «μονιμότητα μέσα σε ένισιο φορέα διδασκόντων», παρόλο που κατηγορήθηκε ως συντεχνιακή, έδειξε ότι υπάρχει μία άλλη δύναμη μέσα στο Πανεπιστήμιο που διεκδικεί το δικαίωμά της να μιλήσει για τα πανεπιστημιακά πράγματα. Μετά τη μερική νίκη του αγώνα του και μέσα από μία κατιούσα πορεία που όφειλεται σε πολλούς λόγους, το ΕΔΠ χάθηκε πρακτικά από το προσκήνιο και σε επόμενες στιγμές δξυνσης της πανεπιστημιακής κρίσης έλαμψε διά της απουσίας του.

Η πολιτική κρίση του Πανεπιστημίου, οι διαφορούμενες διαδικασίες της «άποχυντοποίησης» όπως και οι κινήσεις φοιτητών και ΕΔΠ, στο πλαίσιο της γενικότερης κρίσης του ελληνικού πανεπιστημιακού συστήματος, δημιουργήσαν τις προϋποθέσεις για όρισμένες προοδευτικές φωνές και πρωτοβουλίες καθηγητών με πίο σημαντικές τη σύσταση και τις τοποθετήσεις του Πανεπιστημιακού Όμιλου. Και σ' αυτές τις περιπτώσεις βασικό αίτούμενο υπήρξε πάλι ο «Δημοκρατικός Νόμος-Πλαίσιο». Όμως η άνασσυγκρότηση της εξουσίας της καθηγητικής συντεχνίας και η επανάκτηση από τη μεριά της του πολιτικού έλέγχου των Πανεπιστημίων μείωσε την πυκνότητα και την ένταση αυτών των πρωτοβουλιών, ενώ οι τοποθετήσεις των καθηγητών αυτών στά προβλήματα που καθημερινά άνεκυπταν μέσα στην πανεπιστημιακή ζωή δημιούργησε άμφιβολίες και για την ίδια την ύποσταση του όρου «προοδευτικός καθηγητής».

3. Συνοψίζοντας τά παραπάνω ως προς τό ζήτημα που μάς ενδιαφέρει εδώ, μπορούμε να πούμε ότι, κατά γενικό κανόνα, οι κινήσεις και οι τοποθετήσεις των φορέων της πανεπιστημιακής ζωής προέβαλλαν ως σχεδόν άποκλειστική διάσταση της κρίσης του ελληνικού Πανεπιστημίου τό πρόβλημα της διάρθρωσης των εκεί έσωτερικών σχέσεων ενώ συγχρόνως ήταν τό έξεταστικό που άναδειχτηκε ως τό κυρίαρχο, πρακτικά, ζήτημα της πανεπιστημιακής ζωής. Οι στόχοι, οι κατευθύνσεις και τό περιεχόμενο σπουδών, οι άρχές, ή φιλοσοφία και οι μέθοδοι διδασκαλίας όπως και, άκόμη περισσότερο, ή σχέση του Πανεπιστημίου με τό κοινωνικό του περιβάλλον και ό συγκεκριμένος ρόλος που αυτό σήμερα πραγματικά παίζει μέσα στην ελληνική κοινωνία ουσιαστικά δέν θίχτηκαν καθόλου. Μέ άλλα λόγια ό άποκλειστικός στρατηγικός στόχος στον όποιο συνέκλιναν ΕΦΕΕ, ΕΔΠ και προοδευτικοί καθηγητές, όπως άλλωστε και όλοι οι κοινωνικοί και πολιτικοί φορείς που μίλησαν για τό ζήτημα, έγινε ή οργανωτική διευθέτηση των έσωπανεπιστημιακών σχέσεων και άντιθέσεων, ό «Δημοκρατικός Νόμος-Πλαίσιο».

4. Συγχρόνως όμως, μέσα από τις διαδικασίες που ήδη αναφέραμε, παρουσιάστηκε και εκφράστηκε διαστρεβλωμένα κι αυτή ή ίδια ή πανεπιστημιακή ζωή. Πολύ γρήγορα μετά τη μεταπολίτευση, τό Πανεπιστήμιο έπαψε να λειτουργεί ως ζωντανός κοινωνικός χώρος που εκφράζει αυτόνομα τις δικές του άντιθέσεις και τά δικά του προβλήματα και μετατράπηκε, όπως είπαμε, στο προνομιακό πεδίο άναμέτρησης των κομμάτων της άντιπολίτευσης και καταμέτρησης του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ τους. Ρόλος των «προοδευτικών» συνδικαλιστικών ήγεσιών, με πολύ λίγες εξαιρέσεις, έγινε έτσι, από τη μία μεριά ή ίδιοτελής διοχέτευση των κοινωνικών άντιθέσεων που χειρίζονταν στο συνολικό λόγο του κομματικού τους φορέα και, από την άλλη μεριά, ή προσπάθεια να καθυποταχθούν αυτές οι κοινωνικές άντιθέσεις στο καλούπι των κομματικών έπιλογών. Η άναγωγή του κομματικού κριτηρίου σε άποκλειστικό γνώμονα της πολιτικής πρακτικής όπως και ή συγκεκριμένη ποιότητα και τό περιεχόμενο αυτού του κριτηρίου, μέσα από κάθε λογής καιροσκοπικούς χειρισμούς και άνομολόγητες συμμαχίες, όδηγησε στην έπανεδραίωση της εξουσίας της καθηγητικής συντεχνίας, στην άπονέκρωση της πανεπιστημιακής ζωής, στη γραφειοκρατικοποίηση

κάθε συνδικαλιστικής και πολιτικής λειτουργίας φοιτητών και ΕΔΠ και στέρησε, τελικά, άκόμη και αυτό τό αίτημα για «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» από τη σάρκα και τη δυναμική του.

5. Τό γεγονός ότι ή κρίση του ελληνικού Πανεπιστημίου εμφανίστηκε μέσα στην ελληνική κοινωνία σχεδόν άποκλειστικά ως πρόβλημα διευθέτησης και όργάνωσης των έσωπανεπιστημιακών σχέσεων δέν πρέπει να εκληφθεί ως άυτονόητο· χρειάζεται έρμηνεία. Χρειάζεται άκόμη έρμηνεία τό γεγονός ότι δέν έχει σχεδόν ποτέ θιγεί ό πραγματικός κοινωνικός ρόλος του ελληνικού Πανεπιστημίου και δέν έχει άνοίξει σχεδόν ποτέ ουσιαστική συζήτηση για τους στόχους, τις κατευθύνσεις και τό περιεχόμενο σπουδών ή, έστω, για τις άρχές, τη φιλοσοφία και τις μεθόδους διδασκαλίας. Η άπουσία μιας τέτοιας συζήτησης δέν φαίνεται να είναι άπλή όλιγωρία. Τό όλο θέμα μοιάζει σά να καλύπτεται από μία συνωμοσία σιωπής, από μία σιωπηρή άποδοχή του σημερινού ρόλου του Πανεπιστημίου και σούαμα μία προσπάθεια άπόκρυψης του ζητήματος, σάν ή ελληνική κοινωνία συνολικά να νιώθει ένοχη και όλοι οι πολιτικοί και κοινωνικοί φορείς της ν' άποφεύγουν ν' άναφερθούν στο θέμα για να έξορκίσουν τις εϋθύνες αυτής της συνηχής. Η άπαιτούμενη έρμηνεία όφείλει να έξηγήσει και αυτή τη στάση.

Γ. Άπόπειρα έρμηνείας - ή κοινωνική ρίζα του προβλήματος

6. Τό Πανεπιστήμιο, όπως είναι γνωστό, συνιστά έναν από τους μηχανισμούς που εξασφαλίζουν την άναπαραγωγή του κοινωνικού σχηματισμού. Και αυτό τό γεγονός μάς υποχρεώνει, αν θέλουμε πραγματικά να έξετάσουμε τον κοινωνικό ρόλο του σημερινού ελληνικού Πανεπιστημίου και να έρμηνεύσουμε την ένοχη σιωπή που τον καλύπτει, να άνατρέξουμε σε όρισμένα βασικά χαρακτηριστικά της σημερινής ελληνικής κοινωνίας, να δούμε ποιά είναι ή θέση του Πανεπιστημίου ως προς αυτά και ποιά άπ' αυτά - και πώς - άναπαράγονται μέσα από τη δομή, τη λειτουργία και τις σχέσεις που σήμερα τό συνιστούν. Μόνο έτσι θα μπορούσαμε, όχι μόνο να δούμε τό συγκεκριμένο σημερινό κοινωνικό ρόλο του ελληνικού Πανεπιστημίου και να έρμηνεύσουμε τη στάση ή τις στάσεις άπέναντί του, αλλά και να έντοπίσουμε τόσο τις προϋποθέσεις όσο και τις δυνατότητες άλλαγής αυτού του ρόλου.

7. Η θέση της Ελλάδας στον παγκόσμιο καταμερισμό της έργασίας, ό χαρακτήρας του κυρίαρχου κεφαλαίου, οι σχέσεις που συναρθρώνουν τον κοινωνικό σχηματισμό και τό είδος άνάπτυξης που άκολουθήθηκε, διαμόρφωσαν μία κοινωνία που συνέχεται από ένα πλέγμα μεταπρατικών σχέσεων σ' όλα τά επίπεδα. Άβέβαιες διαχωριστικές γραμμές άνάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, άδηλοι πόροι, έμβάσματα, επαγγελματική πολυπραγμοσύνη, συγγένειες και κουμπάριες, δημιουργούν μία είκόνα κοινωνικής άσάφειας και σύγχυσης, συνυφαίνουν ένα δίχτυ σχέσεων όπου όλοι ή σχεδόν όλοι διαπλέκονται και άλληλοστηρίζονται οικονομικά, ιδεολογικά, κοινωνικά. Άστοί, άγρότες, εργάτες και μικροαστοί, έμποροι, έπιστήμονες, εργολάβοι και πολιτευτές, δεξιοί, άριστοερό και κεντρικοί, εργοδότες και εργαζόμενοι είναι μεταξύ τους φίλοι, γνωστοί, ξαδέφια ή κουμπάροι. Όλοι, ή σχεδόν όλοι, κάνουν περισσότερες από μία δουλειές, όλοι ή σχεδόν όλοι ξεδεύουν περισσότερα άπ' όσο υποτίθεται πώς κερδίζουν. Μέσα από μεσιτείες, προίκες, μίζες, κουμπαριές και λαδώματα τό έθνικό εισόδημα άνακατανέμεται και μετά τη δεύτερη ή τρίτη άπογευματινή δουλειά άτονούν ή εξαφανίζονται οι κοινωνικές διαφορές. Ό καθένας είναι ό,τι δηλώνει ή ό,τι τον δηλώνουν και κανένα δέν συμφέρει ό έλεγχος τέτοιαν δηλώσεων. Μέσα στην άχανή αυτή μικροαστική-μεταπρατική χούαν ή κατοχή κάποιου πανεπιστημιακού διπλώματος άποτελεί στοιχείο κοινωνικής άναγνώρισης και μιας σχετικής οί-

κονομικής εξασφάλισης. Όμως συγχρόνως τό είδος, ό τρόπος και τό επίπεδο ανάπτυξης τής ελληνικής κοινωνίας δέν απαιτούν σήμερα, κατά γενικό κανόνα, τίς εξειδικευμένες γνώσεις πού υποτίθεται πώς τού αντίστοιχού. Αν αναλύσουμε τίς πραγματικές συνθήκες άσκησης τού επαγγέλματος π.χ. τού καθηγητή, τού μηχανικού ή τού άνωτάτης μορφώσεως δημοσίου υπαλλήλου θά διαπιστώσουμε ότι αυτές σχεδόν ποτέ στήν πράξη δέν προϋποθέτουν συστηματική πανεπιστημιακή μόρφωση. Τούς είναι συνήθως άρκετό ένα έπιστημονικοφανές πασάλεμμα πού αντίστοιχεί, άς πούμε, σέ ένα ή δύο χρόνια «σπουδών» και κυρίως τό ιδεολογικό άτού πού αντιπροσωπεύει ή κατοχή τού πτυχίου. Η ελληνική κοινωνία όχι μόνον δέν έμπεριέχει διαδικασίες έλέγχου και αξιολόγησης, έστω μέ στοιχειωδώς άντικειμενικά κριτήρια, τού έργου πού παρέχουν οι κάθε λογής πτυχιούχοι αλλά ούτε άναγνωρίζει ούτε καν άνέχεται τό όποιο έργο ξεπροβάλλει πάνω από τή γενική ίσοπέδωση. Παράλληλα, ή σχετικά μεγάλη δημοκρατικότητα τού ελληνικού Πανεπιστημίου (τό ποσοστό παιδιών από εργατικές ή αγροτικές οικογένειες πού σπουδάζουν στά ΑΕΙ είναι ένα από τά μεγαλύτερα στόν κόσμο) παράγει μαζικά πτυχιούχους, οι όποιοι διαχέονται στήν ελληνική κοινωνία διευρύνοντας άριθμητικά και κοινωνικά τά όρια τού μικροασπισμού και άναπαράγοντας μέσα από τίς επαγγελματικές τους δραστηριότητες τίς μεταπρατικές σχέσεις σ' όλα τά επίπεδα. Έτσι, μέ δύο λόγια, μπορούμε νά πούμε ότι ό σημερινός κοινωνικός ρόλος τού ελληνικού Πανεπιστημίου είναι στήν ούσία ή άναπαραγωγή τού μεταπρατισμού· ή ελληνική κοινωνία επιτάσσει στο Πανεπιστήμιο νά μήν παράγει έπιστήμονες αλλά πτυχιούχους.

8. Τό ελληνικό Πανεπιστήμιο, από τή μεριά του, άναποκρίνεται πλήρως σ' αυτό τό ρόλο. Όπως μπορούν πολύ εύκολα νά μαρτυρήσουν όσοι άπόφοιτοι ή σημερινοί σπουδαστές έπιστρατεύσουν τήν ειλικρίνειά τους, ή δομή και ή λειτουργία του έξυπηρετούν πραγματικά και άναπαράγοντας πιστά τίς κοινωνικές άνάγκες πού τό διαμόρφωσαν έτσι. Η λειτουργία τού ελληνικού Πανεπιστημίου άποσκοπεί και ή δομή τών έσωτερικών του σχέσεων εξασφαλίζει τήν ιδεολογική προετοιμασία τού μελλοντικού πτυχιούχου για τίς σχέσεις ύποταγής και συνδιαλλαγής πού θά συναντήσει, ενώ τό επίπεδο και τό περιεχόμενο τής παρεχόμενης γνώσης είναι τέτοια ώστε νά συνιστούν άπλά τό άλλοθι τού κυρίαρχου άυτού στόχου. Αυτά πού διδάσκονται και ό τρόπος μέ τόν όποιο διδάσκονται (όταν τά άμφιθέατρα δέν είναι άδεια), τό γεγονός ότι τά προγράμματα σπουδών δέν είναι φτιαγμένα για νά έξυπηρετούν κάποιους εκπαιδευτικούς στόχους αλλά για νά βολέψουν ώρες για τούς καθηγητές, ή έπιμονή μέ τήν όποία περιφρουρείται και τό κύρος μέ τό όποιο επενδύεται τό διδακτικό προνόμιο, ή άπουσία όποιασδήποτε συζήτησης και κριτικής για τό περιεχόμενο και τίς διαδικασίες τής γνώσης, ή άνυπαρξία όποιασδήποτε έπιστημονικής ζωής και ή άπουσία όποιασδήποτε έπιστημονικής διαμάχης, ή στάση τών καθηγητών άπέναντι στούς φοιτητές και ή διαδικασία μέ τήν όποία καταστρέφεται ή διάθεσή τους νά μάθουν και ή αγάπη τους για τή γνώση, τό πανθομολογούμενο γεγονός ότι τό καθηγητικό σώμα άντλεί τό κοινωνικό του κύρος και άναπαράγεται μέσα από τούς δεσμούς του μέ τήν πολιτική έξουσία και όχι από τά κατά γενικό κανόνα έπεικώς μετριότατα άκαδημαϊκά του έπιτεύγματα, όλα, στοιχειοθετούν και τελικά άποδεικνύουν ότι τό ελληνικό Πανεπιστήμιο είναι ένας ιδεολογικός μηχανισμός πού παράγει μαζικά πτυχιούχους μεταπράτες. Μέ άλλα λόγια, τό ελληνικό Πανεπιστήμιο δέν είναι παρά μία βιοτεχνία παραγωγής πτυχίων, όπου τό αντίτιμο πού όφείλουν νά καταβάλουν οι φοιτητές για ν' άποκτήσουν αυτό τό περιπόθητο δελτίο εισόδου στή χορεία τών κοινωνικά άναγνωρισμένων είναι νά διέλθουν μέσα από τούς διαδοχικούς κρίκους μιας έφιαλτικής άλυσσίδας έξεταστικών δοκιμασιών. Ο βασικός μηχανισμός και τό κύριο μέσο παραγωγής πτυχίων είναι οι έξετάσεις. Μ' αυτή τήν έννοια τό ελληνικό Πανεπιστήμιο είναι πραγματικά

έξεταστικό κέντρο και ή όλη λειτουργία του, όπως και οι έσωτερικές αντίθεσεις πού τό καθορίζουν, δομούνται έξ άντικειμένου γύρω από τίς διαδικασίες διεξαγωγής τους.

9. Τά παραπάνω, ενώ είναι περίπου κοινός τόπος στίς ιδιωτικές συζητήσεις όλων όσοι ένέχονται στήν πανεπιστημιακή ζωή, δέν έχουν ούσιαστικά ποτέ όμολογηθεί δημοσία ούτε, βέβαια, πολύ περισσότερο, έχει μπορεί στίς ν' άρθρωθεί ένας πολιτικός λόγος για τά πανεπιστημιακά μας πράγματα, πού νά ξεκινάει από τήν άναγνώριση αυτής τής πραγματικότητας. Χαρακτηριστικό τού ιδεολογικού λόγου πού αντίστοιχει στίς μεταπρατικές σχέσεις είναι ή ένταση άνάμεσα στό αίσθημα εϋτέλειας και ήθικου ξεπεσμού πού δημιουργεί ή έμπλοκή τών άτόμων στίς ύλικές διαδικασίες πραγμάτωσης και άναπαραγωγής τους και στήν άφόρητη, διότι άναγκαστικά άυτόκριτική, δημόσια άναγνώριση αυτής τής έμπλοκής. Έπειδή οι μεταπρατικές σχέσεις άποτελούν δομικό στοιχείο τής σημερινής ελληνικής κοινωνίας και ή εϋθύνη γι' αυτές δέν μπορεί ν' άποδοθεί πουθενά συγκεκριμένα, ενώ ταυτόχρονα όλοι και είναι και νιώθουν συνένοχοι για τή διαιώνισή τους, έπειδή οι κοινωνικοί και πολιτικοί φορείς ένέχονται άμεσα στίς διαδικασίες άναπαραγωγής τους, έπειδή τελικά και μέ δύο λόγια ή ιδεολογική συνοχή τής σημερινής ελληνικής κοινωνίας στήρίζεται στήν κοινωνική συνενοχή αυτών πού άναπαράγουν τίς μεταπρατικές σχέσεις, δηλαδή όλων ή περίπου όλων, ό λόγος για τά πανεπιστημιακά πράγματα δέν μπορούσε παρά νά είναι λόγος έξωραίστικός, λόγος πού άποσιωπά τή σημερινή κατάσταση και τίς πραγματικές προϋποθέσεις για τήν άλλαγή της, λόγος πού άνάγει τήν κάθαρση από τίς σημερινές ένοχές στό άπώτερο μέλλον τού ιδανικού δημοκρατικού ή/και έκσυγχρονισμένου, πάντως άστικού, Πανεπιστημίου. Μεταπτυχιακές σπουδές, άνάπτυξη τής έρευνας, άνύψωση τής εκπαιδευτικής στάθμης, ό ίδιος ό «Δημοκρατικός Νόμος-Πλαίσιο» όπως, άκόμη περισσότερο, τά συνθήματα τού είδους «Πανεπιστήμιο στήν ύπηρεσία τού λαού και τού τόπου», «όχι φραγμούς στήν μόρφωσή μας» ή ή άκρας ύποκρισίας άνησυχία για τήν ύποβάθμιση τού επιπέδου σπουδών δέν άποτελούν στήν πραγματικότητα παρά στόχους ή συνθήματα - άλλοθι πού συγκαλύπτουν τό πραγματικό σημερινό κοινωνικό ρόλο τού ελληνικού Πανεπιστημίου και άποκρύπτουν τίς πραγματικές συνθήκες πού έχουν άναγάγει τό έξεταστικό σέ κεντρικό ζήτημα τής πανεπιστημιακής ζωής. Έτσι, τελικά, ή σιωπή πού σκεπάζει τήν ούσία τών πανεπιστημιακών πραγμάτων, σιωπή συνάνυμη μέ τό θορυβώδη κυρίαρχο λόγο για αυτά τά ίδια πράγματα, διατηρεί άκίνητο τόν προβληματισμό για τήν κρίση τού ελληνικού πανεπιστημιακού συστήματος, άναπαράγει διαρκώς άυτούς τους ιδεολογικούς όρους πού τήν συντηρούν στό ίδιο σημείο και άποκλείει τόν έντοπισμό τών πραγματικών σημερινών κοινωνικών προϋποθέσεων και δυνατότητων για τήν άλλαγή τόσο τού κοινωνικού ρόλου τού Πανεπιστημίου όσο και τών σχέσεων πού συνιστούν τήν πανεπιστημιακή ζωή. Πρακτικά όλοι όσοι μίλησαν για τήν κρίση τού ελληνικού Πανεπιστημίου μίλησαν ούσιαστικά μόνο μέσα στά όρια πού επέτρεπε ή συγκάλυψη και όρα ή διατήρηση τού μεταπρατικού του χαρακτήρα.

10. Η πολιτική κρίση πού πέρασε τό ελληνικό Πανεπιστήμιο μετά τή μεταπολίτευση κλόνησε μόνο τούς συγκεκριμένους έσωτερικούς όρους μέ τούς όποιους αυτό άσκοϋσε τή λειτουργία του και έξεπλήρωσε τούς άκόμη άδιαφιλονίκητους κοινωνικούς στόχους του. Η πολιτική δύναμη τών φοιτητών, ή εμφάνιση τού συνδικαλιστικά οργανωμένου ΕΔΠ, ή έπιστροφή τών διαγμένων από τή δικτατορία καθηγητών και ή έκλογη κάποιων νέων, μέ πιό σύγχρονες άντιλήψεις, άνέδειξαν ένα σύνολο άπό προβλήματα πού ή λύση τους δέν μπορούσε νά στηριχτεί στό θεσμικό πλαίσιο πού καθόριζε τίς έσωπανεπιστημιακές σχέσεις και έθεσαν, από τή μία ή τήν άλλη σκοπιά, τό ζήτημα τής νέας «έκσυγχρονισμένης» ή/και «δημοκρατικότερης» όργάνωσης τους. Συγχρόνως ή

ύπαρξη και η διαδικασία ανασύνταξης της παραδοσιακής συντηρητικής καθηγητικής συντεχνίας οδήγησε σε μία σειρά ανοιχτών ή λανθανουσών συγκρούσεων μέσα στο Πανεπιστήμιο και προσέδωσε στο αίτημα της νέας οργάνωσης των εκεί σχέσεων ένα άπτό και συγκεκριμένο ύλικό υπόβαθρο. Έτσι, μέσα στο πλαίσιο που επέτρεπε η διατήρηση του κοινωνικού ρόλου του ελληνικού Πανεπιστημίου και η σιωπηρή αποδοχή αυτού του ρόλου, το πρόβλημα της οργανωτικής διευθέτησης των εσωπανεπιστημιακών σχέσεων, ο «Δημοκρατικός Νόμος-Πλαίσιο», υπήρξε το μόνο στρατηγικό χαρακτήρα αίτημα που και ύλική υπόσταση διέθετε και έδινε ιδεολογικά τη δυνατότητα να συμφωνήσουν όλοι οι περί τα πανεπιστημιακά ενεχόμενοι φορείς.

11. Το γεγονός ότι αποκλειστικός στρατηγικός στόχος όλων των φορέων της πανεπιστημιακής ζωής, όπως και πρακτικά όλων των κοινωνικών και πολιτικών φορέων που μίλησαν για το ζήτημα, υπήρξε η οργανωτική διευθέτηση των εκεί εσωτερικών σχέσεων μέσα από ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» επικαθορίστηκε και από έναν πρόσθετο, γενικότερο λόγο. Η συγκυρία που διαμορφώθηκε άμεσα μετά τη μεταπολίτευση ανέδειξε σε κεντρικό αίτημα με τήν ιδιότητα λίγο πολύ τους κοινωνικούς χώρους τήν οργάνωση της εκεί εσωτερικής δημοκρατίας. Η αναγκαστική σιωπή που είχε επιβάλει η δικτατορία είχε σπάσει και το συμπιεσμένο κοινωνικό δυναμικό πρόσβαλε με τη μαή ή τήν άλλη μορφή στο προσκήνιο διεκδικώντας το δικαίωμά του να μιλήσει, να εκφραστεί, να διατυπώσει και να αγωνιστεί για τὰ αιτήματά του. Συμπεριώσεις, κινήσεις, παρατάξεις, σύλλογοι, εργοστασιακά σωματεία, αντλώντας άμεσα ή έμμεσα τήν έμπνευσή τους από τό Πολυτεχνείο, που είχε δείξει πλατιά ότι η σχέση με τήν πολιτική δέν είναι αναγκαστικά συνώνυμη με τήν ιδιότητα, και παραδειγματιζόμενοι από τούς τρόπους με τούς όποιους τό αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα είχε αντιμετωπίσει τό πρόβλημα τής πολιτικής του λειτουργίας, προσπάθησαν να θέσουν πρώτα άπ' όλα τό ζήτημα τής οργάνωσης τής δημοκρατίας στο χώρο εϋθύνης τους. Τό ζήτημα αυτό έρχόταν πρώτο όχι μόνο γιατί αποτελούσε τήν προϋπόθεση για να συναντηθούν και να εκφραστούν οι ιδέες, οι στόχοι και οι άνθρωποι αλλά και γιατί οι παραδοσιακοί φορείς των ιδεών και των στόχων - τὰ άριστερά πολιτικά κόμματα και όργανώσεις - είχαν χάσει πολύ από τό κύρος και τήν έπιρροή τους. Μέσα στή γενικότερη άμηχανία που βρέθηκαν από τό γεγονός ότι η δεξιά είχε ανέπλιστα ύλοποιήσει πολλούς από τούς σημαντικότερους στρατηγικούς τους στόχους, τὰ άριστερά κόμματα και όργανώσεις τό μόνο που προσπάθησαν ήταν να έλέγξουν τούς κοινωνικούς φορείς και τὰ όργανά τους και να εντάξουν τὰ αιτήματα που άργά και βασανιστικά διαμορφώνονταν στο έτοιμο συνατολόγιο του παραδοσιακού τους λόγου. Έτσι τό αίτημα για τήν οργάνωση τής εσωτερικής δημοκρατίας του κάθε κοινωνικού χώρου συγκρούστηκε με τούς τρόπους και τίς μεθόδους των κομματικών παρεμβάσεων, δέν κατόρθωσε ν' άποκτήσει πολιτικό στήριγμα και με τήν έπωνυμία «άυτονομία των κοινωνικών χώρων» έναποτέθηκε στήν παρακαταθήκη των αγώνων που δέν ολοκληρώθηκαν. Ο χώρος του Πανεπιστημίου δέν άποτελεί εξαίρεση σε αυτό τό γενικό κλίμα. Έτσι, τό γενικό αίτημα για τή δημοκρατική οργάνωση των εκεί σχέσεων υπήρξε τό φόντο, τό υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίχτηκε η διεκδίκηση του «Δημοκρατικού Νόμου-Πλαίσιο».

Δ. Άπόπειρα έρμηνείας - οι πολιτικές διαστάσεις του προβλήματος

12. Η εξέλιξη των πανεπιστημιακών πραγμάτων δέν μπορεί να γίνει κατανοητή άν δέν συνδεθεί με τήν πολιτική πορεία του κοινωνικού σχηματισμού από τή μεταπολίτευση μέχρι σήμερα και ειδικότερα με τὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τή συγκεκριμένη πορεία τής κυβερνητικής πολιτικής.

Η πορεία αυτή καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τήν εξέλιξη μιάς σύγκρουσης στο πλαίσιο τής δεξιάς συνολικά. Από τή μιά μεριά εμφανίστηκε μιά εκουγχρονιστική τάση συνδεδεμένη με τὰ συμφέροντα που εξυπηρετεί η μερική αλλαγή τής θέσης τής Ελλάδας στο πλαίσιο του ιμπεριαλιστικού συστήματος και του διεθνούς καταμερισμού τής εργασίας (ένταξη στήν ΕΟΚ, μετατροπή τής Ελλάδας σε γέφυρα ανάμεσα σε Εϋρώπη και Μέση Άνατολή κλπ) και που στοχεύει σε κάποια αυτόχθονη καπιταλιστική ανάπτυξη και σε κάποια αυτόχθονη έκλογίκευση των σχέσεων και τής διαδικασίας άναπαγωγής του κοινωνικού σχηματισμού. Άπό τήν άλλη μεριά, συνεχίζει να υπάρχει ισχυρή ή συντηρητική τάση που άποτελεί σήμερα τή φυσική συνέχεια τής παραδοσιακής μετεμφυλιακής πολιτικής φυσιογνωμίας τής δεξιάς, είναι συνδεδεμένη με τὰ πολυποικίλα οικονομικά και κοινωνικά συμφέροντα που έχουν πραγματοποιηθεί στο διάστημα μετά τόν πόλεμο και στοχεύει στή διατήρηση όλων των σχέσεων που εξασφαλίζουν αυτά τὰ συμφέροντα.

Όσον άφορά αυτή τή σύγκρουση, η καθηγητική συντεχνία, μέσα από τήν πορεία διαμόρφωσή της μετά τόν εμφύλιο, δέν μπορούσε παρά να ταχθεί φυσιολογικά, σχεδόν σύσσωμη, με τήν πλευρά τής συντηρητικής τάσης και ν' άποτελέσει ένα από τὰ κύρια κοινωνικά της στηρίγματα. Η εκουγχρονιστική τάση, από τή μεριά της, δέν φαίνεται να στηρίζεται σταθερά σε στέρα διαμορφωμένες εσωτερικές κοινωνικές δυνάμεις. Η πολιτική της εμφανίζεται ως μιά πολιτική «άπό τὰ πάνω» ή όποια μέχρι σήμερα δίνει τήν εικόνα ότι στηρίζεται σχεδόν άποκλειστικά στα γενικότερα στρατηγικά συμφέροντα τής άρχουσας τάξης και όχι σε άμεσα όρατες και άποτελεσματικά δρώσες κοινωνικές δυνάμεις. Έτσι τὰ εκουγχρονιστικά μέτρα που προωθεί η κυβέρνηση, μέσα και από τήν άντιφατικότητα που τούς προσδίδει η συνύπαρξη τής συντηρητικής τάσης στα πλαίσιά της, μοιάζει να συναντούν τήν αντίδραση όχι μόνον τής συντηρητικής τάσης αλλά και του συνόλου σχεδόν των κοινωνικών στρωμάτων που άφορούν, είτε αυτά έκφραζονται από τή συμπολίτευση είτε από τήν αντιπολίτευση. Οι μεταπρατικές σχέσεις αντίστοιχονται σθεναρά και η ελληνική κοινωνία στο σύνολό της μοιάζει να άρνείται τίς διαδικασίες μετάβασης προς τήν καπιταλιστική της έκλογίκευση. Έτσι η εκουγχρονιστική και η συντηρητική τάση περίπου ίσορροπούν και η ελληνική κοινωνία φαίνεται να άκινητεί και να βαλτώνει.

Αυτή η σημερινή κοινωνική «άδυναμία» τής εκουγχρονιστικής τάσης, τό γεγονός ότι η ελληνική κοινωνία δέν αντίστοιχει άκόμη στίς προθέσεις της, τής στερούν τή δυνατότητα να έχει και να μπορεί να επιβάλει τό δικό της πρότυπο για τό Πανεπιστήμιο. Η έπάρκεια που αυτό έδειξε μέχρι σήμερα στήν άναπαγωγή των κοινωνικών σχέσεων και η αντίστοιχία του με τίς πραγματικά ύπάρχουσες κοινωνικές «ανάγκες», τό γεγονός ότι η παραγωγική διαδικασία δέν έχει άκόμη άναδείξει ανάγκες που ν' άπαιτούν μιά άλλη λειτουργία και ένα άλλο περιεχόμενο Πανεπιστημίου, ο όμφάλιος λώρος που συνδέει παραδοσιακά τό καθηγητικό σώμα με τή δεξιά, συνολικά, περιορίζουν τήν αντίληψη τής εκουγχρονιστικής τάσης για τὰ πανεπιστημιακά πράγματα σε κοινότοπα τεχνοκρατικά ιδεολογήματα, που ούτε αντίστοιχούν στίς σημερινές κοινωνικές συνθήκες ύπαρξης του Πανεπιστημίου ούτε, βέβαια, μπορούν να εφαρμοστούν. Οι μεταπρατικές σχέσεις άφήνουν πολύ λίγο πραγματικό έδαφος στίς τεχνοκρατικές αντίληψεις. Έτσι η δεξιά ενά «βλέπει» τήν κρίση του Πανεπιστημίου δέν μπορεί ούσιαστικά να παρέμβει. Περιμένει και παλινωδεί. Περιμένει τήν έκβαση των συγκρούσεων μέσα στα Πανεπιστήμια και παλινωδεί ανάμεσα στους δεσμούς της με τό καθηγητικό σώμα και τίς εκουγχρονιστικές της προθέσεις. Η όλη εξέλιξη των πανεπιστημιακών πραγμάτων από τή μεταπολίτευση μέχρι σήμερα πιστοποιεί ότι η κυβέρνηση άντιμετώπισε και χειρίστηκε τό Πανεπιστήμιο μόνο στο επίπεδο των πολιτικών ή μικροπολιτικών τακτικών της έλιγμών.

13. Όλοι όσοι πρόβαλλαν τό αίτημα για «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» ξεκίνησαν διαπιστώνοντας τήν κρίση του ελληνικού πανεπιστημιακού συστήματος αλλά περιόρισαν τή ματιά τους ειδικά στήν κρίση τών πανεπιστημιακών θεσμών. Έτσι οι ιδεολογικοί και πολιτικοί όροι μέ τούς οποίους τέθηκε τό ζήτημα ήταν όροι πού δέν μπορούσαν νά σκοπεύουν παρά στήν άποσώθηση τής κρίσης και όχι στήν ανάδειξη τών πραγματικών κοινωνικών καταβολών τής, δηλαδή ήσαν όροι πού μιλούσαν μόνο «θεσμικά», άποκλείοντας από τό πεδίο προβληματισμού τήν αναζήτηση του πραγματικού σημερινού κοινωνικού ρόλου του Πανεπιστημίου.

Μέσα στά πλαίσια αυτού του περιορισμένου προβληματισμού, τό «Δημοκρατικό Πανεπιστήμιο» - αίτημα τής άριστερας δέν μπορούσε παρά νά συγχέεται μέ τό «Σύγχρονο Πανεπιστήμιο» - πρόθεση τής εκσυγχρονιστικής τάσης τής δεξιάς και ή διάκριση ανάμεσά τους νά ισοδυναμεί, στήν καλύτερη περίπτωση, μέ δήλωση πολιτικής ταυτότητας και στή χειρότερη μέ μεσαιωνικής έμπνευσης μικρολογίες. «Δημοκρατικό Πανεπιστήμιο», Σύγχρονο Πανεπιστήμιο ή «Δημοκρατικό και Σύγχρονο Πανεπιστήμιο» είχαν ως όμολογημένο ή άνομολόγητο πρότυπο τά άστικά Πανεπιστήμια τών ΗΠΑ, τής Άγγλιας - ή τής ΕΣΣΔ - και άποτελούσαν ένα ένα ή όλα μαζί τό υπερβάτικό ως προς τίς συγκεκριμένες σημερινές ελληνικές συνθήκες όραμα όλων τών πολιτικών και 'κοινωνικών δυνάμεων πού μίλησαν για τό ζήτημα.

Θά περίμενε κανείς ότι αυτή ή ταύτιση στόχων ανάμεσα στήν εκσυγχρονιστική τάση τής δεξιάς και τήν αντιπολίτευση θά δημιούργουσε τίς προϋποθέσεις για νά προχωρήσει ή Κυβέρνηση στή νομοθέτηση ενός κάποιου Νόμου-Πλαίσιο κοινής άποδοχής. Όμως, έκτός από τό γεγονός ότι ή ελληνική κοινωνία δέν φαίνεται ακόμη ν' άπαιτεί και ό σημερινός συσχετισμός μέσα στά Πανεπιστήμια δέν φαίνεται ακόμη νά επιτρέπει μία τέτοια αναμόρφωση του πανεπιστημιακού θεσμού, ό τρόπος μέ τόν όποιο λειτουργούν οι πολιτικές δυνάμεις συμπλίτευσης και αντιπολίτευσης δέν άφησαν μέχρι σήμερα περιθώρια για νά πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο. Η μέν αντιπολίτευση, επειδή δέν συνέδεσε τό αίτημα για ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» μέ μία άνάλυση του κοινωνικού ρόλου του Πανεπιστημίου πού θά άποδείκνυε τήν αναγκαιότητα του και θά καθοδηγούσε τίς κοινωνικές δυνάμεις πού άφορούσε σύμφωνα μέ τήν ύποτιθέμενη δική της πολιτική προοπτική, άποστέρησε τό αίτημα από κάθε κοινωνικό δυναμισμό, τό μετέτρεψε στήν άπλή έπιδωδ τών σχετικών άγορευσεων και τοποθετήσεων και τό διεκδίκησε μόνο φραστικά χωρίς καμία πραγματική δυνατότητα πίεσης ή διαπραγματευτική δύναμη. Η κυβέρνηση από τή μεριά τής, δέν είχε τήν πολιτική ευχέρεια νά υιοθετήσει τό αίτημα όσο αυτό προβαλλόταν ως κεντρική διεκδίκηση τής αντιπολίτευσης. Κάτι τέτοιο θά ισοδυναμούσε μέ πολιτική ήττα. Έτσι, παρόλο πού τό αίτημα για ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» στήριζε πολιτικά τήν εκσυγχρονιστική τάση, ή παρουσία τής συντηρητικής τάσης στο πλαίσιο τής κυβέρνησης και οι αναγκαιότητες πού επέβαλαν οι συσχετισμοί ανάμεσά τους, δημιούργησαν μία διεγκυστίνα εξαγγελιών και αναβολών, μία συνολική άτολμία και τήν αδυναμία νά αναληφθούν συγκεκριμένες πρωτοβουλίες. Έπειδή τό ζήτημα ήταν έτσι κι άλλώς στήν ήμερήσια διάταξη, ή κάθε τάση και ή κυβέρνηση συνολικά, παρακολουθούσε τήν έκβαση τής εσωπανεπιστημιακής κατάστασης καρδοκώντας τήν ευκαιρία νά παρέμβει μέ τρόπο ώστε νά πληρώσει τό μικρότερο πολιτικό κόστος ή ένδεχόμενα νά κερδίσει και κάποιον πολιτικό όφελος.

I. Ο νόμος 815/78

14. Η άπεργία του ΕΔΠ έδωσε ούσιαστικά τήν πρώτη ευκαιρία νά παρέμβει νομοθετικά ή κυβέρνηση στα πανεπιστημιακά πράγματα. Ο άγώνας αυτός μέ τή διάρκεια και τήν έπιμονή του, πρόβαλε ανάγλυφα τήν κρίση του ελληνικού Πανεπιστημίου δείχνοντας ότι τό πρόβλημα δέν είναι μόνο πρόβλημα φοιτητών αλλά πρό-

βλημα σχέσεων μέσα στα Πανεπιστήμια και πρόβλημα θεσμών. Τό αίτημα τής άπεργίας του ΕΔΠ «μονιμότητα μέσα σε έναίο φορέα διδασκόντων», άνοιξε πολιτικά τό ζήτημα τών θεσμικών αλλαγών, ενώ ή θέση του Πανεπιστημίου μέσα στο πολιτικό πλαίσιο και τήν πολιτική συγκυρία επέτρεπε στον άγώνα του ΕΔΠ νά άσκήσει μία γενικότερη πολιτική πίεση. Όμως ή άπεργία του ΕΔΠ άπομονώθηκε κοινωνικά και πολιτικά από τούς ύποτιθέμενους «φυσικούς» τής συμάχους. Η μάζα τών φοιτητών άδιαφόρησε, ή ΕΦΦΕ συμπαραστάθηκε συμβατικά έως φραστικά και οι προοδευτικοί καθηγητές είτε σιώπησαν είτε μίλησαν για νά κατηγορήσουν τό ΕΔΠ για συντηρητική παρέκκλιση. Παράλληλα τό ΚΚΕ πολύ γρήγορα προσπάθησε νά ύπονομεύσει μέ κάθε μέσο τόν άγώνα, ενώ τό ΠΑΣΟΚ διαχώρησε τή θέση του κατά τήν τελευταία και κρισιμότερη φάση του γιατί ή άπεργία, ξεφεύγοντας από τόν κομματικό έλεγχο και τών δύο, δέν ήταν δυνατόν νά χρησιμοποιηθεί ως στοιχείο τών κοινοβουλευτικών και γενικότερων πολιτικών τους χειρισμών. Μολοταύτα ή άπεργία κράτησε και ή κυβέρνηση άναγκάστηκε νά δεχτεί όρισμένα μέτρα προς τήν κατεύθυνση τής ίκανοποίησης του θεσμικού αίτήματος του ΕΔΠ. Σύγχρονως, διαπιστώνοντας ότι ή άπεργία είναι κοινωνικά και πολιτικά άπομονωμένη και ότι δέ συσπειρώνει τίς δυνάμεις πού γενικά ζητούσαν ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο», έκανε τήν έκτίμηση ότι παρουσιάστηκε ή ευκαιρία νά λυθεί όριστικά και μέ τό μικρότερο πολιτικό κόστος γι' αυτήν τό έκκεντρές ζήτημα του Νόμου-Πλαίσιο. Έτσι συντάχθηκε και ψηφίστηκε ό ν. 815.

Αυτός ένέτασσε τίς ύποχρεώσεις άπέναντι στήν άπεργία του ΕΔΠ σε μία λογική ρυθμίσεων ή όποια εξέφραζε τή συντηρητική τάση και παγίωσε τήν ύπάρχουσα κατάσταση μέσα στα Πανεπιστήμια προς όφελος τής καθηγητικής συντηρίας ενώ συγχρόνως έκανε και μερικές, βασικά φραστικές, παραχωρήσεις προς τήν εκσυγχρονιστική τάση. Ο όλος νόμος άρθρωνόταν γύρω από τό έξεταστικό ζήτημα, τό όποιο αναγορευόταν έτσι και έπίσημα σε λυδία λίθο και μόνο πρόβλημα του ελληνικού Πανεπιστημίου και θεσπιζε ιδιαίτερα άνελαστικές διαδικασίες έξετάσεων, όχι βέβαια για νά περιφρουρήσει τό επίπεδο σπουδών όπως διατεινόταν, αλλά για νά ύποτάξει τούς φοιτητές στις πάγιες και «φυσιολογικές» δοκιμασίες πού όφειλαν νά ύποστούν άν ήθελαν νά άποκτήσουν τό πτυχίο και νά εισέλθουν στους κοινωνικά αναγνωρισμένους.

Ο αίφνιδιασμός πού συνιστούσε ή προώθηση ενός νόμου πού δέν άφορούσε μόνο τό ΕΔΠ και τά αίτήματά του αλλά όλόκληρο τό Πανεπιστήμιο και ή συγκεκριμένη μεθόδευση πού άκολουθήθηκε για τήν ψήφιση του μείωσε τίς αντιδράσεις στο έλάχιστο έπισφραγίζοντας έτσι τήν έντύπωση ότι ό ν. 815 άποτελούσε τήν τελική και μέ ή αναστρέψιμη κυβερνητική άπάντηση στο αίτημα για ένα «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο». Άλλωστε ήταν εύκολα διαπιστώσιμο ότι αυτός προήλθε ως άποτέλεσμα του συνολικού συσχετισμού δυνάμεων πού είχε διαμορφωθεί μέσα κι έξω άπ' τά Πανεπιστήμια και ότι άποτύπωνε μέ ακρίβεια αυτόν τόν, τότε, συσχετισμό. Έτσι, παρόλο πού ό ν. 815 συνάντησε τήν καθολική άρνηση, οι πανεπιστημιακές δυνάμεις έπαψαν νά έντάσσουν τά μερικότερα αίτήματά τους στήν προοπτική του «Δημοκρατικού Νόμου-Πλαίσιο» και ή διεκδίκησή του κατέληξε σε άνώδυνη τελετουργική καταγγελία τής κυβερνητικής πολιτικής και άπλή έπιδωδ τών άντιστοιχών τοποθετήσεων.

II. Οι καταλήψεις

15. Οι καταλήψεις τό Δεκέμβρη του 1979, καθώς άποτελούσαν από πολλές άπόψεις ένα σημείο καμπής για τήν εξέλιξη τών πανεπιστημιακών πραγμάτων, δημιούργησαν τίς προϋποθέσεις για μία δεύτερη κυβερνητική πρωτοβουλία προς τήν κατεύθυνση τής νομικής διευθέτησης τών εσωπανεπιστημιακών σχέσεων.

Αφορμή για τίς καταλήψεις ύπήρξε πάλι τό έξεταστικό και ειδικότερα τό γεγονός ότι οι σχετικές διατάξεις

του ν. 815 είχαν τεθεί σε ισχύ με αναμενόμενο αποτέλεσμα την απόρριψη, ακόμη και την ενδεχόμενη διαγραφή, μεγάλου αριθμού φοιτητών. Οι καταλήψεις προκρίθηκαν ως μέσο πάλης για να υπογραμμίσουν με τις μηνίες που ανακαλούσαν από τις καταλήψεις της Νομικής και ιδίως του Πολυτεχνείου κατά τη δικτατορία, τη σοβαρότητα του προβλήματος που αντιμετώπιζε ένας μεγάλος αϊθμός φοιτητών και για να διαφοροποιήσουν πολιτικά και να νομιμοποιηθούν ιδεολογικά αυτοί που τις πρότειναν απέναντι στη στάση της ΕΦΕΕ και των Δ.Σ. των φοιτητικών συλλόγων (δηλαδή την πολιτική του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ) ή όποια εν προκειμένω απλώς ξαναπρότεινε τις πάγιες γραφειοκρατικές και αποδεδειγμένα αναποτελεσματικές «φοιτητικές κινητοποιήσεις».

Οι καταλήψεις υπήρξαν όχι μόνο μία μορφή αγώνα των φοιτητών για τὰ αίτημά τους αλλά και μία μορφή αντίδρασης στον άσφυκτικό έλεγχο που είχαν επιβάλει οι μεγάλες παρατάξεις και ιδίως του ΚΚΕ σε όλες πρακτικά τις διαστάσεις της φοιτητικής ζωής. Δημιουργήθηκε ένας «αυτόνομος χώρος» όπου εκφράστηκε αυθεντικότερα η φοιτητική κατάσταση και οι πραγματικές συνιστώσες της, όπου τέθηκαν, ζυμώθηκαν, συζητήθηκαν θέματα που έμεναν αθέατα και άδιατύπωτα. Οι φοιτητές αναρωτήθηκαν γιατί σπουδάζουν, ποιος είναι ο ρόλος και το μέλλον τους, ποιά η σχέση τους με την πολιτική και μεταξύ τους, ποιά είναι το νόημα των όσων ζουν και των όσων κάνουν. Αποκάλυψαν με τον τρόπο τους ότι μέσα στο Πανεπιστήμιο, αλλά και μέσα στην κοινωνία, βασιλεύει μία βαθύτατη, διαβρωτική των πάντων, ιδεολογική κρίση, ότι το Πανεπιστήμιο είναι ένα μεγαλόσχημο τίποτα και ο κυρίαρχος δεξιός ή «άριστοτερός» λόγος που το εξωραϊζει συνιστά άπατη, ότι ούτε η κοινωνία όπως υπάρχει, ούτε οι φορείς που υπόσχονται και την «αλλαγή» της, είναι σε θέση να προσφέρουν ένα δράμα ή ν' ανοίξουν μία προοπτική που στοιχειωδώς να πειθεί και να κινητοποιεί. Τό γενικό αδιέξοδο καταγράφκε με χιούμορ, ειρωνεία, αυτοσαρκασμό ακόμη και κυνικότητα ή μηδενιστική διάθεση ενώ η πολιτική αντιπαράθεση προς το ΚΚΕ και το ΠΑΣΟΚ μέσα στα κατειλημμένα αμφιθέατρα περιέκλειε ολοκληρή τη φόρτιση αυτής της συντριπτικής νέας συνειδητοποίησης.

Μέσα στο υπερπολιτικοποιημένο πλαίσιο της πανεπιστημιακής ζωής, τό «κίνημα των καταλήψεων» πολύ γρήγορα ξεπέρασε τό εξεταστικό και άπαιτησε την κατάργηση του ν. 815 συνολικά. Η διατύπωση αυτού του σαφούς και έντοπισμένου πολιτικού στόχου, ό όποιος άλλωστε είχε γενικότερα ώριμάσει μέσα απ' την καθολική άρνηση και την αποδεδειγμένη άδυναμία εφαρμογής του νόμου, ή αυθεντικότητα του κινήματος ως μία συνολική διαμαρτυρία απέναντι στη φοιτητική κατάσταση και όσους την εμπόδιζαν με κάθε μέσο να εκφραστεί, όπως και τό γεγονός ότι τό «κίνημα των καταλήψεων» εκφράστηκε από ομάδες και άτομα με πλούσια πολιτική πείρα γύρω από τὰ πανεπιστημιακά πράγματα, τό προίκισαν με δυναμισμό και έμβελεια και με μία ώριμη τακτική και του προσέδωσαν πανελληνίες διαστάσεις και σημαντική πολιτική άπήχηση.

Η κυβέρνηση από τή μεριά της, άφησε για ένα διάστημα τὰ πράγματα να εξελιχθούν. Εκτιμώντας ότι μία «δυναμική» ενέργεια όχι μόνο θά έδινε νέα ώθηση στο «ανεξέλεγκτο» κίνημα αλλά και θά ανάγκαζε τὰ κόμματα της αντιπολίτευσης να αντιπαρατεθούν πολιτικά μαζί της και αντιμετώπιζοντας μία λεπτή έσωτερική κατάσταση εν όψει της μεταπήδησης του Κ. Καραμανλή στην Προεδρία της Δημοκρατίας και των διαδικασιών διαδοχής του στην ηγεσία της ΝΔ, άφησε τό πεδίο ελεύθερο στις πρωτοβουλίες του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ που θίγονταν εξίσου, άν όχι περισσότερο, από τό κίνημα των καταλήψεων.

Και πρώτα τό ΚΚΕ δέν άργησε ν' αντιδράσει σύμφωνα με τή βαθύτερη φύση της πολιτικής του. Άνεβάζοντας τό επίπεδο διαπαιδαγώγησης των μελών του κατά ένα ακόμη σκαλοπάτι, όργανωσε την άποστολή μερικών διμοιριών παραστρατιωτικά εκπαιδευμένων κνίτων για να ανακαταλάβουν δυναμικά τό Χημείο - πόλο του κινήματος στην Αθήνα. Μετά την κατακραυγή που ξεσήκωσε

αυτή ή επιχείρηση, την όποια τό ΚΚΕ δέν κατόρθωσε τελικά να έλεγξει, τό ΠΑΣΟΚ πήρε τή σκυτάλη και προχώρησε σε μία πολιτική πρωτοβουλία με σημαντική έμβελεια. Πρότεινε «άγωνιστικά» στην ΕΦΕΕ τή «συνολικοποίηση» των καταλήψεων υπό την αϊγίδα της, με τό διάφανο στόχο να υπερφαλαγγιστεί τό κίνημα και οι μεγάλες κομματικές παρατάξεις να άποκτήσουν ξανά τον έλεγχο του. Ο χειρισμός, τον όποιο τό ΚΚΕ άποδέχτηκε, άποδείχτηκε ιδιαίτερα επιτυχής. Η ΕΦΕΕ έκρυψε τὰ κουρέλια της μέχρι τότε στάσης της και ξαναπρόβαλε ως ή ήγέτιδα των φοιτητών. Οι συνελύσεις άρχισαν να κατατρίβονται σε δευτερεύοντα και ιδιαίτερα φθοροποια ζητήματα γύρω από τον όργανωτικό φορέα των καταλήψεων και τό κίνημα συνολικά έδειξε την άδυναμία του ν' αντιδράσει πολιτικά στο χειρισμό του ΠΑΣΟΚ και της ΕΦΕΕ.

Αυτή τή στιγμή διάλεξε ή Κυβέρνηση και ό Κ. Καραμανλής προσωπικά για να παρέμβει. Πρακτικά άποδέχτηκε, χωρίς να τό όμολογεί ρητά, την κατάργηση του ν. 815 και υιοθέτησε αϊφνιδιαστικά χωρίς τότε να τό ζητά κανείς, τό αίτημα για ένα Νόμο-Πλαίσιο που θά έκπονηθεί από τούς πανεπιστημιακούς φορείς. Η κυβερνητική αυτή πρωτοβουλία αποτέλεσε μία σύνθετη κίνηση που κάλυπτε ταυτόχρονα πολλούς στόχους. Πρώτα απ' όλα ή πολιτική ήττα που συνιστούσε ή, για πρώτη φορά μετά τή μεταπολίτευση, έστω σιωπηρή κατάργηση ενός ψηφισμένου νόμου, έλαχιστοποιήθηκε από τό γεγονός ότι ούσιαστικά μόνο τό «κίνημα των καταλήψεων», τό όποιο έτοι κι άλλιάς δέν είχε παρουντα στο γενικό πολιτικό επίπεδο, διεκδικούσε πραγματικά κάτι τέτοιο. Οι δυνάμεις της αντιπολίτευσης ήταν υποχρεωμένες άπλά να επαναλαμβάνουν τό αίτημα χωρίς στην ούσία ούτε να τό θεωρούν έφικτό ούτε να τό διεκδικούν πολιτικά. Υστερα ή υιοθέτηση του παλαιού αίτήματος της αντιπολίτευσης και των πανεπιστημιακών φορέων για τό «Δημοκρατικό Νόμο-Πλαίσιο» και τις δημοκρατικές διαδικασίες έκπόνησής του, στην ούσία, δέν συνιστούσε ήττα για την κυβέρνηση: καμιά πολιτική δύναμη δέν διεκδικούσε πιά Νόμο-Πλαίσιο θεωρώντας ότι ό ν. 815 αποτελούσε την όριστική κυβερνητική άπάντηση στο πρόβλημα: οι φοιτητές και τό ΕΔΠ ήσαν προσανατολισμένοι σε επιμέρους ζητήματα της πανεπιστημιακής ζωής, τό ίδιο τό «κίνημα των καταλήψεων» όχι μόνο δέν διεκδικούσε ένα νέο νόμο αλλά και δέν δισταζε να καταγγείλει όσους εξακολουθούσαν να επικαλούνται συνολικές νομοθετικές ρυθμίσεις. Η κυβερνητική πρωτοβουλία όχι μόνο δέ συνιστούσε ήττα αλλά αντίθετα αποτελούσε έναν επιτυχημένο πολιτικό αϊφνιδιασμό ό όποιος βρήκε την αντιπολίτευση άπροετοίμαστη και άμήχανη και την ανάγκασε να συρθεί μέσα από την ΕΦΕΕ και τό Κ.Σ. του ΕΔΠ, στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων χωρίς να έχει καταλάβει πολύ καλά ούτε πως βρέθηκε εκεί, ούτε τί έχει να πεί και τί την συμφέρει να πράξει. Ακόμα, ό κυβερνητικός αυτός έλιγμός μετασπίζοντας τό επίμαχο πολιτικό ζήτημα από τὰ προβλήματα που είχαν θέσει οι καταλήψεις - και τὰ όποια καμιά πολιτική δύναμη δέν μπορούσε να αντιμετώπισει - στο πεδίο των θεσμικών ρυθμίσεων - στο όποιο τό «κίνημα των καταλήψεων» άδυνατούσε να παρέμβει - πριμοδοτούσε την επανάκτηση του πολιτικού έλέγχου των πανεπιστημίων από τις παρατάξεις του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ, πράγμα που οι φοιτητικές έκλογές δέν άργησαν να έπισημαίνουν, και πετύχαινε έτσι την διοχέτευση του φοιτητικού κινήματος στα παραδεγεμένα πλαίσια. Τέλος, με την κατάργηση του ν. 815 και την προσωπική παρέμβαση του τότε πρωθυπουργού, ό συσχετισμός δυνάμεων στο πλαίσιο της κυβέρνησης έγχειρε άποφασιστικά προς την πλευρά της έκσυγχρονιστικής τάσης ή όποια έδειξε έτσι καθαρότερα τό πολιτικό της πρόσωπο. Οι εξελίξεις στην Ν.Δ. και ή «ήπια πολιτική» Ράλλη δέν θ' άργήσουν να φανερώσουν τή σημασία αυτής της άλλαγής συσχετισμών.

Μέ την ολοκλήρωση αυτού του έλιγμου και την έναρξη διαπραγματεύσεων για τή σύνταξη του Νόμου-Πλαίσιο, τό «κίνημα των καταλήψεων» θά χαθεί από τό προσκήνιο και τό Πανεπιστήμιο θ' άρχισι να ξαναβρίσκει τούς κανονικούς λειτουργικούς και πολιτικούς του ρυθμούς.

III. Η διαμόρφωση της σημερινής συγκυρίας

16. Η κυβερνητική πρωτοβουλία και οι συζητήσεις στην Ομάδα Έργασίας και την Έπιτροπή Πρυτάνεων για το Νόμο-Πλαίσιο συνάντησαν, για μία πρώτη περίοδο, τη γενική αδιαφορία. Αυτή ισοδυναμούσε με την εκτίμηση ότι η Κυβέρνηση προχώρησε απλά σε ένα τακτικό έλιγμό και ότι τελικά δεν είναι διατεθειμένη να αλλάξει πολιτική για το Πανεπιστήμιο. Όμως, αφού ολοκληρώθηκαν οι διαδικασίες διαδοχής στη Ν.Δ. και εκδηλώθηκαν οι βασικές αρχές της πολιτικής Ράλλη, το πρόβλημα του Νόμου-Πλαίσιο τέθηκε στο προσκήνιο και αναδείχτηκε σε ένα από τα κομβικά σημεία όπου κρίνονταν ή νέα εκσυγχρονιστική πολιτική. Αυτή τη φορά η Κυβέρνηση φαινόταν έτοιμη να προχωρήσει σε όρισμένες σημαντικές θεσμικές αλλαγές, θυσιάζοντας έστω προσωρινά όρισμένα από τα παραδοσιακά της στηρίγματα μέσα στο Πανεπιστήμιο, με τη ρητή προϋπόθεση, όμως, ότι ο Νόμος-Πλαίσιο που θα ψηφίζε θα είχε τη συναίνεση των πανεπιστημιακών φορέων και των κομμάτων της αντιπολίτευσης. Άλλωστε μόνο έτσι ο Νόμος-Πλαίσιο θα συγκέντρωνε κάποιες προϋποθέσεις για να εφαρμοστεί στην πράξη.

Απέναντι στην κυβερνητική αυτή στάση πρώτοι αντέδρασαν οι εκπραστές της καθηγητικής συντεχνίας. Μέσα από τη δημιουργία «Ομάδων Πρωτοβουλίας» και «Συλλόγων Καθηγητών» με την κυκλοφορία επιστολών και υπομνημάτων, με παρεμβάσεις στο Υπουργείο, με δηλώσεις και τοποθετήσεις στα πανεπιστημιακά όργανα, η καθηγητική συντεχνία οργανώθηκε για να περιφρουρήσει τα κεκτημένα της προνόμια που αισθάνθηκε για πρώτη φορά ότι κινδύνευαν πραγματικά. Με την πολιτική κάλυψη της συντηρητικής τάσης της δεξιάς και την υποστήριξη των αντίστοιχων εφημερίδων ενορχήστρωσε μια έκοτρατική διαβολή των διαδικασιών που ακολουθούσε και των θέσεων που κατέληγε η Ομάδα Έργασίας για το Νόμο-Πλαίσιο, δηλώνοντας έτσι με έμμεσο αλλά και σαφή τρόπο ότι, όσο η ίδια διατηρεί τον πολιτικό έλεγχο του Πανεπιστημίου, ένας νόμος που δεν θα εξασφαλίσει την άνοχη της δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί. Ο τύπος της αντιπολίτευσης, τα Κ.Σ. της ΕΦΕΕ και του ΕΔΠ στήριξαν για ένα διάστημα την Ομάδα Έργασίας. Όμως στη συνέχεια, με την μετατροπή του γενικού πολιτικού κλίματος σε έντονα προεκλογικό, πρώτα το ΠΑΣΟΚ και ύστερα το ΚΚΕ προκάλεσαν την αναπάντεχη, την τελευταία στιγμή, αποχώρηση της ΕΦΕΕ και του ΕΔΠ από τις συζητήσεις στην ομάδα Έργασίας και την Έπιτροπή Πρυτάνεων και, αντιφάσκοντας πλήρως με προηγουμένως θέσεις τους, κατήγγειλαν συλλήβδην όλα τα έπεξεργασμένα Σχέδια Νόμου-Πλαίσιο ως γενικώς αντιδραστικά επειδή, λείπει, εκπορεύονται από την Κυβέρνηση. Ο χειρισμός είναι διάφανος. Η ψήφιση από τη δεξιά, και μάλιστα σε προεκλογική περίοδο, ενός Νόμου-Πλαίσιο που ουσιαστικά δεν θα διέφερε από αυτούς που είχαν καταθέσει ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ, θα ολοκλήρωνε το θεσμικό πλαίσιο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που προωθούσε η εκσυγχρονιστική τάση ήδη από τη μεταπολίτευση, θα δημιουργούσε προϋποθέσεις για την ουσιαστική (και όχι μόνο με την άτομική προσχώρηση πολιτευτών) πολιτική διεύρυνσή της προς τον κεντρικό χώρο και αναπόφευκτα, θα την ενίσχυε εκλογικά. Μπροστά σε αυτό το ενδεχόμενο, ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ φάνηκαν ικανά και έτοιμα να εγκαταλείψουν κάθε πρόσχημα πολιτικής συνέπειας, να θυσιάσουν τις κοινωνικές δυνάμεις που υποτίθεται ότι επιδιώκουν να εκφράσουν, να αποσυνδέσουν την πολιτική τους από τους πραγματικούς κοινωνικούς συσχετισμούς και να υποτάξουν τα πάντα στις στενές εκλογικές τους σκοπιμότητες. Αυτή η τακτική επέτρεπε ακόμη στο ΠΑΣΟΚ να διαφυλάξει κάποια στηρίγματα μέσα στην καθηγητική συντεχνία, η οποία άλλωστε έχει επανειλημμένα αποδείξει την εύλογια της και την ικανότητά της να προσαρμόζεται στα κελύσματα της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας, και στο ΚΚΕ να διατηρήσει κάποιες δύσκολα οικοδομημένες και άμοιβαία έπιφωλεις συμμαχίες με ποικίλους καθηγητικούς κύκλους. Έτσι, μετά την αποχώρηση ΕΦΕΕ και ΕΔΠ από τις συζητήσεις για το Νόμο-Πλαίσιο, η καθηγη-

τική συντεχνία αποσύρεται διακριτικά από το προσκήνιο και όχυρώνεται στο «φυσικό» της χώρο εξουσίας, μέσα στα πανεπιστημιακά όργανα, όπου μπορεί να κωλυσιεργήσει κατά βούληση ή να επενδύσει με το απαιτούμενο «κύρος» τις συντεχνιακές θέσεις της για το Νόμο-Πλαίσιο.

Όμως το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ δεν άρκεστηκαν στην καταγγελία, μέσω της ΕΦΕΕ και του ΕΔΠ, της κυβερνητικής πολιτικής. Πρωτοστατούντος του ΚΚΕ και χοροστατούντος του ΠΑΣΟΚ οργανώθηκε ένας θεαματικός αντιπρωτοβουλιασμός που έπειδίωκε να μετατοπίσει το πρόβλημα από το ζήτημα του Νόμο-Πλαίσιο στα «άμεσα αίτηματα» των φοιτητών. Οργανώθηκαν έτσι «καταλήψεις» στο Πολυτεχνείο και άλλους πανεπιστημιακούς χώρους και δημιουργήθηκε παντού μία εικόνα έντονης «φοιτητικής αναταραχής» που σκοπό έχει να δείξει, ανεξάρτητα από την οποία εξέλιξη του ζητήματος του Νόμο-Πλαίσιο, ότι η Κυβέρνηση είναι άνικανη να λύσει τα προβλήματα του Πανεπιστημίου. Συγχρόνως έτσι τίθεται ανοιχτά το ζήτημα του πολιτικού έλέγχου του Πανεπιστημίου και δοκιμάζεται ο συσχετισμός δυνάμεων στο έσωτερικό του ενόψει του νέου πολιτικού πλαισίου που, ούτως ή άλλως, θα διαμορφωθεί μετά τις εκλογές. Φοιτητικές παρατάξεις, φοιτητικοί σύλλογοι, Σύγκλητοι και καθηγητές, δοκιμάζουν την άνοχη τους σε μία αντιπαράθεση όπου ο καθένας προσπαθεί να κερδίσει πόντους σε αυτή την προοπτική.

Ας σημειωθεί ότι οι έπίσημες κομματικές δηλώσεις ΠΑΣΟΚ και ΚΚΕ δόκληρο αυτό το διάστημα δεν συμβαδίζουν πάντα με την πολιτική που ακολουθούσαν οι συνδικαλιστικές τους παρατάξεις. Σε όσα μόν αφορούν το ζήτημα του Νόμο-Πλαίσιο οι κομματικές τοποθετήσεις αφήνουν να έννοηθεί ότι μπροστά στην έθνική κρίσιμότητα του θέματος ένδεχεται να συναινέσουν στη Βουλή ενώ, ως προς τη φοιτητική αναταραχή, δε διατάζουν να άρθουν στο ύψος των περιστάσεων και να συμβουλέψουν μετριπάθεια προς κάθε κατεύθυνση όταν διαπιστώνουν ότι τείνουν να ξεπεραστούν κάποια όρια και να τεθεί υπό δημόσια κρίση η δική τους ευθύνη για τη συνέχιση αυτής της αναταραχής. Είναι προφανές ότι μέσα στη σημερινή, ιδιαίτερα εύαισθητη, πολιτική σκακιέρα, όπου κάθε κίνηση, όσοδήποτε μικρή, όχι μόνο μετράει αλλά και μπορεί να αποβεί μοιραία για την εκλογική άναμέτρηση, το ΠΑΣΟΚ κυρίως και το ΚΚΕ κατά συνέπεια είναι υποχρεωμένα να διαφυλάξουν στον έαυτό τους άνοχη κάποια διέξοδο και τη δυνατότητα να αλλάξουν πολιτική την τελευταία στιγμή.

Η πρόσφατη πολιτική του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ απέναντι στο ζήτημα του Νόμο-Πλαίσιο και το Πανεπιστήμιο γενικότερα δεν αποκάλυψε μόνο τον πολιτικό καιροσκοπισμό και την αποκλειστικά εκλογική πολιτική ύστεροβουλία αυτών των κομμάτων. Αποκάλυψε και το βαθύτερο πυρήνα της πολιτικής τους φιλοσοφίας. Γι' αυτά, κοινωνία, κοινωνικές σχέσεις και αντιθέσεις δεν υπάρχουν. Το πολιτικό, με την έννοια της εξουσίας και του έλέγχου, έχει απορροφήσει πλήρως το κοινωνικό. Τα πάντα εκπορεύονται και τα πάντα εξαρτώνται από την Κυβέρνηση και αυτόν που έλέγχει την κρατική μηχανή. Τα πάντα όφειλουν να υποταγούν στις σκοπιμότητες της «αλλαγής» διά των εκλογών σε λίγους μήνες, ή της «πραγματικής αλλαγής» διά του Συμφώνου της Βαρσοβία κάποτε. Έξω έπιτρέπεται μόνον η σιωπή και ύπάρχει μόνον ο προβοκάτορας λαός.

Και οι μεταπρατικές σχέσεις δεν είναι, βέβαια, άμοιρες ευθύνων γι' αυτή την πολιτική φιλοσοφία και στάση. Όντας από τη φύση τους άνικανες να αναδείξουν και να λειτουργήσουν τις κοινωνικές αντιθέσεις, να δομήσουν συνέπεια και να οικοδομήσουν κοινωνικά δράσεις διαδικασίες που θα την απαιτούν και θα την κρίνουν, γεννούν αθύορμητα μόνο εκείνες τις πολιτικές σχέσεις που υποβοηθούν την αναπαραγωγή τους.

Απέναντι στη σύνθετη αυτή συγκυρία οι άλλες δυνάμεις είτε αποδείχτηκαν άνούπαρκτες είτε φάνηκαν άναπαρκείς. Οι φορείς του «κινήματος των καταλήψεων» άρνήθηκαν να καταλάβουν το πολιτικό παιχνίδι που

παιζόταν γύρω από τό Νόμο-Πλαίσιο καί, μπροστά στόν κίνδυνο τής «ένσωμάτωσης», προτίμησαν νά διατηρήσουν τήν «ιδεολογική καθαρότητα» τους καί νά καταγγείλουν τόν «κυβερνητικό έκσυγχρονισμό» καί τούς «ρεφορμιστές», έν γένει, έστω καί άν έτσι ή καθηγητική συντεχνία έβρισκε έναν άναπάντεχο - άν καί δύσκολα χρησιμοποιήσιμo, είναι αλήθεια - σύμμαχο. Οί ίδιοι, άκόμη, δέν κατόρθωσαν ν' αντιδράσουν στή μετατροπή τών πανεπιστημιακών χώρων σέ προεκλογικά κέντρα του ΚΚΕ καί του ΠΑΣΟΚ καί παρόλο πού προσπάθησαν νά στηριχθούν στό γεγονός ότι ή φοιτητική άναταραχή κάπου άντιστοιχούσε σέ πραγματικά φοιτητικά προβλήματα, ουσιαστικά άπλώς σύρθηκαν μένοντες κι αυτοί έκθετοι μπροστά στή μάζα τών φοιτητών πού παγερά άδιαφόρησε. Τό «ρεύμα τής άμφισβήτησης», άρνούμενο τήν πολιτική καί άνάγοντας τή συνδικαλιστική του πρακτική σέ ιδεολογία, άρκέστηκε στήν επανάληψη τών δρων τής ύπάρχουσας βαθιάς κοινωνικής καί ιδεολογικής κρίσης, πού τό ίδιο είχε πρωτοστατήσει νά γίνει όρατή, όχι γιά νά άρθρώσει ένα λόγο πού θά προσπαθούσε νά τήν υπερβεί, αλλά, αυτή τή φορά, γιά νά βυθιστεί αύτάρεσκα στό τέλμα τής.

Τό ΚΚΕ έσωτ. καί ό Ρήγας Φεραίος άπό τή μεριά τους, ένών ειδαν καθαρά τό πολιτικό πρόβλημα πού άρθρώονταν γύρω άπό τό Νόμο-Πλαίσιο καί προσπάθησαν νά οικοδομήσουν μία συνεπή πολιτική τακτική γιά τήν άντιμετώπιση τόσο αύτου όσο, άλλωστε, καί τής πρόσφατης φοιτητικής άναταραχής, δέν κατόρθωσαν νά είναι εύρύτερα πειστικοί γιά τήν δέν συνέδεσαν τό ζήτημα τών θεσμικών, άλλαγών μέ τόν πραγματικό κοινωνικό ρόλο του Πανεπιστημίου καί τήν προοπτική του επαναπροσδιορισμού του καί γιά τήν έδωσαν τήν έντύπωση κατά στιγμές πώς ύποτιμούν τά άμεσα προβλήματα τών φοιτητών καί τή φοιτητική κατάσταση όπως καί τά άμεσα αίτήματα του ΕΔΠ. Έτσι έμειναν άνοικτοί στήν κριτική πού διατεινόταν ότι τό ΚΚΕ έσωτ. επιδιώκει τίσ θεσμικές άλλαγές έπειδή άπλώς έτσι ύπαγορεύει γενικά ή γραμμή τών «διαρθρωτικών άλλαγών» ή έπειδή έτσι τό συμφέρει πολιτικά καί προεκλογικά. Έτσι δέν κατόρθωσε νά σπειρώσει δλες τίσ δυνάμεις πού ένδεχόμενα θά μπορούσαν νά νά συσπειρώθουν.

Τά παραπάνω δείχνουν ότι στήν όλη κατάσταση όπως έχει διαμορφωθεί ύπάρχει ένα κενό, ότι άπό τή δομή του σημερινού πολιτικού συσχετισμού γύρω άπό τό Πανεπιστήμιο λείπει μία συνιστώσα: τό κενό είναι πολιτικό, λείπει μία έπαρκής άριστερά.

Ε. 'Η άριστερά καί οι σημερινοί όροι ύπαρξής της

17. Κάτω άπό τίσ γραμμές καί άνάμεσα στίς λέξεις τής άνάλυσης πού προηγήθηκε καί σέ άντιδιαστολή μέ τίσ ποικίλες φερώνυμες αλλά πλαστές, διπρόσωπες ή άνεπαρκείς άριστερές, προβάλλει ή φυσιογνωμία καί άναδεικνύονται τά χαρακτηριστικά τής άριστεράς πού σήμερα άκόμα λείπει: μία άριστερά πού θά παραδέχεται καί θά όμολογεί, γιά τήν θά γνωρίζει γιά ν' αλλάξει, καί δέν θά «άγνοεί» γιά νά συγκαλύψει, τόν πραγματικό σημερινό κοινωνικό ρόλο του Πανεπιστημίου καί τίσ δικές τής εύθύνες γιά τήν άναπαράγωγή του· πού θά στηρίζεται καί θά άναδεικνύει καί δέ θά χειρίζεται ύστερόβουλα ούτε θά προσπαθεί νά ύποτάξει, έπειδή δέ θά έλέγχει, τίσ πραγματικές κοινωνικές σχέσεις πού τό καθορίζουν καί τίσ πραγματικές κοινωνικές αντίθεσεις πού τό κυβερνούν. Μία άριστερά, άκόμη, πού θά μπορεί νά πολιτικοποιεί τό κοινωνικό, όπου καί όπως αυτό έμφανίζεται σέ όλα τά ζητήματα πού άφορούν τό Πανεπιστήμιο· πού θά μπορεί νά άδράχνει τόν κάθε φορά καθοριστικό κρίκο τής πολιτικής συγκυρίας καί νά τόν μετατοπίζει όχι πρός όφελός τής, αλλά πρός όφελος τών κοινωνικών δυνάμεων πού συσπειρώνει καί έκφράζει, πού έκφράζει καί συσπειρώνει έπειδή ζεί μέσα τους καί πάλλεται στό ρυθμό τους. Μία άριστερά, τέλος, πού θά προβάλλει όσο πιο ξεκάθαρα καί θά οικοδομεί όσο πιο συγκεκριμένα

μπορεί τή στρατηγική γιά νά προσεγγίσει τό δράμα τής γιά τό Πανεπιστήμιο, στή μόνη προοπτική πού είναι πραγματική δική τής, τήν προοπτική τής κοινωνικής άπελευθέρωσης· πού δέ θά ύποτάξει καί δέ θά συσκοτίζει αύτό τό δράμα ύπακούοντας στίς όποιες σκοπιμότητες αλλά, άντίθετα, θά φωτίζει καί θά προσανατολίζει μέ τούς όρους αύτου του όράματος τόσο τήν καθημερινή τής πρακτική όσο καί τήν πολιτική τής δράση καί τήν πολιτική τής τακτική. Καί αυτή ή άριστερά πού σήμερα λείπει μπορεί νά μή μείνει άπλά νεφέλωμα τής χαμένης άριστερής νοσταλγίας μας· μπορεί σήμερα νά ύπάρξει: φτάνει νά διατυπώσει, έστω άκόμη άχνά, τό δράμα τής γιά τό Πανεπιστήμιο καί νά ρίξει τίσ πρώτες, έστω άκόμη λίγες, πέτρες γιά νά οικοδομηθεί τή στρατηγική πού θά τό πετύχει· φτάνει νά συνδέσει αύτό τό δράμα καί αυτή τή στρατηγική μέ τόν καθοριστικό κρίκο τής σημερινής πολιτικής συγκυρίας, τό ζήτημα του Νόμου-Πλαίσιο, έπειδή άκριβώς εκεί παίζεται σήμερα ό συσχετισμός όλων τών δυνάμεων πού ένέχονται στό πρόβλημα του Πανεπιστημίου· φτάνει νά συνδέσει αύτό τό δράμα, αυτή τή στρατηγική καί αυτή τήν πολιτική παρέμβαση καί τακτική μέ τά άμεσα προβλήματα, όπως αυτά διατυπώνονται σήμερα, καί νά συσπειρώσει δλες τίσ δυνάμεις πού θέλουν, αλλά δέν μπορούν γιά τήν βρίσκονται σέ σύγχυση, νά ένταχθούν στή δική τής προοπτική.

Όμως τά ένθουσιώδη καί καλλιεπή αυτά, όσο κι άν χρειάζεται νά επαναληφθούν έπειδή ξεχάστηκαν, παραμένουν στή σφαίρα τής άριστερής καί άόριστης δεοντολογίας. Χρειάζεται όχι μόνο νά συνδεθούν αλλά καί νά άναδειχθούν μέσα άπό τή συγκεκριμένη σημερινή κατάσταση του έλληνικού Πανεπιστημίου.

1. Οι δύο δυνατές στρατηγικές κατευθύνσεις

18. 'Η πολιτική πού άκολούθησε μέχρι σήμερα τό πανεπιστημιακό κίνημα καί οι φορείς του δέν κατόρθωσαν ποτέ νά διαρρήξει τά όρια τής κυκλικής άναπαράγωγής τής κρίσης του έλληνικού πανεπιστημιακού συστήματος καί νά χαράξει μία ουσιαστική προοπτική. Τά άμεσα αίτήματα φοιτητών καί ΕΔΠ, οι προτάσεις γιά έπιμέρους θεσμικές άλλαγές καί γιά τό Νόμο-Πλαίσιο, κάποιες άποσπασματικές καί μέ έντονη, συνήθως, τεχνοκρατική άπόχρωση, σκέψεις γιά τόν επαναπροσδιορισμό τών στόχων καί του περιεχομένου σπουδών όχι μόνο δέ συνδέθηκαν μέ τόν πραγματικό κοινωνικό ρόλο του Πανεπιστημίου αλλά καί προβλήθηκαν κατά έποχές μέ διαφορετική ιεράρχηση καί ξεκομμένες μεταξύ τους. Έτσι αίτήματα, προτάσεις καί σκέψεις δέν μπόρεσαν ποτέ νά οικοδομήσουν μία πολιτική γιά τό Πανεπιστήμιο πού νά χαρακτηρίζεται άπό συνέπεια καί συνέχεια. Άκόμη, έπειδή αυτά τά αίτήματα ύποτάσσονται άμεσα στή διαμάχη γιά τόν πολιτικό έλεγχο του Πανεπιστημίου καί χρησιμοποιούνταν ποικιλότροπα στό γενικότερο πολιτικό παιχνίδι, ή δεξιά, ως έξουσία, διατηρούσε τήν εύχέρεια νά άπορροφά τίσ «διαμαρτυρίες» καί νά έχει τήν πολιτική πρωτοβουλία τής έπόμενης κίνησης χωρίς, ώστόσο, ούτε αυτή νά μπορεί νά επιβάλει ή καν νά προβάλλει τό δικό της πρότυπο γιά τό Πανεπιστήμιο, αλλά καί ούτε νά μπορεί νά άντισταθεί στίς διαδικασίες άποσύνθεσης του ύπάρχοντος.

Σήμερα φαίνεται πώς έξαντλήθηκαν πλέον τά όρια άντοχής του συστήματος «έλληνικό Πανεπιστήμιο». Τά μέτωπα πού είναι άνοιχτά (καταλήψεις, άποχές, Σχολές πού κλείνουν κ.λπ.) είκονογραφούν τήν άδυναμία του νά λειτουργήσει ένών ή πολιτική πού περιοδικά παραχωρεί κάποια «λύση» τήν τελευταία στιγμή, φροντίζοντας πάντα νά διατηρεί τά πλαίσια του status quo, άποδεικνύεται ως πολιτική δυναμικής ίσορροπίας πού έξάντλησε τά όρια τής καί καταστρέφεται πλέον άναντίστρεπτα. Είναι καταρχήν άπολύτως βέβαιο πώς ή όποιαδήποτε περιστασιακή λύση τών αίτημάτων πού προβάλλουν σήμερα οι φοιτητές, μέ κυρίαρχο καί πάλι τό έξεταστικό, θά άναπαράγει τόν έπόμενο χρόνο αύτούσιο τό

πρόβλημα και την κρίση με τους ίδιους ακριβώς όρους έφθασαν δέ ληφθεί υπόψη η ανάγκη για την αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος και για την αλλαγή των πανεπιστημιακών θεσμών. Προς αυτή την κατεύθυνση δρά εξάλλου σήμερα, όσο δρα, και το ΕΔΠ που προβάλλει ως κεντρικό αίτημα την ένταξη όλων των μελών του ως μόνιμων δημοσίων λειτουργών στον ενιαίο φορέα του υπό συζήτηση Νόμου-Πλαίσιο. Όμως ακόμη και αν τά αιτήματα των φοιτητών τοποθετηθούν στην εκπαιδευτική τους ρίζα, ακόμη και αν πραγματοποιηθούν οι θεσμικές αλλαγές που ζητάει το ΕΔΠ, δηλαδή ακόμα και αν θεσπιστεί ή ιστορικά νέα θέση ισορροπίας που φαίνεται σήμερα να προβάλλει μέσα από το Νόμο-Πλαίσιο, μπορεί ίσως να αποσοβηθεί προσωρινά ή σημερινή λειτουργική κρίση του Πανεπιστημίου, αλλά η πολυεπίπεδη κρίση της μεταπρατικής κοινωνίας δε θα άργησει να κάνει και πάλι αισθητή την παρουσία της στο έσωτερικό του. Δηλαδή ακόμα και έτσι, η κρίση του ελληνικού πανεπιστημιακού συστήματος είναι αδύνατο να βρει μία μόνιμη ρύθμιση. Και αυτό, με τά σημερινά δεδομένα, είναι εν πολλοίς ανεξάρτητο από τους συγκεκριμένους όρους με τους οποίους θα επιτευχθεί αυτή η νέα θέση ισορροπίας. Είτε ο νέος Νόμος-Πλαίσιο «παραχωρηθεί» από κάποια κυβέρνηση, είτε κατακτηθεί - πράγμα που σήμερα φαίνεται αρκετά δύσκολο - με την αγωνιστική συγκέντρωση όλων των δυνάμεων στον κόμβο της σημερινής συγκυρίας, τό Πανεπιστήμιο γρήγορα θά προσαρμόσει τους νέους θεσμούς της λειτουργίας του στην αναπαραγωγή του πραγματικού κοινωνικού του ρόλου και, κατά συνέπεια, στην αναπαραγωγή των βαθύτερων κοινωνικών λόγων της κρίσης του. Όσο και αν η νέα θέση ισορροπίας που θά επιτευχθεί θά είναι, κυρίως στή δεύτερη περίπτωση, πίο ασταθής, αφού θά καταστρέφει τό status quo και θά επισφραγίζει την ήττα των δυνάμεων που σήμερα ζητούν τή ματαίωση του Νόμου-Πλαίσιο, οι νέοι θεσμοί και η δημοκρατικότερη λειτουργία που θά επιτρέψουν δε θά μπορούσαν ν' αποχτήσουν καμιά ουσιαστική προοπτική ή περιεχόμενο και γρήγορα θά μετεξελιχθούν σε επίφαση προόδου, αν δε θηγεί ο κοινωνικός ρόλος του Πανεπιστημίου ως βιοτεχνίας άπονομής πτυχίων και δέν καταστραφεί ο μηχανισμός που εξασφαλίζει αυτό τό ρόλο καθιστώντας το εξεταστικό κέντρο. Όμως αυτό ο ρόλος και αυτός ο μηχανισμός δέ μπορούν ν' αντιμετώπισουν ανεξάρτητα από τή σημερινή βαθιά κοινωνική, πολιτική, ιδεολογική κρίση της ελληνικής μεταπρατικής κοινωνίας. Και οι κατεύθυνσεις για τήν αντιμετώπιση αυτής της κρίσης είναι μόνο δύο. Είτε η κατεύθυνση της καπιταλιστικής εκλογίκευσης των μεταπρατικών σχέσεων, όποτε θά δημιουργηθεί ένα τεχνοκρατικό έκουγχρονισμένο Πανεπιστήμιο που θά παράγει τεχνοκράτες επιστήμονες και όχι πτυχιούχους μεταπράτες, είτε η κατεύθυνση της ριζικής δημοκρατικής αναδόμησης της ελληνικής κοινωνίας και των όρων ανάπτυξης της όποτε θά υπάρξει ένα Πανεπιστήμιο που θ' αντιστοιχεί στο άριστερό όραμα.

II. Τό άριστερό όραμα και ό στρατηγικός στόχος της άριστεράς

19. Τό άριστερό αυτό όραμα δέν μπορεί κατά κανένα τρόπο νά περισταλεί στους όρους ύπαρξης ενός όσοδη-ποτε «δημοκρατικού» Πανεπιστημίου. Τό Πανεπιστήμιο, έκτός από πεδίο ταξικής πάλης, είναι κυρίως θεσμός που διασφαλίζει τήν αναπαραγωγή του κυρίαρχου καταμερισμού εργασίας και δειωνίζει τους κοινωνικούς όρους αναπαραγωγής των θεμελιωδών διακρίσεων ανάμεσα σε χειρωνακτική και πνευματική εργασία και ανάμεσα στις διαδικασίες διεύθυνσης και τίς διαδικασίες έκτέλεσης. Έτσι η δημοκρατία στην έσωτερική όργάνωση και λειτουργία του δέν μπορεί ποτέ από μόνη της νά υπερβεί τά όρια που επιβάλλει η έκπληρωση του κοινωνικού του ρόλου. Ποιός μπορεί, λ.χ., νά άμφισβητήσει ότι στο πλαίσιο που καθορίζει συγκεκριμένα αυτός ο ρόλος, τά Πανεπιστήμια του Κάιμπριτζ ή της Μασσαχουσέτης δέν είναι άκρως δημοκρατικά (και ίσως ούτε καν

τόσο τεχνοκρατικά όσο κοινώς νομίζεται); Συγχρόνως, βέβαια, επειδή τό Πανεπιστήμιο είναι και αντίκειμενο της ταξικής πάλης και ένας από τους χώρους διεξαγωγής της, τά όρια μέσα στα όποια άσκει τό ρόλο του μπορούν, ανάλογα με τό γενικότερο, «έσωτερικό» και «έξωτερικό» συσχετισμό κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων, νά μετατοπιστούν προς τή μία ή τήν άλλη κατεύθυνση και τό τείχη που τό ξεχωρίζουν ή τό άποκόπτουν από τον υπόλοιπο κοινωνικό κορμό νά ενισχυθούν ή νά χαλαρώσουν.

Σ' αυτή τή βάση και στην προοπτική της όλόπλευρης κοινωνικής άπελευθέρωσης, τό μόνο δυνατό όραμα και ό μόνος τελικός στόχος της άριστεράς είναι, όχι τό «δημοκρατικό» αλλά τό *μη Πανεπιστήμιο*. Με άλλα λόγια, σ' αυτή τήν προοπτική τό Πανεπιστήμιο εξαφανίζεται ως ειδικός θεσμός και οι λειτουργίες του διαχέονται μέσα στην κοινωνία, η όποία αναλαμβάνει στο σύνολό της τίς διαδικασίες άπόκτησης και μετάδοσης της γνώσης που σήμερα του αντιστοιχούν. Όσο δέν είναι αυτό τό όραμα που φωτίζει αυτούς τους στρατηγικούς στόχους, που προσανατολίζει και άρθρώνει τήν πολιτική της άριστεράς τόσο αυτή παραμένει άνυπόληπτη γιατί δέ μπορεί νά διαφοροποιηθεί πειστικά και νά οικοδοήσει μία συνολική προοπτική για τήν κοινωνία, έναλλακτική αυτής που προσφέρει ο ποικιλώνυμος και ποικιλόμορφος άστισμός, δυτικός ή ανατολικός.

Και ό στρατηγικός στόχος της άριστεράς είναι σήμερα όρατός. Όχι, και πάλι, ένα αθύπαρκτο, έστω άφόγγος έσωτερικά δημοκρατικό, Πανεπιστήμιο, αλλά ένα Πανεπιστήμιο άνοικτό. Άνοικτό στις κοινωνικές δυνάμεις, στους κοινωνικούς φορείς και τά προβλήματά τους. Άνοικτό στο αίτημα για περισσότερη και ουσιαστικότερη μόρφωση και βαθιά επιστημονική γνώση. Ό στρατηγικός στόχος της άριστεράς για τό Πανεπιστήμιο σήμερα δέ μπορεί νά είναι παρά τό νά «χαλαρώσει» αυτό ως θεσμός, νά «υπονομευτούν» τά τείχη που τό διαχωρίζουν από τήν κοινωνία, νά δημιουργηθούν οι συνθήκες ώστε νά γίνει αντίκειμενο του προβληματισμού και των διεκδικήσεων των κοινωνικών δυνάμεων, ώστε οι κοινωνικές δυνάμεις νά μπορούσαν νά «εισβάλλουν» σ' αυτό. Οι διαδικασίες ανάπτυξης, άπόκτησης και μετάδοσης της γνώσης νά χάσουν τον άπόκρφο και μυθοποιητικό χαρακτήρα τους, νά κοινωνικοποιηθούν, ν' ανταμώσουν ξανά με τή βαθύτερη πηγή και τήν ουσιαστικότερη σημασία τους. Τό Πανεπιστήμιο νά γίνει έξωστρεφές, δέκτης των μηνυμάτων που θά στέλνει η κοινωνία και οι πολυδιάστατες ανάγκες του δημοκρατικού μετασχηματισμού της, κέντρο έπεξεργασίας και πομπός της πλατύτερης δυνατής μετάδοσης της γνώσης.

Σ' αυτή τήν προοπτική, η γνώση που μπορεί νά παρέχει και ν' αναπτύσσει τό Πανεπιστήμιο όφείλει ν' αντιμετώπιστεί ως μία θεμελιώδης άπελευθερωτική δύναμη και η άπόκτησή της ως μία κύρια συνιστώσα του άγώνα για τήν όλόπλευρη κοινωνική άπελευθέρωση. Η πραγματική επιστήμη είναι από τή φύση της κριτική, η νέα γνώση δέν είναι παρά η πειραρχημένη κριτική της προϋπάρχουσας. Και αυτό σημαίνει ότι, για τήν προοπτική της άριστεράς, άνοίγει ένα εύρύτατο και ακόμα σχεδόν παρθένο πεδίο κριτικής στον τρόπο που είναι σήμερα συγκροτημένη η γνώση και στον τρόπο που σήμερα άσκούνται οι επιστήμες. Άποφεύγοντας τό ψεύτικο δίλημμα «άστική ή προλεταριακή επιστήμη» όπως και τήν τεχνοκρατική έκδοχή του - κοινωνικά ούδέτερη επιστήμη με «προοδευτικές» ή «άντιδραστικές» εφαρμογές - η άριστερά όφείλει, επί ποινή άκυρώσεως της προοπτικής της, όχι μόνο νά κατακτήσει τήν ύπάρχουσα γνώση αλλά και νά ανακαλύψει τους άρμούς που άρθρώνουν τό κοινωνικό γίγνεσθαι με τήν έμπνευση και τίς έφαρμογές των επιστημών, με τους τρόπους και τίς μεθόδους που δομοούνται και αναπτύσσονται τά επιστημονικά πεδία, ακόμη κι αν τά έννοιολογικά συστήματα που συγκροτούν μερικά από αυτά φαίνονται άπόμακρα και άφηρημένα.

Αυτή είναι η πολιτική βάση άπ' όπου, μετά τήν όλόπλευρη άνάλυση της σημερινής πραγματικότητας και τή συγκεκριμενοποίηση των όρων της ριζικής δημοκρατι-

κής αναδόμησης της ελληνικής κοινωνίας, μπορούν να προκύψουν οι συγκεκριμένες προτάσεις της άριστεράς για τους στόχους, τις κατευθύνσεις και τα προγράμματα σπουδών ή για τις μεθόδους και τις διαδικασίες μετάδοσης, απόκτησης και ανάπτυξης της γνώσης. Η συζήτηση, που ούτως ή άλλως δεν έχει ακόμη αρχίσει, για το είδος των πτυχίων, τους τομείς έρευνας (και σίγουρα όχι μόνο εφαρμοσμένης όπως σαφώς και άκρως τεχνοκρατικά υπαινίσσεται η φιλολογία ή σχετική με το «Πανεπιστήμιο στην υπηρεσία του λαού και του τόπου»), τους κύκλους μεταπτυχιακών σπουδών, τις μορφές και το περιεχόμενο της συνεργασίας διδασκόντων - διδασκόμενων κ.λπ., ουσιαστικά δε μπορεί να διεξαχθεί από την πλευρά της άριστεράς, αν δεν στηρίζεται ρητά σ' αυτή τη βάση.

Ακόμη, η διεκδίκηση από την άριστερά σήμερα θεσμών όπως ο τομέας, ο ένιαος φορέας διδασκόντων ή ο ίδιος ο Νόμος-Πλαίσιο, δε θα είχε νόημα αν δε φωτιζόνταν απ' αυτή την προοπτική και το στρατηγικό στόχο του άνοιχτου Πανεπιστημίου. Με άλλα λόγια, μόνο αυτός ο προσανατολισμός εξασφαλίζει ότι οι νέοι θεσμοί δε θα θρούν την άριστερά ανέτοιμη και άμηχανη, αλλά αντίθετα θα της επιτρέψουν πραγματικά να συνεχίσει να δίνει τη μάχη της από καλύτερες θέσεις.

Είναι σημαντικό ότι ήδη έχουν διαφανεί κάποιες, στοιχειώδεις ακόμη και άσχημάτιστες, πρωτοβουλίες που κινούνται προς την κατεύθυνση που υποδηλώνει ο στρατηγικός στόχος που περιγράψαμε. Και αυτό είναι ένα πρόσθετο στοιχείο που πολιτικά μας επιτάσσει ν' αναγνωρίσουμε ότι το άνοιχτο Πανεπιστήμιο είναι ο μόνος στρατηγικός στόχος που μπορεί ν' αντιπαρατεθεί στον, πάλι μόνο, πραγματικό αντίπαλό του, το εκσυγχρονισμένο και όσο έσωτερικά δημοκρατικό, πάντως άστικό και τεχνοκρατικό, Πανεπιστήμιο.

III. Οι δυνατότητες για τη μία ή την άλλη στρατηγική

20. Όσο και αν μοιάζει παράδοξο, η γενικότερη συγκυρία και η φάση που διέρχεται η ελληνική κοινωνία δε φαίνεται να ευνοούν σήμερα τη στρατηγική της τεχνοκρατικής ολοκλήρωσης του Πανεπιστημίου. Δηλαδή αν είναι αδιαμφισβήτητο πως το βάθος της κρίσης του καθιστά αδύνατη τη «λύση» της μέσω κάποιων περιστρεφόμενων, εξεταστικών ή άλλων, παραχωρήσεων, άλλο τόσο φαίνεται βέβαιο ότι η θεσμική αναμόρφωση που προβάλλει, χωρίς την παρέμβαση της άριστεράς, δε μπορεί να εκπράξει σήμερα στην πράξη τίποτε περισσότερο από μία τεχνοκρατική πρόθεση και δε μπορεί να λειτουργήσει ως τίποτε περισσότερο από μία πολιτική εκτόνωση. Ο δρόμος που οδηγεί στο τεχνοκρατικό και εκσυγχρονισμένο Πανεπιστήμιο φαίνεται σήμερα γενικότερα κλειστός για την ελληνική κοινωνία. Τα άμεσα δεδομένα δηλώνουν ότι ο δρόμος αυτός δε μπορεί να στηριχτεί ακόμη σήμερα σε κοινωνικές δυνάμεις που να δρουν ενεργά με στόχο την καπιταλιστική εκλογίκευση αλλά μόνο στις άνωθεν και ακόμη αναποτελεσματικές πρωτοβουλίες της εκσυγχρονιστικής τάσης της δεξιάς. Με άλλα λόγια, η ελληνική μεταπρατική κοινωνία είναι ακόμη πολύ ανθεκτική και διαθέτει εκείνη τη συνεκτικότητα και εκείνη την ελαστικότητα που της επιτρέπουν ν' αποκρούει αποφασιστικά, αλλά και να αποσβένει ήπια, στο δικό της πλέγμα σχέσεων, όλες τις πολιτικά «φωτισμένες» απόπειρες. Είναι δηλαδή ακόμη ικανή να στερεί από την επίδοξη τεχνοκρατία τη σάρκα και το δυναμισμό της, να ανέχεται μόνο την επίφαση των θεσμών της και να κλείνει με σιγουριά και κατανόηση το μάτι όταν οι «σύγχρονοι» θεσμοί και οι συνήθως εξ' εσπερίας προερχόμενοι τεχνοκράτες φορείς τους απορροφώνται στους γενναϊόδωρους κόλπους της και υποχρεώνονται τελικά ν' αναπαράγουν τον ακόμη άκαταλυτο μεταπρατισμό της. Η μεταπρατική κοινωνία μας διαθέτει επιπροσθέτως την ειδική αυτοπεποίθηση και αισθάνεται την ασφάλεια ν' ανοίγει τις πόρτες του Πανεπιστημίου της στα παιδιά των εργατών, των αγροτών και των μισθο-

συντήρητων σε ποσοστά εξωφρενικά για τον υπόλοιπο καπιταλιστικό κόσμο, χωρίς να φοβάται πως αυτό θα μετατραπεί σε λαϊκό. Όλα δείχνουν ότι αυτή βαστάει ακόμη γερά.

Εναντία στον τεχνοκρατικό εκσυγχρονισμό του Πανεπιστημίου λειτουργεί ακόμη και ολόκληρο το πολιτικό πλαίσιο που αντιστοιχεί στις μεταπρατικές σχέσεις. Γιατί είναι βέβαιο πως η άποδοτική λειτουργία του τεχνοκρατικού Πανεπιστημίου προϋποθέτει πως ο πολιτικός έλεγχος της κυρίαρχης τάξης άσκειται σ' αυτό μόνον έμμεσα. Μία τέτοια άποδοτική λειτουργία άπαιτεί να είναι αυτό ιδεολογικά νομιμοποιημένο και κοινωνικά άποδεκτό, να άναπνέει στο δικό του ρυθμό και να άναπαράγει το ίδιο τη λειτουργία του και το προσωπικό του μέσα από την ικανοποιητική εκπλήρωση του κοινωνικού του ρόλου. Με άλλα λόγια, σε μία τέτοια προοπτική, ο πανεπιστημιακός θεσμός όφείλει να είναι προφυλαγμένος από τις άμεσες πολιτικές διαμάχες και να μην άποτελεί ο ίδιος έπιμαχο άντικείμενο της πολιτικής πάλης. Η επιστημονική έλευθερία και η διακίνηση των ιδεών στα πλαίσιά του, που είναι επίσης άπαραίτητα για την άποδοτική λειτουργία του, δεν πρέπει να βρίσκουν σημεία έπαφής και ουσιαστικούς διαύλους άμοιβαίας τροφόδωσης με όσα γίνονται στο έξωτερικό του. Το τεχνοκρατικό Πανεπιστήμιο πρέπει να είναι άπονομαζόμενο από την υπόλοιπη κοινωνία, ή όποια θα το έλεγγχε μόνον μέσω της καταλληλότητας των προϊόντων που παράγει, και να αντιστοιχεί στην κλασική εικόνα του γυάλινου πύργου. Και ο τρόπος που άσκειται η πολιτική στην Έλλάδα, όπως και η θέση του Πανεπιστημίου μέσα στο πολιτικό πλαίσιο της μεταπρατικής κοινωνίας μας δείχνουν πως αυτό το Πανεπιστήμιο δεν είναι σήμερα δυνατό να υπάρξει.

Ο τεχνοκρατικός εκσυγχρονισμός του ελληνικού Πανεπιστημίου δεν είναι λοιπόν σήμερα έφικτός. Πού μπορεί να στηριχτεί και πως μπορεί να υπάρξει ο μόνος άλλος δρόμος, ο δρόμος για το άνοιχτο Πανεπιστήμιο, ο δρόμος της άριστεράς;

21. Η ελληνική κοινωνία δεν είναι σήμερα εξαθλιωμένη οικονομικά. Κάθε άλλο μάλλον. Είναι όμως εξαθλιωμένη γιατί ζει στο ρυθμό της δεύτερης ή της τρίτης δουλειάς και γιατί άναγκάζεται να τρέχει άσταμάτητα για να προλάβει, γιατί ρυπαίνεται και γιατί μολύνεται, γιατί ασφυκτιά στις πόλεις της και εξαγοράζεται στις άκτές της, γιατί έμπαίζει και κυρίως γιατί έμπαίζεται από τους παράγοντες της πολιτικής, της οικονομικής, της πολιτιστικής, της διοικητικής, της θρησκευτικής, της δημοσιογραφικής ή της ποδοσφαιρικής ζωής, γιατί η καθημερινή ζωή της παρόλο το λούστρο της κατανάλωσης είναι άφορητη, γιατί κάπου πληρώνει την άνευθυνότητα, την ευτέλεια, την ιδιοτέλεια. Το πλέγμα των μεταπρατικών σχέσεων, εκτός από μεταπρατικό είναι και πλέγμα σχέσεων, δηλαδή ένα δίκτυο που άνταμώνει τους ανθρώπους και τους κάνει να συνδέονται, ν' ανταλλάσσουν τους καημούς τους, να τους πίνουν και να τους τραγουδούν, να κρίνουν τους έαυτούς τους και την κοινωνία ολόκληρη. Και γι' αυτό η μεταπρατική ελληνική κοινωνία έχει δείξει - από τα μέτωπα της Άλβανίας μέχρι το Πολυτεχνείο - ότι είναι παράδοξα ικανή, όταν ξεπεραστούν κάποια όρια φιλότιμου και άξιοπρέπειας, να εκτρέψει ή ίδια και ν' αναγνωρίζει την άνιδιοτέλεια και να ξεσηκώνεται σύσσωμη, με πάλι δυσδιάκριτες τις ταξικές διαφοροποιήσεις στα πλαίσιά της, με πάλι λειτουργούσες τις φιλίες, τις συγγένειες και τις κουμπιές, τραγουδώντας πάλι και χορεύοντας τους καημούς της, για ν' άνασάνει σ' έναν καινούριο άγέρα, για να φτιάξει νέες σχέσεις και ν' άκολουθήσει νέα όράματα ζωής.

Με αυτά τα δεδομένα, αν υπάρξει η άριστερά που θα δώσει την έμπνευση και θα καλλιερήσει τις συνέπειες, η συνεκτικότητα της μεταπρατικής κοινωνίας μπορεί να προσφέρει τη βάση και η ελαστικότητα της να εξασφαλίσει τη δυνατότητα ν' ανοίξουν πέρα από κάθε προσδοκία οι πόρτες του Πανεπιστημίου στην κοινωνία και τα πραγματικά της προβλήματα. Η κοινωνία έχει ήδη εις βάλλει με τα παιδιά της σ' αυτό. Και αν η ιδεολογική

τους στάση τό ζητούσε και ή λειτουργία του Πανεπιστήμιου τό παρότρυνε, τότε τά παιδιά τών εργατών, τών αγροτών, τών μισθοσυντηρητών όχι μόνο δέ θά ώθούσαν νά «ξεχάσουν» τά χωριά και τίς γειτονίες τους ώς αντικαταβολή για νά διέλθουν άτομικά, μέ τό πτυχίο στό χέρι, από τά σκαλοπάτια τής κοινωνικής αναγνώρισης και τής άμφίβολης πιά σήμερα «καριέρας», άλλ' αντίθετα θά έβλεπαν τίς σπουδές τους και τή γνώση ώς κύριο όπλο για ν' αντιμετώπισουν τά προβλήματα πού αυτοί και οι οικογένειές τους εξακολουθούν νά ζούν. Οι σχέσεις πού συνέχουν τήν ελληνική μεταπρατική κοινωνία επιτρέπουν πολύ εύκολότερα άπ' ό,τι άλλου, σχεδόν φυσικά, νά μεταφερθούν τά κοινωνικά προβλήματα μέσα στό Πανεπιστήμιο και νά γίνουν εκεί άπτά. Φτάνει οι σήμερα υπάρχοντες φοιτητές νά απαιτήσουν νά έρθουν μέσα στό Πανεπιστήμιο και νά μιλήσουν οι γονείς τους, οι συγγενείς τους, οι φίλοι τους. Γιατί ποιοί άλλοι είναι, σήμερα και έδώ, οι φορείς τών κοινωνικών προβλημάτων;

Τό άνοιγμα του Πανεπιστήμιου στην κοινωνία και ό μετασηματισμός του κοινωνικού του ρόλου δέν είναι τίποτε περισσότερο άπ' αυτό. Και άν αυτό πραγματοποιηθεί τότε ή ελαστικότητα τής μεταπρατικής κοινωνίας θά έχει έκταθει προς τήν αντίθετη κατεύθυνση και ή πορεία τής θά έχει αντιστραφεί στη βάση τών ιδίων τών δικών τής χαρακτηριστικών.

Όμως αυτή ή συνάντηση του Πανεπιστήμιου μέ τήν κοινωνία δέν έχει όρισει ακόμη. Παρόλο πού αυτός είναι ό μόνος δρόμος για νά έξελθει όριστικά τό Πανεπιστήμιο από τήν κρίση του - επειδή αυτόν και όχι τόν αντίθετό του τεχνοκρατικό εύνοει σήμερα ή κατάσταση πού βρίσκεται και ή φάση πού περνά ή ελληνική κοινωνία, παρόλο πού ή σημερινή βαθιά διαθρωτική ιδεολογική κρίση καθιστά σήμερα τή χάραξη αυτού του δρόμου επιτακτικά επίκαιρη - επειδή ιδεολογική κρίση δέ σημαίνει τίποτε άλλο από τήν αναζήτηση τών όρων και τήν έτοιμότητα άποδοχής ενός πειστικού όράματος για τό Πανεπιστήμιο και τήν κοινωνία, όλα φαίνονται ν' άκινητούν και νά βαλτώνουν, όλοι φαίνονται σήμερα νά κρατούν τήν άναπνοή τους περιμένοντας τό Μεσσία πού θ' αναδείξουν οι επικείμενες έκλογές. Η φερώνυμη κυρίαρχη «άριστερά» έπιβουλεύεται τήν έξουσία ή τή νομή τής επιδιώκοντας ν' άπορροφήσει, νά περιθωριοποιήσει, νά πατάξει άνενδοίαστα όσα κρίνει ότι δέν έξυπηρετούν τό στόχο τής ενώ ή άριστερά πού θά γίνει ό μοχλός για νά βγει ή κοινωνία από τό τέλμα τής και θά προετοιμάσει συγκεκριμένα, μέσα κι έξω από τό Πανεπιστήμιο, τούς ιδεολογικούς και πολιτικούς όρους τής συνάντησής του μέ τήν κοινωνία δέν έχει ακόμη ύπάρξει ολοκληρωτικά.

Και αυτή ή άριστερά, σκόρπια και άσυντόνιστη, άπογοητευμένη ή επίμονη, μέ τίς διαφωνίες, τά τραύματα και τίς έμπειρίες τής και ύπάρχει σήμερα και αντιστέκεται. Για νά μπορέσει όμως νά συγκεντρωθεί και νά προβάλει θετικά και επιθετικά στό προσκήνιο, για νά μπορέσει ν' αναδείξει τή λανθάνουσα δυναμική πού κρύβει στα σπλάχνα τής ή μεταπρατική κοινωνία μας και νά μετατραπεί έτσι σε πραγματική πολιτική δύναμη, όφείλει νά πατήσει γερά τά πόδια τής στην κοινωνία πού τή γέννησε και διαρκώς τή γεννά, νά συγκεντρώσει, νά άφομοιώσει, νά έπεξεργαστεί ό,τι υγιέστερο αυτή διαθέτει, νά άρνηθει τή συννεοχή στό μεταπρατισμό τής χωρίς νά περιπέσει στην άχαρη και τελικά αντίδραστική θέση του άφ' ύψηλου ένγένει τιμητή τής. Η ελληνική άριστερά δέ μπορεί νά είναι βλοσυρή και συνοφρυωμένη, ήθικολογούσα ή σπουδαιοφανής αλλά άνοιχτόκαρδη και γενναϊόδωρη, διατηρώντας παντού τό γέλιο και τό κέφι τής. Άνοιχτή στους άνέμους και τά ρεύματα πού φυσούν γύρω τής αλλά δεμένη άρρηκτα μέ τά χώματα, τίς θάλασσες και τά χρώματα, μέ όλόκληρη τήν άντιφατική γοητεία του τόπου τής. Η ελληνική άριστερά δέ μπορεί νά είναι παρά παντού μαχητική και συχνά παθιασμένη αλλά ποτέ φανατική, μικρόλογη, στείρα ή έπηρμένη. Έχοντας επίγνωση τής άμφισημίας τών κοινωνικών καταβολών τής, δέν μπορεί νά παίρνει τόν έαυτό τής πολύ στα σοβαρά ούτε νά ένδύεται τή σοβαροφάνεια γιατί αυτό είναι τό ρούχο πού φορούν όσοι έχουν κάτι

νά κρύψουν. Για νά ύπάρξει ολοκληρωμένα ή ελληνική άριστερά πρέπει σήμερα, πάνω άπ' όλα, νά τολμήσει αυτό πού καμιά ελληνική άριστερά δέν τόλμησε ακόμη: νά πει δημόσια αυτό πού όλοι σκέφτονται ιδιωτικά. Και νά στηρίξει τόν πολιτικό τής λόγο εκεί πάνω.

Η ελληνική άριστερά όφείλει επιπλέον νά είναι πολιτικά επίκαιρη.

IV. Η πολιτική τής άριστεράς σήμερα

22. Η άριστερά του σήμερα ζει και κινείται, όπως κινείται, μέσα στα Πανεπιστήμια ή σε σχέση μέ τά πανεπιστημιακά ζητήματα είναι άναπόσπαστο τμήμα και σημαντική συνιστώσα, συμμετοχος και συναυτουργός τής άριστεράς πού μέλλει ακόμη νά συγκροτηθεί ολοκληρωμένα. Μ' αυτή τήν έννοια, όχι μόνο δέν έχει τίποτε νά περιμένει από κάποιον άλλου, αλλά οι πρωτοβουλίες πού θά αναλάβει και ή πολιτική πού θά οικοδομήσει θά συμβάλουν ουσιαστικά στην πληρέστερη συγκρότηση τής ελληνικής άριστεράς πού είναι ακόμη έλλιπής ή άπουόσα. Και ό ρόλος του Πανεπιστήμιου μέσα στό πολιτικό πλαίσιο πού διαμορφώθηκε μετά τή μεταπολίτευση ένισχύει περισσότερο τή σημασία αυτής τής άριστεράς.

Όλα όσα προηγήθηκαν προβάλλουν άνάγλυφα τή μόνη πολιτική πού μπορεί νά άκολουθήσει σήμερα ή πανεπιστημιακή άριστερά. Πού συνοπτικά σημαίνει: τή σύνδεση όλων τών μερικών αίτημάτων μέ τή συγκέντρωση όλων τών δυνάμεων στον καθοριστικό κρικό τής σημερινής πολιτικής συγκυρίας - εκεί πού συμβάλλουν, συσχετίζονται και άποκαλύπτονται όλες οι κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις πού ένέχονται στό πρόβλημα του Πανεπιστήμιου - και τήν άμεση πολιτική διεκδίκηση ενός Νόμου-Πλαίσιο πού θά επιτρέψει μέ τούς θεσμούς του τήν προσέγγιση του στρατηγικού στόχου του άνοικτου Πανεπιστήμιου μέ καλύτερους όρους. Και αυτή ή πολιτική δέ στηρίζεται σε καμιά μεταφυσική θεσμολατρία ούτε σε καμιά άναδιαρθρωτική νεύρωση. Στηρίζεται στό γεγονός ότι τό βασικό πρόβλημα τής πανεπιστημιακής ζωής πού άναδείχτηκε ύλικά ήταν τό πρόβλημα τών εκεί έσωτερικών σχέσεων, στηρίζεται στό γεγονός ότι, είτε τό θέλουμε είτε όχι, τά αίτήματα πού μέχρι σήμερα προέβαλαν οι πανεπιστημιακοί φορείς και οι πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις, άντικειμενικά και ύποκειμενικά, συγκλίνουν στό Νόμο-Πλαίσιο, στηρίζεται, τέλος, στό γεγονός, πού δέν είναι άνεξάρτητο από τά προηγούμενα, ότι ή πολιτική συγκυρία έχει αναδείξει σήμερα τό ζήτημα του Νόμου-Πλαίσιο ως τόν καθοριστικό κρικό τής.

23. Μέσα στη σύγχυση πού δημιουργεί σήμερα, από τή μία μεριά, μία δεξιά πολιτική πολύ πιο σύνθετη από τήν παλιά γνωστή και χοντροκομμένη και, από τήν άλλη μεριά, μία «άριστερή» πολιτική πού δέν έχει ακόμα άποκαλύψει πλατιά τίς σκοπιμότητες πού τήν κυβερνούν και γι' αυτό φαίνεται άντιφατική και άκατανόητη, καμιά πρόταση δέν έχει άξιοπιστία και καμιά «κινητοποίηση» δέν έχει ένεργό μαζική συμμετοχή. Όλοι μοιάζουν νά περιμένουν τήν έκβαση του έκλογικού παιγνιδιού για νά σκεφτούν και νά καταλάβουν. Αυτή είναι ή κύρια αντίσταση πού φιλοδοξεί νά κάμψει σήμερα ή θέρωση πού προτείνεται. Όχι καταθέτοντας κάποια «άλλη» πρόταση πού θά υιοθετήσουν οι «καλοί» και θά πολεμήσουν οι «κακοί», αλλά άνοίγοντας εκείνα τά μέτωπα πού θά άναγκάσουν όλους νά πάρουν τή θέση τους και ν' αναλάβουν τήν ευθύνη τους. Και για τήν άριστερά σήμερα ή ευθύνη αυτή είναι μία και μόνη: όχι νά προβάλει τή δική τής «πρόταση διέξοδου» για νά μπει κι αυτή άσθμαίνοντας και μέ τούς όρους τών άλλων στό προεκλογικό παιγνίδι, δομώντας έτσι άναγκαστικά τή δική τής ιδιοτέλεια, αλλά νά σταθεί και νά μιλήσει στό μόνο σημείο πού μπορεί νά τήν αναδείξει ως άριστερά σήμερα και όπου μπορεί νά τήν άναγνωρίσει ό κόσμος τής και όλος ό κόσμος: ότι αυτή τουλάχιστον δέν τόν κοροϊδεύει μία ακόμη φορά.

ΕΡΕΥΝΑ – ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ – ΑΝΑΠΤΥΞΗ

– Σκέψεις για μία
έλληνική στρατηγική –

των

Άχιλλέα Γκέκα
Τέλη Ζαμπετάκη
Γιάννη Καλογήρου
Λευτέρη Παπαγιαννάκη
Γιάννη Σαχαρίδη

Εισαγωγή

Ποιά έρευνα, γιατί, πού, πώς; Είναι σίγουρο πώς τὰ ερωτήματα δέν είναι καινούρια. Τό ίδιο σίγουρο όμως είναι ότι οι απαντήσεις δέν μπορεί παρά νά είναι καινούριες.

Στήν κρίσιμη, μεταβατική, και γι' αυτό ρευστή, εποχή μας τὰ κράτη, άνιχνεύοντας ή προεξοφλώντας τό μέλλον προετοιμάζουν τίς δικές τους άπαντήσεις. Οι διεθνείς οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις δέν θά είναι αύριο οι ίδιες μέ τίς σημερινές ή έστω ή εύθύγραμμη τιροβολή τους. Καί ή έρευνα-ανάπτυξη δέν είναι ούδέτερη. Νέοι κλάδοι (πληροφορική, πυρηνική ενέργεια, αεροναυπηγική...) κυοφορούνται για νά βελτιώσουν ή αναπαράξουν τήν οικονομική και πολιτική ισχύ των αναπτυγμένων χωρών. Νέες χώρες ανταγωνίζονται νά βελτιώσουν τή θέση τους στό διεθνή καταμερισμό εργασίας ενισχύοντας τό παραγωγικό τους δυναμικό σέ κλάδους «παραδοσιακού» πού μοιάζουν νά «μετατοπίζονται» αλλά και νά ανανεώνονται (σιδηρουργία, ναυπηγική, διυλιστήρια, πετροχημεία). Τό ενεργειακό, ή προστασία του ανθρώπινου και φυσικού περιβάλλοντος, δέν επιδέχονται πιά συμβατικές θεωρήσεις χωρίς κίνδυνο νά δημιουργηθούν έκρηκτικά κοινωνικά και πολιτικά άδιέξοδα. Νέοι όρίζοντες για τήν έρευνα, νέοι στόχοι για τό θεσμικό πλαίσιο πού έμψυχώνει τό μηχανισμό της, νέες άπαιτήσεις από τούς έρευνητές και τό εκπαιδευτικό σύστημα πού τούς παράγει. Καμιά χώρα, ούτε καν οι μεγάλες δυνάμεις, δέν είναι πιά αυτόρκες σέ όλους τούς

τομείς τής έρευνας. Καί θά είναι πολύ λιγότερο στό μέλλον.

Μπροστά στή διαγραφόμενη κατανομή τής παραγωγής τεχνολογίας, έμεις τί κάνουμε; Ποιά ή προβληματική μας, ποιά ή συσσωρευμένη έμπειρία μας, ποιές άπαντήσεις προετοιμάζουμε; Ποιά είναι ή μπορεί νά είναι ή στρατηγική μας; Αυτόρκης έλληνική τεχνολογική άνάπτυξη ή προσαρμογή μεταφερόμενης ξένης τεχνολογίας;

Βυθιζόμαστε σέ ψευδοδιλήμματα και κοντόφθαλμα άδιέξοδα, κινδυνεύουμε νά χάσουμε, για μία φορά άκόμα, τό «τρένο» τής ιστορίας, άρνιούμαστε νά κατανοήσουμε τή δύσκολη έλληνική πραγματικότητα. Δύσκολη γιατί ή κρίση τήν θρίσκει μέ συσσωρευμένες τίς παρενέργειες μιάς ταχύρρυθμης όσο και άναρχούμενης οικονομικής άνάπτυξης.

Μοιάζει όξύμωρο και όμως, άκριβώς λόγω τής διεθνούς κρίσης, οι βαθμοί έλευθερίας μας είναι αύξημένοι. Άνάμεσα στή δήθεν άδυναμία και τήν ύπερφίαλη παντοδυναμία τό πεδίο είναι εύρύ για νά χαραχθεί μία έλληνική στρατηγική έρευνας. Άρκει νά ενεργοποιήσουμε τήν πολιτική μας βούληση. Καί μέ τήν προϋπόθεση πώς ό όρίζοντας των προβληματισμών μας θά είναι οι έπόμενες γενεές και όχι οι έπόμενες έκλογές.

Στίς σελίδες πού άκολουθούν θά προσπαθήσουμε νά διαπραγματευτούμε τήν όργάνωση τής έρευνας πού σχετίζεται μέ τή χημική Βιομηχανία, και τή διαμορφούμενη πολιτική έρευνας στήν ΕΟΚ. Έτσι θά μάς δοθεί ή δυνατότητα νά διατυπώσουμε όρισμένες σκέψεις για μία έλληνική στρατηγική στήν έρευνα.

A. ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΗ

α) 'Οργάνωση τής έρευνας στην 'Ελλάδα

Χρήσιμη θά ήταν μία σύντομη ανασκόπηση τών προ-σπαθειών πού έγιναν, από τις άρχές τής δεκαετίας τού '60 γιά τήν όργάνωση τής έρευνας στην 'Ελλάδα.

Τό 1964 ιδρύεται τό «'Ιδρυμα Βιομηχανικών 'Ερευνών» (ΙΒΕ) μέ πρωταρχικό στόχο νά συγκεντρωθούν και νά έξετασθούν τά τεχνολογικά και τά έπιστημονικά προβλήματα τής βιομηχανίας. Νά βρεθούν οι ανάγκες, νά καθορισθούν οι δυνατότητες, νά διαγραφούν και ν' αξιολογηθούν έρευνητικοί στόχοι, νά διατυπώθούν συγκεκριμένα προγράμματα πού θά ήταν δυνατό νά υλοποιηθούν σέ συνεργασία μέ τις βιομηχανίες. Χωρίς νά παρουσιάσει συγκεκριμένο έργο, όπως έπαγγελόταν μέ τήν ίδρυσή του, τό ΙΒΕ μετατρέπεται σέ «Κέντρο Βιοτεχνικών 'Ερευνών» και άργότερα στον «'Ελληνικό 'Οργανισμό Μικρομεσαίων 'Επιχειρήσεων και Χειροτεχνίας» (ΕΟΜΜΕΧ).

Παράλληλα σχεδόν ιδρύεται ή «'Υπηρεσία 'Επιστημονικής 'Ερεύνης και 'Αναπτύξεως» (ΥΕΕΑ). 'Αποστολή της ή υπεύθυνη σχεδίαση, ό προγραμματισμός και ό συντονισμός τών δραστηριοτήτων τών διαφόρων, κρατικών και μή, έπιστημονικών έρευνητικών φορέων, μέ κύριο στόχο τήν ύποστηρίξη τού γενικού αναπτυξιακού προγράμματος τής χώρας. Μόλις τό 1977 ή ΥΕΕΑ εκδίδει τό πρώτο τεύχος μιάς «προσεγγιστικής καταγραφής» τής έρευνητικής δραστηριότητας τής χώρας στά χρόνια 1974-1976. Στο ίδιο τεύχος αναγγέλλει και τήν κατάργησή της μέ βάση τό νόμο 706/77 μέ τόν όποίο όρίζεται ή κατάρτιση τού 'Εθνικού Προγράμματος 'Ερευνών και Τεχνολογίας (ΕΠΕΤ) μέ επιτελικό και εκτελεστικό φορέα τής έπιστημονικής πολιτικής τήν 'Υπηρεσία 'Επιστημονικής 'Ερεύνης και Τεχνολογίας (ΥΕΕΤ), ή όποία ανήκει στό 'Υπουργείο Συντονισμού.

Τό 1979 διατυπώνεται τό 'Εθνικό Πρόγραμμα 'Ερευνών και Τεχνολογίας πού περιλαμβάνει έννέα (9) έρευνητικές περιοχές:

1. 'Αξιοποίηση έγχωριών πόρων και έπεξεργασία πρώτων ύλών.
2. Προγραμματισμός τού χώρου και προστασία τού περιβάλλοντος.
3. Προστασία και βελτίωση τής 'Υγείας.
4. 'Ενέργεια, Παραγωγή και 'Εξοικονόμηση.
5. Γεωργική παραγωγή και άλιεία.
6. 'Ανάπτυξη Βιομηχανικής Τεχνολογίας, μέ αίχμη τή γεωργική βιομηχανία και τήν ανάπτυξη νέων προϊόντων από έλληνικές πρώτες ύλες.
7. Κοινωνική και Πολιτιστική 'Ανάπτυξη, 'Εκπαίδευση, Δημόσια Διοίκηση.
8. Τεχνολογίες Αίχμης. Τηλεπικοινωνίες, 'Ηλεκτρονικά.
9. 'Εθνική 'Αμυνα και 'Εθνικά Δίκαια.

Μιά τέτοια εξέλιξη, όπου αναγνωρίζεται ή ανάγκη γιά συντονισμό τής έρευνας και περιγράφονται κάποιοι στόχοι, θά μπορούσε νά θεωρηθεί θετική.

Όμως ή άπουσία μιάς συγκεκριμένης στρατηγικής ανάπτυξης τής ελληνικής βιομηχανίας πού θά καθόριζε συγκεκριμένους στόχους αίχμης ιδιαίτερα στό πεδίο τής εφαρμοσμένης έρευνας, ή έλλειψη τού κατάλληλου περιβάλλοντος πού θά προωθει γενικότερα τήν έρευνα και, τέλος, τό μόνιμο φαινόμενο τής τεράστιας απόστασης πού χωρίζει στή χώρα μας τις έξαγγελίες από τήν υλοποίησή τους, μάς κάνουν ιδιαίτερα επιφυλακτικούς.

Είναι άλλωστε ένδεικτικό, πώς από τό 1,5 δισ. δρχ. πού είχε στή διάθεσή της ή ΥΕΕΤ γιά τό διάστημα 'Ιούνιος 1979 μέχρι τό τέλος τού 1980 έχουν σήμερα διατεθεί γύρω στά 84 εκ. δρχ. (ποσοστό 6%).

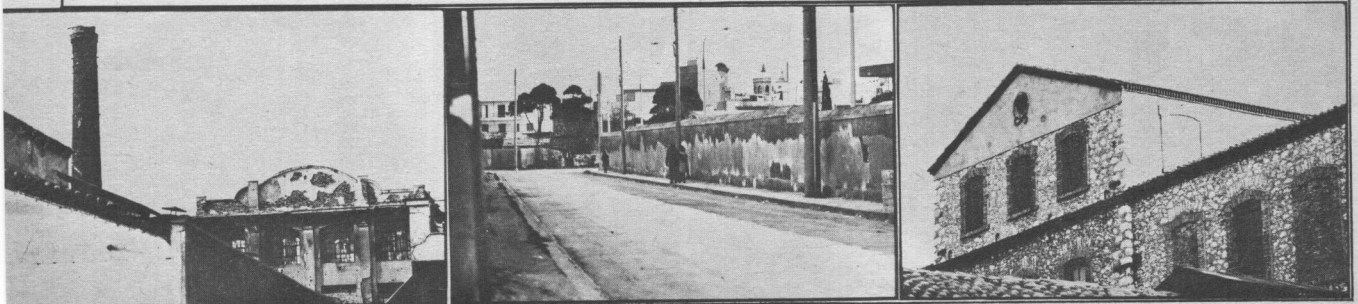
Στίς άρχές τού 1980 μέ τό Προεδρικό Διάταγμα 39/80 ιδρύεται τό «'Ελληνικό Κέντρο Τεχνολογίας» πού έπιδεύεται επίσης από τό 'Υπουργείο Συντονισμού. Σκοπός τού Κέντρου όπως καθορίζεται στό διάταγμα είναι ή δημιουργία, εισαγωγή, άφομοίωση και αξιοποίηση προηγμένης τεχνολογίας γιά τήν αντιμετώπιση αναγκών τών παραγωγικών τομέων τής οικονομίας.

Τό Κέντρο μπορεί νά διεξάγει μόνο του έρευνα, νά έρχεται σ' έπαφή μέ Δημόσιες 'Υπηρεσίες και 'Ανώτατα 'Εκπαιδευτικά 'Ιδρύματα, νά μετακαλεί έρευνητές 'Ελληνες ή ξένους και νά κατασκευάζει στην 'Ελλάδα ή στό έξωτερικό μηχανήματα ή τεχνολογικά συστήματα. 'Ως στόχοι τής έρευνας αναφέρονται:

- Συστήματα ήλεκτρονικών υπολογιστών
- 'Αμυντική Τεχνολογία
- 'Ανάλυση Συστημάτων
- Τηλεπικοινωνίες
- 'Εφαρμοσμένη μηχανική
- Μηχανική συστημάτων

Τό Κέντρο διοικείται από εκπροσώπους τών 'Υπουργείων Συντονισμού και 'Εθνικής 'Αμύνης και από ένα μέλος τού Τεχνικού 'Επιμελητηρίου 'Ελλάδος και τού Συνδέσμου 'Ελλήνων Βιομηχάνων.

Οι στόχοι του και ή σύνθεση τής διοικήσεως του δείχνουν ότι επιδιώκει νά καλυφθούν οι ανάγκες τής πολεμικής βιομηχανίας και όχι τών παραγωγικών τομέων τής ελληνικής οικονομίας, όπως αναφέρεται στό ίδρυτικό τού Κέντρου. Χωρίς νά άπορρίπτουμε στίς σημερινές συνθήκες γενικά, τήν ανάγκη γιά έρευνα και στον τομέα τής πολεμικής βιομηχανίας, όχι όμως σέ βάρος παραγωγικών τομέων τής οικονομίας, διαπιστώνουμε πώς έχουμε και πάλι γνωστές «έν κρυπτώ» μεθοδεύσεις μαζί μέ τήν εύκαιριακή δημιουργία θεσμών και οργανισμών, χωρίς καμιά αναφορά σ' ένα γενικότερο πλαίσιο ανάπτυξης. 'Αλλωστε και όλοι οι αναπτυξιακοί νόμοι 1078/72, 849/78, τό νέο νομοσχέδιο περί κινήτρων ανάπτυξεως, άν και θεσπίζουν ειδικά κίνητρα (φορολογικές άπαλλαγές, έπιδοτήσεις έπιτοκίου, έπιχορηγήσεις κ.λπ.) γιά επενδύσεις στή βιομηχανία μέ στόχο τήν έρευνα (στό νέο νομοσχέδιο μάλιστα έπιχορηγείται μέρος τού μισθού τών έρευνητών-30%-γιά μιά τριετία) τά κίνητρα αυτά δίνονται γιά οποιαδήποτε έρευνα χωρίς νά κάνουν καμιά διάκριση σέ τομείς αίχμης ή όχι, σέ στρατηγικούς στόχους ανάπτυξης κ.λπ. 'Ετσι ή φυσική κατάληξη, όπως θά δούμε και στό ειδικό κεφάλαιο γιά τή βιομηχανία, είναι ή ύπανάπτυξη τής έρευνας στην ελληνική βιομηχανία.

Σάν συμπέρασμα, μπορεί νά πεί κανείς πώς ενώ από τις άρχές τής δεκαετίας του '60 τό ελληνικό κράτος αναγνωρίζει γενικά τήν ανάγκη νά αναπτυχθεί ή έρευνα και τή σημασία πού έχει γιά τήν οικονομική ανάπτυξη τής χώρας, στήν πράξη, ή αντιμετώπιση του προβλήματος «έρευνα-ανάπτυξη», χαρακτηρίζεται από άτολμία, έλλειψη γνώσης, άπουσία κάθε γενικότερης στρατηγικής ανάπτυξης, μέ αποτέλεσμα νά 'χουμε, κοντά στά άλλα, συχνές αλλαγές σέ θεσμούς και οργανισμούς πρίν ακόμα φανεί ή δουλειά τους και άποδειχθεί ή χρησιμότητά τους. Έτσι δέν ξέρε κανείς πού μπορεί νά καταλήξει ή ΥΕΕΤ, όταν υπάρχει τό προηγούμενο: τό ΙΒΕ, πού επίσης ξεκίνησε μέ καλές προϋποθέσεις, νά μετατραπεί σέ οργανισμό πού καμιά σχέση δέν έχει μέ τή βιομηχανική έρευνα (ΕΟΜΜΕΧ).

Β. Πού και τί έρευνα γίνεται

Θά εξετάσουμε τήν έρευνα πού σχετίζεται μέ τήν Χημική Βιομηχανία (μέ τήν ευρύτερη έννοια).

Η έρευνα αυτή γίνεται κυρίως στά 'Ανώτατα Έκπαιδευτικά Ίδρύματα, σέ Κρατικούς Ίργανισμούς και στή χημική και μεταλλευτική-μεταλλουργική βιομηχανία.

1. Έρευνα στά ΑΕΙ

Έξετάσθηκαν οι σχολές Χημικών Μηχανικών ΕΜΠ και Χημικών του Πανεπιστημίου 'Αθηνών. Στόν πίνακα (1) φαίνονται γιά τή δεκαετία του '70 οι ύφηγεσίες, τά διδακτορικά και οι εργασίες, όπως επίσης ή κύρια κατεύθυνση τής έρευνας σέ κάθε έδρα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ, ΧΗΜΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΕΤΗ 72 - 73 & 75 - 80

ΕΔΡΑ	ΥΦΗ-ΓΕΣΙΣ	ΔΙΔΑ-ΚΤΟ-ΡΙΚΑ	ΕΡΓΑ-ΣΙΕΣ (72-73)	ΚΥΡΙΟΣ ΤΟΜΕΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	-	12	7	Βασική Έρευνα Πεπτιδία
ΦΥΣΙΚΟΧΗ-ΜΕΙΑ	-	5	12	Βασική Έρευνα. φυσικοχημικές έρευνες Πολυμερών
ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	-	7	6	Βασική Έρευνα. Φασματομετρικοί, Όγκομετρικοί Προσδιορισμοί, Εφαρμογές Ήλεκτροδίων
ΧΗΜΕΙΑ ΤΡΟΦΙΜΩΝ	-	12	-	Βασική Έρευνα. Γλυκεριναιθέρους και Λιποειδή
ΒΙΟΜΗΧΑ-ΝΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	1	3	9	Βασική Έρευνα. Σύνθεση Πολυμερών
ΑΝΟΡΓΑΝΟΣ ΧΗΜΕΙΑ	1	3	2	Βασική Έρευνα. Σύμπλοκοι Ένώσεις Μετάλλων

Γενικά χαρακτηριστικά τής έρευνας στά ΑΕΙ είναι:

- Η έρευνα είναι κυρίως βασική. Αυτό ως ένα σημείο είναι υποχρεωτικό γιά τά Πανεπιστήμια: 'Αλλά και ή πανεπιστημιακή έρευνα πρέπει νά έχει κάποιο συγκεκριμένο στόχο, πράγμα πού δέν συμβαίνει στήν περίπτωση μας.

- Η κατεύθυνση σέ κάθε έδρα όφείλεται βασικά στήν «προσωπικότητα» του καθηγητή. Έτσι και ή αξιοποίηση

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ,
ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΕΤΗ 72 - 73 & 75 - 80

ΦΑΡΜΑΚΕΥ-ΤΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	5	13	18	Βασική και Έ-φαρμοσμένη Έ-ρευνα. Σύνθεση και φαρμακολογική μελέτη όργανικών ενώσεων

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ,
ΣΧΟΛΗ ΧΗΜΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΕΤΗ 73 ΕΩΣ 78

ΦΥΣΙΚΟΧΗ-ΜΕΙΑ	-	4	20	Βασική και Έ-φαρμοσμένη Ή-λεκτροχημεία & διάθρωση Άλουμινίου
ΑΝΟΡΓ. & ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	-	3	10	Βασική: Κροκίδωση κολλοειδών Έ-φαρμοσμένη: Τσιμέντο
ΤΕΧΝΙΚΗ ΧΗΜΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ	-	-	2	Βασική και Έ-φαρμοσμένη
ΕΙΔΙΚΗ ΧΗΜΙΚΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	-	-	7	Βασική και Έ-φαρμοσμένη Πλαστικοποιητές
ΚΑΥΣΙΜΑ ΚΑΙ ΛΙΠΑΝΤΙΚΑ	-	-	2	Έφαρμοσμένη
ΤΕΧΝΙΚΗ ΦΥΣΙΚΩΝ ΔΙΕΡΓΑΣΙΩΝ	-	2	6	Βασική και Έ-φαρμοσμένη Μεταφορά μάζας
ΕΙΔΙΚΗ ΜΗΧΑΝΟΛΟ-ΓΙΑ	-	-	7	Βασική: Φαινόμενα Μεταφοράς. Έ-φαρμοσμένη: Τριβομειωτικά
ΟΡΓΑΝΟΧΗ-ΜΙΚΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	-	2	1	Βασική: Θείωση Ύδρογονανθράκων, Βιομάζα
ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ	-	2	2	Βασική: Σύνθεση

τών αποτελεσμάτων σε εξαιρετικές περιπτώσεις, είναι απόρροια αυτής της «προσωπικότητας» και όχι κάποιας κατάλληλης οργάνωσης της έρευνας.

- Σε πολλές έδρες παρατηρείται συχνή αλλαγή θεμάτων έρευνας, που δείχνει ανάγλυφα την έλλειψη κάθε προγραμματισμού.

- Η στελέχωση των εδρών από έρευνητές (καθηγητές) που έχουν αποκτήσει έρευνητική εμπειρία κυρίως στο εξωτερικό συνεπάγεται συχνά την εκ μέρους τους άγνοια των συγκεκριμένων ελληνικών συνθηκών και αναγκών.

- Το προσωπικό κάθε έδρας είναι ελάχιστο, σε σχέση με τους φοιτητές. Έτσι, στις περισσότερες έδρες, το προσωπικό ασχολείται με το εκπαιδευτικό έργο και δεν του περισσεύει χρόνος για έρευνα. Η εκπαίδευση δεν συνδυάζεται με την έρευνα, αν εξαιρέσουμε τις διπλωματικές εργασίες, κυρίως στα Πολυτεχνεία.

- Το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τα Πανεπιστήμια είναι το πλέον ακατάλληλο για έρευνα.

Ειδικότερα:

Τά στεγανά κάθε έδρας δεν επιτρέπουν καμιά συνεργασία ή ενημέρωση μεταξύ των εδρών. Σχεδόν ποτέ ένα έρευνητικό πρόγραμμα δεν αποτέλεσε αντικείμενο εργασίας έρευνητών από διάφορες έδρες. Είναι επίσης κοινό μυστικό ότι υπάρχουν ακριβά και πανομοιότυπα μηχανήματα σε διάφορες έδρες της ίδιας Σχολής με μικρό βαθμό άπασχολησης.

Η παντοδυναμία του καθηγητή και η έλλειψη κατοχύρωσης του υπόλοιπου εκπαιδευτικού προσωπικού, δεν επιτρέπει την ισότιμη συνεργασία και τον προγραμματισμό της έρευνας ακόμα και στα στενά πλαίσια της έδρας.

Η έλλειψη μεταπτυχιακών σπουδών είναι ένας σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας για την ανάπτυξη της έρευνας. Η έλλειψη αυτή μαζί με την αντίστοιχη έλλειψη μεταδιδασκτορικής έρευνας, (οι ύφηγεσίες είναι ελάχιστες) δεν δημιουργούν τις προϋποθέσεις για συνέχεια και διαδοχή στην έρευνα. Έτσι διαιωνίζονται άπολυταρχικές δομές στην εκπαίδευση και στην οργάνωση της έρευνας.

Η «δημοσιονομική» διαχείριση των δαπανών δεν επιτρέπει την άμεση και σωστή διάθεση των κονδυλίων. Συγκεκριμένα ένα μέρος από τα 45 εκατομ. για όργανα και αναλώσιμα της 5ετίας 75-79 στην σχολή Χημικών Μηχανικών του ΕΜΠ διατέθηκαν «θεβιασμένα» στο τέλος των οικονομικών ετών απλώς για να κλείσει ο προϋπολογισμός.

Η συνεργασία βιομηχανίας και Πανεπιστημίων είναι πρακτικά ανύπαρκτη. Τα ΑΕΙ «ζούν» στο δικό του κόσμο και δεν συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των αναγκών της Έλληνικής Βιομηχανίας. Όπου υπάρχει συνεργασία, μόνο σαν εξαίρεση μπορεί να αναφερθεί, κι αν διερευνηθεί περισσότερο, φαίνεται ότι, είτε οφείλεται στην «προσωπική» σχέση του καθηγητή της έδρας κι όχι σε οργάνωση της έρευνητικής δραστηριότητας, είτε σε απαιτήσεις βιομηχανιών για απλές μετρήσεις ποιότητας υλικών, τηρήσεως προδιαγραφών κ.λπ.

Τά παραπάνω δίνουν μία εικόνα του είδους έρευνας που πραγματοποιείται στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, εικόνα κάθε άλλο παρά ικανοποιητική. Όστόσο ή κατάσταση μπορεί να βελτιωθεί. Λύσεις υπάρχουν. Για παράδειγμα, τό ΕΔΠ, οι φοιτητές και άλλοι πανεπιστημιακοί παράγοντες, με μία σειρά αιτημάτων που προωθούν, στοχεύουν στη σωστή οργάνωση και διεξαγωγή της έρευνας.

Η κατάργηση της έδρας και ίδρυση του τομέα, ή ισότιμη συμμετοχή όλων των φορέων στη διοίκηση των ΑΕΙ, ή οικονομική αυτονομία, ή οργάνωση μεταπτυχιακών σπουδών, ή προϋπολογισμός που θα ξεκινάει από κεντρικό όργανο προγραμματισμού της έρευνας και θα φθάνει μέχρι τον προγραμματισμό του τομέα με συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων φορέων, είναι μερικά από τα μέτρα που θα προωθήσουν την έρευνα στα ΑΕΙ.

2. Η έρευνα σε οργανισμούς και ινστιτούτα

Στόν τομέα της έρευνας που σχετίζεται με τη Χημική Βιο-

μηχανία (με την ευρύτητα του όρου όπως σ' όλη τη μελέτη παρουσιάζεται) λίγα είναι τα ινστιτούτα ή οργανισμοί που ασχολούνται με αυτήν.

Από τον πίνακα (2), στοιχεία της απογραφής της ΥΕΕΑ (1976), φαίνεται ότι υπάρχουν:

- α. Ίνστιτούτο που ασχολείται με την τεχνολογία επεξεργασίας γεωργικών προϊόντων.
- β. Ίνστιτούτο για τη ρύπανση του περιβάλλοντος, της περιοχής Αθηνών.
- γ. Ίνστιτούτο για ύλικά όδοποιίας και οικοδομών και
- δ. Ίνστιτούτο για τον έλεγχο της ποιότητας των τροφίμων.

Πέρα από τό γεγονός ότι τά εν λόγω ινστιτούτα είναι ελάχιστα, τό ίδιο τό μέγεθος του άπασχολούμενου σ' αυτά προσωπικού, δημιουργεί ερωτηματικά για την αποτελεσματικότητά τους. Παρατηρούμε ότι λείπουν εντελώς τά ινστιτούτα κατά κλάδο βιομηχανίας για την τεκμηρίωση της τεχνολογίας και την ανάπτυξη συγκεκριμένων στόχων έρευνας-ανάπτυξης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1) ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΦΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

Κύριος τομέας έρευνας:
τεχνολογία επεξεργασίας γεωργικών προϊόντων

Επιστημονικό προσωπικό:	12
Λοιπό προσωπικό:	14
Έρευνητικά Προγράμματα:	16

2) ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ Δ/ΝΣΗ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Κύριος τομέας έρευνας:
έλεγχος ρυπάνσεως περιβάλλοντος περιοχής
Αθηνών

Επιστημονικό προσωπικό:	29
Λοιπό Προσωπικό:	44
Έρευνητικά Προγράμματα:	1

3) ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΡΓΩΝ

Κύριος τομέας έρευνας:
ύλικά όδοποιίας και οικοδομών

Επιστημονικό προσωπικό:	26
Λοιπό Προσωπικό:	245
Έρευνητικά Προγράμματα:	6

4) ΓΕΝΙΚΟ ΧΗΜΕΙΟ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ Δ/ΝΣΗ ΜΕΛΕΤΩΝ - ΕΡΕΥΝΩΝ

Κύριος τομέας έρευνας:
έλεγχος ποιότητας σε τρόφιμα, ποτά

Επιστημονικό προσωπικό:	10
Λοιπό προσωπικό:	2
Έρευνητικά προγράμματα:	5

Από τον έρευνητικό οργανισμό «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ» εξετάσαμε τη διεύθυνση Χημείας για τά χρόνια 1975 έως 1978, Πίνακας (3).

Χαρακτηριστικά στοιχεία των έρευνητικών προγραμμάτων είναι:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΚΕΝΤΡΟΝ ΠΥΡΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»

Έπιστημονικά Προγράμματα Διευθύνσεως Χημείας
για τὰ χρόνια 1975-1978

Α/Α	Τίτλος Προγράμματος	Έτος ένάρ- ξεως	Αριθ- μός δημο- σιεύ- σεων	Αριθ- μός άνα- κοινώ- σεων	Δαπά- νη Προ- γραμ- ματος 1.000 δρχ.
1.	Χημεία ανακρουομένων ατόμων Cl-38 σε διμερή και τριμερή οργανικά συστήματα	1968	2	-	5.600
2.	Άκτινοχημική μελέτη χημικών συστημάτων με συνεχή και παλμική ραδιόλυση	1961	9	2	5.400
3.	Άνόργανος Χημεία: (1) Συγκριτική μελέτη μηχανισμών αντίδρασεων μεταφοράς ηλεκτρονίων (2) Χημικός Laser	1962 1970	4	4	10.300
4.	Φυσική Όργανική Χημεία. Μηχανισμοί οργανικών Αντιδράσεων	1966	5	5	10.800
5.	Μελέτη φαινομένων μεταφοράς ύλης	1964	15	5	10.300
6.	Σύνθεση νέων φωταυγών ενώσεων	1966	7	-	9.300
7.	Χημεία στερεάς καταστάσεως	1975	16	4	10.200
8.	Έρευνα και εφαρμογές ραδιοχημικών και πυρηνικών αναλύσεων	1962	25	20	15.300
9.	Αναλυτική Χημεία	1971	4	3	12.200
10.	Κινητική και μηχανισμοί αντιδράσεων οργανικών συστημάτων, που περιέχουν έτεροάτομα	1975	3	-	6.900
11.	Άζωτούχα στερεοειδή και θειαζωτούχες έτεροκυκλικές ενώσεις	1971	24	7	3.000
12.	Μελέτη μηχανισμών έτερογενούς καταλύσεως	1969	4	1	1.200
ΣΥΝΟΛΟ			118	53	100.500

Σημείωση: Τό μεγαλύτερο ποσοστό πών δαπανών όφείλ-
ται σε μισθούς τού προσωπικού. Τό 1976 τό προσωπικό
ήταν 32 έπιστήμονες, εκ τών όποικν 27 διδάκτορες.

- Από τὰ 12 έρευνητικά προγράμματα μόνο τό ένα
έχει έφαρμοσμένη κατεύθυνση.

- Από τὰ 100 έκατομ. δραχμές πού δαπανήθηκαν
στά τέσσερα χρόνια, τό μεγαλύτερο ποσοστό, μερικές
φορές μέχρι 90%, δαπανήθηκε για μισθούς τού
προσωπικού.

- Τό 1976 τό έπιστημονικό προσωπικό ήταν 32 άτομα
καί απ' αυτά τὰ 27 μέ διδακτορικό δίπλωμα.

Έτελος τό ΤΕΕ έχει κάνει μερικές θετικές προσπάθειες για
όργάνωση έφαρμοσμένης έρευνας: έχει χρηματοδοτήσει
όρισμένα έρευνητικά προγράμματα για τήν αξιοποίηση
έλληνικών πρώτων ύλών.

3. Έρευνα στή Χημική Βιομηχανία

Η έρευνα στήν έλληνική χημική βιομηχανία είναι έλάχι-
στη. Στήν μελέτη τής ΥΕΕΑ τό 1976 μόνο 11 βιομηχανίες
άπάντησαν στό σχετικό έρωτηματολόγιο, δηλώνοντας
ότι έχουν έρευνητικά προγράμματα. Απ' αυτές οι τέσ-
σερις είναι χημικές βιομηχανίες.

Στή νεότερη μελέτη τής ΥΕΕΤ για τό 1979, (ύπό έκδοση)
ό αριθμός είναι μεγαλύτερος.

Κύρια χαρακτηριστικά:

α. Σε καμιά από τίσ βιομηχανίες τών πολυεθνικών
έταιρειών δέν γίνεται έρευνα. Η έρευνα πραγματο-
ποιείται από τίσ μητρικές έταιρείες καί τὰ αποτέλε-
σματα χρησιμοποιούνται από τίσ θυγατρικές στήν
Έλλάδα μέ πληρωμή σε συνάλλαγμα ως «παροχή
ύπηρεσιών».

β. Πολλά από τὰ έρευνητικά προγράμματα τών έλ-
ληνικών έταιρειών έχουν άποκλειστικό σκοπό να κα-
λυτερεύσει ή ποιότητα τού προϊόντος αλλά καί να
προωθηθούν οι πωλήσεις τους.

γ. Έλάχιστες βιομηχανίες κάνουν έρευνα μέ συγκε-
κριμένα αξιοποιήσιμα αποτελέσματα για άναπτυ-
ξιακό σκοπό.

δ. Είναι χαρακτηριστικό, ότι άπουσιάζουν έντελώς οι
έπιστημονικές άνακοινώσεις για τήν έρευνα στή βιο-
μηχανία, άκόμα καί στις περιπτώσεις πού τὰ άποτε-
λέματά της έχουν ήδη αξιοποιηθεί έμπορικά.

ε. Άξίζει να σημειώσουμε ότι μία από τίσ έλάχιστες
περιπτώσεις πού αξιοποιήθηκαν τὰ αποτελέσματα
πολύχρονης έρευνας, αυτή είχε πραγματοποιηθεί σε
Ανάπτυκα Έκπαιδευτικά Ίδρύματα καί όχι στα έργα-
στήρια τών αντίστοιχων έταιρειών. Πρόκειται για τή
χρήση τής ιπτάμενης τέφρας τών λιγνιτών Πτολεμαί-
δος ως προσθήκη στο τσιμέντο, πού αξιοποιήθηκε
μόλις τό 1980 από τίσ τσιμεντοβιομηχανίες.

στ. Πολλές έλληνικές βιομηχανίες έχουν μικρό μέγεθος
καί δέν είναι δυνατό να διαθέσουν τὰ άπαραίτητα
κονδύλια για τήν έρευνα, μέ αποτέλεσμα στις σημερι-
νές συνθήκες για ένα πρόσθετο λόγο να μήν αξιο-
ποιούνται τὰ διάφορα κίνητρα πού κατά καιρούς θε-
σπίζονται.

4. Έρευνα στο μεταλλευτικό καί μεταλλουργικό το- μέα

Η έρευνα στή μεταλλευτική βιομηχανία μπορεί να χωρι-
στεί σε δύο ένότητες. Στήν έρευνα τού υπεδάφους καί
στήν έρευνα τής μεταλλευτικής τεχνολογίας.

α. Η έρευνα τού υπεδάφους έχει άναπτυχθεί περισσό-
τερο, τόσο από τούς δημόσιους φορείς (ΙΓΜΕ, ΔΕΗ
κλπ.) όσο καί από τίσ ιδιωτικές μεταλλευτικές έπιχει-
ρήσεις.

Οί λόγοι τής ύπεροχής τής έρευνας υπεδάφους εί-
ναι φανεροί. Η έρευνα αυτή σκοπεύει τήν άνεύρεση
νέων εκμεταλλεύσιμων μεταλλευμάτων καί όρυκτών
καί τήν αύξηση τών άποθεμάτων πού είναι ήδη γνω-
στά μέ άμεσα οικονομικά όφέλη για τίσ έπιχειρήσεις.
Μερικοί αριθμοί πείθουν για τή μεγάλη άπόδοση τών

κεφαλαίων που δαπανήθηκαν για τέτοιου είδους έρευνα.

*Ετσι στη δεκαετία 1966-1976 ιδιωτικοί φορείς δαπάνησαν για έρευνα υπεδάφους δύο δισεκατομμύρια δραχμές, με αποτέλεσμα να αυξηθούν τα βέβαια αποθέματα του θωξίτη κατά 100 εκατομμύρια τόνους, των νικελούχων μεταλλευμάτων κατά 280 εκατομμύρια τόνους, των μικτών θειούχων κατά 10 εκατομμύρια τόνους, του λευκολίθου κατά 25 εκατ. τόνους, του περλίτη κατά 200 εκ. τόνους.

6. **Η έρευνα της μεταλλευτικής τεχνολογίας** διακρίνεται στην *εκμετάλλευση, στον εμπλουτισμό, σε ποικίλες βιομηχανικές κατεργασίες και στη μεταλλουργία*. Η εξέταση όμως του θέματος είναι ιδιαίτερα δυσχερής διότι δεν υπάρχουν ακριβή στοιχεία των σχετικών δραστηριοτήτων. Μπορούμε όμως να υποστηρίξουμε ότι η έρευνα στην *τεχνολογία εκμετάλλευσης* είναι ανεπαρκής. Η κατάσταση αυτή οφείλεται και στο γεγονός ότι στη χώρα μας δεν υπάρχουν κατασκευαστές εξορυκτικών μηχανημάτων. Θά πρέπει επίσης να προστεθεί ότι η επιστημονική επικοινωνία σπανίζει με αποτέλεσμα να μη διαθέτουν οι ενδιαφερόμενοι φορείς συγκεκριμένα στοιχεία για τις συνθήκες λειτουργίας των μηχανημάτων και για τις φάσεις εργασίας. *Ετσι τα λάθη επαναλαμβάνονται και η όποια θετική εμπειρία δεν αξιοποιείται.

Άλλα και στά θέματα της υγείας, της ασφάλειας και του περιβάλλοντος, καμιά ουσιαστική προσπάθεια δεν βλέπει τό φώς στη χώρα μας.

Αντίθετα, στον *τομέα του εμπλουτισμού* η έρευνα προχωράει με σχετικά ικανοποιητικό τρόπο. Πολλά εργαστήρια επιχειρήσεων, ΑΕΙ ή οργανισμών ασχολούνται με προβλήματα εμπλουτισμού. Υπάρχει επίσης μία σχετικά καλή μετάδοση πληροφοριών κυρίως από το ΙΓΜΕ. Βέβαια και εδώ αντιμετωπίζονται μόνον θέματα που παρουσιάζουν άμεσο ενδιαφέρον για τις μεταλλευτικές επιχειρήσεις σε βάρος δύσκολων ή όριακών περιπτώσεων που απαιτούν πιά μακροπρόθεσμη έρευνήτική προσπάθεια.

Γιά τον *τομέα της μεταλλουργίας* είναι δύσκολο να

δοθούν στοιχεία. Πάντως τό κύριο βάρος πέφτει στην αντιμετώπιση προβλημάτων που έχουν σχέση με την ιδιαιτερότητα των ελληνικών πρώτων υλών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ή μέθοδος παραγωγής νικελίου της Λάρκο και ή μέθοδος Bayer-Hellas της Πεσινέ για την παραγωγή αλουμίνας.

Στους τομείς αυτούς παρατηρείται και μία κάποια «συνεργασία» του Πολυτεχνείου με τις βιομηχανίες. Η συνεργασία όμως αυτή δεν εντάσσεται σε μία συστηματική αναπτυξιακή προσπάθεια και αντίστοιχη οργάνωση της έρευνας, αλλά οφείλεται στις προσωπικές σχέσεις ορισμένων καθηγητών με τις επιχειρήσεις.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ή όποια ανάπτυξη της έρευνας στη μεταλλευτική βιομηχανία οφείλεται βασικά στην ανάγκη προσαρμογής της αντίστοιχης τεχνολογίας στις ελληνικές πρώτες ύλες, πού από τη φύση τους εμφανίζουν μία σειρά ιδιομορφιών. Αντίθετα δεν έχουμε έρευνα στην παραγωγή ποιοτικά αναβαθμισμένων προϊόντων.

2.3 Χρηματοδότηση της έρευνας στην Ελλάδα

Τά ποσά που δαπανώνται για έρευνα στην Ελλάδα την κατατάσσουν τελευταία ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες. Γιά τό διάστημα 1969-1971 οί δαπάνες ανέρχονταν σε 1,2 δολάρια ανά κάτοικο ή σε ποσοστό 0,2% του Ακαθάριστου Έθνικού Προϊόντος.

Πρόσφατα ή Υπηρεσία Επιστημονικής Έρευνας και Τεχνολογίας ανακοίνωσε ότι διατίθεται σήμερα περίπου τό 0,27% από τό Ακαθάριστο Έθνικό Προϊόν κάθε χρόνο για την έρευνα (στοιχεία του 1977). Στά προσεχή χρόνια εξάλλου (μέχρι τό 1988) ή αντίστοιχη δαπάνη (δημοσίων και ιδιωτικών φορέων), προβλέπεται ότι θά απορροφά τό 1% του Ακαθάριστου Έθνικού Προϊόντος. Σε σύγκριση βέβαια με τά ποσά που δαπανούν άλλες χώρες (βλ. πίνακα 5), τό ποσοστό αυτό και μετά την προβλεπόμενη αύξηση θά είναι χαμηλό.

Κύριος χρηματοδότης της έρευνας είναι τό κράτος. Ο

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ *
ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΟ 1977

ΧΩΡΕΣ	ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ					ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ					
	Έθνικές δαπάνες σε εκατ.\$ *	Έθνικές δαπάνες σαν (έπί) % του Α.Ε.Π.	επιχειρήσεις	Κράτος	Μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί	Α.Ε.Ι.	επιχειρήσεις	άμεσες κρατικές	μέσω πανεπιστημίου	άλλες εθνικές πηγές	έξωτερικό
Δ. Γερμανία	11.083	2,1	65,0	16,1	0,4	18,6	52,8		44,2	0,2	2,7
Γαλλία	6.754	1,8	60,3	22,8	1,4	15,5	41,1	37,7	5,8	9,8	5,6
Ίταλία	1.909	1,0	53,6	24,6	-	21,8	47,3		47,8	3,6	1,3
Βέλγιο	1.047	1,3	67,5	11,6	0,8	20,1	-		-	-	-
Δανία	444	1,0	49,1	21,7	0,6	28,6	45,3	27,7		25,7	1,2
Όλλανδία	2.166	2,0	51,7	20,8	2,5	25,0	-		-	-	-
Ίρλανδία	75	0,8	32,2	46,8	4,1	16,8	33,0	50,1	9,4	3,5	4,0
Ελλάδα	*	0,27	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Μ. Βρετανία	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ίαπωνία	14.234	1,9	57,8	12,1	2,4	27,7	58,5	16,2	13,3	11,9	0,1
ΗΠΑ	44.774	2,4	66,8	15,3	3,2	14,7	43,8	51,1	3,0	2,1	-

* Περιλαμβάνει κάθε μορφής έρευνα: στις φυσικές, ιατρικές, γεωργικές επιστήμες, στην τεχνολογία και τό engineering και τέλος στις κοινωνικές επιστήμες.

** Δέν υπάρχουν στοιχεία

ιδιωτικός τομέας συμμετέχει από 6 έως 26% (υπάρχουν διαφορετικές εκτιμήσεις). Από τα ποσά που διαθέτει το κράτος για την έρευνα το 20% απορροφούν τα Πανεπιστήμια και το υπόλοιπο διάφορα ερευνητικά κέντρα.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το κράτος χρηματοδοτεί έμμεσα τον ιδιωτικό τομέα με τη φορολογική απαλλαγή κονδυλίων που δαπανώνται για επενδύσεις στην έρευνα.

Β. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΤΗΝ ΕΟΚ

α. Έξελξη της κοινοτικής πολιτικής για την έρευνα

Είναι κοινά αποδεκτή η διάκριση τριών περιόδων στην πολιτική της έρευνας της Κοινότητας.

1. Πρώτη περίοδος (1951-1965)

Η κοινοτική έρευνα περιορίζεται επιλεκτικά σ' όρισμένους τομείς όπως οι κλάδοι του άνθρακα και του χάλυβα, η πυρηνική ενέργεια και η γεωργία, κλάδοι που έχουν σχέση με αντίστοιχους θεσμούς της Κοινότητας όπως η Ευρωπαϊκή Κοινπραξία Άνθρακος και Χάλυβος, η Εύρατόμ και η κοινή αγροτική πολιτική. Γενικά όμως δεν έχει κατανοηθεί ακόμα η ανάγκη μίας κοινής πολιτικής στην έρευνα.

Πιο συγκεκριμένα:

- Τό 1951 ιδρύεται η ΕΚΑΧ που προωθεί την έρευνα σέ θέματα όπως η ασφάλεια των ορυχείων, η εξορυκτική τεχνολογία, ο έλεγχος της ρύπανσης στις χαλυβουργίες, η βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων χάλυβα, νέες τεχνολογίες, εργονομία κλπ. Άξιοποιούνται για τό σκοπό αυτό πόροι που προέρχονται από τίς αντίσταθμιστικές εισφορές για τίς εισαγωγές άνθρακος.

- Τό 1957 ιδρύεται η Εύρατόμ που τό 1958 δημιουργεί τό Κοινό Κέντρο Έρευνών (JRC). Τό κέντρο αυτό άπασχολεί 2.300 εργαζόμενους και διαθέτει εγκαταστάσεις σέ 4 χώρες. Είναι όργανο καθαρά κοινοτικής πολιτικής και στό διάστημα που εξετάζουμε είναι προσανατολισμένο στόν τομέα της πυρηνικής ενέργειας.

- Τό 1957 ιδρύεται η ΕΟΚ. Στή ιδρυτική συνθήκη γίνεται λόγος για συντονισμένη έρευνα σ' ένα μόνο τομέα, τή γεωργία.

2. Δεύτερη περίοδος (1965-1972)

Στήν περίοδο αυτή δέν προωθείται ουσιαστικά η έρευνητική δραστηριότητα. Ο κύριος μέχρι τότε τομέας κοινοτικής έρευνητικής δραστηριότητας, δηλαδή η έρευνα στην πυρηνική ενέργεια, περνάει κρίση και σχεδόν άτονει γιατί σοβαρές αντιθέσεις αναπτύσσονται ανάμεσα στό κράτη-μέλη. Ίδιαίτερα η Γαλλία, που έχει τήν εποχή αυτή τό προβάδισμα, προτιμά νά αναπτύξει μόνη της τήν πυρηνική ενέργεια για νά εξασφαλίσει έτσι και τά ανάλογα στρατηγικά πλεονεκτήματα.

3. Τρίτη περίοδος (1972-1978)

Κάτω από τήν πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού και της οικονομικής κρίσης που ξεσπάει τό 1973 αρχίζουν νά διαμορφώνονται οι πρώτες αντιλήψεις και νά διαγράφονται οι πρώτες κατευθύνσεις για μιά κοινοτική πολιτική στην έρευνα που δέν θά περιορίζεται στόν πυρηνικό τομέα, θά σκοπεύει στό «συντονισμό των εθνικών πολιτικών» και στην «κοινή διεξαγωγή ερευνητικών προγραμμάτων κοινοτικού ενδιαφέροντος».

Σημείο καμπής αποτελεί η απόφαση του Συμβουλίου των Υπουργών στις 14-1-74, που επισημαίνει ότι «μιά κοινή πολιτική επιστημονικής έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης είναι απαραίτητη για τήν πραγματοποίηση των αντικειμενικών σκοπών του άρθρου 2 της Συνθήκης

της Ρώμης, δηλαδή για μιά άρμονική ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων, τή συνεχή και σύμμετρη ανάπτυξη και τήν εξύψωση του βιοτικού επιπέδου των λαών της Κοινότητας».

β. Σκοποί και μέσα της κοινοτικής πολιτικής για την έρευνα

Μέ τήν απόφασή του στις 14/1/74 τό Συμβούλιο των Υπουργών καθορίζει τούς ακόλουθους σκοπούς της κοινοτικής πολιτικής για τήν έρευνα:

1. Νά εξαλειφθούν οι επικαλύψεις στην ερευνητική προσπάθεια των κρατών-μελών.
2. Νά μειωθεί τό κόστος των εθνικών και κοινοτικών προγραμμάτων έρευνας και ταυτόχρονα νά αύξηθεί η απόδοτικότητά τους.
3. Νά άποτραπούν οι μεγάλες διαφοροποιήσεις του προσανατολισμού στην έρευνα που γίνεται σέ εθνικό επίπεδο.
4. Νά έναρμονιστούν σταδιακά οι διαδικασίες για τή διάτωση και τήν υλοποίηση των επιστημονικών πολιτικών της Κοινότητας.

Για νά υλοποιηθεί η κοινοτική πολιτική έρευνας, η κοινότητα παίρνει όρισμένα μέτρα:

1. Ίδρύεται η CREST, δηλαδή η επιτροπή επιστημονικής και τεχνικής έρευνας, που αποτελείται από εκπροσώπους των κρατών-μελών, με καθήκον νά συντονίζει τίς εθνικές πολιτικές έρευνας και ανάπτυξης και νά συμβουλεύει τούς ύπουργούς της Κοινότητας και τήν Ευρωπαϊκή Έπιτροπή.
2. Δημιουργείται (1973) η Ευρωπαϊκή Έπιτροπή Έρευνας και Ανάπτυξης (CERD), που αποτελείται από ανεξάρτητους ειδικευμένους επιστήμονες, με σκοπό νά συμβουλεύει τήν Έπιτροπή της Κοινότητας.

3. Αναπτύσσονται δεσμοί με τό Ευρωπαϊκό Ίδρυμα Έπιστήμης, στό όποιο μετέχουν 15 κράτη και που έχει ως κύριο προσανατολισμό του τή βασική έρευνα.

4. Αναδιάρθρώνεται τό Κοινό Κέντρο Έρευνών που επεκτείνει τή δραστηριότητα και σέ περιβαλλοντολογικά προβλήματα.

5. Εισάγεται ο θεσμός της «συνιωνισμένης δράσης», δηλαδή έρευνητικής προσπάθειας που πραγματοποιείται και χρηματοδοτείται από τά κράτη-μέλη, αλλά συντονίζεται από τήν Ευρωπαϊκή Έπιτροπή.

Σημειώνουμε εδώ ότι άλλες μορφές κοινοτικής έρευνητικής προσπάθειας είναι η άμηση, δηλ. έρευνητική προσπάθεια που διεξάγεται στις εγκαταστάσεις του Κοινού Κέντρου Έρευνών και χρηματοδοτείται αποκλειστικά από τόν προϋπολογισμό της Κοινότητας και η άμηση, δηλ. έρευνητική προσπάθεια που διεξάγεται σέ εργαστήρια ή ερευνητικά κέντρα ή βιομηχανικές επιχειρήσεις του κάθε κράτους-μέλους αλλά συντονίζεται και μερικά χρηματοδοτείται από τήν Κοινότητα. Όπως βλέπουμε, τήν περίοδο 1974-1977 αναπτύσσεται κάποια κοινοτική έρευνητική δραστηριότητα που αναλυτικότερα εμφανίζεται στόν πίνακα (4).

Τόν Ίούνιο του 1977 η Ευρωπαϊκή Έπιτροπή προτείνει κατευθύνσεις στό Συμβούλιο των Υπουργών για μιά κοινή πολιτική στόν τομέα της επιστήμης και της τεχνολογίας. Στήν πρόταση αυτή τονίζεται ο κεντρικός της ρόλος στην ανάπτυξη και των άλλων πολιτικών της ΕΟΚ. Ός κύριοι στόχοι όρίζονται:

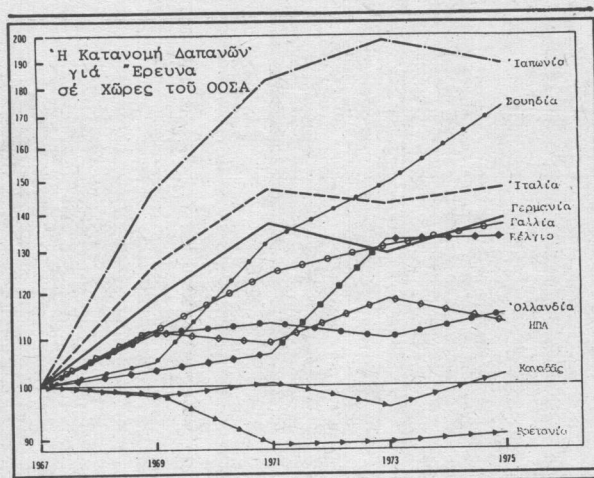
1. Η εξασφάλιση, μακροπρόθεσμα, της προσφοράς βασικών πόρων όπως οι πρώτες ύλες, η ενέργεια, τά τρόφιμα και τό νερό.
2. Η προώθηση μίας οικονομικής ανάπτυξης, διεθνώς ανταγωνιστικής.
3. Η βελτίωση του περιβάλλοντος και των συνθηκών ζωής και εργασίας.

Τό 1978 από τό συνολικό ύψος των πιστώσεων για τήν κοινοτική έρευνα (254.945 ευρωπαϊκές λογιστικές μονάδες) τό 34,6% άφορά άμησης ερευνητικής δραστηριότητας στό Κοινό Κέντρο Έρευνών, τό 42% άφορά άμησης ή συνιωνισμένες έρευνητικές δραστηριότητες, τό 13,9% άφορά έρευνα στόν κλάδο του χάλυβα και του άνθρακα και τό

9,4% τούς υδρογονάνθρακες (βασικά ύποθαλάσσιες έρευνες).

γ. Έκτίμηση και προοπτικές τής κοινοτικής έρευνας

Η κοινοτική πολιτική έρευνας βρίσκεται ακόμα στά σπάργαλα, παρά τή σχετική πρόοδο πού έχει σημειωθεί μετά τό 1973. Έτσι οι κοινοτικές πιστώσεις γιά τήν έρευνα, ενώ τριπλασιάστηκαν στήν περίοδο 1973-1978, έξακολουθούν ν' αποτελούν μόλις τό 1,8% τού συνόλου τών δημοσίων δαπανών γιά τήν έρευνα στίς 9 χώρες τής ΕΟΚ. Αυτό τό χαμηλό επίπεδο τών πιστώσεων γιά τήν έρευνα διατηρείται παρά τούς ταχύτερους ρυθμούς εξέλιξης τής «έρευνας-ανάπτυξης» στήν περίοδο 1967-1975, στίς περισσότερες χώρες τής ΕΟΚ σέ σχέση μέ τής ΗΠΑ, όπως φαίνεται και από τό παρακάτω διάγραμμα κατανομής δαπανών γιά έρευνα στίς χώρες τού ΟΟΣΑ.

Απότέλεσμα αυτής τής εξέλιξης, παρά τή σχετική κάμψη τών ρυθμών ανάπτυξης τής έρευνας μετά τήν κρίση τού '73, ήταν νά ξεπεράσουν οι ευρωπαϊκές χώρες σέ όρισμένους τομείς προχωρημένης τεχνολογίας και αυτές ακόμη τής ΗΠΑ. Είναι χαρακτηριστικά τά πορίσματα πρόσφατης μελέτης τού ΟΟΣΑ γιά «τίς τάσεις στήν κατανομή τών δαπανών γιά έρευνα-ανάπτυξη και τίς επιπτώσεις στήν οικονομική ανάπτυξη». Αναλυτικά στοιχεία γιά τό επίπεδο και τή διάρθρωση τής έρευνας-ανάπτυξης στίς χώρες τής ΕΟΚ, στήν Ιαπωνία και τίς ΗΠΑ παρέχονται γιά τό έτος 1977 στούς παρακάτω πίνακες (5) και (6), πού βασίζονται στούς «διεθνείς πίνακες τού ΟΟΣΑ».

Η ανάπτυξη, ή διάρθρωση και οι κατευθύνσεις τής κοινοτικής πολιτικής γιά τήν έρευνα είναι καθαρά θέμα πολιτικής έπιλογής. Γι' αυτό και ή εξέλιξη τής θα καθοριστεί άποφασιστικά από τήν πορεία και τούς γενικότερους προσανατολισμούς τής ΕΟΚ.

Η ένταξη τής χώρας μας στήν ΕΟΚ από τήν 1η Ιανουαρίου 1981 κάνει ακόμα πιο έπιτακτική τή χάραξη μιās έλληνικής στρατηγικής γιά τήν έρευνα. Χρειάζεται δηλαδή νά έκπονηθεί μιιά στρατηγική πού νά βασίζεται στή βιομηχανική ανάπτυξη αλλά και νά τήν προωθει, νά άποβλέπει στήν ενίσχυση τού παραγωγικού δυναμικού και τής θέσης τής χώρας μας στό διεθνή καταμερισμό τής εργασίας και ταυτόχρονα νά συμβάλει στή βελτίωση τής ποιότητας τής ζωής τών πολιτών τής. Μόνον έτσι δέν θα είναι δυνατό νά έπιβληθούν defacto στήν χώρα σός οι έπιλογές τών άλλων κρατών-μελών τής ΕΟΚ.

Γ. ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ

α) Ποιά έρευνα;

Χρειάζεται πρώτα άπ' όλα νά ξεκαθαρίσουμε τίς ιδέες μας. Η έρευνα δέν είναι ένός είδους, όμοιογενής και άνεξάρτητη λειτουργία. Διακρίνεται σέ κατηγορίες πού καθορίζονται, μέ τίς ιδιομορφίες τής, όροθετεί ένα ιδιαίτερο πεδίο. Πού θα ρίξουμε τό βάρος; Σήμερα πού μέ δραματικό τρόπο συνειδητοποιούμε ότι κάτι δέν πάει καλά στό έλληνικό «βασίλειο τής έρευνας» είναι άνεπίτρεπτο νά κατασπαταλήσουμε τούς λιγοστούς πόρους πού διαθέτει ή χώρα σέ μιιά άγωνιώδη προσπάθεια χωρίς στόχος.

Στόν πίνακα (7) πού άκολουθεί παραθέτουμε έπιγραμματικά τό διεθνώς άποδεκτό περιεχόμενο τών διαφόρων κατηγοριών έρευνας και έπισημαίνουμε τό πεδίο πού κατά τή γνώμη μας όροθετούν. Θα θέλαμε ωστόσο νά υπογραμμίσουμε τήν ιδιαίτερη σημασία γιά τή χάραξη μιās στρατηγικής πού πρέπει νά άποδοθεί στήν έφαρμοσμένη έρευνα και τό πεδίο πού όροθετεί: τήν τεχνολογία. Κι αυτό γιά τούς παρακάτω τουλάχιστον λόγους:

1. Χωρίς νά υποβαθμίζουμε τή σημασία τής έπιστήμης και τής τεχνικής είναι άναγκαίο νά συνειδητοποιήσουμε τήν αύξουσα σημασία τής τεχνολογίας. Στή σύνομη ιστορία τής - πού ταυτίζεται μέ τήν ιστορία τής βιομηχανικής επανάστασης - ή τεχνολογία είναι εκείνη πού έπιταχύνει τήν ένσωμάτωση τών κάποτε άνεξάρτητων πεδίων (έπιστήμη → γνώση// τεχνική → οικονομική ανάπτυξη) σέ μιιά συνεχή άλληλεξάρτηση (έπιστήμη ↔ τεχνολογία ↔ τεχνική ↔ οικονομική ανάπτυξη). Η άποκατάσταση τής ένότητας αυτής συντελεί στή μείωση τής άπόστασης πού χωρίζει χρονικά τήν κατάκτηση τής γνώσης (έπιστήμη) και τήν πρακτική τής έφαρμογή (τεχνική), ενώ αντίστοιχα αυξάνει τή σημασία τής έπιστήμης γιά τήν ανάπτυξη μέ βάση τήν έπιστήμη.

2. Η έφαρμοσμένη έρευνα είναι έξ όρισμού προσανατολισμένη και γι' αυτό έπιδεικτική στρατηγικών «συλλήψεων». Αλλά ή ύπαρξη σαφούς τεχνολογικής στρατηγικής είναι σέ θέση νά «προσανατολίσει» τή βασική έρευνα (έισαγωγή τού έμπειρικού στοιχείου στήν έπιστημονική διαδικασία), αλλά και τήν τεχνική (έισαγωγή τού έπιστημονικού στοιχείου στήν πρακτική έμπειρία).

3. Η στρατηγική σημασία τής τεχνολογίας έχει γίνει προοδευτικά άντιληπτή. Και ή ιστορική άνάλυση δείχνει πώς ή έφαρμοσμένη έρευνα συγκεντρώνεται και όργανώνεται στό πλαίσιο τής βιομηχανικής εταιρείας άρχικά, αυτονομείται και ένσωματώνεται σέ άνεξάρτητες εταιρείες παροχής υπηρεσιών engineering στή συνέχεια, και ό,τι, τελικά, οι τελευταίες ένσωματώνονται σέ ευρύτερους όμιλους οικονομικών συμφερόντων.

4. Στίς σημερινές συνθήκες εκείνο πού μεταφέρεται είναι ή τεχνική και όχι ή τεχνολογία, όπως υποστηρίζει μιιά ευρύτατα διαδεδομένη αντίληψη. Η διεθνοποίηση-όμοιογενοποίηση τών παραγωγικών προτύπων πού προκύπτει μέ τή μεταφορά τεχνικής είναι άναγκαία γιά νά αναπτυχθεί ή τεχνολογική παραγωγή έστω κι άν συχνά συνεπάγεται σοβαρή και άπότομη διαταραχή τών παραδοσιακών κοινωνικών ή οικονομικών δομών πού στηρίζονται στή συσσωρευμένη τοπικά πρακτική έμπειρία. Αντίθετα ό όλιγοπωλιακός έλεγχος και ή μή-μεταφορά τεχνολογίας θεμελιώνει τήν ισχύ τών συγκροτημένων βιομηχανικών όμίλων ή κρατών και έπιτρέπει τήν άναπαραγωγή ή και βελτίωση τής Ισχυρής θέσης τους στό Διεθνή Καταμερισμό τής Έργασίας.

5. Στίς λιγότερο άναπτυγμένες χώρες ή άπουσία έφαρμοσμένης έρευνας και τού πεδίου πού όροθετεί (τεχνολογία) δέν έμποδίζει τήν πρόοδο τής έπιστήμης και τής τεχνικής. Συνεπάγεται όμως:

- Έξωστρέφεια τής εγχώριας έπιστήμης και τεχνικής και άδυναμία «έσωτερικήευσης» όλόκληρης τής ένότητας έρευνα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

ΚΟΙΝΟΤΙΚΕΣ ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑ - ΑΝΑΠΤΥΞΗ (R+D)
 σε χιλιάδες ευρώπαϊκές λογιστικές μονάδες (Ε.Υ.Α.)*
 σε τρέχουσες τιμές και συλλαγματικές ισοτιμίες.

ΤΟΜΕΙΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	1973			1977			1978**		
	Ποσό σε χιλ. ΕΥΑ (%)	Ποσο- στό στό σύνολο (%)	Ποσο- στό αν- τίστοι- χο ύπο- σύνολο (%)	Ποσό σε χιλ. ΕΥΑ (%)	Ποσο- στό σύ- νολο (%)	Ποσο- στό αν- τίστοι- χο ύπο- σύνολο (%)	Ποσό σε χιλ. ΕΥΑ (%)	Ποσο- στό σύ- νολο (%)	Ποσο- στό αντί- στοιχο ύποσύνολο (%)
1. ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ	45.082	64,0		153.972	73,5		183.656	72,0	
1.1 Ένέργεια	42.830	60,8	95,0	147.751	70,6	96,0	174.884	68,6	45,2
α. Φυσικά καύσιμα (άνθρακας, πετρέλαιο, φυσικά αέρια)	2.160	3,0	5,0	38.758	18,5	26,2	37.500	14,7	21,1
β. Πυρηνική Ένέργεια	38.785	55,1	90,6	83.725	40,0	56,7	105.152	41,2	60,1
γ. Νέες ενεργειακές πηγές	1.885	2,7	4,4	22.173	10,6	15,0	28.109	11,0	16,1
δ. Έξοικονόμηση ενέργειας	-	-	-	3.095	1,5	2,1	4.123	1,6	2,4
1.2 Γεωργία	1.534	2,2	3,4	3.526	1,7	2,3	2.890	1,1	
1.3 Πρώτες ύλες	78	0,1	0,2	5	-	-	2.800	1,1	
1.4 Άλλοι φυσικοί πόροι	640	0,9	1,4	2.690	1,3	1,7	3.082	1,2	
2. ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	14.160	20,1		24.891	11,9		35.927	14,1	
2.1 Βιομηχανίες προωθημέ- νης τεχνολογίας	-	-		99	0,04	0,4	9.913	3,9	27,6
2.2 Άλλες βιομηχανίες	7.676	10,9	54,2	14.670	7,0	58,9	14.891	5,8	41,4
2.3 Ύπηρεσίες - Ύποδομή	6.484	9,2	45,8	10.122	4,8	40,7	11.123	4,4	31,0
3. Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	6.483	9,2		15.137	7,2		17.191	6,7	
4. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	3.416	4,8		11.841	5,7		13.200	5,2	
5. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙ- ΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, ΜΕΤΑΔΟ- ΣΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ, ΠΡΟΒΛΕΨΕΙΣ	1.295	1,9		3.557	1,7		4.971	2,0	
ΣΥΝΟΛΟ (σε χιλ. ΕΥΑ)	70.436			209.398			254.945		
ΣΥΝΟΛΟ σάν ποσοστό (%) τάν δημοσίων δαπανών για έρευνα στις 9 χώρες τής ΕΟΚ	0,8			1,6			1,8		

* ΕΥΑ = 0,63 (ισοδυναμία στις 15/6/79)

** Τά ποσά για τό 1978 μπορεί ν' αναθεωρηθούν

● Άδυναμία νά κατανοηθούν οι τοπικές ιδιομορφίες, νά προγραμματισθεί ό όμαλός έκσυγχρονισμός τάν παραδοσιακών δομών και νά εξαχιστοποιηθούν οι άρνητικές συνέπειες.

● Έπικίνδυνη τεχνολογική έξάρτηση τής αναπτυξιακής διαδικασίας και άδυναμία όχι μόνο νά αναπαραχθεί ή μεταφερόμενη τεχνική αλλά άκόμα και νά κατανοηθεί τό είδος τάν επιλογών της. (Ή διεθνής αγορά τεχνικής είναι μία δύσκαμπτη και συχνά «φανταστική» αγορά όπου τό όριακό κόστος του πωλητή είναι μηδέν ενώ εκείνο του άγοραστή άπειρο και όπου ό δεύτερος περιορίζεται στην επιλογή που ό πρώτος έχει κιόλας κάνει. Μέ τελικό άποτέλεσμα νά ενσωματώνεται ό άγοραστής σε ένα κύκλωμα του οποίου τά πλεονεκτήματα δέν μπορεί νά άπολαύσει παρά μόνο άγοράζοντας άδιάκοπα νέα τεχνική).

6) Ποϋ ή Έρευνα;

Λογική συνέπεια τάν παραπάνω είναι ότι πρέπει νά δο-

θεί κάποια προτεραιότητα στην εφαρμοσμένη έρευνα. Στόχος μιας τέτοιας πολιτικής δέν θα είναι νά υποβαθμισθεί ή βασική έρευνα αλλά, αντίθετα, νά αξιοποιηθεί, νά «προσανατολισθεί» και νά κατανοηθεί κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο ή ελληνική έμπειρία και τά μεταβατικά της προβλήματα.

Θεωρούμε, ώστόσο, αυτόνοητο πώς ή προσπάθεια μιας μικρής χώρας δέν μπορεί νά άγκαλιάσει ισότιμα όλους τούς τομείς τής εφαρμοσμένης έρευνας. Είναι άναγκαίο νά συγκεντρώσουμε τήν κύρια προσπάθεια σε όρισμένους τομείς άυστηρά επιλεγμένους. Τά κριτήρια μιας τέτοιας επιλογής μπορεί νά είναι:

1. Ό έκσυγχρονισμός και ή πλήρης άξιοποίηση του συσσωρευμένου δυναμικού μας σε «παραδοσιακούς» κλάδους.

2. Ή κάλυψη στρατηγικών «κενών» του άναπτυσσόμενου παραγωγικού μηχανισμού.

3. Ή έγκαιρη τοποθέτησή μας σε κλάδους που θα πρωταγωνιστήσουν σε επόμενες φάσεις τής παγκόσμιας αναπτυξιακής διαδικασίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ¹ ΤΟ 1977

ΧΩΡΕΣ	Δ. ΓΕΡ- ΜΑΝΙΑ	ΓΑΛΛΙΑ	ΙΤΑΛΙΑ	ΒΕΛΓΙΟ	ΔΑΝΙΑ	ΟΛΛΑΝ- ΔΙΑ	ΙΡΛΑΝ- ΔΙΑ	ΙΑΠΩ- ΝΙΑ	ΗΠΑ	
ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΜΕΓΕΘΗ										
Συνολικές δαπάνες σε εκατομ. \$	7.200	4.070	1.022	707	218	1.092	23	8.223	29.907	
Σύνολο απασχολούμενων σε έρευνα + ανάπτυξη	197.800	120.638	39.870	17.965	7.245	26.448	1.300	305.742	382.400	
ΠΗΓΕΣ ΧΡΗΜΑ ΤΟΔΟΤΗΣΗΣ	Έπιχειρήσεις %	80,4	66,5	86,9	... ³	89,8	..	89,4	97,9	64,7
	Κράτος %	15,8	25,3	11,0	..	8,2	..	5,6	1,9	35,3
	Άλλες έθνικές πηγές %	0,1	0,3	0,3	..	-	0,1	-
	Έξωτερικό %	3,6	7,9	2,1	..	1,7	..	5,0	0,1	-
	Σύνολο	100,0	100,0	100,0		100,0		100,0	100,0	100,0
ΠΟΣΟΣΤΙΑ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΤΑ ΚΛΑΔΟΥΣ %	Γεωργία	0,0	0,6	0,0	0,7	0,3	2,2	-	0,2	. ⁴
	Όρυχεία	2,3	0,8	0,2	0,2	-	.	2,1	0,4	.
	Ήλεκτρισμός	26,2	27,7	17,9	19,9	12,1	.	14,4	23,8	19,9
	Χημεία	26,9	18,3	21,5	37,8	18,8	34,0	19,3	19,6	14,0
	Αεροναυπηγική	7,2	18,6		1,5	-	.	.	.	23,7
	Μεταφορές	12,2	11,9	27,0	2,5	5,4	.	0,7	17,0	11,4
	Μέταλλα	2,8	3,7	2,0	10,4	1,3	.	7,0	8,2	3,1
	Μηχανές	14,1	5,0	7,4	6,8	24,3	48,0	7,1	10,8	18,0
	Κλάδοι συνδεδεμέ- νοι με χημεία	2,0	5,6	6,2	6,5	8,9	7,9	24,1	5,6	3,5
	Άλλοι μεταποιη- τικοί κλάδοι	0,8	2,2	2,8	5,6	12,3	0,9	12,5	6,3	3,4
	Σύνολο μεταποίησης	92,2	93,0	84,8	91,0	83,1	90,8	85,1	91,2	96,8
	Υπηρεσίες -									
	Υποδομή	3,5	5,6	15,0	8,1	16,5	7,0	12,8	8,2	3,2
Σύνολο	100,0 ²	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

1. Περιλαμβάνει έρευνα στις φυσικές επιστήμες και στο «engineering».

2. Περιλαμβάνει 320 εκατομ. D.M. που δεν μπορούν να ταξινομηθούν.

3. Δεν υπάρχουν στοιχεία.

4. Περιλαμβάνεται άλλοι.

Τά συγκεκριμένα παραδείγματα δεν λείπουν. Πρόσφατη μελέτη μας για την Έλληνική Χημική Βιομηχανία, με την ευρύτερη έννοιά της, υποδεικνύει μερικές κατευθύνσεις:

1. Οι παραδοσιακοί κλάδοι μετά την υποχώρηση της σχετικής τους σημασίας κατά τη δεκαετία του '60, τόσο στις επενδύσεις όσο και στην παραγωγή ή τις εξαγωγές, στη δεκαετία του '70 ξανάγιναν ο μοχλός της αναπτυξιακής διαδικασίας. Μέ ποιό τρόπο όμως; Στην ύφαντουργία, που άποροφα όλοένα και περισσότερο ελληνικό μπαμπάκι, περίπου 60% των αυξανόμενων εξαγωγών της άφορα νήματα που επανεισάγονται ενσωματωμένα σε έπώνυμα, ύψηλης ποιότητας, προϊόντα. Και όμως η ελληνική ύφαντουργία είναι σε θέση να αναπτύξει την τεχνολογική γνώση τόσο για τά συνθετικά νήματα και την ανάμιξή τους με τά φυσικά όσο και για την βαφή και τό φινίρισμα, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις παραγωγής ανάλογης ποιότητας έπώνυμων προϊόντων. Και τούτο πριν αναφανούν στις ευρωπαϊκές αγορές οι σκληρές συνέπειες που θά προκύψουν απ' τον ανταγωνισμό με τά νήματα (ή και άπλά ύφαντουργικά προϊόντα) των χωρών της νότιας και νοτιο-ανατολικής Άσίας. Στά ταιμμένα ή Έλλάδα έγινε ή πρώτη αναλογικά (κατά κάτοικο) εξαγωγική χώρα στον κόσμο. Αναμφισβήτητα τά βραχυπρόθεσμα κέρδη απ' την όρμητική αυτή διείδυση

στις άραβικές αγορές είναι σημαντικά, όμως μακροπρόθεσμα οι άραβικές, όπως και κάθε χώρα που αρχίζει την έκβιομηχάνισή της, είναι βέβαιο ότι, παρά τις κάποιες δυσκολίες, θά ικανοποιήσουν τις έσωτερικές τους ανάγκες με τά έργοστάσια ταιμένου που χτίζουν τώρα. Μιά διορατική πολιτική με δεδομένη την καλή μας θέση στην άραβική αγορά, θά είχε από καιρό σπεύσει να οργανώσει την εφαρμοσμένη έρευνα στην τεχνολογία του ταιμένου ώστε να γίνει δυνατή σε σύντομο χρονικό διάστημα ή προσφορά έργοστασίων ταιμένου αντί μόνο για ταιμένο. Και σκέψεις άναλογες μπορούν να διατυπωθούν για την άγροτική βιομηχανία και ειδικότερα την τεχνολογία τροφίμων και ποτών.

2. Τη δεκαετία του '60, όπως είναι γνωστό, «νέοι» κλάδοι στήριξαν την βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας. Στη δεκαετία του '70, οι κλάδοι αυτοί περνάνε μία περίοδο στασιμότητας ενώ σε όρισμένες περιπτώσεις διαπιστώνεται βαθμιαία ενσωμάτωσή τους στην ελληνική οικονομία. Είναι ωστόσο χαρακτηριστικό ότι την άρχική όρμητική τους εμφάνιση δεν την συνόδευσε σε καμιά περίπτωση αντίστοιχη ανάπτυξη εφαρμοσμένης έρευνας. Και τούτο παρά τό γεγονός ότι τά «κένά» του έφηλικού παραγωγικού μας δικτύου άποκτούσαν ή θά άποκτήσουν στρατηγική σημασία. Έτσι στον τομέα των πετροχημικών είναι άδύνατον σήμερα να υπάρξει ένεργητική

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

ΕΠΙΣΤΗΜΗ	ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	ΤΕΧΝΙΚΗ
<p>– Γνώση των αιτιατών νόμων</p>	<p>– Γνώση σχετική με τις μεθόδους – διαδικασίες για την παραγωγή όρισμένου προϊόντος.</p> <p>– Μνήμη και θεωρητικοποίηση της τεχνικής και της εμπειρίας.</p>	<p>– Σύνολο των αναγκαίων μεθόδων και διαδικασιών για την παραγωγή όρισμένου προϊόντος και πρακτική που οδηγεί σ' αυτά τα αποτελέσματα.</p>
ΒΑΣΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΕΡΕΥΝΑ	ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
<p>– Πειραματικές ή θεωρητικές εργασίες με κύριο στόχο τον εμπλουτισμό της γνώσης, χωρίς προσδοκία κάποιας ιδιαίτερης εφαρμογής ή χρησιμότητας, πάνω στα θεμέλια των παρατηρητέων γεγονότων ή φαινομένων.</p>	<p>– Πρωτότυπες εργασίες, με κύριο στόχο τον εμπλουτισμό της γνώσης, προσανατολισμένες προς προσδιορισμένο πρακτικό στόχο.</p>	<p>– Συστηματικές εργασίες, βασισμένες στις υπάρχουσες γνώσεις που έχουν αποκτηθεί με την έρευνα ή/και την πρακτική εμπειρία, με στόχο την παραγωγή νέων υλικών και προϊόντων ή τη σημαντική βελτίωση αυτών που υπάρχουν.</p>

δραστηριότητα. Είναι θλιβερό, αλλά η σημαντική αυτή επένδυση φαίνεται πως ματαιώνεται με κριτήρια κάποιες άμφιβολίες ως προς την άμεση ανταγωνιστικότητα ή συναλλαγματική αποδοτικότητα της. 'Αλλά τότε με ποιά κριτήρια συνεχίζονται οι επενδύσεις σε πετροχημικά συγκροτήματα σε άλλες χώρες αναπτυγμένες ή μη; Στο κάτω κάτω με τη λογική αυτή θάπρεπε να εγκαταλειφθεί κάθε παραγωγή μιά και ό,τι παράγει ή χώρα μπορεί σίγουρα να τό εισάγει φτηνότερα από κάποιο άλλο σημείο της γης. Μόνο που δεν υπάρχει τό συνάλλαγμα. Είναι δύσκολο να κατανοήσουμε την ανάγκη να αυτόνομηθούμε από μιά αγορά εξαιρετικά μονοπωλημένη και κερδοσκοπική ή να συνειδητοποιήσουμε τό μακροπρόθεσμο πολλαπλό όφελος απ' την οργάνωση της έρευνας με στόχο ή άφετηρία τά πετροχημικά (π.χ. προς την κατεύθυνση των νέων συνθετικών νημάτων);

Στήν περίπτωση του αλουμινίου αποτελεί θετική εξέλιξη τό γεγονός ότι, μιά σχεδόν αποκλειστικά εξαγωγική μονάδα, απορροφάται απ' την ταχύτητα αναπτυσσόμενη ελληνική βιομηχανία μεταποιήσεως του αλουμινίου. Τί όμως παράγουμε και εξάγουμε; 'Απλά προφίλε για οικοδομικές χρήσεις. Γι' αυτό άλλωστε και εξάγουμε σχεδόν αποκλειστικά στήν άραβική αγορά και ελάχιστα στήν εύρωπαϊκή. Καί όμως τό κύκλωμα θωξίτες – αλουμίνα – αλουμίνο – προϊόντα αλουμινίου είναι ένα αναμφισβήτητο στρατηγικό άτομό της ελληνικής βιομηχανίας. Καί η εφαρμοσμένη έρευνα γιά την παραγωγή ύψηλης ποιότητας προϊόντων αλουμινίου μπορεί να επιτρέψει όχι μόνο να κατακτηθούν ευρύτερες και σταθερότερες αγορές αλλά και να συνεχισθεί ή ανάπτυξη της παραγωγής αλουμινίου. 'Η ύψηλή προστιθεμένη αξία εξειδικευμένων προϊόντων θά υπερκαλύψει την ανάγκη επίδοσης (λόγω ύψηλου ενεργειακού κόστους) της παραγωγής αλουμινίου που διστάζουμε σήμερα να επεκτείνουμε.

Στήν περίπτωση της σιδηρουργίας που έχει κατά κύ-

ριο λόγο στραφεί στους ηλεκτρικούς φούρνους μπορούν να διατυπωθούν ανάλογες σκέψεις. 'Η εφαρμοσμένη έρευνα σε ειδικά χαλυβοκράματα, ναυπηγική λαμαρίνα, άμεση άναγωγή (με φυσικά άερια ή και λιγνίτες) σιδηρομεταλλεύματος (πιθανότατα ελληνικού), είναι μερικές κατευθύνσεις που μπορούν να οδηγήσουν σε μεγαλύτερη συνεκτικότητα του αντίστοιχου παραγωγικού δυναμικού.

3. Θά είναι ώστόσο κοντόφθαλμη κάθε στρατηγική γιά την έρευνα που δεν θά προετοιμάσει τό μέλλον. Δύσκολα βέβαια θά μπορούσε κανείς να άραματιστεί επιτυχίες σε τομείς όπως ή άεροναυπηγική ή ή πληροφορική. Σημαντική όμως μπορεί να είναι ή συνεισφορά μας γιά την κατανόηση και αντιμετώπιση των δύσκολων προβλημάτων που θά προκύψουν από τη χρήση της ατομικής ενέργειας. 'Η ενεργητική συμμετοχή της 'Ελλάδας στήν EURATOM είναι μιά εύκαιρία που δεν πρέπει να χαθεί. Πιστεύουμε όμως πώς ό κύριος όγκος της προσπάθειας πρέπει να συγκεντρωθεί στήν εφαρμοσμένη έρευνα πάνω σε νέα ενεργειακά συστήματα (έξοικονόμηση ενέργειας ή παραγωγής της με βάση τη βιομάζα και τόν ήλιο). Θά κάνουμε ιστορικό λάθος αν αφήσουμε κι άλλο χρόνο να χαθεί και δεν αναλάβουμε επαναστατικές πρωτοβουλίες προς αυτήν την κατεύθυνση.

γ) Πώς ή έρευνα;

'Όσο όμως κι αν ξεκαθαρίσουμε τί θέλουμε και παρά τίς καλές μας προθέσεις, δεν θά καταφέρουμε τίποτα χωρίς οργάνωση. Γιά την παρεξηγημένη και άσπφή αυτή προτροπή, θεωρούμε σκόπιμο να ύπογραμμίσουμε 3 σημεία:

1. 'Η οργάνωση της προσπάθειας δεν μπορεί να αποβλέπει σε αυτόρκεια. Στήν εποχή της διεθνοποίησης των παραγωγικών και καταναλωτικών προτύπων, είναι παράλογο να στοχεύει κανείς να ανακαλύψει από την άρχή παλιά πράγματα ή να δημιουργήσει καινούρια έχοντας την «ικανοποίηση» πώς ό,τι έκανε τό έκανε μόνος του. 'Εκείνο που προέχει είναι να μεταβληθεί ή χώρα από παθητικός αποδέκτης έτοιμης τεχνικής, σε ενεργό και ισότιμο έταίρο στή διεθνή παραγωγή τεχνολογίας.

2. 'Η οργάνωση της προσπάθειας δεν μπορεί να στηριχτεί στήν πληθώρα των μικρομεσαίων παραγωγικών μονάδων. Προτρέπεται σήμερα ή βιομηχανία, και δίνονται κίνητρα γι' αυτό, ώστε να προωθηθεί ή εφαρμοσμένη έρευνα. Ποιός όμως πιστεύει σοβαρά πώς π.χ. οι 400 ελληνικές μικρο-υφαντουργίες (με ελάχιστες εξαιρέσεις) είναι σε θέση (ή ότι χρειάζεται) να αναπτύξουν δικό της ή κάθε μιά έρευνητικό τμήμα. Στήν καλύτερη περίπτωση θά βελτιώσουν τόν ποιοτικό έλεγχο των χαμηλής τεχνολογίας προϊόντων τους. 'Αντίθετα ή προσπάθεια να αποκεντρωθεί ή παραγωγή πρέπει να συνοδεύεται από προσπάθεια να συγκεντρωθεί ή έρευνα. Χρειαζόμαστε ένα κέντρο εφαρμοσμένης έρευνας γιά την ύφαντουργία, όπως επίσης γιά τά τρόφιμα, τό τσιμέντο, τό αλουμίνιο, την ήλιακή ενέργεια κ.λπ. 'Η εξοικονόμηση ενέργειας και ή μείωση της ρύπανσης του περιβάλλοντος είναι κοινά προβλήματα που πρέπει να αποτελέσουν ξεχωριστό αντικείμενο έρευνας ενιαίου, μεγάλων και αξιόλογων κέντρων. Κέντρων στα όποια θά επιδιωχθεί ή συμμετοχή – και πρέπει να δοθούν κίνητρα γι' αυτό – τόσο των βιομηχανιών όσο και του Κράτους, αλλά και των εργαζομένων. Πρέπει τά κεφάλαια που διατίθενται γιά την έρευνα να χρησιμοποιηθούν κατά τόν καλύτερο τρόπο.

3. 'Η οργάνωση των κέντρων αυτών δεν πρέπει να περιοριστεί στήν εφαρμοσμένη έρευνα. Τά έρωτήματα στα όποια καλείται να άπαντήσει ή τελευταία δεν είναι ούδέτερα ή αντικειμενικά. Είναι συνάρτηση της γνώσης: των διεθνών εξελίξεων, των δεδομένων που προκύπτουν απ' τη βασική έρευνα, των εγχώριων και ξένων κατα-

σκεαστικών δυνατοτήτων, των μελετητικών δυνατοτήτων της χώρας κ.λπ. Πρέπει γι' αυτό να είναι σέ θέση να υποκαταστήσουν βαθμιαία τις εταιρίες παροχής υπηρεσιών engineering, ξεκινώντας, ίσως, από τα πιο εύκολα στάδια του πολυσύνθετου αυτού μηχανισμού.

Τελειώνοντας, υποστηρίζουμε ότι μια ελληνική στρατηγική για την έρευνα-ανάπτυξη δεν μπορεί να παραγνωρίσει το κριτήριο της ανταγωνιστικότητας. Με τη διαφορά πως το κριτήριο αυτό πρέπει να πάρει τις πραγματικές του διαστάσεις χωρίς να χάσει:

- τα μακροπρόθεσμα στοιχεία του
- την πολιτική του διάσταση.

Χωρίς αυτά τα στοιχεία άλλωστε κανείς δεν θα προχωρούσε ή δεν θα μπορούσε να δικαιολογήσει την ταχύτατη προώθηση της ελληνικής πολεμικής βιομηχανίας. Ο αύριανός Διεθνής Καταμερισμός Έργασίας θα είναι αποτέλεσμα ενός «πολέμου» που διεξάγεται κάτω απ' τα πόδια μας και του οποίου τα τακτικά όπλα δεν είναι μόνο «οικονομικά».

5. ΠΗΓΕΣ

1. OCDE: La mesure des activités scientifiques et techniques-«Manuel de Frascati», Paris 1976.
2. P. Judet-J. Perrin: *Transfert de technologie et développement* — IREP, Grenoble, 1976.
3. Α. Παπαγιαννάκης, «Μεταφορά τεχνολογίας και παγκόσμια οικονομική τάξη» — Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, Νο. 21, Οκτώβριος 1978.
4. Γιάννης Καλογήρου, Λευτέρης Παπαγιαννάκης, Γιάννης Σαχαρίδης, «Η Ελληνική Χημική Βιομηχανία στη δεκαετία του '80. Μετά την κρίση τί;» Ανακοίνωση στο Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Χημικών Μηχανικών, Αθήνα, Ιούλιος 1980. Βλ. Πολίτης, αρ. 36, Ιούλιος 1980.
5. Α. Καλογερά, «Τεχνική Πρόοδος και Συνταγωνισμός», Ανακοίνωση στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριο Χημικών Μηχανικών και Μηχανικών Μεταλλείων Μεταλλουργών, Αθήνα 1967.
6. Graham Jhones, *The role of science and technology in Developing Countries*, ΟXFORD UNIVERSITY PRESS, London 1971.
7. Α. Καμαρινού, Γ. Καμαρινός, «Επιστήμη, επιστημονική έρευνα και κοινωνικές δομές», Οικονομικός ταχυδρόμος, Φ. 1134, 29.1.76.
8. Γ. Κατηφόρης «Γιατί δεν έχουμε Πανεπιστήμιο», ANTI, 56/18, 1976.

9. Υπουργείο Παιδείας «Μελέτη για τη μεταγυμνασιακή εκπαίδευση», Οικονομικός Ταχυδρόμος, 54/31, 31.7.80.

10. Έπισημονική Έπιτροπή Χημικής Τεχνολογίας Τ. Ε. Ε., «Δυνατότητες ανάπτυξης της χημικής Τεχνολογίας στην Ελλάδα», Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Χημικών Μηχανικών, Αθήνα, Ιούλιος 1980.

11. Έπισημονική Έπιτροπή Έφαρμοσμένης Έρευνας Χημικής Μηχανικής στην Ελληνική πραγματικότητα — Τ. Ε. Ε., «Έφαρμοσμένη Έρευνα στην Ελληνική Χημική Βιομηχανία», Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Χημικών Μηχανικών, Αθήνα, Ιούλιος 1980.

12. Έπιτροπή Παιδείας του Πανελληνίου Συλλόγου Χημικών Μηχανικών, «Μεταπτυχιακές σπουδές και έρευνα ειδικότητας χημικού μηχανικού στην Ελλάδα», Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Χημικών Μηχανικών, Αθήνα, Ιούλιος 1980.

13. Υπηρεσία Έπιστημονικής Έρευνας και Αναπτύξεως του Υπουργείου Πολιτισμού και Έπιστημών, «Έπιστημονική Έρευνα και Τεχνολογία. Απογραφή δραστηριοτήτων του 1976», Αθήνα, 1977.

14. Υ. Ε. Ε. Τ., «Ε. Π. Ε. Τ. εξαγγελία προσκλήσεως για ύποβολή προτάσεων», Μάιος 1979.

15. Δημόκριτος Έπετηρίδες για τα χρόνια 1975-1978.

16. Έθνικόν Μετσόβιον Πολυτεχνείον, Έπετηρίδες από τό 1973 έως τό 1978.

17. Έπετηρίδες Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

18. Α. Φραγκίσκου, «Η έρευνα στην Ελληνική μεταλλευτική βιομηχανία», 1ο Συνέδριο Ορυκτού Πλούτου, Τ. Ε. Ε., Αθήνα 1978.

19. Βιβλιοθήκη Τ. Ε. Ε. — Γραφείο τεκμηρίωσης, Ορυκτός Πλούτος. Ελληνική και ξένη βιβλιογραφία.

20. Σύνδεσμος Μεταλλευτικών Έπιχειρήσεων, «Γεωλογική και Μεταλλευτική Έρευνα», 1ο Συνέδριο Ορυκτού Πλούτου Τ. Ε. Ε., Αθήνα 1978.

21. Νίκος Σ. Μούσης, Ε.Ο.Κ. Ανάλυση της κοινοτικής πολιτικής, τόμος 2ος, εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 1980.

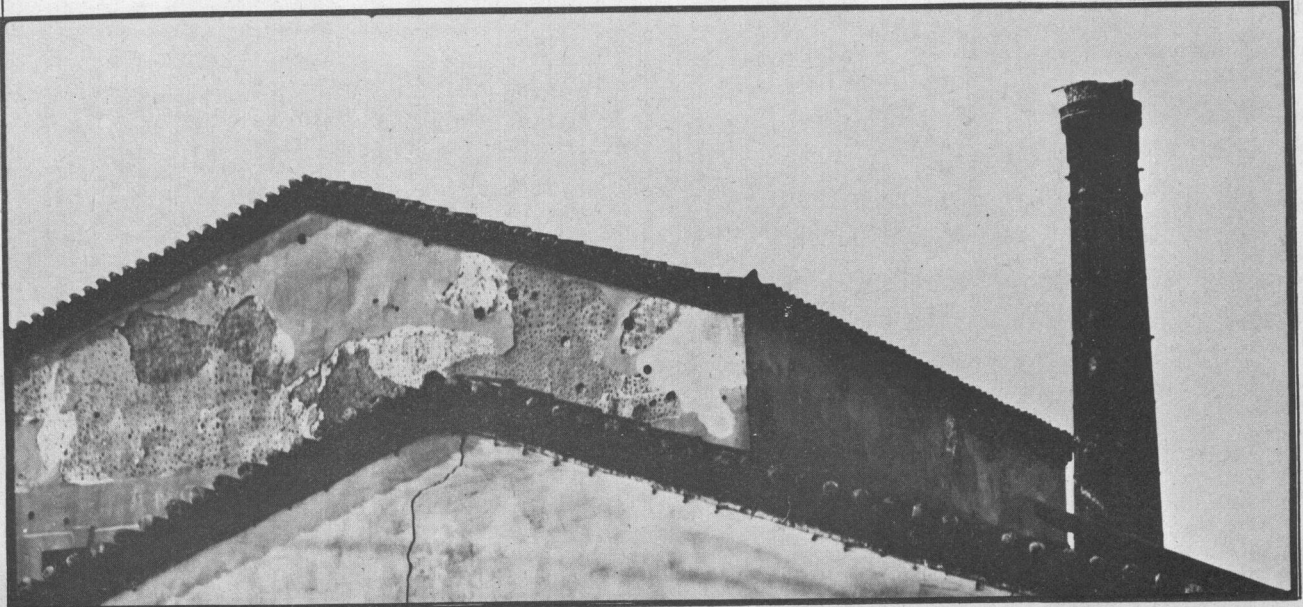
22. European File, 11,79, Science, research and European Community June 1979.

23. Οικονομικός Ταχυδρόμος «Η Εύρωπη ξεπέρασε τις Η.Π.Α. στην τεχνολογική έρευνα», 11/9/1980.

24. Communication from the Commission, to the Council, **The Common Police in the field of Science and Technology**, Brussels, 23.5.1979.

25. OECD: **International Talbes DSTI/SPR/718**.

26. Μαρία Ήλιο, «Οι πραγματικότητες της έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες», περ. Πολίτης, 28, 1979.

Σάν φύλλο χαρτί στις φλόγες

Πράγα Ένα ποίημα πού χάνεται

του Μίλαν Κούντερα

1.

Πράγα, αυτό τό δραματικό και όδυνηρό για τή μοίρα τής Δύσης κέντρο, άπομακρύνεται άργά μέσα στις όμίχλες τής Ανατολικής Εύρώπης όπου ποτέ δέν άνήκε. Αυτό ή πρώτη άνατολικά του Ρήνου πανεπιστημιακή πόλη, σκηνή, τόν 15ο αί., τής πρώτης μεγάλης εύρωπαϊκής επανάστασης, λίκνο τής Μεταρρύθμισης, πόλη που προκάλεσε τό ξέσπασμα του Τριακονταετούς Πολέμου, πρωτεύουσα του μπαρόκ και των υπερβολών του, πόλη που τό 1968 μάταια πάσχισε νά «δυτικοποιήσει» τό σοσιαλισμό που έρχόταν από τά μέρη του κρύου.

Η εικόνα τής Ατλαντίδας μου 'ρχεται στο νοΰ. Καί δέν είναι μόνο ή πολιτική προσάρτηση, πρόσφατη σχετικά, που έκανε αυτή τήν πόλη τόσο άπόμακρη και τόσο δυσκολόπιαστη. Η τσέχικη γλώσσα, έλάχιστα καταληπτή στους ξένους, έμεινε πάντοτε, σαν άδιάφανο τζάμι, άνάμεσα στην Πράγα και τήν υπόλοιπη Εύρώπη.

Από πάντα, όσα μπορούσε νά ξέρει κανείς για τή χώρα μου έξω από τά σύνορα τής Βοημίας, τά μάθαινε από δεύτερο χέρι. Η ιστορία της γράφτηκε σύμφωνα μέ γερμανικές πηγές. Πολλοί καταπιάνονται μέ τό έργο του Antonin Dvorak και του Leos Janacek χωρίς νά γνωρίζουν τήν άλληλογραφία τους, τά θεωρητικά τους κείμενα, τό περιβάλλον που έζησαν. Ακόμη και σήμερα ξεετάζουν τίς σχέσεις του Κάφκα μέ τήν Πράγα χωρίς νά ξέρουν άπολύτως τίποτε από τήν τσέχικη κουλτούρα. Για τήν Άνοιξη τής Πράγας γίνονται σπινθηροόδες θεωρητικοποιήσεις χωρίς γνώση των έφημερίδων και των περιοδικών αυτής τής έποχής. Η μεγάλη ώθηση του στρουκτουραλισμού που κατέκλυσε τόν κόσμο όλόκληρο προερχόταν από τήν Πράγα, αλλά τό έργο του θεμελιωτή αυτής τής σχολής, του πραγινού Jan Mukarovsky, έμεινε άγνωστο γιατί ήταν γραμμένο στα τσέχικα.

Συχνά έχω τήν έντύπωση ότι ό γνωστός εύρωπαϊκός πολιτισμός άποκρύπτει ένα άλλον άγνωστο, τόν πολιτισμό των μικρών έθνών μέ τίς περίεργες γλώσσες, όπως των Τσέχων, των Καταλανών, των Δανών. Υποθέτουμε πώς οί μικροί είναι πάντοτε οί μιμητές των μεγάλων. Πρόκειται για άυταπάτη. Αντίθετα οί μικροί είναι συχνά πολύ διαφορετικοί. Η προοπτική του μικρού δέν είναι αναγκαστικά μίμηση τής προοπτικής του μεγάλου. Η Εύρώπη των μικρών έθνών είναι μιά άλλη Εύρώπη, έχει μιάν άλλη όραση και ή σκέψη της είναι αντίβαρο στη σκέψη τής Εύρώπης των μεγάλων.

2.

Αν, άνάμεσα στις πολιτιστικές έποχές τής Εύρώπης, θέλαμε νά ξεχωρίσουμε όσες τίς σημάδεψε τό πνεΰμα του όρθολογισμού από εκείνες που τίς ένέπνευσε τό άνορθολογικό, θά μπορούσαμε νά πούμε ότι στην ιστορία τής Πράγας κυριάρχησαν οί τελευταίες: ό γοθτικός ρυθμός, ό μανιερισμός τής ύστερης Αναγέννησης και κυρίως τό μπαρόκ.

Η αύλή του αυτοκράτορα Ροδόλφου ΙΙ, στα τέλη τής Αναγέννησης, υπήρξε τό εύρωπαϊκό κέντρο των άπόκρυφων έπιστημών και τής φανταστικής τέχνης. Αυτό τήν έποχή δούλεψαν στην Πράγα ό Κέπλερ, άστρολόγος και άστρονόμος, ό Arcimboldi, αυτός ό Σαλδαντόρ Νταλί του 16ου αί., ή ό μεγάλος έβραϊός ούμανιστής ραββίνος Löw που σύμφωνα μέ τήν παράδοση έφταξε τόν πρώτο τεχνητό άνθρωπο, ένα ρομπότ, τόν Γκόλεμ.

Ο Τριακονταετής Πόλεμος που διέκοψε τήν έποχή του αυτοκράτορα Ροδόλφου ήταν μιά μεγάλη καταστροφή: ό τσέχικος λαός κινδύνεψε νά εξαφανιστεί από προσώπου τής γής όταν μέ τή βία άναγκάστηκε νά έπιστρέψει στο δόγμα του καθολικισμού και νά έγερμανιστεί. Αυτό ή γιγάντια πλύση έγκεφάλου που προοριζόταν νά μετατρέψει έναν προτεσταντικό σλαβικό έθνος σε γερμανοκαθολικό, πραγματοποιήθηκε κάτω από τήν ύπνωση τής τέχνης του μπαρόκ. Όλα αυτά τά άγάλματα, εκφραστικά και δραματικά, όλες εκείνες οί εκκλησίες, γοητευτικές και πληθωρικές, είναι τά «άνθη του κακού», οί καρποί τής καταπίεσης.

μετάφραση: Δημ Μηλιάκη

Μίλαν Κούντερα
Πράγα
Ένα ποίημα πού χάνεται

(Η συνενοχή της όμορφιάς και του κακού είναι μιά εμπειρία πολύ πραγματική και όλοι έχουμε μυηθεί σ' αυτήν από τά παιδικά μας χρόνια).

Η εποχή του μπαρόκ προκάλεσε όχι μόνο την άνθηση της αρχιτεκτονικής και της μουσικής όμορφιάς, αλλά, επίσης, τό πνίξιμο της ελεύθερης σκέψης, της λογοτεχνίας, του μυθιστορήματος, της φιλοσοφίας πού για δύο αιώνες (16ο και 17ο) δέν υπήρξαν σχεδόν καθόλου. Η άπουσία του όρθολογικού και ρεαλιστικού συμψηφίστηκε μέ την ύπερτροφία του άνορθολογικού και του φανταστικού: τούς μύθους, τά παραμύθια, τίς οίστηγλασίες, τή νοσηρή φαντασία. Αυτή τήν εποχή θά γεννηθεί ή έξαιρετική άνισορροπία στό σύνολο της λογοτεχνίας (τσέχικης και γερμανικής) αυτής της πόλης και όλόκληρης της χώρας. Τό μαγικό στοιχείο θά κατέχει πάντα μιάν υπέρμετρα μεγαλύτερη θέση από τό πραγματικό. Δίκαια ό Αντρέ Μπρετόν, άναφερόμενος στην ποίηση του Nezval, θά όνομάσει τήν Πράγα «μαγική πρωτεύουσα της Εύρώπης».

Ο Φράντς Κάφκα ένα μόνο μεγάλο γερμανό ποιητή της προηγούμενης γενιάς μπορούσε νά συναντήσει στό δρόμο: τόν Gustav Meyring, συγγραφέα φανταστικών διηγημάτων. Τό 1902 ό Μέρινγκ δημοσιεύει στό *Simplicissimus* τήν πρώτη του νουβέλα, *Ο Φλεγόμενος στρατιώτης*: διηγείται τήν ιστορία ενός στρατιωτικού πού, ξαφνικά, του 'ρχεται ένας πυρετός πού άνεβαίνει, άνεβαίνει ώς τούς 70, τούς 80 βαθμούς, και όλα γύρω του αρχίζουν νά παίρνουν φωτιά, κι όλος ό κόσμος τόν άποφεύγει. Νά μιά μεταμόρφωση, άνεξήγητη και άδικαιολόγητη, ενός ανθρώπου σε τέρας. Δέκα χρόνια άργότερα ό Κάφκα θά γράψει τήν πρώτη του διάσημη νουβέλα: τήν ιστορία του Γκρεγκόρ Σάμσα πού, επίσης άνεξήγητα και άδικαιολόγητα, μεταμορφώνεται σε κατσαρίδα.

Η μαγική κληρονομιά της Πράγας, λοιπόν, στό έργο του Κάφκα διατηρείται και συνάμα ξεπερνιέται: ό μεγάλος του νεωτερισμός δέν συνίσταται στό ότι έλένδυσε στό μυθιστόρημα τή φανταστική έμπνευση. Άπ' αυτή τήν άποψη ήταν άπολύτως πιστός στην παράδοση της μαγικής πρωτεύουσας. Αυτό πού τόν έκανε νά ξεπεράσει ριζικά τήν παράδοση (πράγμα πού διακρίνει επίσης ριζικά τήν *Μεταμόρφωσή* του από τό *Φλεγόμενο στρατιώτη* του Μέρινγκ) είναι ότι γέμισε τό φανταστικό μέ τό πραγματικό (τό πραγματικό των λεπτόλογων παρατηρήσεων αλλά και της κοινωνικής όπτικής) μέ τέτοιο τρόπο πού ή όνειρική του φαντασία δέν είναι, όπως στή ρομαντική τεχνοτροπία, όνειρώδης άπόδραση ή καθαρή ύποκειμενικότητα, αλλά μέσο για νά εισδύει στην πραγματική ζωή, νά τήν άποκαλύπτει και νά τήν ξαφνιαζεί.

Ήταν λοιπόν ό πρώτος πού κατόρθωσε τήν άλχημική συγχώνευση όνειρου και πραγματικότητας (πρίν ακόμη οι ύπερρεαλιστές διατυπώσουν τούς κανόνες της), ό πρώτος πού δημιούργησε ένα αυτόνομο σύμπαν όπου τό πραγματικό εμφανίζεται ως φανταστικό και τό φανταστικό άποκαλύπτει τό πραγματικό. Η σύγχρονη τέχνη χρωστά τήν ανακάλυψη αυτής της άλχημείας στην πραγματική κληρονομιά του Φράντς Κάφκα.

3.

Ο Jaroslav Hasek γεννήθηκε στην ίδια χρονιά μέ τόν Κάφκα και πέθανε ένα χρόνο άργότερα. Και οι δύο έμειναν πιστοί στην γενέτειρά τους και, σύμφωνα μέ τό θρύλο, γνωρίστηκαν συμμετέχοντας στίς ίδιες συγκεντρώσεις των Τσέχων άναρχικών.

Πολύ δύσκολα θά μπορούσε νά συναντήσει κανείς δύο συγγραφείς τόσο αντίθετους εκ φύσεως. Ο Κάφκα φυτοφάγος, ό Χάσεκ μέθυσος· ό ένας διακριτικός, ό άλλος εκκεντρικός· τό έργο του πρώτου θεωρείται δύσκολο, άλγεβρικό, έρμητικό, του δεύτερου έγινε πολύ λαϊκό, αλλά άποκλείστηκε από τήν όνομαζόμενη σοβαρή λογοτεχνία.

Κι ωστόσο αυτοί οι δύο, φαινομενικά τόσο διαφορετικοί, καλλιτέχνες είναι παιδιά της ίδιας κοινωνίας, της ίδιας εποχής, του ίδιου κλίματος, και μιλούν για τό ίδιο πράγμα: για τόν άνθρωπο τόν αντιμετώπιζομενός με μιά κοινωνία πού μεταμορφώθηκε σέ γιγαντιαίο γραφειοκρατικοποιημένο (Κάφκα) ή στρατιωτικοποιημένο (Χάσεκ) μηχανισμό: ό Κ. άπέναντι στό δικαστήριο και τόν πύργο, ό Σβέικ άπέναντι στόν ολοκληρωτισμό του άυτροουγγρικού στρατού.

Τόν ίδιο καιρό περίπου, κατά τό 1920, ένας άλλος πραγματός συγγραφέας, ό Karel Capek, στό θεατρικό του έργο R.U.R διηγείται τήν ιστορία τών ρομπότ (άπό δώ προέρχεται αυτός ό τσέχικος νεολογισμός πού στή συνέχεια θά γίνει διεθνής). Τά ρομπότ πού έφτιαξε ό άνθρωπος άρχισαν νά τόν πολεμούν. Γεμάτα δύναμη, χάρη στήν άναισθησία και τήν πειθαρχία τους, καταφέρνουν νά τόν εξαφανίσουν άπό προσώπου γής όπου, στή συνέχεια, θά ξαπλωθει τό βασίλειο της τάξης τους. Αύτή ή εικόνα της εξαφάνισης του ανθρώπινου κόσμου κάτω άπό τό κύμα του φανταστικού ολοκληρωτισμού, μεταφέρεται άπό τό ένα έργο του Κάπεκ στό άλλο σάν ιδεολογία, σάν εφιάλτης.

Τήν έπαύριο του πολέμου του 1914, όταν ή ευρωπαϊκή λογοτεχνία είχε τήν τάση ν' αφήνεται στή γοητεία του άκτινοδόλου όράματος του μέλλοντος ή στήν έσχατολογία της επανάστασης, αυτοί οι συγγραφείς της Πράγας ήταν οι πρώτοι πού διαπέρασαν τήν κρυμμένη επιφάνεια της προόδου, τή μαύρη, άπειλητική και νοσηρή όψη της.

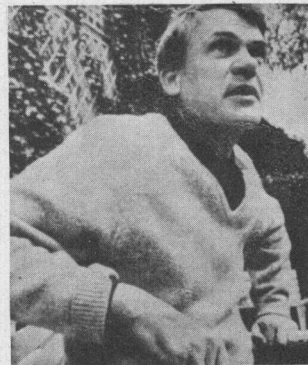
Δεδομένου ότι έχουμε νά κάνουμε μέ τούς πιο άντιπροσωπευτικούς συγγραφείς της χώρας τους, στό φαινόμενο αυτό θά διακρίναμε όχι μιά τυχαία σύμπτωση αλλά μιά ιδιαίτερη και κοινή ματιά, ναι, τήν άπροκατάληπτη ματιά της άλλης Ευρώπης τών μικρών εθνών και τών μειονοτήτων πού πάντοτε ύπέρξαν περισσότερο ως άντικείμενα παρά ως υποκείμενα τών γεγονότων: ή έβραϊκή μειονότητα, περιτριγυρισμένη άπό ξηνη πού άνάμεσά τους έζησε τήν άγχώδη μοναξιά της (Κάφκα)· ή περίκλειστη στήν Αυστριακή Αύτοκρατορία τσέχικη μειονότητα για τήν όποία οι πόλεμοι και ή πολιτική τών Αψβούργων της ήταν έντελώς ξένοι (Χάσεκ)· τό νεογέννητο τσέχικο κράτος, μειονοτικό και τό ίδιο, στό μέσο της Ευρώπης τών μεγάλων δυνάμεων πού ξεχύθηκαν για τήν επόμενη καταστροφή χωρίς νά του ζητήσουν τή γνώμη (Κάπεκ).

Τό νά γράφει κανείς για τόν πόλεμο ένα μεγάλο κωμικό μυθιστόρημα, όπως έκανε ό Χάσεκ μέ τόν *Καλό στρατιώτη Σβέικ*, είναι σκάνδαλο πού πολύ δύσκολα μπορεί νά τό φανταστούμε στή Γαλλία ή τή Ρωσία. Προϋποθέτει μιά ιδιαίτερη αντίληψη του κωμικού (πού δέν υποχωρεί μπροστά σέ τίποτε, πού εκθρονίζει τό σοβαρό άπό παντού) και μιά ιδιαίτερη θέαση του κόσμου. Ένας Έβραϊός ή ένας Τσέχος δέν έχουν τήν τάση νά ταυτίζονται μέ τήν Ιστορία, νά βλέπουν τό σοβαρό και τό νόημα στίς θεαματικές της περιπέτειες. Η πανάρχαια εμπειρία τους δίδαξε νά σέβονται αυτή τή Θεά, νά άγλαίζουν τή σοφία της. Έτσι, ή Ευρώπη τών μικρών, προστατευμένη καλύτερα άπό τή δημιουργία της έλπίδας, είχε μιά εικόνα έναργέστερη για τό μέλλον της Ευρώπης τών μεγάλων εθνών, τών αιωνίως έτοιμων νά μεθύσουν άπό τήν ένδοξη ιστορική τους άποστολή.

4.

Αυτό πού κάνει άθανάτα τά βιβλία του Κάφκα και του Χάσεκ δέν είναι ή περιγραφή της ολοκληρωτικής μηχανής, αλλά οι δύο μεγάλοι Γιόζεφ, ό Κ. και ό Σβέικ, πού προσωποποιούν δύο στοιχειώδεις δυνατότητες του ανθρώπου άπέναντι σ' αυτή τή μηχανή.

Ποιά είναι ή στάση του Γιόζεφ Κ.; Θέλει πάση θυσία νά εισδύσει στό δικαστήριο, άδιάφανο όπως ή θέληση του Θεού του Καλδίνου. Θέλει νά τό κατανοήσει και νά του δείξουν κατανόηση. Θά γίνει έτσι ό *ζηλωτής κατηγορούμενος*: πηγαίνει τρέχοντας στήν άνάκριση για νά είναι άκριβής στήν ώρα του παρόλο πού κανείς δέν του όρισε ώρα προσέλευσης. Όταν οι δύο δήμιοι τόν οδηγούν για εκτέλεση τούς

Μίλαν Κούντερα
 Πράγα
 Ένα ποίημα πού χάνεται

προστατεύει από τὰ βλέμματα τῶν δημοτικῶν ἀστυνομικῶν. Τό δικαστήριο δέν ἀντιπροσωπεύει πιά γι' αὐτόν ἕνα ἐχθρό, ἀλλά μιὰ ἀπλησίαστη ἀλήθεια καί τρέχει πίσω της. Θέλει νά ἐπενδύσει ἕνα νόημα στόν χωρὶς νόημα κόσμο καί αὐτὴ ἡ προσπάθεια τοῦ κοστίζει τὴ ζωὴ.

Ποιά εἶναι ἡ στάση τοῦ Σβέικ; Στὴν ἀρχὴ τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου πού ξέσπασε μέ τὴν εἰσβολὴ στὴ Σερβία, ὁ Γιόζεφ Σβέικ, ἀπολύτως ὑγιής, διασχίζει ὅλη τὴν Πράγα ὡς τὴν ἐπιστρατεύουσα ἀρχὴ πάνω σέ ἕνα ἀναπηρικό κοροτσάκι: σηκώνει τὰ δανεικά του δεκανίκια καί κραυγάζει μέ πολεμικό ἐνθουσιασμό: «*Στὴ Σερβία! Στό Βελιγράδι!*» Οἱ Πραγινοὶ πού τὸν βλέπουν διασκεδάζουν καί γελᾶνε, ἀλλά ἡ ἐξουσία δέν μπορεῖ νά κάνει ἀπολύτως τίποτε ἐναντίον τοῦ Σβέικ. Αὐτός μιμεῖται τέλεια τίς χειρονομίες τοῦ κόσμου πού τὸν περιβάλλει, ἐπαναλαμβάνει τὰ συνθήματά του, συμμετέχει στίς τελετές του. Ἀλλά ὅπως δέν τοὺς ἀποδίδει τὴν παραμικρὴ σοβαρότητα, τίς μεταμορφώνει σέ μιὰ τεράστια πλάκα.

Σέ μιὰ στρατιωτικὴ λειτουργία, στὴν ὁποία συμμετέχουν ἐπίσης οἱ αἰχμάλωτοι φαντᾶροι, ὁ αἰώνιος μεθυσμένος παπᾶς Κάντζ ἐκφωνεῖ ἕνα μακρὸ κήρυγμα προσάπτοντας στοὺς φαντᾶρους τίς ἁμαρτίες τους. Ὁ Σβέικ ντυμένος μέ τὰ ρούχα τοῦ αἰχμαλώτου ἀρχίζει νά κλαψουρίζει φωναχτά: ὑποκρίνεται τό συγκινημένο ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ παπᾶ γιὰ νά κάνει τοὺς συναδέλφους του νά γελᾶσουν. Τό πνεῦμα τοῦ μὴ σοβαροῦ διασώζει τὴν ἐσωτερικὴ ἀκεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου-Σβέικ ἀκόμη καί στίς συνθήκες τῆς ἀπόλυτης χειραγώγησης ἑνὸς ἐμπόλεμου στρατοῦ. Ὁ Σβέικ κατάφερε νά ζήσει καί νά ἐπιζήσει σ' ἕνα κόσμο ἀκατανόητο γιὰτί, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν ἄλλον Γιόζεφ τοῦ Κάφκα, ἀρνεῖται νά δεῖ σ' αὐτόν ἕνα κάποιο νόημα.

Εἶναι συναρπαστικό νά δεῖ κανεὶς τὴ συνέχεια πού συνδέει τὴ φανταστικὴ πλοκὴ μέ τὴν πραγματικὴ πραγματικότητα: οἱ μεγάλες φιγούρες τῆς φαντασίας, ὁ Σβέικ καί ὁ Κ. συγχέονται μέ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ. Τὰ μυθιστορήματα τοῦ Κάφκα εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχουν ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τίς δημόσιες βιβλιοθήκες, ἀλλά ἡ σημερινὴ Πράγα τὰ βγάζει συνεχῶς στό προσκήνιο. Γι' αὐτό ἀκριβῶς εἶναι πασίγνωστα καί οἱ Πραγινοὶ τὰ ἀναφέρουν στίς καθημερινές τους κουβέντες ὄχι λιγότερο ἀπὸ τό ἐμπρόθετα λαϊκὸ ἔργο τοῦ Χάσεκ.

Εἶδαμε χιλιάδες Γιόζεφ Κ. στὴ διάρκεια τῆς περιβόητης δίκης τοῦ Σλάνσκι τό 1951. Δίκες αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὑπῆρξαν ἀναρίθμητες καί μέ ὅλες τίς μορφές: καταδίκες, καθαιρέσεις, διαγραφές, μορφές, καταδιώξεις, καί ὅλες συνοδεύονταν ἀπὸ ἀκατάπαυστες αὐτοκριτικές τῶν ἐνοχοποιημένων θυμάτων πού ἤθελαν μέ κάθε τρόπο νά κατανοήσουν τό δικαστήριο καί τό δικαστήριο νά τοὺς κατανοήσει. Τὰ θύματα ὡς τὴν τελευταία στιγμὴ ἀγκομαχοῦσαν νά βροῦν ἕνα νόημα στίς κινήσεις τῆς ἀκατανόητης μηχανῆς πού τοὺς συνέθλιβε. Κατηγορούμενοι-ζηλωτές, ἦταν διατεθειμένοι νά βοηθήσουν τοὺς δημίους τους καί, ἀκόμη καί στὴν κρεμάλα, φώναζαν: «*ζήτω τό Κόμμα!*». Σ' αὐτὴ τὴ χονδροειδῆ αὐταπάρνηση ἔβρισκαν ἕνα μεγαλεῖο. Ὁ ποιητὴς Λάκο Νοβομέσκι, μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του, ἔγραψε ἕνα ὀλόκληρο κύκλο ποιημάτων ἐξυμνώντας αὐτὴν τὴν αὐταπάρνηση καί τὴν ἀφοσίωση. Οἱ δὲ Πραγινοὶ ἔδωσαν τό ἀκόλουθο ὄνομα σ' αὐτὰ τὰ ποιήματα: «*ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ Γιόζεφ Κ.*».

Σήμερα τό φάντασμα τοῦ Σβέικ δέν εἶναι λιγότερο παρόν στοὺς δρόμους τῆς Πράγας ἀπ' ὅσο τό φάντασμα τοῦ Γιόζεφ Κ. Λίγο καιρὸ μετὰ τὴ ρωσικὴ εἰσβολὴ τοῦ 1968 παραβρέθηκα σέ μιὰ μεγάλη συγκέντρωση φοιτητῶν. Περίμεναν νά τοὺς μιλήσει ὁ Χούζακ, ὁ νέος ἀρχηγὸς τοῦ κόμματος πού ἐπέβαλαν οἱ Ρῶσοι. Δέν μπόρεσε ὁ καημένος οὔτε τό στόμα του ν' ἀνοίξει γιὰτί ὅλος ὁ κόσμος βάλθηκε νά τὸν ἐπυφνημεῖ: «*Ζήτω ὁ Χούζακ! Ζήτω τό Κόμμα!*». Οἱ ζητωκραυγὲς κράτησαν πέντε λεπτά, δέκα λεπτά, ἕνα τέταρτο τῆς ὥρας καί ὁ Χούζακ, μέ πρόσωπο πού κοκκίνιζε ὄλο καί περισσότερο, ἀναγκάστηκε νά φύγει. Σίγουρα τό πνεῦμα τοῦ Σβέικ ὑπαγόρευσε στοὺς φοιτητὲς ἐκεῖνο τό ἀξέχαστο χειροκρότημα.

Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ δύο «*Ζήτω τό Κόμμα!*», τῶν καταδίκων κάτω

από την κρεμάλα, και των φοιτητών απέναντι στο Χούζακ, διακρίνω δύο όριακές στάσεις απέναντι στην ολοκληρωτική εξουσία. Η πραγματική λογοτεχνία τις είχε ορίσει τριάντα χρόνια νωρίτερα.

5.

«Φτάνει ή ψυχολογία», έγραφε ο Φράντς Κάφκα στο ημερολόγιό του. Ο Γιαροσλάβ Χάσεκ θά μπορούσε να γράψει ακριβώς τό ίδιο πράγμα. Ποιός είναι άραγε ο Σβέικ πού συμπεριφέρεται σά ζωντόβολο και πού, σέ οποιαδήποτε περίσταση, έκφωνεί άσυνάρτητα λογίδια; Τί σκέφτεται πραγματικά; Ποιές είναι οι αιτίες τής άνεξήγητης στάσης του; Ο λαϊκός και φαινομενικά εύκολος χαρακτήρας αυτού του μυθιστορήματος δέν πρέπει να μάς κρύβει τόν άσυνήθιστο και μή συμβατικό τρόπο μέ τόν όποιο πλάστηκε τό πρόσωπο του Σβέικ.

Η άντιψυχολογική στάση των συγγραφέων τής Πράγας έμφανίστηκε είκοσι, τριάντα χρόνια πριν από τό περίφημο παράδειγμα των Άμερικανών μυθιστοριογράφων πού άδειασαν τή διήγηση από τίς ένδοσκοπικές παρατηρήσεις, στράφηκαν πρós τή δράση, τό γεγονός, προσπαθώντας έτσι να συλλάβουν τόν έξωτερικό κόσμο μέσα από τήν όρατή και άπτή του πλευρά. Τό ουσιαστικό στόν πραγματικό συμβολισμό είναι κάπως διαφορετικό: δέν έξαντλείται στήν προτίμηση για τήν άντροίκια δράση ή τήν έξωτερική περιγραφή αλλά άνακαλύπτει ένα άλλο τρόπο να κατανοήσει τόν άνθρωπο.

Τό νέο δλέμμα πάνω στόν άνθρωπο άντικατοπτρίζεται σέ μιά έντυπωσιακή περίπτωση: οι δύο Γιόζεφ είναι χωρίς παρελθόν. Και πραγματικά, από ποιά οίκογένεια προέρχονται; Ποιό ήταν τό δρομολόγιό τους; Δέν ξέρουμε τίποτε, και ή τομή έγκνεται ακριβώς σ' αυτό τό τίποτε. Γιατί εκείνο πού πάθιαζε μέχρι τότε ένα μυθιστοριογράφο ήταν ή άναζήτηση των αιτιολογήσεων, ή άνασύσταση δηλαδή του μυστηριακού δεσμού πού συνδέει τό παρελθόν μέ τήν παρούσα στιγμή, ή άναζήτηση του «χαμένου χρόνου» πού τό πλέγμα του άποκάλυπτε τό έκτυφλωτικό άπειρο τής ψυχής.

Ο Κάφκα δέν εγκαταλείπει τήν ένδοσκόπηση. Άλλά αν παρακολουθήσουμε προσεκτικά από τό ένα κεφάλαιο στό άλλο τόν τρόπο πού σκέφτεται ο Κ. δέν θά 'ναι ο πλούτος τής ψυχής του πού θά μάς θαμπώσει. Η σκέψη του Κ. περιορίζεται άυστηρά από τήν άυταρχική και δεσποτική κατάσταση πού τόν άπορροφά ολοκληρωτικά. Τό μυθιστόρημα των Πραγινών συγγραφέων δέν άναρωτιέται ποιός είναι ο κρυμμένος θησαυρός τής ανθρώπινης ψυχής αλλά ποιές είναι οι δυνατότητες του ανθρώπου δένω στήν παγίδα πού κατάντησε να είναι ο κόσμος. Ο προβολέας πέφτει πάνω σέ μιά μόνο κατάσταση και στόν άνθρωπο πού τήν άντιμετωπίζει. Σ' αυτή τή μοναδική στάση βρισκxται «τό άπειρο» πού πρέπει να έξερευνηθει μέχρις έσχάτων. Τήν ίδια εποχή πού ο Μαρσέλ Προύστ και ο Τζαίημς Τζόνς έξαντλούν τά όρια του έφικτου στήν ένδοσκόπική έπιδεξιότητα, εκείνο τό «φτάνει ή ψυχολογία» του Κάφκα και του Χάσεκ εγκαινιάζει μιάν άλλη αισθητική μυθιστορηματος. Είκοσι, τριάντα χρόνια άργότερα ο Σάρτρ θά μιλήσει για τήν πρόθεσή του να στρέψει τήν προσοχή του όχι στους χαρακτηριστές αλλά στίς καταστάσεις, «όλες τίς στοιχειώδεις καταστάσεις τής ανθρώπινης ζωής», και θά προσπαθήσει να συλλάβει τή μεταφυσική τους. Σ' αυτό τό αισθητικό κλίμα, ή τάση των Πραγινών συγγραφέων θά φανεί πιό οικεία μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μέ τό έργο τους θά μπορέσουμε να διεισδύσουμε στό πρωταρχικό νόημα τής άλλαγής προσανατολισμού για τήν όποία γίνεται λόγος: σ' ένα κόσμο όπου οι έξωτερικοί καθορισμοί καταδυναστεύουν όλοένα και περισσότερο τόν άνθρωπο, οι έσωτερικές αιτιολογήσεις δέν άντιπροσωπεύουν σπουδαία πράγματα.

Ο νέος προσανατολισμός του μυθιστορήματος πού άπορρίπτει τίς συμβάσεις του ψυχολογικού μυθιστορήματος συνδέεται ιστορικά μέ τήν προαίσθηση του ολοκληρωτικού κόσμου. Είναι μιά σύμπτωση γεμάτη νοήματα.

Μίλαν Κούντερα

Πράγα

Ένα ποίημα πού χάνεται

Μίλαν Κούντερα
 Πράγα
 Ένα ποίημα που χάνεται

6.

Ο Klaus Wagenbach, στην πασιγνωστή βιογραφία του Κάφκα, εξετάζει αναλυτικά την Πράγα και την κουλτούρα της χωρίς να ξέρει τα τσέχικα, επομένως χωρίς να ξέρει για ποιο πράγμα μιλάει. Καταλαβαίνουμε έτσι γιατί θεωρεί την Πράγα επαρχιακή πόλη, απομονωμένη από τον κόσμο όπου τό έργο του μεγάλου συγγραφέα έπεσε σάν ξεστρατημένος μετεωρίτης.

Κι ωστόσο την εποχή εκείνη ή Πράγα ήταν τά πάντα εκτός από επαρχιακή πόλη. Κατ' αρχήν χάρη στο γεγονός ότι ήταν ή πρωτεύουσα του τσέχικου λαού, πού γεμάτος ζωτικότητα και φιλοδοξίες ζούσε την εθνική του ανανέωση.

Έπειτα, επειδή ο διεθνής προσανατολισμός των Τσέχων, πού άμυνονταν ενάντια στή μονόπλευρη γερμανική εξάρτηση, ήταν πολύ κοσμοπολιτικός: γαλλόφιλος, αγγλόφιλος, ρωσόφιλος. Άλλά κυρίως (στον τομέα των τεχνών) γαλλόφιλος.

Τέλος, επειδή ή τσέχικη κουλτούρα, δυναμική και νεωτερική, συνυπήρχε ανταγωνιστικά αλλά γόνιμα μέ την κουλτούρα της γερμανικής μειονότητας.

Μάλιστα. Ύπήρχε ή Πράγα τής τσέχικης πλειοψηφίας (στις αρχές του αιώνα άριθμούσε 450.000 κατοίκους), ύπήρχε και ή Πράγα τής γερμανικής μειονότητας (33.000 κάτοικοι, κυρίως άστοί και διανοούμενοι), αλλά ύπήρχε επίσης ή άκέραιη Πράγα. Σ' αυτήν έζησε ο δίγλωσσος Κάφκα. Κι όχι μόνο αυτός αλλά όλοι οί φίλοι του Έβραίοι συγγραφείς, ο Μάξ Μπρόντ, ο Φράντς Βέρφελ, ο Έγκον Έρβιν Κίς, ο Όσκαρ Μπάουμ, οί όποιοι, ξεπερνώντας τις εθνικιστικές έριδες, ήξεραν νά άντλούν από την παράδοση των δύο λαών και νά τούς ένωματώνουν στο έργο τους.

Ο Κάφκα, στο ήμερολόγιό του του 1911, περιγράφει τή συνάντησή του μέ τό ζωγράφο Γουίλι Νόβακ πού μόλις είχε τελειώσει μιά σειρά των πορτρέτων του Μάξ Μπρόντ. Τό πρώτο σχέδιο, μέ τό γνωστό τρόπο του Πικάσο, ήταν πιστό στο μοντέλο, ενώ τά υπόλοιπα απομακρύνονταν λίγο λίγο για νά καταλήξουν σέ μιά λιτή αφαίρεση. Ίδου ή πρώτη, όχι όμως και ή τελευταία, έμπειρία του Κάφκα από την κυβιστική ζωγραφική. Τό ήμερολόγιο αποκαλύπτει τό ενδιαφέρον του και την κατανόησή του πού έρχονται σέ άστέια αντίθεση μέ την άμηχανία του Μπρόντ και πού ο Κάφκα διηγείται σέ τόνο φιλικής ειρωνείας.

Πολλοί άρέσκονται νά θεωρητικοολογούν άσταμάτητα για τις σχέσεις πού τάχα είχε ο Κάφκα μέ τούς Τσέχους αναρχικούς (σχέσεις πού ποτέ δέν αποδείχτηκαν), αλλά ξεχνούν τις πολύ πιο φανερές και σημαντικές επαφές πού είχε μέ τή μοντέρνα τσέχικη τέχνη.

Άπ' τις αρχές του αιώνα ή Πράγα συμμετέχει παθιασμένα στην περιπέτεια της μοντέρνας τέχνης. Τότε ήταν πού οί δεσμοί της Πράγας μέ τό Παρίσι έγιναν πολύ στενοί. Οί Τσέχοι Alfons Mucha και Frantisek Kyrka σηματοδούν έντονα τή γαλλική ζωγραφική και ή ώθηση του παριζιάνικου κυβισμού δέν βρήκε πούθενά άλλου άνταπόκριση τόσο πλούσια και τόσο πρωτότυπη όσο στην Πράγα.

Ο Μάξ Μπρόντ δάφτισε την ομάδα των Έβραίων συγγραφέων πού περιέβαλαν τον Κάφκα και τον ίδιο der Prager Kreis (ο κύκλος της Πράγας). Μετά τό 1925 γίνεται λόγος για ένα άλλο κύκλο της Πράγας: των αισθητικών και γλωσσολόγων (Βίλεμ Ματέσιους, Γιάν Μουκαρόβσκι, Ρόμαν Γιάκομπσον κ.λπ.) πού έπλασαν τή λέξη στρουκτουραλισμός και αυτοανακηρύχθηκαν «στρουκτουραλιστές». Πρίν από τό ξέσπασμα του πολέμου ο Ρόμαν Γιάκομπσον εγκαταλείπει την Πράγα, πηγαίνει στην Άμερική, και ο στρουκτουραλισμός θά γίνει ο τρόπος σκέψης των έπόμενων δεκαετιών. Όλα αυτά δέν είναι τυχαία. Η Πράγα ήταν ένα από τά πιο δυναμικά κέντρα της σύγχρονης σκέψης και ευαισθησίας.

7.

Πολλοί λόγοι προόρισαν τήν Πράγα νά γίνει ἡ πρώτη μητρόπολις τοῦ στρουκτουραλισμοῦ. Τό ἠθικό κύρος τῆς νέας δημοκρατίας καί τοῦ προέδρου τῆς Μάζαρικ, μεγάλου δημοκράτη πού τόν θαύμαζε ὀλόκληρη ἡ Εὐρώπη καί συγγραφέα ἑνός ἐντυπωσιακοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου πού ἄλλωστε ἡ ἐπιρροή του στή δομική γλωσσολογία δέν ἦταν διόλου ἀμελητέα· τό φιλόξενο καί κοσμοπολιτικό κλίμα, εὐαίσθητο στίς ξένες ἐπιρροές, γερμανικές, ρωσικές, πολωνικές· ἡ αὐτόχθονη παράδοση τῆς τσέχικης φορμαλιστικῆς αἰσθητικῆς («αἰσθητική σχολή τῆς Πράγας», τέλη τοῦ 19ου αἰώνα) καί ἡ ἔνταση τῶν γλωσσολογικῶν ἐρευνῶν (ἐπικεντρωμένες ἤδη πρὶν ἀπό τόν πόλεμο γύρω ἀπό τόν Βίλεμ Ματέσιους, μαθητή τοῦ Μάζαρικ)· τέλος (καί κυρίως) ἡ τσέχικη δυναμική καλλιτεχνική πρωτοπορία πού βρῆκε ἀνάμεσα στούς στρουκτουραλιστές τούς καλύτερους φίλους καί συμμάχους.

Ἡ αἴσθησις τῆς συγκεκριμένης ἀνάλυσης, τό εὖρος τοῦ ὀρίζοντα (ἀπό τή μοντέρνα ποίηση ὡς τά μεσαιωνικά κείμενα, ἀπό τήν πρόζα τοῦ Κάπεκ ὡς τίς φολκλορικές καί ἐθνογραφικές ἐρευνες), ἡ ἀγάπη τῆς σαφήνειας, ἡ φιλοδοξία νά ἀντιμετωπιστεῖ τό οὐσιαστικό, εἶναι τά στοιχεῖα πού χαρακτηρίζουν τούς Τσέχους στρουκτουραλιστές. Ἡ ἐπιτήδευση καί ὁ δογματισμός πού διακρίνουν τίς ὕστερες φάσεις τοῦ στρουκτουραλισμοῦ τούς ἦταν ἄγνωστες.

Ἡ θεωρητική συμμαχία τοῦ στρουκτουραλισμοῦ μέ τό μεταπολεμικό μοντερνισμό ἦταν φαινόμενο ἀπολύτως μοναδικό. Οἱ αἰσθητικές θεωρίες πού συνοδεύουν τά νεωτερικά κινήματα ἔχουν συνήθως χαρακτηριστικά ἀπολογητικά. Ὅμως δέν ἦταν αὐτή ἡ περίπτωση τοῦ στρουκτουραλισμοῦ τῆς Πράγας: ἕνας γενικότερος στόχος τόν συνέδεε μέ τήν καλλιτεχνική πρωτοπορία: *νά κατανοήσει καί νά υπερασπιστεῖ τήν ιδιοτυπία τῆς τέχνης.*

Ἄν ἕνα μυθιστόρημα (ποίημα ἢ φιλμ) εἶναι ἕνα περιεχόμενο βαλμένο σέ μιά φόρμα, δέν εἶναι παρά ἕνα μεταμφιεσμένο ἰδεολογικό μήνυμα: ὁ αἰσθητικός του χαρακτήρας καταβαρυνθώνεται. Ἡ ἰδεολογική ἀνάγνωση ἑνός μυθιστορήματος (καί μᾶς προτείνεται μόνο αὐτή παντοῦ καί πάντα) εἶναι ἐξίσου ἀπλουστευτική, ἀποβλακωτική καί ἰσοπεδωτική ὅσο καί ἡ ἰδεολογική περιστολή τῆς ἴδιας τῆς πραγματικότητας. Ἐπιμένουμε στήν ιδιοτυπία τῆς τέχνης γιά ν' ἀποδράσουμε ἀπό τήν πραγματικότητα· ἀντίθετα, θέλουμε νά βλέπουμε ἕνα δέντρο σ' ἕνα δέντρο καί ἕνα ζωγραφικό πίνακα σέ ἕνα ζωγραφικό πίνακα. Πρόκειται γιά μιά ἀντίσταση ἐναντία στίς δυνάμεις πού στενεύουν καί ἀκρωτηριάζουν τήν τέχνη καί τόν ἄνθρωπο.

Ἄν νοήσουμε τό ἔργο τέχνης σάν ὄργανισμό ὅπου ὅλα εἶναι ταυτόχρονα μορφή καί περιεχόμενο καί ὅπου τά πάντα εἶναι μὴ ἀναγώγιμα σέ ἄλλη γλώσσα (γλώσσα ἰδεολογικῆς ἐρμηνείας), οἱ Πραγινεῖς στρουκτουραλιστές υπερασπίστηκαν τή μὴ ἀναγωγικότητα τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου. Ἦταν σά νά μοιράζονταν μέ τόν Κάφκα, τόν Κάπεκ καί τούς ἄλλους τήν ἀγωνία τους (ἀπολύτως πραγινή) μπροστά στίς συρρικνωτικές δυνάμεις πού τούς πλησίαζαν ἀδυσώπητα ἀπό τά βάθη τοῦ μέλλοντος.

8.

Ὁ γαλλικός υπερρεαλισμός ἐρμηνεύεται συχνά σάν ἐξέγερση ἐναντία στό δυτικό ὀρθολογικό πνεῦμα, ἐναντία στήν καρτεσιανή ψυχρότητα. Ὅμως, πράγμα περίεργο, αὐτή ἡ ἀντιορθολογική ἐξέγερση γρήγορα πῆρε τή μορφή τῆς ὀρθολογικότητας τῶν θεωρητικῶν μαρτυρημάτων πού ἄφησαν ἴχνη στή γαλλική μνήμη, ἀλίμονο, πιό βαθιά ἀπό τό σαγηνευτικό παράλογο τῆς υπερρεαλιστικῆς τέχνης.

Ὁ τσέχικος υπερρεαλισμός δέν εἶχε λόγο νά ἐξεγερθεῖ ἐναντία στόν τσέχικο καρτεσιανισμό γιατί καρτεσιανισμός στήν Πράγα δέν ὑπῆρχε. Ὁ υπερρεαλισμός ἀντιπροσώπευε μίαν ὀργανική κατάληξη τῆς καλλι-

Μίλαν Κούντερα

Πράγα

Ένα ποίημα πού χάνεται

τεχνικής παράδοσης της Πράγας, και επιβεβαίωση της φαντασιακής και άνορθολογικής ιδιοτυπίας.

Χάρη στο φυσικό ριζωμα στην πολιτισμική ιστορία της χώρας αυτό πού ονομάζεται τσέχικος υπερρεαλισμός (και πού δέν ήταν παρά μία προέκταση των αυτόχθονων πρωτοποριακών ρευμάτων, ιδίως του «ποιητισμού») είχε μιάν ασύγκριτα πιό μεγάλη επιρροή στο σύνολο της έθνικης λογοτεχνίας απ' ό,τι ο γαλλικός υπερρεαλισμός στή γαλλική κουλτούρα. Σχεδόν όλες οι μεγάλες προσωπικότητες της σύγχρονης τσέχικης κουλτούρας σηματοδεύτηκαν από τό μάγεμα, τή γοητεία του υπερρεαλιστικού πειρασμού. Ακόμη και τά πλατιά στρώματα του τσέχικου κοινού είναι ιδιαίτερα ευαίσθητα σ' αυτό του είδους τήν όμορφιά.

Γιά πρώτη φορά άκουσα στίχους του Βίτεσλαβ Νέζβαλ, του πιό μεγάλου από τους Τσέχους υπερρεαλιστές όταν, παιδί έξι χρονών, περνούσα τό καλοκαίρι σ' ένα χωριό της Μοραβίας. Τους άπάγγελαν γοητευμένοι οι φοιτητές της έποχής πού παραθέριζαν κοντά στους χωριάτες γονείς τους. Στους έσπερινούς περιπάτους ανάμεσα στά σταροχώρα, μου έμαθαν όλη τήν ποίηση της *Γυναίκας στον πληθυντικό*. Δεδομένου ότι στην τσέχικη κοινωνία δέν υπήρχε ούτε άριστοκρατία ούτε μεγαλομπουρζουαζία, ή πραγμανή καλλιτεχνική πρωτοπορία ήταν πολύ κοντά στους άπλους ανθρώπους, στον κόσμο της δουλειάς και της φύσης. Αυτή ή κατάσταση προσδιόρισε ακόμη και τήν έμπνευσή τους.

Ο Νέζβαλ, μέ τό κατακόκκινο και αιώνιως σέ έξαψη πρόσωπο, μένει στην ανάμνησή μου. Τόν άκούω νά επαναλαμβάνει τή λέξη *συγκεκριμένο*, αυτό τό επίθετο πού αντιπροσώπευε γι' αυτόν τήν ουσιαστική ποιότητα της σύγχρονης έμπνευσης, ένα επίθετο πού τό ήθελε άπεραντα μεστό σέ παραστάσεις, διωμένες έμπειρίες και αναμνήσεις. «Από τά κρίνα, σύμβολα της άγνείας, προτιμώ εκείνο πού μικρό παιδί έσπασα ένα πρωί παίζοντας κρυφτό». «Είναι έκπληκτικό, έλεγε μία φορά, νά βλέπει κανείς ένα διακεκριμένο άνθρωπο νά μήν καταλαβαίνει τίποτε από τή σύγχρονη ποίηση, διότι άπλούστατα άναζητά σ' αυτήν άλληγορίες». Μισούσε τους «ιδεολόγους της τέχνης» πού παθιάζονται νά μετατρέψουν ένα ποίημα ή ένα πίνακα σέ πλατυασμούς και κακομοιριές περί νοήματος και μηνύματος. Τή δεκαετία του '30 μέ άλλους Τσέχους υπερρεαλιστές, ο Νέζβαλ άνακάλυψε τόν Κάφκα και κορόιδευε εκείνους πού θεώρησαν ότι ο πύργος είναι ή θεία χάρη, ή κόλαση, ο Θεός, αντί νά αναγνωρίσουν στο έργο του Κάφκα τόν συγκεκριμένο παραλογισμό της έποχής μας.

Η βαθύτερη τάση του τσέχικου μοντερνισμού δέν είναι, νομίζω, τό νά θεωρούμε τή γοητεία της φαντασίας ως ύποκατάστατο της ζωής αλλά νά τήν νιώθουμε σάν «μέθη του συγκεκριμένου». Αυτή ή διάθεση γιά τό συγκεκριμένο συνέδεσε τόν υπερρεαλιστή Νέζβαλ μέ τόν αντίποδά του Βλαντιμίρ Χόλαν πού συχνά ή ποίησή του συγκρίνεται μέ τήν ποίηση του Ρίλκε ή του Βαλερύ. Κι ώστόσο ή ποίηση του Χόλαν γεμάτη φροντίδα γιά τή μοίρα των χωριατών, των ύπηρετριών, των μεκρήδων και των έγκληματιών συνθλίβεται κάτω από τό «βάρος του συγκεκριμένου» και γι' αυτό διαφέρει ριζικά κι από τόν Ρίλκε και από τόν Βαλερύ.

9.

Ποιό άλλο έργο θά μπορούσε νά φωτίσει καλύτερα τόν πρωτότυπο χαρακτήρα του τσέχικου μοντερνισμού, τήν όρεξή του γιά τό συγκεκριμένο, τήν πληθειακή του όψη από τό έργο του συνθέτη Λέο Γιάνασεκ; Μαζί μέ τόν Κάφκα είναι ή πιό μεγάλη προσωπικότητα της σύγχρονης τέχνης της χώρας του. Αυτό κανείς δέν τό ήξερε καλύτερα από τόν Μάξ Μπρόντ πού όχι μόνο έσωσε και διέδωσε τό έργο του Κάφκα αλλά (πράγμα πού είναι λιγότερο γνωστό) υπεράσπισε εξίσου τό έργο του Γιάνασεκ: έγραψε θαυμάσιες αναλύσεις γιά τίς συνθέσεις του, μετέφρασε τίς όπερές του στά γερμανικά, δημοσίευσε τήν πρώτη βιογραφία του τό 1924. Ο άγώνας του γι' αυτόν τόν παραγκωνισμένο και

ιδιοφυή συνθέτη ήταν τόσο παθιασμένος και τόσο σημαντικός πού ο Κάφκα δέν δίστασε νά τόν συγκρίνει μέ τόν άγώνα του Γάλλων διανοουμένων στην υπόθεση Ντρέφους.

Τό έκπληκτικό στή μουσική του Γιάνασεκ (και συνάμα τό μειονέκτημά της) είναι ότι δέν κατατάσσεται πουθενά. Μέ τίς τελευταίες συμφωνίες του Μάλερ, στά πρώτα έργα του Σένμπεργκ, ο μουσικός ρομαντισμός έξαντλεί τά όρια των δυνατοτήτων του. Άλλά οί νέοι τόν ένταφιάζουν μέ πάταγο και μαζί μέ τό ρομαντισμό ένταφιάζουν μιάν όλόκληρη γενιά πού έξέλαβε τή μουσική σάν καθρέφτη της ψυχής, έκφραση και έξομολόγηση. Σ' αυτή τήν κρίσιμη στιγμή ο Γιάνασεκ βρήκε στή σύγχρονη κατάσταση της μουσικής μιάν άλλη δυνατότητα έξέλιξης. Κανείς άλλος δέν τό είδε εκτός απ' αυτόν. Και τήν ακολούθησε μόνος.

Άντιτίθεται επίσης ο Γιάνασεκ και στή ρομαντική μουσική αλλά ή πολεμική του είχε ακριβώς τό αντίθετο νόημα: της καταλογίζει όχι ότι επιδιώκει νά έκφράσει τίς ψυχικές καταστάσεις αλλά ότι απέτυχε σ' αυτή τήν προσπάθεια· ότι κοροϊδεύει, ότι αντί νά δείξει γυμνό τό συναίσθημα μάς προτείνει τίς μάσκες της αλήθειας. Γι' αυτό δέν άρνιέται τή μουσική ως έκφραση αλλά αντίθετα θέλει νά της αφαιρέσει κάθε νότα πού δέν θά ήταν έκφραση γυμνή και καθαρή. Και καταλήγει έτσι σέ μιá μουσική δομή πρωτάκουστης έκφραστικότητας και οίκονομίας.

Άλλά τό νά μιλάμε γιά ειλικρίνεια του αισθήματος δέν είναι σά νά άναμασούμε ένα κλισέ χωρίς νόημα; Όχι. Η μουσική του «συγκεκριμένου» κατείχε τόν Γιάνασεκ πριν από τόν Βαρέζε, πριν από τόν Μεσιέν. Προσέχει τούς ήχους της φύσης, τά κελαδήματα των πουλιών αλλά κυρίως (στόν τόμέα αυτό είναι μοναδικός και χωρίς διάδοχο) μελετά τήν καθημερινή λαλιά, τούς τονισμούς της, τίς μελωδίες της, τούς δύσκολους ρυθμούς της. Κλέβει θραύσματα συζητήσεων στό δρόμο, στην αγορά, στό πλήθος των σταθμών, παντού. Κλέβει όπως ένας αδιάκριτος φωτογράφος (άκόμη και τά βόγγητά της κόρης του δέν του ξεφεύγουν) και μεταγράφει όλους αυτούς τούς ήχους σέ νότες. Υπάρχουν χιλιάδες μουσικές νότες πού σήμερα φυλάγονται σέ κάποιο μουσείο και πού μαρτυρούν γιά τή σοβαρότητα των έρευνών του: ήταν ή αναζήτηση της μουσικής σημαντικής. Σά νά 'θελε νά καθιερώσει ένα αισθηματικό λεξικό των μελωδικών φράσεων, σά νά 'θελε νά συλλάβει τό μυστηριακό δεσμό ψυχολογίας και μουσικής.

Όποια κι αν είναι ή αντικειμενική αξία των έρευνών του ωστόσο χαρακτηρίζουν τούς προσανατολισμούς του συνθέτη: θέλει νά διακόψει κάθε σχέση από τή μουσική πού φτιάνεται μέ μουσική (όπως περίπου ένας συγγραφέας άρνείται νά κάνει «φιλολογία»), αναζητά νέες πηγές της μουσικής γλώσσας, πιό κοντά στην ψυχολογία; πιό στενά δεμένες μέ τή ζωή. Θέλει έτσι νά πετύχει όχι μόνο μιá νέα όμορφιά (μιá νέα ήχητικότητα, ένα νέο τύπο μελωδίας, μιá νέα σύνθεση), αλλά και μιá μεγαλύτερη ακρίβεια (ψυχολογική ακρίβεια) του μουσικού λόγου πεισμένος ότι ή μουσική είναι τμήμα της επιστήμης του ανθρώπου. Οί προσπάθειες του Γιάνασεκ δέν ήταν ούτε δονκιχотικές ούτε ούτοπιστικές. Πέτυχε νά δημιουργήσει στίς τελευταίες δεκαετίες της ζωής του, ανάμεσα στά πενήντα και έβδομήντα τέσσερα χρόνια του (σίγουρα είναι ο πιό μέγας γέροντας της ιστορίας της μουσικής), ένα θαυμάσιο έργο (πολυάριθμα χωρωδιακά, μιá νέα αισθητική της όπερας — έγραψε πέντε πού είναι άριστουργηματικές).

10.

Τό χρόνο πού πέθανε ο Γιάνασεκ έγραψε τήν τελευταία (τήν πιό ωραία και άπίστευτη) όπερά του, κάτι σάν μουσική διαθήκη: *Τό σπίτι των νεκρών*, μέ βάση τόν Ντοστογιέβσκι. Πώς του ήρθε νά ασχοληθεί μ' αυτό τό άδιανόητο θέμα πού σίγουρα θά άπωθούσε τό κοινό, αυτό τό ρεπορτάζ φυλακής, χωρίς ιστορία, χωρίς πλοκή; Γιατί αυτό τό άπαισιο σκηνικό πού δέν έχει καμιά σύνδεση μέ τή ζωή του συνθέτη;

Μίλαν Κούντερα

Πράγα

Ένα ποίημα πού χάνεται

Μίλαν Κούντερα
Πράγα
Ένα ποίημα πού χάνεται

Είναι αλήθεια ότι η μοντέρνα μουσική αντικαθιστά μεμιάς το κάτεργο του 19ου αιώνα με το στρατόπεδο συγκέντρωσης και ότι μένουμε κατάπληκτοι απ' αυτό το θέαμα πού θα ήταν αδύνατο να γίνει πιό σύγχρονο με την εποχή μας. Αλλά τό 1928, εκείνα τά ειρηνικά χρόνια; Σέ ποιά από τίς μαύρες μας νύχτες αφιέρωνε ό Γιάνασεκ τό σκοτεινό του όραμα;

Δέν μπορώ νά τό εξηγήσω. Όσοσο τά τρία μεγάλα μνημεία τέχνης πού ή χώρα μας ύψωσε στόν 20ό αιώνα αντιπροσωπεύουν τρεις πτυχές τής μέλλουσας κόλασης: τό γραφειοκρατικό λαβύρινθο του Κάφκα, τή στρατιωτική ήλιθιότητα του Χάσεκ, τή στρατοπεδική απόγνωση του Γιάνασεκ. Μάλιστα ανάμεσα στή *Δίκη* (1917) και στό *Σπίτι των νεκρών* (1928) τά πάντα είχαν ειπωθεί στην Πράγα, και ή 'Ιστορία δέν είχε παρά νά ανέβει στή σκηνή για νά μιμηθεί αυτά πού ή εμπνευση είχε φανταστεί.

Τό περιβόητο πραξικόπημα του 1948 έφερε όχι μόνο δίκες αλλά Κάφκα, ήλιθιότητα αλλά Χάσεκ και φυλακές αλλά Γιάνασεκ, αλλά και τήν εκμηδένιση του πολιτισμού πού γέννησε αυτούς τους δημιουργούς. Έκτοτε δέν καταλαβαίνουμε καλά καλά τί μάς συμβαίνει. Η Τσεχοσλοβακία ύστερα από χίλια χρόνια ιστορίας δεμένης με τή Δύση έγινε χώρα τής Ανατολής. Έγινε ό τόπος όπου ή Δύση (πού συνήθως αντιπροσωπεύει τήν εικόνα του άποικιοκράτη) έποικίστηκε ή ίδια και όπου ό δυτικός πολιτισμός (πού όλος ό κόσμος δέχεται ότι είναι κατακτητικός και επιθετικός) έχασε τήν ταυτότητά του. Η ιστορική άδικία θέλησε ώστε αυτός ό «έποικισμός τής Δύσης» νά γίνει σε μιά χώρα πού δέν έποίκισε κανένα.

Άμέσως μετά τό πραξικόπημα τής Πράγας τό 1948 οργανώθηκαν οι μεγάλες εκστρατείες «ένάντια στον κοσμοπολιτισμό» (δηλαδή ενάντια στο δυτικό πολιτισμό). Κι άμέσως όλη ή σύγχρονη πνευματική κληρονομιά τής χώρας μου γράφτηκε στο μαυροπίνακα. Τότε ήταν πού ό Γιάν Μουκαρόβσκι έκανε πνευματικό χαράκιρι και άρνήθηκε όλο τό στρουκτουραλιστικό του έργο. Τότε ό Βλαντιμίρ Χόλαν κλείστηκε στο διαμέρισμά του έθελοντής - φυλακισμένος - κι άκόμη σήμερα δέν βγαίνει απ' αυτό.

Όσοσο δέν είχε έρθει άκόμη τό τέλος. Η μορφωτική ζωτικότητα τής χώρας αντιστάθηκε και λίγο λίγο ξανακέρδισε έδαφος χάρη στην έπιμονή, χάρη στή συλλογική σύμπνοια, χάρη στην πανουργία: όλα όσα άπαγορεύτηκαν ξανάρθαν στο προσκήνιο τή δεκαετία του '60. Ήταν ένας πραγματικός πόλεμος, ό πόλεμος ενός πολιτισμού για τή ζωή του, τήν επιβίωσή του.

Μιά από τίς μεγαλύτερες μάχες αυτού του πολέμου έγινε για τον Κάφκα. Τό 1963 οι Τσέχοι διανοούμενοι οργανώσαν μιά διεθνή διάσκεψη σ' ένα πύργο τής Βοημίας όπου άποκατέστησαν αυτόν τον καταραμένο συγγραφέα. Οι Ρώσοι ιδεολόγοι δέν ξέχασαν ποτέ αυτήν τήν άνυπακοή. Στά επίσημα κείμενα πού προορίζονταν νά δικαιολογήσουν τήν εισβολή στην Τσεχοσλοβακία τό 1968 σημειώνεται ότι τό πρώτο σημάδι τής άντεπανάστασης ήταν ή άποκατάσταση του Κάφκα.

Η επιχειρηματολογία αυτή μοιάζει παράλογη, αλλά άν και ήλιθια είναι άποκαλυπτική: ή εισβολή στην Τσεχοσλοβακία δέν ήταν μόνο νίκη του «δογματικού κομμουνισμού» ενάντια στον «φιλελεύθερο κομμουνισμό» (τρέχουσα εξήγηση των γεγονότων) αλλά επίσης (πλευρά πού μακροπρόθεσμα θά άποδειχθεί πιό σημαντική) ή όριστική προσάρτηση μιås δυτικής χώρας από τον πολιτισμό του ρωσικού ολοκληρωτισμού. Και λέω καθαρά πολιτισμό κι όχι πολιτικό σύστημα ή Κράτος. Ο Κάφκα δέν προκαλεί αυτή τή λύσσα στην Μόσχα επειδή είναι άντικομμουνιστής ή επειδή αντιτίθεται στα στρατιωτικά συμφέροντα του Κρεμλίνου, αλλά γιατί ενσαρκώνει ένα άλλο πολιτισμό, ξένο και μη άφομοιώσιμο στον πολιτισμό του άποικιοκράτη πού αναπτύσσεται σ' όλο τον κόσμο πολιτικά ενω συγχρόνως όπισθοδρομεί πολιτιστικά προς τό βυζαντινό του παρελθόν.

11.

Ἄνθρωπος τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Πράγας εἶναι τόσο παλαιός ὅσο καὶ ἡ Δύση. Ἀνάμεσα 1910 καὶ 1940 ἔζησε τὸ ἀπόγειό του. Μετὰ ἀπὸ ἓνα διάλειμμα αἱματηρό, ἡ δεκαετία τοῦ '60 ἦρθε σάν τελευταία ἡχώ τῆς χιλιόχρονης ἱστορίας του. Αὐτός ὁ πολιτισμὸς ἀφυπνίστηκε σὲ ἓνα κόσμον ὅπου τὰ μαῦρα ὄνειρά του εἶχαν γίνῃ πραγματικότητα. Ἀφανισμένος ἀπὸ τὴν ὀλοκληρωτικὴ νύκτα ἤξερε νὰ τὴν ἀντικατοπτρίζῃ, νὰ τὴν κρίνῃ, νὰ τὴν εἰρωνεύεται, νὰ τὴν ἀναλύῃ, νὰ τὴν μετασχηματίζει σὲ ἀντικείμενον τῆς δικῆς του πνευματικῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ μικροῦ διαπερνοῦσε τὴν ἔπαρση τοῦ μεγάλου. Ἡ ἐλαφράδα του κατέτρωγε τὴ φόβηρα τῆς ἰδεολογικῆς σοβαροφάνειας. Ἡ αἰσθησὴ του γιὰ τὸ συγκεκριμένο ἀντισηκώσαν ἐναντὶα στὶς πιὸ μεγάλες καταδυναστευτικὲς δυνάμεις πού ἔβγαλε ἀπὸ τὰ ἔγκατά της ἡ ἱστορία. Ἀπ' αὐτὸ τὸ πολύτροπον σὸκ γεννήθηκε πλειάδα ἔργων, ἓνα θέατρο, ἓνας κινηματογράφος, μιὰ λογοτεχνία, μιὰ σκέψη, ἓνα χιοῦμορ, μιὰ ὀλόκληρη πνευματικὴ ἐμπειρία, μοναδικὴ καὶ ἀνεπανάληπτη. Γιατί ὅπως τὸ εἶπε καὶ ὁ Βλαντιμίρ Χόλαν

*μόνο ὁ Χριστὸς θὰ μπορούσε νὰ ζωγραφίσῃ
τὴ γυναῖκα τοῦ Πόντιου Πιλάτου.*

Ἡ Δύση δὲν κατάφερε νὰ καταλάβῃ ἔγκαιρα τὸ νόημα αὐτῆς τῆς δημιουργικῆς ἐκρηξῆς καθὼς ἦταν στραβωμένη ἀπὸ τὴν πολιτικοποιημένη περιοριστικὴ ὄραση τῶν πραγμάτων: ἢ ἔβλεπε μιὰ ἐπιβεβαίωση τῆς ζωτικότητος τοῦ σοσιαλιστικοῦ συστήματος (ἢ βλακεία τῆς ἀριστοκρατίας) ἢ ἀρνιόταν νὰ ἀναγνωρίσῃ κάποια ἀξία (σὲ ὅποιονδήποτε βρισκόταν πίσω ἀπὸ τὴν πρόσοψη τοῦ κομμουνιστικοῦ συστήματος (ἢ βλακεία τῆς δεξιάς). Ἐτσι στὸ σοβιετικὸ παραπέτασμα προστέθηκε τὸ παραπέτασμα τῆς δυτικῆς ἀκατανοησίας.

Ἡ ρωσικὴ εἰσβολὴ τοῦ 1968 σάρωσε τὴ γενιά τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καὶ μαζί μ' αὐτὴν ὅλο τὸν σύγχρονον πολιτισμὸ πού προηγήθηκε. Τὰ βιβλία μας κλείστηκαν στὶς ἴδιες ἀποθήκες πού εἶχαν καταχωριασθεῖ καὶ τὰ βιβλία τοῦ Κάφκα ἢ τῶν Τσέχων ὑπερρεαλιστῶν. Οἱ ζωντανοὶ νεκρώθηκαν πλὴι στὸς νεκρούς πού ἀπονεκρώθηκαν διπλά.

Ἄς τὸ καταλάβουμε ἐπιτέλους: δὲν εἶναι μόνον τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, τῆς δημοκρατίας, τῆς δικαιοσύνης κ.λπ. πού δὲν ὑπάρχουν στὴν Πράγα. Ἀλλὰ ἓνας μεγάλος πολιτισμὸς σήμερον εἶναι

*σάν φύλλον χαρτιοῦ στὶς φλόγες
ὅπου χάνεται τὸ ποίημα*

Μίλαν Κούντερα
Πράγα

Ἐνα ποίημα πού χάνεται

*Εἶναι μεσημέρι, κάθουμαι
κάτω ἀπὸ μιὰ χρωματιστὴ
ὀμπρέλα*

*Στὰ πόδια μου ἀπλώνεται
ἡ Πράγα*

τὴ βλέπω ὅπως φανταζόμουνα

τὶς γητεμένες πολιτείες

τὴ βλέπω ὅπως τὴν

ὄνειρεύτηκαν

ἀλλοπαρμένοι οἰκοδόμοι

χτίστες

τὴ βλέπω σὰ θρόνον

προτεῦουσα τῆς μαγείας

τὴ βλέπω ὅπως φρούριο

ἠφαίστειο

πού στὸν πυρετὸ τον ἔσκαψε

στὴν πέτρα ἓνας δαυμονισμένος

Βίτεσλαβ Νέζδαλ,

Πράγα μὲ τὰ βρόχινα δάκτυλα

Ο Λογοτεχνικός Πολίτης

6

Επιμέλεια τυχούς: Μαριάννα Δήτσα, Διονύσης Καψάλης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γιάννης Δάλλας
Ίσολογισμοί

•
Αλέξανδρος Κοτζιάς
Η άνοσση του γάμου
(σποσπασμο)

•
Τζορτζιο Μανγκανέλλι
Ατελείτητα
(σποσπασμο)
μετάφραση: Τζένη Μιστοράκη

•
Pierre Macherey
Μερικές στοιχειακές έννοιες
για μια θεωρία της λογοτεχνικής παραγωγής
μετάφρ. Δημ. Μηλιόκης
Δημ. Στεφάνος

•
Μιχάλης Πιέρης
«Μύρα Λιθάρια»
του Μιχάλη Γκανό

•
Γιάν. Η. Χάρης
Όταν κοιταζοιούνται κεραυνά...

Γιάννης Δάλλας

Ἴσολογισμοί

1

Ἐκεῖ πού ἔρπεις μέσ στό πλήθος
 ἡ λάμα πέφτει
 καί τσακίζει τά πλευρά
 ἑνός πολύποδα
 καί τό πρωί
 ὅ,τι ἀπομένει ζεῖ
 μά ζεῖ καί σέρονεται
 κουτσά
 μέ τά μισά του πόδια

Ἔτσι ἡ Συνήθεια:
 στημένη λαιμητόμος

2

Οἱ πόροι τοῦ κορμιοῦ μου πού ἦταν ὄρμοι ὠραίων αἰσθημάτων
 Αἰσθητηρίων ἀπολήξεις πού μοῦ ἀνοίγατε πανιά γιά σαρκικές ναυσιπλοῖες
 Διάκενα ἀπό δύο στιγμές πού ὠθοῦσατε γλυκά τήν ἁμαρτία ὡς τήν τρέλα
 Κι οἱ τελευταῖες ἴνες τοῦ μυαλοῦ δονοῦμενες σάν ἀρχαγγέλων σάλπιγγες
 Κι ὑστερᾶ αὐτή ἡ ζεστή βροχή τῶν στίχων σάν σπέρμα καί χρυσόσκονη διαπτόντων
 πάνω στό χαρτί μου
 Τόσα ὀρμητήρια καί τώρα σάν ἐπάλξεις γκρεμισμένες

3

αἰχμή εἰδυλλίου

Στή νάρκη τοῦ μεσημεριοῦ πετάχτηκε ἔξω κι εἶδε τήν ἐπέλαση
 Πράσινα ἰππάρια ἀπό παντοῦ σάν σὺνάξη ἐπιδρομέων πίσω ἀπό τό φράχτη
 Ἄλλα θελήματα ἀπ' τούς σταύλους τ' οὐρανοῦ κι ἄλλα σάν κέλητες ἵπποδρομίου
 Τά πῖο μικρά τετραποδίζοντας ἀπ' τ' ἄλωνάκια καί τίς θημωνιές τοῦ γείτονα
 θεόγυμνες ἀμαδρυάδες κι ἄντε νά τίς πιάσεις

4

Ὁ νυκτοβάτης νοῦς γυρίζει μέσ στά ἐρείπια τοῦ Χρόνου
 Φορεῖ πολύχρωμα φτερά φασιανοῦ καί τατουάζ ἐξωτικῶν περιοχῶν
 φορεῖ τά παρδαλά τά ροῦχα ἑνός τρελοῦ
 Κατρακυλᾷ κι ἀνασηκώνεται κι ἀναζητᾷ ξανά τίς κορυφές
 Γυρεύει τή χαμένη ἀγάπη του σέ μυστικούς νερόμυλους
 Τό θρόισμα καί τά φιλιὰ της κάτω ἀπ' τή βασιλική βελανιδιά
 Τό φῶς τοῦ φεγγαριοῦ καί τή ματιὰ της μέσ στή μαύρη θάλασσα
 τῆς Εἴμαρμένης
 Γυρεύει νά στεφανωθεῖ τήν ἀλουργίδα καί τή δόξα τοῦ πρωينوῦ
 τίς Ὄρες τίς ἀραχνοῦφαντες σάν καταχνιές τοῦ δειλινοῦ
 Γυρεύει τό στεφάνι τοῦ μεσονυχτιοῦ αὐτή τήν ἄλω πού μαγγώνει
 ὅλα τά μέτωπα
 Καί μιά τυχαία συνουσία σ' ἄβατη σπηλιά ν' ἀστράψει ἡ νύχτα καί νά ξαστερώσει
 Καί πίσω του σάν βάτος ἡ ζωὴ νά καίγεται
 (Ὁ καταϊβάτης νοῦς πού γέμισε τή νύχτα σκοτωμένα ὄνειρα)

5

Ἄσε τὴν τύψη σου
νά γίνει ἓνα τριζόνι
τό καλοκαίρι γέμισε
κουφαλισμένες νύχτες

Τό σπίτι τρίζει ὡς τὰ θεμέλια
καί στά δοκάρια τῆς σκεπῆς
τυφλές ψυχές σά νυχτερίδες

6

Στά πάμφωτα χαλάσματα πού θρέθηκα
– μιὰ βίλα πρό Χριστοῦ ρωμαϊκή
(καθὼς μέ πληροφορήσε ὁ σοφός μου φίλος) –
ὥρα τοῦ δειλινοῦ ἔσκυπα κι εἶδα
ἀνάμεσα ἀπ' τὰ τελευταῖα ἀγκάθια τοῦ ἡλίου
τῶν ἡμερῶν μου τῶν παλαιῶν τὰ ἰνδάλματα

Μέ πράσινες ἀναλαμπές στό βλέμμα τους
εἶδα τῶν ἀναμνήσεων τὰ πρόσωπα·
καί μέ τὰ μέτωπα στό τζάμι, ὀλονυκτίως
ἀλλάζαμε φωνές καί αἰσθήματα

(Ὁ παραθεριστής καί τὰ εἰδωλα τῶν χρόνων του)

7

Τί φάλτσες ταβανόπροκες τ' ἀστέρια!
Τράβηξες μιὰ
κι ἄρχισε τότε νά σταλάζει
μέσα σου ἡ πίκρα κι ἡ χολή τῶν πεθαμένων

8

Στή μέση τῆς διαδρομῆς καί τῆς ἀσφάλτου
ἢ πιό βαθιά πληγή τοῦ πράσινου
βαγόνι τό βαγόνι σύρθηκα
σ' ἄχραντη γαλαρία

μέ τὴν ψυχὴ μου προλετάρια
καί τ' ἀστικά μου τραύματα στό σῶμα

(νά βαφτιστῶ νά ξαναγίνω γήινος
μ' ἀστερωπές ἀναλαμπές στό βλέμμα)

9

Στή μέση τῆς ἀσφάλτου καί τῆς πίσσας
σῆραγμα τῶν ψυχῶν καί τῶν σωμάτων
Στήν ἄλλην ἄκρη θαμποχάραζε
– ἡ τέλεια ἀνάληψη –
ἓνα βαγόνι ταπεινῶν τό πλήρωμα

στά δύο τους χέρια θάια και ρομφαῖες
 "Όλη ή στοά σά νά 'χε γίνει φῶς και σάλπιζε
 για μιάν ἐγκόσμια κρίση

10

Τοῦ 'πεσε ή λύπη του
 στή μέση τῆς γιορτῆς
 ἔσκυψε και τήν πήρε
 σάν τόν κλέφτη
 μάτι συντρόφου μή τόν δεῖ
 αὐτόν πού παραφώνησε
 στήν πιό τρελή τήν πιό πικρή
 ἀποκριά τοῦ κόσμου

(Σέ τόσες προσωπίδες γύψινες
 ή μόνη σύσπαση
 σάν κάπου στ' ἄδυτα τοῦ δρόμου
 νά ράγισε ἀγιογραφία
 και νά 'σπασε ὁ χορός
 τῶν θεοφόρων)

11

Βυθίστηκα στήν πιό πυκνή σκιά τοῦ πράσινου
 Πίσω μου ή πόλη παραπίσω ὁ δήμιος
 μιá κίτρινη κηλίδα

12

Μές στήν κυψέλη τοῦ μυαλοῦ χιλιάδες σκέψεις
 ἔτσι, κι αὐτές βουίζοντας
 ὅπως ἐκεῖ στήν πόλη πού ἀναλώθηκαν
 ἀκούγονται ἐκκωφαντικά στίς ἄδειες μέρες σου
 τ' ἀμόνια τῶν χαλκωματάδων και βραδιάζοντας
 οἱ ντουφεκιές τῶν κυνηγῶν στή λίμνη
 πνίγοντας τίς παλιές ὁμοβροντίες

Και γύρω τά βουνά τά μόνα ἀμίλητα

13

(Τό δίπλωμά μου θά 'δυνα για μιá παρόμοια τέχνη)

Γίνε πλανόδιος τροχιστής τῶν λέξεων
 βγές ἀπ' τή σκῆτη ἀκόνισε τήν κόψη τους
 φτιάσε ἕνα ποίημα και ρίξ'το στίς τριόδους
 χέρι τό χέρι νά τριφτεῖ σά νόμισμα
 νά λιώσει νά ξαναχυθεῖ στό χωνευτήρι

Και διώξε τά μολοσικά σκυλιά ἀπ' τό πέρασμα
 ἐσύ τά μαύλιζες - και τώρα καταπάνω σου
 μέ τά δύο πόδια τους ριχτά στόν τρίποδά σου

14

Μές στά δοκάρια τού βουνού τό βάδην τού ύπνοβατικού σπιτόφιδου άναστατώνει κάτω
τήν πεδιάδα

Αυτός ό ποταμός έχει μία γλώσσα πού θηλάζει όλη τή νύχτα τό μαστάρι τής κοιλάδας

Κι ό τελευταίος φίλος μάζεψε τίς σπειρες του κι ύστερα σύρθηκε στή φυλλωσιά τού δέν-
τρου κι άποκεί σφυρίζει

Γυναίκα, πού σέ κοίταζε ό πρωτόπλαστος μέ δυό φιδίσια μάτια

Φιδοπουκάμισα παντού μά ποιό ή προδιά και ποιό νά 'ναι ή τύψη μας;

15

Γυναίκες όρθόστηθες πού μέ πάτε
κάθε ξεγύμνωμα κορμιού και μία ύψικάμινος

Τό τί μετάλλευμα τό τί χρυσάφι
άφηγε μέσα μου παλιά τό άγκάλιασμα σας

Και τώρα άκόμα στους δρυμούς τής μνήμης μου
πώς κυνηγιέστε από χιλιάδες εκατόγχειρες

16

Στά τελευταία σπίτια τού χωριού
σ' ένα χαγιάτι καθηγιασμένων
στ' άχυρα άπάνω ή λειτουργία τού έρωτα
(τώρα γκαράζ και συνεργεία αυτοκινήτων)
είδα δυό έλάσματα ριγμένα στό σωρό
και πήγε ό νους στά έρωτικά μας σώματα

17

ώσπερ έγγελος κατά γλοιού

«Γυναίκα-τέλμα

Χρόνια και χρόνια πάλευα μαζί σου μέσ στή γλίνα Λάσπη τό στόμα λάσπη τό κορμί σου
και τά σκέλη σου Μέ τό κουπί και τό καμάκι σέ θολά νερά και βουρκωμένα Και τό
παιδί μας νά γλιστρᾶ σά χέλι»

Έκλεισα γρήγορα μή μέ ρουφήξει ό βούρκος

18

Παλινωδία

Τής πιό μικρής άγάπης μου
τό σώμα
πώς ν' άποχωριστώ
στά μέρη πού τό πρωταπόχτησα
στά ίδια μονοπάτια
κι άλλη δορκάδα πέρασε
τό χνάρι σου δέν έσθησε

μά σ' ἐγκρεμούς καί ροδαμούς
 μέσ στα πορτοκαλάνθια
 ὁ κυνηγός ξεχάστηκε
 στήν ἡβική σου χώρα.

19

Ἐνάμεσα σέ δύο ποτάμια
 τά χωράφια μου
 κῆποι τῶν ἐσπερίδων
 ἐκεῖ σχεδιά λεμονιάς κι ὁ ὕπνος μου
 τότε πού ὁ πόθος μου διχάστηκε
 ἀπ' τό 'να μονοπάτι ἀνέβαινα
 μέσ' ἀπό πράσινα κλαδιά
 καί λεμονάνθια
 – ὀνείρων καί χρυσῶν καρπῶν
 ὁ ραβδοσκόπος –
 κι ἀπό τήν ἄλλην ὄχτη ν' ἀναπλέω
 μέ τσακισμένα τά κουπιά
 στούς ὤμους

Κι ἡ μάνα μου σάν τήν αὐγή βαθύζωνη
 ἡ μάνα μου τῶν εἴκοσι χρονῶν περιμένε
 μπρός στήν αὐλή νά τά φυτέψω
 Στά πρόθυρα τῆς λησμονιάς
 σάν τήν ἰτιά τήν κλαίουσα
 ἀκόμα περιμένει

20

Ἄπό τ' ἀρχαῖα κάστρα
 στά μετόχια
 κι ὕστερα νά κατρακινῶ
 στήν πριονοκορδέλα τῆς ἀσφάλτου
 γιά ξύλευση στίς ἀγορές τοῦ κόσμου
 νά γίνει σκαλωσιά τό σῶμα μοι

καί νά δοθῶ τοῦ ὕψους ἢ τοῦ δάθους

21

Σάν τόν ἀλωνιστή τήν ὥρα τοῦ ἀνεμοστρόβιλου
 τρελός βομβαρδισμένος μέσα στα ἐρείπια
 ἀπ' τίς χρυσές βελονιές μιᾶς ἀράχνης
 – τῆς ἀράχνης τοῦ φεγγαριοῦ –
 γυρίζεις καί βλέπεις, ἀπ' ὅλα τά πρόσωπα
 μαζί μέ τούς κρεμασμένους τῆς κατοχῆς
 βλέπεις τήν κακή προσωπίδα νά πέφτει
 καθέτως

ἠπειρωτικός νότος, καλοκαίρι τοῦ '80

Ἡ ἀναγγελία τοῦ γάμου*

Ἀλέξανδρος Κοτζιάς

ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΟ ΠΑΡΑΘΥΡΟ ὁ Φίλιππος ἔχει κολήσει τὴ μύτη του στὸ τζάμι ἀγνάντια στὸ σκοτάδι τῆς νύχτας. Δέ σάλεψε, δέ νοιάχτηκε ποιὸς μπήκε. Ὁ Δημήτρης προσηκώθηκε μ' ἕνα ψόφιο χαμόγελο. Μιά μελανιά τοῦ τριγυρίζει τὸ βαρεμένο μάτι κάτω ἀπὸ τὸ φαρδύ τοιρῶτο πού σκέπαζε τὸ μισὸ κούτελό του.

— Ἄ, τί ἔπαθες! τοῦ γνέφω ξαφνιασμένος τάχα. Κατέβασε τὰ μούτρα του. Κάτι τὸ ἀπειλητικό, τὸ ὑπουλο, χαμένο στήν ἀσάφεια μοῦ πῆζει, θαρρεῖς, σίς φλέβες τὸ αἷμα... τὸ λαμπιόνι σά νά πασαλείβει στοὺς γυμνοὺς τοίχους μιά πρασινωπὴ παγωνιά. Ἄλλὰ ἡ Εὐγενία ἀνάερη ἀνάγειρε χαδιάρικα στὸ σιδερένιο ψηλὸ κρεβάτι. Τεντώνει δά καὶ τίς χυτὲς γάμπες τῆς αὐτάρεσκα:

«Δημήτρη, ἔπεσες ἀπὸ τὴ σκάλα, τί ἔμαθα;» Ἀναρρίγησα. Ρίχνω, ἀπὸ κοντὰ στὸ Δημήτρη, μιά κλεφτὴ ματιὰ κατὰ τὸ παράθυρο. Ἐκείνη ἔχει διάθεση, ὥστόσο:

«Πῶς γλίστηρες; Ἀπρόσεχτος εἶσαι. Ὦχου τὸ μάτι σου χάλια!» Τανύστηκε νοχελικὰ πλαγιαζοντας τὸ κεφάλι ὡς τὸν ὄμο της. Σταύρωσε τὰ πόδια κι ἔπλεξε τὰ δάχτυλα πάνω στὸ γόνατο. Χαμογελάει αἰνιγματικά: «Μπορεῖ καὶ ὄχι — δὲν τὸ ἀποφάσισα ὀριστικά. Ξέρετε, κουκουβάγιες, λογαριάζω νά παντρευτώ».

Τρόμος καὶ συφορά στή θωριά τοῦ Δημήτρη. Μπρός στὸ ἐμβρόντητο βλέμμα του ἀλαλος πσιωπάθησα ὡς τὸ τραπέζι, ἀκουμπῶ μὲ τίς γροθιὲς στὰ διβλία.

«Θαυμάσια, μπράβο!», ἀκούστηκε σοβαρά, δίχως ἴχνος εἰρωνείας, ἀπὸ τὸ παράθυρο. Μουδιασμένος ὁ χοντρός μασοῦλης:

«Νά ζήσετε...».

Μά γιατί ὄλοι μὲ κοιτάζουν τώρα σά νά καρτεροῦν ἀπὸ μένα κάτι; Ἡ ἀνέκφραστη ἀκνησία τοῦ Φίλιππου... ὁ πανικός τοῦ Δημήτρη... τὸ πρησμένο μάτι του... καὶ τὸ πρασινωπὸ φῶς — ναντία μοῦ γυρίζει τὰ σπλάχνα. Δέν κατάλαβα τὸ πῶς, ἀλλὰ σφίγγω κιόλας θερμὰ τῆς Εὐγενίας τὸ χέρι· καὶ μιά ξένη φωνή — τὴ δικιά μου φαντάζομαι — σά μέσα ἀπὸ δμίχλη τὴν ἀκούω νά ψελλίζει μὲ ἀξιώσεις εὐφρόσυνες:

«Ἡ ὥρα ἢ καλή. Νά ζήσετε, μπράβο!».

Ὁ Δημήτρης ἀποσβολώθηκε. Τὰ δόλουρα μάτια τῆς γουρλώσανε.

Μ' ἕνα μειδίαμα σκαπτικὸ μᾶς ζύγωσε ὁ Φίλιππος. Μὲ παραμερίζει. Τῆς ἔσφιξε τὸ χέρι ἐγκάρδια: Πότε μὲ τὸ καλό; Στὰ ξακανικά τὸ ἀποφάσισε;... Φλογισμένη ὡς τ' αὐτιά ἀνακάθησε στὸ σιδερένιο κρεβάτι κόσμια:

«Δέν τὸ ξέρω ἀκόμη... λίγο ἀνάποδο μοῦ ἔρχεται. Δέν τὸχω ἀποφάσισε ὀριστικά». Καὶ μὲ περιφρο-

νησι ἄστραψε ἡ ματιὰ τῆς πάνω μου: «Νά, θά πρέπει νά γίνω Ἑβραία... θά μ' ἀφορίσουν φαντάζομαι».

«Δηλαδή, πῶς Ἑβραία!» Κατάπληχτος ὁ Δημήτρης μὲ κατατρώει — σάμπως γιὰ νά ἐξακριβώσει ἀν μοῦ ἔχουν κάνει συνέτι καὶ δέν τὸ ἔμαθε.

Ψυχρὴ καὶ ἀγέρωχη μὲ ἀνεπίληπτη αὐτοκυριαρχία μᾶς πληροφορεῖ: Ὁ ξάδερφος τοῦ κύριου Ἑρρίκου τὴ ζητάει ἐπιμόνος. Ἄ βέβαια, εἶναι πολὺ νεότερος ἀπὸ τὸν Ἑρρίκο καὶ πολὺ εὐκατάστατος. Ἐχει καὶ κείνος μαγαζί. — «Παράδεισο τῆς Κοκέτας» — ἐπίσης, στὴ Ρόδο. Καθημερινῶς τὴν πιέζει νά δεχτεῖ ὁ κύριος Ἑρρίκος. Φαίνεται καλόβολος ἄνθρωπος... Πάντως ἡ Εὐγενία δέν ξέρει, τοὺς εἶπε νά γράψουνε στὸν κύριο Χαράλαμπο. Ὅτι ἀποφασίσει ὁ κύριος Χαράλαμπος πῶς εἶναι τὸ σωστὸ θά γίνει.

Τὸ χοντρὸ τὸν ἔχει σκάσει τώρα ἡ περιέργεια:

«Γιατί δέ βαπτίζεται ὁ ξάδερφός του...».

«Αὐτὸς ἀποκλείεται».

«Καὶ γιατί ἀποκλείεται;»

«Τί σέ μέλει ἐσένα;» κατάφερε ν' ἀρθρώσει ἀξιόδακρυτα ἢ γλώσσα μου. Πάλι τὸ κακόβουλο μειδίαμα ὁ Φίλιππος:

«Ἐσύ, χοντρούλη, γιατί χώνεις τὴ μύτη σου;» τὸν χτύπησε χαϊδευτικά στὸν ὄμο. «Τί σέ μέλει, ἔ; Καλὰ σοῦ λείει ὁ Στέφης πού ναι συντετός καὶ σοφός, σουπιὰ. Ἀνακατώνεσαι ὅπου δέ σέ σπέρνουν καὶ ξεσπᾶνε στὸ κεφάλι σου». Γύρισε κεφάτος στήν Εὐγενία: «Ρώτησες ἀν γλίστηρε ἀπὸ τὴ σκάλα. Ὁχι, δέ γλίστηρε. Ἐγὼ τὸν ἔσπρωξα μὲ τὸ σκαμνί. Βρέθηκε ἀνοιχτὸ τὸ πορτί, ζαλίστηκε, γκρεμοτσακίστηκε στήν κουζίνα. Εὐτυχῶς... εὐτυχῶς μαλακά, στὰ μαξιλαράκια. Παραφέρομαι εὐκόλα, ἀλίμονο!... Τοῦ ζήτησα συγγνώμη κατόπιν, φιληθήκαμε, μὲ συχώρεσε. Ἐ, χοντρούλη;»

«Ἄντε πνίξου, νευροφυτικέ!».

Γέλασε πάλι ὁ Φίλιππος δίβουλα:

«Τρυπώνει τὴ μύτη του ὁ τοικιλιδάρης... Μιά δυσάρεστη εἶδηση μοῦ πρόφτασε χτές. Naί, χτές τὸ βράδυ — ποιὸς τοῦ ἔπε ν' ἀνακατώνεται; Κι ὁ τρόπος του... ἔ, σίγουρα, χωριάτικος τρόπος, μοῦ κακοφάνηκε. Σκοτίστηκε τὸ μυαλό μου».

Τὰ νύχια σκάβουνε τίς φουχτες μου. Μιά λέξη ἀκόμα ὁ ἀχρεῖος καὶ σάν τυφλὸς θά χυμήξω — νά χτυπήσω, νά ρημάξω ὅ,τι βρεθεῖ μπροστά μου. Ἄλλὰ τὸ πυρωμένο βλέμμα του ἔχει τώρα στυλωθεῖ ἀπάνω μου. Κι ἡ εὐθυμὴ νότα δέ συγκαλύπτει πιά καθόλου τὸ μῖσος του — ἀπύθμενο, ἀβυσσαλέο. Μισόγειρε ὡς

* Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα «Ὁ Ἐωσφόρος», πού ἀναθεωρημένο κυκλοφορεῖ σὲ Β' ἐκδοσὴ τὸν ἐπόμενο μῆνα ἀπὸ τίς ἐκδόσεις Κέδρος.

τό μουστακάκι μου· τό γαργαλάει σφυριχτή ἡ ἀνάσα του: «Καί μήπως δέν τό 'ξερα; Τίποτα δέ μου 'πε ὁ φουκαράς – μέ πιάνει ὥρες ὥρες ἡ μανία... 'Αφοῦ τό ρεσιτάλ εἶχε δοθεῖ ἀπό μέρες».

«Ρεσιτάλ!», ἀνακάθησα στό σκαμνί τρεμουλιάζοντα. Σηκώθηκε ἀπό τό κρεβάτι ἡ Εὐγενία, χλωμή, σιντεφένια. Ὁ Φίλιππος σιγογέλασε ὑποκριτικά:

«Τί πάθατε σείς! Κάτσε, κάτσε ν' ἀκούσεις, κοπέλα μου. Εἶναι γλαφυρό καί διδακτικό. 'Ε, Δημήτρη, σέ ποιό θέατρο ἔγραφε;... Σοῦ μιλάω, χοντρέ!»

«“Κεντρικό”», μουρμούρισε βλοσυρός κάτω ἀπό τόν ἔξαναγκασμό τῆς ματιᾶς του.

«Ναί, ναί, “Κεντρικό”. Μοῦ πετάει, λοιπόν, τό πρόγραμμα: “Ὅρσε, μοῦ λέει, κουτούλιακα, στήν ἔφαγε ὁ τζιτζιφιόγκος τῆ γκόμενα... Καί τότε τοῦ κατέβασα τό σκαμνί κατακέφαλα».

«Αὐτό πιά ὑπερβαίνει...», ψιθύρισε ἡ Εὐγενία καί μᾶλλον ἀσυναίσθητα ξανακάθησε ἀκρι ἀκρι στό κρεβάτι. Τῆς χαμογέλασε τάχα ἀθῶα:

«Ναί ἡ Λιλὴ σολίστ, ρεσιτάλ ἡ Λιλὴ στό “Κεντρικό”. 'Αναχώρησε κιόλας γιά ἀνώτερες σπουδές στή Βιέννη. Ποιός τό φανταζόταν ἀπό τῆ Λιλῆ;... 'Εσύ δέν τῆ γνώρισες, ἦταν ἡ ἀραβωνιαστικιά μου – τρόπος τοῦ λέγειν».

Εἶσαι φτηνός καί διαφανής, παλιοθεατρίνε... Νάρκισσε... Νάρκισσε εὐτελή!... Καί μέσα στή λύσσα μου μέ ξαφνιάζει πού μόλις τώρα δά, ἔπειτα ἀπό δεκάξη χρόνια, διαπιστώνω κάτι τόσο καίριο στό χαρακτήρα του: Νάρκισσος εὐτελής.

Ἐκεῖνος, ὥστόσο, δημάτισε ὡς τό παράθυρο· τεντώνεται ἀντίκρυ μας, μεθυσμένος ἀπό κομπασμό καί αὐθάδεια:

«Τά παιδιά γνωρίζουν τί ἔρωτα μοῦ εἶχε. Ἦταν ἀπό τίς ὠραιότερες γυναῖκες τῆς Ἀθήνας. Ὁ Στέφης νά σοῦ πεί πόσες τύφλες μοῦ 'δωσε ὅταν τὴν ἔδιωξα. Διότι τὴν ἔδιωξα, ναί. Καί τῆ Λιλὴ ὅπως τόσες ἄλλες. 'Ε, Στέφης;»

Ἡ καρδιά μου κλώτσησε. Μέ κοιτάζει ὁμως ἐπιταχτικά, ἐπίμονα. Ψέλλισα:

«Ἦταν ὁμορφη».

«Καί πλοῦσια; 'Οχι εὐκατάστατη, ζάπλουτη. 'Ε;»

«Ναί».

«Καί πιστή;... Μέ ἀγαποῦσε;»

«Ναί».

Κατανεύει πρόσχαρα:

«Κοντά μου ὁμως δέν γνώρισε παρά ταπεινώσεις, προσηλακισμούς κι ἐξευτελισμούς. “Πές μου πῶς δέ μέ θέλεις μόνο γιά τό κορμί μου. Σέ σιχαίνουμαι, σάτυρε!”. Σκύλιαζε νά τῆς ὁμολογήσω μιά λέξη... μιά λέξη, πού ὄχι πῶς δέν τὴν ἐνιωθα τότε, ἀλλά δέν τὴν ἄκουσε ἔστω μιά φορά ἀπό τό στόμα μου, γιά λόγους ὀρθόδοξης τακτικῆς – ὅσον ἀφορᾶ τὴν εὐημερία μου – καί ἀπό μιάν ἀνώτερη ἀντίληψη ἠθικῆς – ὅσον ἀφορᾶ τὴ δικαίᾳ της. Καί μολαταῦτα ἐρχόταν. 'Εγὼ τὴν ἔδιωχνα σκαιότατα καί κείνη εἶχε γίνεῖ στοιχειό ἐδῶ μέσα – σ' ἓνα περιβάλλον πού ἡ ἀνατροφή της τὴν εἶχε διδάξει νά τό θεωρεῖ καταγώγιο... 'Α, πέρασε δυστυχημένες ὥρες μαζί μου. Μά, δέ θά μέ ξεχάσει ποτέ. Γιατί ἐγὼ δέν πάω ποτέ σέ κανένα. Οἱ ἄλλοι ἔρχονται σέ μένα παρακαλώντας κι ἄς μὴν τοὺς θέλω».

«'Εσύ... ἐσύ εἶσαι φαντασμένος!».

Τὴν ἀναμέτρησε μέ ἀπεριόριστη συγκατάβαση:

«'Οχι ἀκριβῶς. Κατὰ πρῶτο λόγο εἶμαι τρελός. Καί ἔξεις τό γιατί; 'Επειδὴ τό μυαλό χαρίστηκε μέ τὴ ρητὴ ἐντολή νά μὴ χρησιμοποιεῖται κι ἐγὼ ἔχω πέσει στό θανάσιμο ἀμάρτημα καί κάνω κατάχρηση. Κι

ἀκόμα, εἰδικότερα, ἐπειδὴ μοῦ 'χει σφηνώσει κάποια ἰδέα – ἄ, μὴν ἀμφιβάλλεις, γερὰ τεκμηριωμένη – πῶς τό μυσαρότερο πλάσμα τῆς δημιουργίας δέν εἶναι ἡ λαίδη Μάκβεθ ἢ ἡ Λουκρητία, εἶναι ἡ πανέννοστη καί ἀσπιλὴ 'Οφηλία». Στράβωσε τό στόμα μέ σιχασιά: «'Ενα τρομερό σαρκόβορο, πού ὀρκίζεται ἀνερυθρίαστα πῶς ὁ πατέρας της βρῖσκεται στό σπῆτι καί πού πάσχει ποιητικὴ ἀδεία, ἐνῶ ἡ ρεαλιστικότερη ἐκδοχὴ θά ἦταν νά παντρευτεῖ τόν 'Οσρίκο. Τόν κρίνω, πού μιά φορά τό μήνα κοιλοπονᾷ καί γεμίζει αἷματα καί βογκάει σάν τίγρη! Φρίκη! ἀηδία!... 'Οχι, μὴ σοκάρειαι, ἐδῶ δέν εἶναι ζήτημα τάκτ. 'Η ξεκουμπίσου! 'Ὅπως προτιμᾷς».

Πάνιασε· ἀλλὰ ἡ ματιὰ της, μαγνητισμένη, δέν ξεκολλάει ἀπό τὰ χεῖλια του. Ἡ φωνή του ἔχει βραχνιάσει, μόλις πού ἀκούγεται:

«Νά ξεγελάσω τόν ἑαυτό μου; 'Ε, ὄχι! Γι αὐτό τὴν κλώτσησα σάν τό σκυλί... ὅπως καί τίς ἄλλες! 'Ετσι πού χροնίζε ἡ ὑπόθεση ἦταν γιά τὴν ὑγεία ἐπικίνδυνη, θά καταντοῦσε στό τέλος καί ἀνήθικη».

«'Ω, τό ὑπόδειγμα τῆς ἠθικῆς!», τοῦ γέλασε ἀφύσικα. «Τὴν ἀποχαιρέτησε καί τῆ Λιλὴ μέ παγωτό σπесиᾶλ στοῦ “Ζαβορίτη”»;

Μυρμήγκιασα ὅπως κάρφωσε πάνω μου σκοτεινό τό βλέμμα του. 'Εσφιξα τὰ δόντια προκλητικά: Ναί, ἐγὼ τῆς τό 'πα. 'Εγὼ σέ ξεμπρόστιασα, σωματέμπορο! τοῦ φωνάζουνε τὰ μάτια μου. Μοναχά τό Δημήτρη – οὔτε ξέρω γιατί – δέν τολμῶ νά κοιτάξω. Λίγο, λίγο, ὅπωςδὴποτε, ἡ θωριά τοῦ ἀχρείου ξαστέρωσε: Νά πού δικαιώθηκε στίς αἰσιόδοξες προβλέψεις του, σαρκάζει βηματίζοντας πέρα δῶδε ἀπό τό πορτί ὡς τό παράθυρο. Σπουδές στή Βιέννη ἡ ἀπελπισμένη κυρία Λιλὴ Καρανικόλα! Καί νά σκεφτεῖς, μ' ἓνα του γνέψιμο ἦταν ἔτοιμη νά ριχτεῖ στή δίνη πού εἶχε ἀνοίξει γύρω της. Τόν ἰκέτευε νά στεφανωθοῦνε κρυφά... 'Επειτα, ὁ μπαμπᾶς της – μόλις τοὺς συχωροῦσε – κάπου ὑψηλά θά τόν διόριζε αὐτοστιγμεί... Θά γινόταν κι οἱ δύο στυλοβάτες τῆς κοινωνίας. Αὐτό μέ τὰ μεπτόν του, ἐκείνη μέ τό πιάνο της. 'Ω, τί λυρισμός! «Προτιμότερο νά παίξεις πιάνο-πιάνεις-πιάνει μέ τόν κύριο 'Ααρὼν Καρανικόλα, ἢ ὅπως διάολο λέγεται ὁ χαχαμικός» τῆς λέει: «Μπά, ἀσφαλῶς καί δέν πρόκειται νά πεθάνεις. Μόνο τὰ δουκικά αὐτοχειριάζονται ἀπό ἔρωτα – καί τοῦτο κατά λάθος, ἐπειδὴ πετυχαίνει ἡ ἀπόπειρα... 'Εννοια σου, σέ τρεῖς μῆνες θά ράβειςαι στοῦ Ντεσέ καί τό φαιδρότερο ἀπ' ὅλα, θά εἶσαι πανευτυχῆς. Μάλιστα, θά ντρέπεσαι ὅποτε θυμᾶσαι αὐτὴ τὴν ὥρα». 'Α, βέβαια, ἐκεῖνες τίς μέρες γιά νά τόν ἐκδικηθεῖ ἦταν ἰκανὴ νά παντρευτεῖ ἀκόμα καί... ἀκόμα καί τό Δημήτρη – φτάνει ὁ χοντρός νά 'ταν τόσο ἀκατέργαστος βλάκας. Γιατί μόνο ἓνας “φιόγκος” ἠλίθιος δέν τό καταλαβαίνει πῶς μιά γυναῖκα εἶναι ἰκανὴ ἀπό πείσμα της... ἰκανὴ καί νά βαφτιστεῖ 'Εσκιμῶα.

Δέν πρόλαβα ν' ἀνοίξω τό στόμα – μέ πνίγει θρόχος καί τό παπιγιόν, τό κολάρο. Ἡ Εὐγενία, παραμορφωμένη ἀπό τό θυμό, εἶναι κιόλας ὀρθια: «'Ιεροσυλε!», μουρμούρισε μέ φρίκη.

Τῆς χαμογέλασε ἥπια, διαλλαχτικά: «'Ιεροσυλία εἶναι νά μασκαρεύουμε τίς ἀπαιτήσεις τῶν νεφρῶν μας μέ διάφορα φούμαρα... Γι αὐτό ἡ παρηγοριά τῆς ψυχῆς μου, ἡ γαλήνη τοῦ πνεύματός μου εἶναι ἡ Λούλα. Στὴ χυδαιότητά της βρῖσκεις τὴν ἀποθέωση τῆς ἀγνότητος καί τῆς εἰλικρινείας».

«'Ω, θές νά φαντάξεις ἥρωας!», μέ καταφρόνια μόρφασε καί ἡ τυφλὴ ὀργὴ τῆ φλογίζει ἄγρια, ἀκατάδαστη – καί τόσο ὁμορφη. «'Εσύ... πού σοῦ προ-

Ἀλέξανδρος Κοτζιάς

σπέφτουν παρακαλώντας... προκειμένου νά επιδειχτείς σάν ἥρωας, γίνεσαι χειρότερος ἀπό μωρό τοῦ Νηπιαγωγείου... Μήπως τὰ πιστόλια περπατᾶνε μόνα τους;»

Μιά σύσπαση στά χεῖλια τοῦ ἀνάλαφρη, μιά σκιά φευγαλέα στό κούτελό του ἀδιάφορη. Λοξοκοιτάω τό Δημήτρη πού 'χει ζαρώσει τό ἀδάρετο φρύδι του: Τί λές καί σύ; τί συμβαίνει;... Καμώθηκα πώς δέν πρόσεξα τή βοήθῃ ἐρώτησή του. Ὁ Φίλιππος, βηματίζοντας ἀργά, τήν ἔχει πάλι ζυγώσει, σκύβει κοντά της ξεπιτούτου τονίζει τήν ἐπιτηδευμένη μελιχλιότητα: Ὅσοδήποτε πιθανή κι ἂν εἶναι μιά καθίζηση στόν καθένα, καί στόν δεξιότεχνη σκακιστή ἢ – ἂν ἡ δεσποινίς τό προτιμᾶει – καί στό πιό ἀσυγκίνητο τσακάλι... Μμμ! ξερόδηξε αὐτάρεσκα, ἕνα κάποιο διάβημα – ἔστω καί ἐξοφρενικό – δέν ἐπιτρέπεται νά κολακεύει τή φιλαντία μας, διότι ἐνδέχεται νά ἔχει ὀποιαδήποτε σημασία. Ἐκείνη πού εὐχεται ἡ παρθενική μας φιλαρέσκεια καί ἀκριβῶς τήν ἀντίθετη. Γιατί ὄχι τήν ἴδια σημασία μέ μιά καλομελετημένη κακοῦθια, μιά φάρσα;

Τόν βλέπει ἄφωνη.

«Ἀκριβῶς μιά φάρσα. Δέν ἐξιχνιάζονται εὐκολα οἱ προθέσεις ἑνός τσαρλατάνου. *Ars gratia artis*, ἕνα τηλεφώνημα, ἄς ποῦμε, μιά ἐπίσκεψη, κάποιο δεματάκι μυστυριῶδες, ἢ κι ἕνα ραβασάκι – γιά λόγους ψυχαγωγίας. Ἀντίθετα, μιά πρωτοβουλία – καί μιά μηδαμινή πρωτοβουλία – ἀποχτάει βαρῦτητα σ' ἕνα χαρακτήρα κάπως πρωτόγονο... ἀλείαντο».

«Τί... τί πιστόλια;» ἀναρωτήθηκε μέ ἀγωνία ὁ Δημήτρης, μόλις ὁ ἀχρεῖος μᾶς γύρισε τήν πλάτη καί στάθηκε ἀσάλευτος στό παράθυρο. Δέν τοῦ ἀποκρίθηκα.

«Γιά δές τί μοῦ 'τυχε πέρσι στήν Καστοριά», γλίτσησε σιμά της πάλι ἀποκρουστικός καθώς σερπετό ἔτσι πού ἡ Εὐγενία πισωπάτησε ὡσότου προόκοψε στό τραπέζι. Στρογγυλό σάν κρᾶνος τό κουρεμένο κεφάλι του, τό εἰρωνικό του βλέμμα ὑπουλο – θαρρεῖς πώς δ,τι ἀποφυλακίστηκε ἀπό τό κάτεργο καί τώρα κομπάζει σάν τραμπούκος: Τή Τζούλια τή γνώρισε ἡ Εὐγενία, ἔ; θυμάται πώς τόν ἔλυνε ἕκκεινο τό βράδυ. Καί εἶχε δίκιο, ὦ, εἶχε ἀπολύτως δίκιο. Τό μίσος τῆς περιφρονημένης γυναίκας εἶναι ἱερό – ὅταν μάλιστα διαθέτει *πρωτοβουλία* κι ἔχει ἐκτεθεῖ ἀνεπανόρθωτα ἀπέναντί σου. Ναι, ἀλλά τί ἀπόλαυση νά παίζεις τόν παλιάτσο... νά σοῦ λένε: ἔλα σήκω· καί νά λές: οἱ σνικιές μαραθῆκανε τόν Αὐγουστο – τί γαργαλιστική παρένθεση στήν πλήξη σου. Κοντολογίς, σέ γλίτωσε ἀπό τό φρέσκο, σέ τᾶισε, σοῦ γέμισε τήν τσέπη παράδες, γιατί εἶσαι κατά τήν ἀντίληψή της *sui generis* καί σέ καθίζει κατόπιν στό δωμάτιο τοῦ ξενοδοχείου νά συζητήσετε κατ' ἴδιαν γιά τήν εὐφορία πού χαρίζει ἡ συλλογή τοῦ ποιητή Μπιτζίθρικού, ἄρτι ἐκδοθεῖσα... Καί σύ, μέ μιά ταχυδαχτυλογραφική λεξιθηρία – λίγος Αἰσχύλος, λίγη Ἐνάτη, λίγος Βάν Γκόγκ καί ἀπό λίγο ἀναμῖξ ὁ τιμώμενος – δημιουργεῖς κλίμα ἔξασης καί ἀνάτασης μέ ἄφθονα ὑπονοούμενα γιά τό ἔνθεο καί παμφάγο πάθος, πού ἄχ, ἀλίμονο... κτλ. κτλ. ὥσπου τέλος ἐκείνη σκουπίζει μέ τό μαντιλάκι δύο δάκρυα ἀληθινά! Ἀσφαλῶς, ἐδῶ ἔγκειται ἡ ἱλαροτραγωδία, ἕκατό τὰ ἕκατό ἀληθινά! Ἴδου ἡ κατανόηση, ὁ μυστικός ἀρραβῶνας ἀνάμεσα σέ δύο ἀδελφές ψυχές...περίπου ἔχει κατεβάσει πιά τήν κιλότα της. Κι ἔπειτα, ἐξαιτίας ἑνός καλοῦτσιου κι ἐνῶ ἔχεις ἰδρωσει νά κατευθύνεις τά πάντα στήν ἐπιθυμητή ὀλοκλήρωση; μιά σιχασιά σέ κυριεύει, ἀηδία, θέλεις νά κλάψεις κι ἀρχινᾶς τίς γκριμάτσες τοῦ παλιάτσου...

«Ἐ!...», ἀνάδεψε ὁ Δημήτρης κατακόκκινος. Αὐτό εἶναι ἀνήκουστο! ἐκθέτει μιά γυναίκα ὁ ἀχρεῖος – τέτοιες βρωμιές! ἀναλογίζομαι. Ἡ Εὐγενία μ' ἀποστροφή ἔχει τραβηχτεῖ κοντά μου – τό γόνάτο μου τό κουκούλωσε ἡ φαρδιά της φύσστα. Σάμπως νά μάντεψε τούς λογισμούς μας ὁ ἀχρεῖος μ' ἕνα γέλιο ξερό ἀποχαλινώθηκε:

«Δέν ἔχουνε πέραση πιά οἱ κολώνες τῶν Βερσαλλιών καί οἱ στίχοι τοῦ Ρακίνα. Ζοῦμε στόν αἰῶνα τῆς μαζοχιστικῆς καί δημόσιας ἀποπάτησης».

«Κι ἔτσι τό κάθε μηδενικό ἔχει τήν εὐκολία νά κορδώνεται, νά περιαιτολογεῖ σάν Καίσαρας!».

Μ' ἄκουσε ἂν καί μόλις χάραξα τό στόμα. Μέ ζυγιάζει κάμποσες στιγμές. «Σωστά! σωστά! σωστότατα!», σάρκασε κι ἔγειρε πάλι σιμά της τάχα ἐμπιστευτικά: «Λοιπόν, ἄς ἐπανέλθουμε στόν ἄθλιο παλιάτσο... Φαντάζεσαι ποιά εἶναι ἡ σατανικότερη ἐφεύρεση τῶν ἀπανταχοῦ τσαρλατάνων; Ὁ πληθυντικός. Ναι! ναι! Ἀπομένει ὁ ἄλλος ἀναυδος σάν ντύνησαι τό πιό ἡλίθιο ὕφος σου: "Μά σκεπάστε τίς ζαριτέρες σας. ὦ, ντροπή, τί θά σκεφτόταν ὁ ἄντρας σας". Καί, ἄς ποῦμε, ἀποτραβιέσαι διακριτικά στό παράθυρο... Ἄλλωστε ἐσύ μέ προκάλεσες, σκυθρῶπασε ἄξαφνα, μιά σκληράδα ἔσπιψε ἀπό τά χεῖλια τοῦ τόν ἐπίπλαστα μελῖρρυτο τόνο: «Γιά θυμήσου – ἐκτός ἀπό τήν κυριολεξία, ὁ πληθυντικός ἐφαρμόζεται μεταφορικά καί στήν πιό στενή, στήν πιό ἐλπιδοφόρα οἰκειότητα. Σοῦ λένε λογουχάρη: Ποιά διακοσμητικά στοιχεία συνάπτονται μέ τήν τεχνική τοῦ μετόν;... Γιατί κοιτᾶς τό Στέφη; Δέ βλέπεις ὅτι ψοφάει νά μάθει;»

«Ποῦ θές νά καταλήξεις;... Φαντασμένε!», ἔφερε τήν παλάμη ὡς τό πυρό μάγουλό της.

Χαμογέλασε ἀπτόητος: «Μέ προκαλεῖς; Νά συνεχίσω;» «Ναι σέ προκαλῶ! Ψεύτη καί φαντασμένε!».

Κι ἐγώ καρφωμένος στό σκαμνί οὔτε πού σαλεύω, ἡ καρὸ της φύσστα ἀκόμη κουκουλώνει τό γόνάτο μου, τρέμω καθώς ὁ ἄθλιος παλιάτσος σταλάζει κόμπο κόμπο τό φαρμάκι του: «Μέ προσέχεις; Τά χεῖλια της στά λένε αὐτά, ἐνῶ τὰ μάτια της φωνάζουν ἄλλα κι ἄλλα. Διότι ἀπλούστατα δέ γνωρίζει ὄχι μόνο τί σημαίνει τεχνική, διακόσμηση καί μετόν – μήτε καν τήν ἔννοια τοῦ συνάπτουμαι. Τά παπαγάλισε ἀπό κάποια ἐφημερίδα, σάν πεντάσοφη πλήν ἀπλοϊκή Ὀφηλία ἔχει ἀνάγκη νά φημισιδώσει τήν ἀσέλγεια μέ κείνο πού θεωρεῖ κουλτούρα καί πού νομίζει ἀφελέστατα πώς θά ἐντυπωσιάσει...».

«Τρελάθηκες;... Ψεύτη, ἀβανιάρη!».

«Κι ἔτσι χάρη στόν πληθυντικό παρακάμπτες τήν ἀσέλγεια κι ἐξηγεῖς τά συναπτόμενα καί τ' ἀσύμβατα μέ ἄψογη ἐπιστημοσύνη – πρὸς μεγάλο σπαραγμό τῆς φιλόμαθης Ὀφηλίας. Μπορεῖ, ὥστόσο, ἡ μέθοδος νά μὴν ἀποδειχτεῖ δραστική γιατί ἡ Ὀφηλία παραταῦτα ἐπιμένει καί τότε ἡ θέση σου καταντάει ἀπελπιστικά λεπτή. Ἀναγκάζεσαι τότε νά ἐπιστρατεύσεις τήν πιστή καί πάντα πρόθυμη Λούλα, ἄς ποῦμε. Στό δεύτερο μάθημα ἐνοκῆπτε καί προγυμνάζεται ἐπίσης στό Σχέδιο γιά νά σπουδάσει καί κείνη ντεκορατρίς – ἡ ἀρκουδά. Χά! χά! χά! χά!».

Πετάχτηκα ὀρθός, μπροστά μου δέ βλέπω τίποτα – πετρωμένες οἱ γροθιές μου σίδερα. Ἀλλόφρονη ἔχει κρεμαστεῖ ἀπό τό μπράτσο μου, σφίγγεται πάνω μου. Μέ τυλίγει λαχανιασμένη ἡ ἀνάσα της, σπαρταριστή ἢ ζεστασιά τοῦ κορμιού της. «Τόν ἄκουσες, Στέφη; Τόν ἄκουσες; ὦς πότε θά 'σαι ὑποχείριο;... Πές του τί μοῦ 'λεγες, Στέφη... Πές του τί λέγαμε ἐμεῖς ἐχτές!» Τό πρόσωπό της ἔχει σχεδόν κολλήσει στό στόμα μου. Κυλᾶνε τά δάκρυα στά μάγουλά της. Ψαχουλεύω,

στίβω τὰ δάχτυλα πού μέ γαντζώνουν. Είναι ξυλιασμένα. Μέ σφίγγουνε καί κείνα παράφορα.

«Έγώ κι ἡ Εὐγενία θά παντρευτούμε», μουρμούρισα. «Καί λοιπόν, ξηγηθήκαμε;... Λέω νά φύγουμε».

«Μπράβο! μπράβο!», οὐρλιαξε σάν παλαβός ὁ Δημήτρης. Ρίχτηκε στήν ἀγκαλιά μου, τανάλιες τά χέρια του μέ λιώνουν. Ἐπειτα μ' ἕνα σάλτο στάθηκε ἀντίκρου στό Φίλιππο. Κουνάει τή γροθιά: «Φτού! Ἔτσι λέω ἐγώ... τ' ἀκούς;... Ἐγώ λέω μπράβο!». Καί σά νά ξεθύμανε ἄξαφνα τραδήχηκε παράμερα κι ἀπόμεινε ἄλλalos.

Μέσα στή σαστιμάρα μου βλέπω ἐμπρός μου τό Φίλιππο — ἀπλώνει τά χέρια, μ' ἀγκαλιάζει. Δίχως λέξη μέ φίλησε σταυρωτά. Κι ἀκόμη δέν τό πιστεύω, τόν φίλησα κι ἐγώ — ἐγκάρδια, ἀνυπόκριτα. Ἡ Εὐγενία μ' ἀντικρίζει ἔντρομη, τό χέρι της δέν ἀφήνει τό μανίκι μου:

«Πάμε νά φύγουμε, Στέφη!».

Ὁ Φίλιππος ἔχωσε ἀνάμεσά μας τό κεφάλι του. Σκύβει στ' αὐτί μου — πάντως ὄχι ἀποκλειστικά στ' αὐτί μου: «Πρόσσεχε, ὁ Ἄαρών εἶναι ἀληθινός, ἔχει πράγματι μαγαζί στή Ρόδο».

«Τό φαντάζομαι».

«Μή τόν φοβάσαι, ἔχει τρία παιδιά τοῦ Γυμνασίου, γι' αὐτό δέ βαφτίζεται. Χήρος, πενηνταεσσάρω χρονῶ, πάσχει κι ἀπό ἐξόφθαλμο. Βιάσου πάντως, δέν ξέρεις τί γίνεται, ἡ ἀνυστερόβουλη Ὁφηλία κάνει κρά για στεφάνι».

«Ναί, τό βλέπω».

«Τό βλέπεις;»

Ἐσφιξε τήν κοιλιά του, διπλώθηκε, πάνω στό σιδερένιο κρεβάτι κυλιέται ξεκαρδισμένος: «Γιατί νά φύγετε; Ἐγώ δέν ξανανοίγω τό στόμα μου... μά τό Γιεχοβά! Χά! χά! χά!».

«Στέφη! Στέφη!... Πάμε νά φύγουμε!».

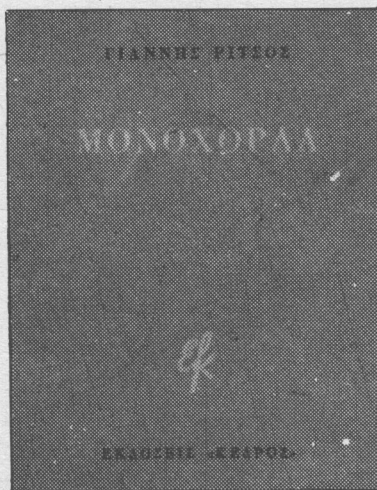
Τήν ἴδια στιγμή ἡ ξεχαρβάλωτη μετούγια τινάχτηκε δυό φορές κι εὐθύς, δίχως νά χτυπήσουν, ἀνοιξε διάπλατο τό πορτί. Τό κατσαρό μαλλί τοῦ κύριου Ἰάσων, καλοχτενισμένο καθώς συνοικιακοῦ ἀγαπητικοῦ γυαλοκοπᾶει στό κατώφλι· τό φρεσκοξουρισμένο μούτρο του φεγγοβολᾶει ἀπό ἱκανοποίηση καί αὐτοθουμασμό:

«Μέ τήν ἀδεία σας... ἐπιτρέψτε μου, τό Κογκλάβιο».

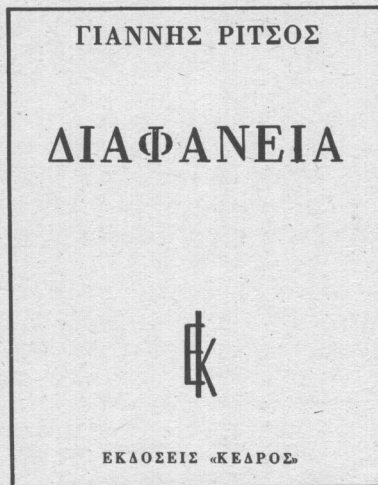
Ἄλέξανδρος Κοτζιάς

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ

Οἱ 3 νέες ποιητικές συλλογές τοῦ κορυφαίου μας ποιητή.

ΜΟΝΟΧΟΡΔΑ

ΔΙΑΦΑΝΕΙΑ

ΠΑΡΟΔΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΑΡΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ 6 (Πάροδος Ἀκαδημίας) Τηλ. 3615783

Τζόρτζιο Μανγκανέλλι

Ἄτελεύτητο (ἀπόσπασμα)

μετάφραση: Τζένη Μαστοράκη

Ἦρεμα καὶ ἀργά, ξαναέβαλα τὸν πατέρα στό συρτάρι.

—«Μή μ' ἀφήνεις ὄξω τὰ θράδια» μοῦ γρίνιαξε (μιά ζωὴ ἄξεστος καὶ γρουσουζής), κι ἔτσι γιὰ μιά στιγμή φαντάστηκα πὼς τὸν ἔλιωνα σιγά σιγά στό χέρι μου· νά τρέχει τό αἷμα του στὰ δάχτυλά μου, σάν τῆς νυχτερίδας. Τοῦ ἀπάντησα ἦρεμα. Μικρός, ἐπήγαινα στό Κατηχητικό.

«Ξέρεις πὼς σοῦ κάνει κακό». Σώπασα. «Γέρασες» πρόσθεσα τρυφερά, «ὅπου νά 'ναι θά πεθάνεις. Καί τότε θά σέ κρεμάσομε νά σαπίσεις στὰ δέντρα, μέσα στὰ ὠραῖα φυλλαράκια τῆς ἀγριοκαστανιάς».

«Ἄγριοκαστανιά καὶ πράσιν' ἄλογα» εἶπε ὁ πατέρας μ' ἐκείνη τὴν ἀνανδρῆ μιτανέζικη φωνή πού μισοῦσα. «Καί τίς προάλλες τὰ ἴδια μοῦ 'ταξες, καί μετὰ μοῦ τὴν ἔβαλες στόν κῶλο τὴν ἀγριοκαστανιά».

Ἄνατριχιασα. Ὅταν εἶχαμε περίπου τὴν αὐτὴ ἡλικία — μόνο πού ἐγὼ ἤμουν πιό δυνατός καὶ ἐπιτόλαιος διότι εἶχα πεθάνει κομμάτι ὀλιγότερες φορὲς — μ' ἔπιανε συχνά καὶ χτυποῦσα τὸν πατέρα μου ἀγρίως, ἐπὶ ὦρες, μέ λουριά, παλούκια, χοντρά καρφιά, σπασμένα γυαλιά, ἰδίως στὰ οὖλα καὶ στὰ γεννητικά ὄργανα, πού τὰ ἔχει παραμεγαλωμένα καὶ ἀρέσκεται νά τὰ ζωγραφίζει ἐξιμπισιονιστικά. Τὸν χτυποῦσα ἐπειδὴ βλαστημοῦσε καὶ ἔκανε τὴ μητέρα μου νά ὑποφέρει καί, γιὰ νά μὴ μακρυγορῶ, ἢ κουβέντα του εἶχε καταντήσει ἐλεεινὴ βωμολοχία — μπάφιαζες ὥσπου νά βγάλεις ἄκρη ἀπὸ τίς ἀρλοῦμπες πού ἀράδιαζε. Κόπρانا, σπέρμα, Θεός, οὖρα, αἷμα, ἀσέβεια χαμαιτυπείων πλαισίωσαν τὴν κάθε του φράση (φτωχὴ ἢ ἀδέξια, δέν εἶχε σημασία), καὶ τὸν ἐχώριζε πάντοτε ἀπὸ τοὺς ὁμοίους του ἕνας λαβύρινθος ἀβυσσαλέων ὄχρετῶν.

«Μή λησμονεῖς» ξαναεἶπα γλυκά «πὼς πέθανε πιά καὶ ἡ ἐξαδέλφη Αὐρηλία».

«Ἄ τὴ μοσχάρα» εἶπε ὁ πατέρας μου — πλὴν σοροπιασμένος, ἐφόσον εἶχε πορνευθεῖ κατ' ἐπανάληψη μέ τὴν ἐξαδέλφη μου, καὶ μάλιστα τὴ δολοφόνησε ἰδιοχείρως πάνω σ' ἕναν ἄκρως γαστρεμαργικό καὶ ἀραβουργηματικό ὄργασμό.

«Μοσχάρα-ξεμοσχάρα» εἶπα «αὐτὴ τὴ φορὰ ἡ ἀγριοκαστανιά εἶναι ὅλη δική σου». Θαρρῶ πὼς εὐχαριστήθηκε. Μέ κρυφοκοίταξε μάλιστα καθὼς ἔκλεινα ἀργά τό συρτάρι. Τὸν ἄκουσα νά οὐρλιάζει καὶ θυμήθηκα πὼς δέν τοῦ εἶχα δώσει τίποτε γιὰ διάβασμα. Ὁ πατέρας μου εἶναι ἀστοιχείωτος, ἀλλὰ ἐντρυφεῖ ἀνέκαθεν (παθητικά καὶ ἐπαναληπτικά) σέ ὀρισμένα ἀναγνώσματα: ὀγκώδη σιδηροδρομικά ὁρομολόγια τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος (κομπιάζει καὶ συλλαβίζει φωναχτά τὰ γράμματα, τὰ ὀνόματα τῶν σταθμῶν, ὦρες ἀφίξεων καὶ ἀναχωρήσεων)· ἕνα

* Προδημοσίευση ἀπὸ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Giorgio Manganelli, *Sconclusiono*, πού θά κυκλοφορήσει στίς ἀρχές τοῦ '81.

Ὁ Giorgio Manganelli γεννήθηκε στό Μιλάνο τὸ 1922. Δίδαξε γιὰ ἕνα διάστημα ἀγγλικὴ φιλολογία στό πανεπιστήμιο τῆς Ρώμης, ἀλλὰ τώρα ἐργάζεται ὡς δημοσιογράφος. Ἀπὸ τὸ 1964 ὡς σήμερα ἔχει δημοσιεύσει δέκα περίπου βιβλία· τὸ Ἄτελεύτητο (*Sconclusiono*, 1976) θά κυκλοφορήσει στίς ἀρχές τοῦ '81 ἀπὸ τίς ἐκδόσεις «Γράμματα».

ετερόκλητο μείγμα ἀπὸ Ἀριόστο καὶ Τάσσο, εἰδικά φτιαγμένο γιὰ τὴν ἀφεντιά του ἀπὸ κάποιον συγγενή του – ἕρα καὶ δικό σου συγγενή – ψυχίατρο, μιά ἐποχή πού προσεβλήθη ἀπὸ παράνοια ἰδιαζούσης φύσεως· καί, τέλος, ἐρωτικές φυλλάδες, προορισμένες γιὰ τὴ μέρα πού οἱ βάτραχοι καὶ οἱ πεταλοῦδες θ' ἀνακαλύψουν τὴν πορνογραφία. Ἄνοιξα τὸ συρτάρι καὶ πέταξα στὸν πατέρα μου κάτι σελίδες ἀπὸ παλαιό τηλεφωνικό κατάλογο, ὅπου ὅμως, ὅπως συνήθιζαν κάποιους καιροὺς, οἱ συνδρομητὲς ἦσαν καταχωρισμένοι κατὰ γενεαλογικὰ δένδρα καὶ οἱ ἀριθμοὶ συμβάδιζαν μὲ τὴ διαδοχὴ τῶν οἰκογενειῶν· πάνω πού ξανάκλεινα τὸ συρτάρι ἀκούστηκε μιά τρομερὴ βλαστήμια, ἀπὸ χαρὰ ὅμως τώρα, διότι ὁ πατέρας ἀγαποῦσε ἀπάνταστα ἐκεῖνο τὸ παράξενο βιβλίο· τόσο πού, μὲ τὴν ἀνάγνωση, διασπασμένη στὸ ἀχανές σύρτα φέρτα, ὁ σφιγκτήρας του χαλάρωνε ἀπὸ τὴ γλύκα γεμίζοντας τὸ συρτάρι φοβερὴ δυσωδία, πού γιὰ κείνον εἶχε ἀποχρώσεις καὶ τόνους κριτικῆς ἀποτιμήσεως.

Τώρα ὁ πατέρας θά ἔμενε ἥσυχος κάμποση ὥρα, μὲ τὰ βιβλία καὶ τὰ κόπρανά του, νὰ συλλογίζεται καὶ ν' ἀπολαμβάνει – τί; Ξέρω, ὁ γέρος ἔχει μεγάλη μοναξιά, πλήν τοῦ κάκου προσπάθησα νὰ τοῦ ἐξασφαλίσω παρεῖτσα ἀναλόγου ἡλικίας καὶ ἀποσυνθέσεως. Κι ὕστερα, οἱ πόροι μου δέ μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ φτιάξω ἀρκετὰ μεγάλο γραφεῖο γιὰ νὰ χαρτοπαίζουν ἐντὸς του δύο γερόντια. «Αὔριο» εἶπα μέσα μου «ἂν δέ βρέξει, θά τὸν βάλω νὰ πλατσουρήσει μὲ τὰ χρυσόψαρα».

Ἐβρεχε, τῶντι, τόσες μέρες πού, ἂν τίς μάζευες στὴν τύχη, ἀπὸ διάφορα διαμερίσματα τῆς χώρας, θά μπορούσαν νὰ γίνουν ἔτη. Κανένας δέ θυμάται πιά Παρασκευὴ πού νὰ μὴν ἔβρεχε καί, μιά Παρασκευὴ, ἐγώ, μιά Παρασκευὴ ἐσύ, πόσες νὰ ἔχει ἕνας αἰώνας; Πάντως ἡ βροχὴ δέ μ' ἐνοχλεῖ. Πέριξ τῆς βροχῆς ἔχει συγκροτηθεῖ ὀλόκληρος νομικὸς μηχανισμὸς πού, σὺν τῷ χρόνῳ, κατέληξα νὰ τὸν θεωρῶ ἄκρως παρήγορο.

Φερειπεῖν, ὅταν βρέχει ἀπαγορεύεται νὰ βασανίσεις κρατούμενο πέραν τῶν δύο ὠρῶν· ἀπαγορεύεται νὰ ἐξοντώσεις ἐθνικὴ μειονότητα· ἀπαγορεύεται νὰ βάλεις φόκο σ' ἐκεῖνα τὰ κατηφῆ γεροντάκια πού ξεροσταλιάζουν στοὺς δημόσιους κήπους μὲ τὴν ὀμίχλη, ἔστω κι ἂν πᾶνε γυρεύοντας. Θεώρησα ἀναγκαῖο νὰ προσθέσω αὐτὲς τίς λεπτομέρειες, γιατί θέλω νὰ διευκρινίσω ὅτι εἶμαι κατὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς πραότητος, ὅσο καὶ ἂν θεωροῦνται φρόνιμες ἰδεολογικῶς. Εἶμαι ἀνθρώπος τῆς ἐποχῆς μου, φυσικά ὄχι ἀντιδραστικός, καὶ ἀποφεύγω ὀρισμένες μορφές βίας μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ἀπεχθάνομαι τοὺς κρότους καὶ τίς λάμπεις. Εἶμαι πλάσμα τοῦ σκότους, θά ἤθελα νὰ ζῶ σ' ἕναν αἰῶνα βροχερό πλανήτη, συννεφιασμένο, ὅπου οἱ δρόμοι θά σκεπάζονται μὲ κόμη πυκνὴ ἀπὸ κλαίουσες ἰτιές, κι ὅλα θά γίνονται μούχλα, μύκητες καὶ μούσκλια, καὶ δέ θά ὑπάρχει χρῶμα ἄλλο πᾶρεξ τὸ σιωπηλὸ πράσινο, σ' ἕναν κόσμον γεμάτον κατάστικτες φαγωμένες φλοῦδες, σκοτεινὸ, προπάντων τέτοιον πού νὰ μὴν ἐπιτρέπει ἐκεῖνη τὴν ἀπλοϊκὴ καί, κατ' ἐμέ, χυδαία διάκριση ζωντανῶν καὶ νεκρῶν, πού γίνεται αἰτία τῆς ἀδικίας καὶ πόνου· σ' ἕναν κόσμον βαλτωμένο, ὅλον μιά σήψη, μὲ πελώρια σπίτια ἀπὸ μαραμμένα φύλλα. Ὅταν βρέχει χρόνια, τὰ διάκενα τῶν δαχτύλων καὶ τῶν μηρῶν γεμίζουν πυκνὴ μούχλα, ἕνα εἶδος ρετσίνα γιὰ νὰ τσακῶνεις μικρὰ νερόφιδα, πού ὅμως μπορεῖς καὶ νὰ τὸ φᾶς γιατί εἶναι γλυκύτατο, ἰδίως πασαλειφτὸ στὰ μαλακωμένα νύχια τῶν πνιγμένων.

Χαίρομαι ἰδιαίτερα τὴ μόνιμη ἀπουσία τοῦ ἡλίου· ὁμολογουμένως, τοῦτο τὸ μηδαμινὸ αὐγουλάκι δέ θά ἔφτανε ποτὲ νὰ θρέψει τὴν κληρονομικὴ ἀναιμία τῶν οὐρανῶν. Τώρα ἀνεβαίνω στὸ ἐπάνω πάτωμα – μένω σὲ μιά διπλοκατοικία, δύο δωμάτια ὁ ὄροφος – γιὰ νὰ τὸ πῶ τῆς μητέρας μου. Ἐδῶ καὶ λίγες μέρες τὴν ἐβόλεψα σ' ἕνα χοντρό πράσινο ποτήρι οἰνομαγειρείου καὶ τῆς ἔβαλα μέσα τὰ ἀπαραίτητα: βελόνα καὶ κλωστή γιὰ νὰ ράβει τὰ μέλη τῆς πού λύνονται μὲ τὴ φθορὰ τῶν ἀρθρώσεων, κι ἕνα μικρούλι νάυλον κομποσκοῖνι, ἀναγνωρισμένο ὑπὸ ὀκτῶ θρησκευτικῶν δογμάτων· τὸ κομποσκοῖνι αὐτὸ τῆς προσφέρει λαμπρὴ θεολογικὴ βάση, διότι σέρνεται πάνω του ἀφήνοντας ἕνα

Τζόρτζιο Μανγκανέλλι

γλοιώδες χνάρι σάν τού σαλιάγκου, απ' όπου συμπεραίνεις άνετα τό θαμό τής άφοσιώσεώς της. Σήμερα είναι όλη σάλια, άπόδειξη πώς ό Θεός της, όποιος έχει σειρά, τής άρέσει. Είναι αλήθεια πώς ή μητέρα θά γινόταν θεολόγος κλάσεως, μά τήν έμπόδισε ό δξύθυμος χαρακτήρας της. Γενικώς, ούδέποτε διστάζει νά καταστρέψει Θεό, άπαξ και τσακωθούν, ή έστω νά τού κάμει κακό. Πρό διετίας κόλλησε, θυμούμαι, γρίπη μιά θεότητα τών Γνωστικών, εύτυχώς δευτερευούσης σημασίας, και επί μήνες φριχτή ξηρασία έρήμωσε τή Νότιο|Ευρώπη. Βεβαίως δέν τήν πίνει τό μάτι σου, μιά σταλιά πλασματάκι, ίσως κάτι παραπάνω, ένα πογαλάκι κακοδεμένα λείψανα, πολτός γυναικας, νερούλος και γρομπιασμένος· μάλιστα, όρισμένα κομμάτια της ένδέχεται νά προέρχονται από προγενέστερα πτώματά της, αλλά, συντηρητική και τσιγκούνα καθώς είναι, κατάφερε νά τά πάρει πίσω.

«Δέν έπρεπε νά τού τό έπιτρέψεις» είπε μέ τή γαλήνια φωνή της (ζαχαρωμένη και μαυλιστική, σημειωτέον). Άναστέναξα. Κατά βάθος προτιμούσα τή θρωμόγλωσσα τού πατέρα μου· άνέκαθεν δυσκολευόμουν νά πώ όχι στή μητέρα. Τώρα όμως τό ζήτημα ήταν άπλό. Πρίν έγκατασταθει στό πράσινο ποτήρι, ή μητέρα μου έμενε σ' ένα παλαιό ραδιόφωνο πού μετέδιδε έναλλάξ *Καβαλλερία Ρουσικάνα* και «οίκιακές ανακοινώσεις». Οί οικιακές ανακοινώσεις δέν είναι πιά τής μόδας, αλλά στήν έποχή τους ύπήρξαν καινοτομία, και ό κοσμάκης πού είχε μπουχτίσει τίς διαπλανητικές καταστροφές ξέδινε κάποιους αιώνες μέ είδήσεις τού τέπου: «Ό Ίωσήφ άλλαξε γραβάτα», «Η Μαρία δέ θά παντρευτεί τελικά τόν Λουδοβίκο, διότι...» και ακολουθούσαν έντενείς ανταποκρίσεις πού διαρκούσαν ώρες, μέρες. Ύπήρχαν διάφορα προγράμματα οικιακών ανακοινώσεων. Ένα κάλυπτε τούς έπιθανάτιους ρόγγους· άλλο τά τροχαία άτυχήματα, πού γνώρισαν ιδιαίτερο σουξέ μέ τούς θρόντους τών σιδηρικών και τίς οίμωγές τών ψυχορραγούντων· άλλα κάλυπταν τόν έρωτα από αισθηματικής πλευράς και άλλα από σεξουαλικής, άναμεταδίδοντας άτελείωτες συνουσίες· και άλλα, «ποικίλα γεγονότα», όπως λογουχάρη οί γραβάτες τού Ίωσήφ. Όπόταν, μιά ώραία πρωία, ένας δαιμόνιος ρεπόρτερ ανακάλυψε τά εικαστικά έπιτεύγματα στα γεννητικά όργανα τού πατέρα μου. Βεβαίως, ζωγραφισμένα γεννητικά όργανα βλέπεις κάθε μέρα, πλύν όμολογώ ότι ό πατέρας είχε ξεπεράσει τά όρια· διάσημοι κόμποςτέχνες και άλληγοριστές, ίάπωνες χρωματολόγοι και μινιατουρίστες τού είχαν μετατρέψει τά αϊδοία του σ' ένα μουσείο συναρπαστικό και άποτρόπαιο συνάμα, πού άλλαζε διαρκώς όψεις. Τόν καιρό εκείνο ή μητέρα μου είχε ανακαλύψει ένα Θεό πού επέβαλλε σεξουαλική άποχή, και ως εκ τούτου δέν παρακολούθησε από κοντά τήν άλλόκοτη εξέλιξη τού πατρικού γούστου (πού δέν τού έλειπε, πιστεύω, κάποιο στοιχείο μυστικισμού). Τό γεγονός μαθεύτηκε και ή μητέρα τό πληροφορήθηκε από τό ραδιόφωνο όπου έμενε. Η ευαισθησία της - γυναικεία και θρησκευτική - πληγώθηκε, και έκαμε μεγάλο πατιρντί. Άκριδώς εκείνη τήν έποχή άρχισα νά χτυπώ τόν πατέρα μου, ώσπου μιά μέρα, κυριευμένος από παράφορη μανία, μέ ψαλιδιές και δαγκωνιές και ξυραφιές, τόν ευνούχισα όριστικά και άμετάκλητα. Όταν σηκώθηκα πάνω από τόν μπαμπά, μέ τό στόμα γεμάτο αίματα, τό άπορημένο βλέμμα του μου έδωσε νά καταλάβω πώς τό παρατράδηξα. Για μία και μοναδική φορά, ό πατέρας μέ ταπεινώσε μέ τήν αυτοκυριαρχία του. Μάζεψε τά κομμένα κρέατα και έφυγε μουρμουρίζοντας «Τί άλλο θά ιδούν τά μάτια μας!» Δέν τόλμησα νά διηγηθώ τίποτε στή μητέρα. Τής μιλούσα για διαπραγματεύσεις και συμφωνίες, από λίγο κάθε φορά και μέ τρόπο. Έπειτα, πολύ άποφασιστικά, χάλασα τό ραδιόφωνο και τή μετακόμισα σ' ένα τηλέφωνο, απ' όπου μπορούσε νά παρακολουθει, ούτε λίγο ούτε πολύ, έξήντα διαλεχτές συνδιαλέξεις τήν ήμέρα. Έτσι, παρόλο πού τής έλειψε ή μουσική, θρισκόταν πάντα, όπως έλεγε, «στήν καρδιά τής ζωής». Κατά καιρούς θυμόταν όμως τήν ιστορία και, πολύ συννεσταλμένα, έκανε κάποιους ύπαινιγμούς για τίς «ζωγραφίες». Εκείνη τήν έποχή ή μητέρα είχε πιά μέγεθος νυχτερίδας, ειδάλλως, είμαι βέβαιος, θά πήγαινε αυτοπροσώπως νά ευνουχίσει τόν πατέρα μου· πλύν ή μι-

κρότης τὴν ἀνάγκασε νὰ ἀναθέσει σ' ἐμένα τὸ ἄχαρο, ὅπως πίστευε, καθήκον. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ὁ πατέρας σάπισε, τοῦ ἔπεσαν καὶ ἄλλα μέλη, πέθανε, ξανάρχισε τὴ θλιβερότατη ζωὴ του, βρώμικη καὶ στεγνή, πέθανε πάλι, κάθε φορά τὸν ἔθαβαν καὶ ἄλλου, οἱ χόνδροι του καθάριζαν καὶ τὸ πρόβλημα μὲ τίς ζωγραφιές λησμονιόταν. Ἡ μητέρα πάντως κατάφερε νὰ τὸ ἀνακινεῖ ἀπὸ θανάτου εἰς θάνατον, ἂν καὶ οἱ θάνατοί της ἦσαν βεβαίως λιγότεροι ἀπὸ τοῦ πατέρα, καθὼς διαβιούσε μὲ σχετικὴ ἐγκράτεια. Πῶς νὰ σιγάσεις ὅμως ἐκεῖνο τὸν ἡμίτυφλο κόλπο, τὰ (πλέον, ἀνύπαρκτα) χεῖλη τοῦ αἰδοίου, τὸ γλουγλούκισμα ὑγρῶν πού ἀναπαριστοῦν τοκετό; Μισοῦσα τὴ μητέρα, ἀλλὰ πῶς γλυκά· πῶς νὰ τὸ κάνομε, ἢ ὁμιλία της εἶχε κάποια ἀρχοντιά, ἴσως καὶ χάρη. Νὰ τὴ διαλύσω σέ ὄξεα, ὅπως συνήθιζαν τὸ πάλαι ποτέ, δὲ θὰ ὠφελοῦσε. Ἴσως τότε νὰ τὴν ἔβλεπα νὰ γυρίζει σπῆτι μὲ μιά τεράστια καφετιά μπέρτα, μιά πάνινη βαλίτσα γεμάτη σχολικὰ ἐνδεικτικὰ καὶ τσελεμεντέδες, καὶ τὸ πρόσωπό της προσημένο κι ἐνάρετο... Ἴσως μάλιστα καὶ μὲ ψεύτικο ὄνομα, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ξαναπαντρευτεῖ.

Παρά τίς συμβουλές τῶν συγγενῶν, ποτέ δὲ θέλησα νὰ πλαγιάσω μὲ τὴ μαμά. Μὲ τὰ χρόνια εἶχε σχηματιστεῖ ἐντὸς μου μιά σκοτεινὴ ἀποστροφή γιὰ τοὺς βλεπνογόνους της, ἐκείνους τοὺς τρυφεροὺς σαρκώδεις κρατήρες πού συνέκλιναν σ' ἓνα κέντρο, γόνιμο μᾶλλον, καὶ ἐπιπλέον προικισμένο μὲ κάποια φωνή. Οἱ ἔξι ὁπές ἀνήκαν ἐθιμοτυπικῶς στὸν πατέρα μου· τίς ἄλλες ἐπτά ὅμως τίς νέμονταν οἱ συγγενεῖς, ἀλλὰ καὶ γάτοι, θεόρατα μαντρόσκυλα καὶ κολλαρισμένα ἐρπετά. Τώρα, ἀπὸ τοὺς ἐπιζώντες κόλπους, ὁ καλύτερος ἦταν ἀναμφιδόλως ὁ δικός μου. Ἐσφυζε μόνο γιὰ μένα, τερατώδης καὶ ὑπουλος, καὶ εἶχε μάθει ἀπὸ παλιά νὰ μοῦ ψιθυρίζει αἰσχρὰ μοιρολόγια. Δὲν ξέρω ἂν ἡ ἐπιβίωση αὐτὴ ὀφείλεται σέ τύχη, μητρικὸ πείσμα ἢ θαῦμα· πάντως, ἡ μεγάλῃ εὐσέβεια πού χαρακτηρίζει ἀνεκαθεν τὴ μητέρα μὲ κάνει νὰ κλίνω πρὸς τὴν τελευταία ὑπόθεση, ἀφοῦ μάλιστα, μέσα στὰ ὀκτώ θεολογικὰ συστήματα πού ἀναγνωρίζουν τὸ κομποσκοῖνι της, ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχει κάποια ξεκούτῳ Θεῖα Βουλή. Τώρα, ὁ ὑπαινιγμός γιὰ τὸν πατέρα μου, ἐκείνη ἢ σπόντα τῆς αἰμομιξίας, ἦταν ἀπλή ἐπανάληψη, μιά αἰωνόβια ἠχολαλία· ἀλλὰ πρὸς τί νὰ ἐπισημάνω τὴν ἀργὴ προέλαση τοῦ μηδενός στὸ πλάσμα ἐτοῦτο, πού δὲ βλέπει πέρα ἀπὸ τὴ μύτη του;

«Ναὶ μαμά» ἀπάντησα. «Ξέρετε ὅμως ὅτι τοῦ μπαμπᾶ πρέπει νὰ τοῦ φερόμεθα μὲ τὸ μαλακό».

Ἡ μητέρα δὲ μὲ πρόσεχε πιά· κάποια ἐνοχλητικὴ σκέψη τὴν ἀναστάτωνε καὶ στὸ τέλος εἶπε – ἢ μᾶλλον ψιθύρισε:

«Βρίσκεις πῶς διαφέρω πολὺ ἀπὸ κόπρανο;» Ἡ μαμά εἶναι φιλάρεσκη, καὶ ἴσως δικαιολογημένα, διότι, ὅπως φαίνεται, στὰ νιάτα της ὑπῆρξε ἐκπάγλου καλλονῆς.

«Φυσικά» τῆς ἀποκρίθηκα τρυφερά. «Ἰδίως ὅταν πηγαίνεις κομμωτήριο».

Ἐνα πνιχτὸ γελᾶκι δγῆκε ἀπὸ τὸ πράσινο γυαλί. Πῆρα μιά μπουκάλα Μακόν καὶ ἔσταξα μερικὲς γουλιές στὸ ποτήρι· κάποια ὀπὴ βύζαξε τὸ πολὺτιμο κρασί, ἀκούστηκε τὸ χυδαῖο πλατάγισμα τῆς γλώσσας, ἓνα γουργουρητὸ ποταπῆς εὐγνωμοσύνης. Καμιά φορὰ ἀπειλῶ τὴ μητέρα ὅτι θὰ τὴν περάσω ἀπὸ τὴ μηχανὴ τοῦ κιμᾶ καὶ θὰ τὴν κάμω κεφτεδάκι νὰ ταῖσω τὸ σκύλο, ἢ πάλι πῶς θὰ τὴ ζυμώσω μὲ σινάπι καὶ θὰ τὴ δώσω στοὺς γορίλες πού τρελαίνονται γιὰ τέτοιες λιχουδιές· ἐκείνη ὅμως ξέρει πῶς ἀστεγεύομαι, διότι ἓνα μόνο τρέμω: νὰ μὴ γνωρίζω σέ ποιὸ ἀκριβῶς μέρος τοῦ σύμπαντος βρίσκεται ἡ μαμά μου· πρέπει μάλιστα νὰ προσθέσω ὅτι τῆς ἀπέκρυψα ἐπιμελῶς κάποια πρόσφατα προγράμματα περὶ ἀνακατανομῆς τοῦ διακοσμικοῦ χώρου σ' ἐκείνους πού ἔχουν ἀποθάνει μίαν τουλάχιστον φορὰ· καὶ τοῦτο μὲ τὸ πρόσχημα τῆς στοργικῆς φροντίδος· ἢ ἀπὸ ὀλέθρια ἀνοησία· ἢ, τέλος, συμπράττων σέ μυστικὴ συνωμοσία. Ὅχι. Ὁ βλεπνογόνος πού εἶναι μαμά μου πρέπει νὰ μείνει ὅλος ἐδῶ, καὶ ὁ καλός της γιός θὰ στάζει γουλιές κεχρμπορένιο Μακόν, πού θὰ κυλοῦν στὸ πράσινο γυαλί τοῦ ποτηρίου της.

Μερικές στοιχειώδεις έννοιες για μία θεωρία της λογοτεχνικής παραγωγής

— αποσπάσματα* —

του Pierre Macherey

Κρίση και κριτική

Τί είναι λογοτεχνική κριτική; Το ερώτημα μόνο φαινομενικά είναι απλό. Αν απαντήσουμε ότι κριτική είναι να γνωρίσουμε ένα λογοτεχνικό έργο αναγνωρίζουμε στην κριτική δραστηριότητα μία περιοχή έρευνας αλλά όχι ένα αντικείμενο, με την ακριδή έννοια του όρου. Ήξάλλου χρησιμοποιούμε κάπως διαστικά τον όρο γνώση. Θα χρειαζόταν επομένως ν' αναρωτηθούμε ποιά είναι το νόημα και η χρήση της λέξης κριτική, πού φαίνεται ότι επιβλήθηκε από τον 17ο αιώνα για να δηλώσει αποκλειστικά τη μελέτη των λογοτεχνικών έργων. Η έκφραση «λογοτεχνική ιστορία» πού χρησιμοποιήθηκε κάποια στιγμή δεν κατάφερε να την αντικαταστήσει: πολύ γρήγορα χρειάστηκε να γίνει διάκριση ανάμεσα στη λογοτεχνική ιστορία και τη λογοτεχνική κριτική, άρα να διατηρηθεί αυτός ο όρος σ' αντίθεση με τον άλλο. Ωστόσο, ο όρος κριτική είναι διφορούμενος: τότε συνεπάγεται την άρνηση, δηλαδή την άρνητική κρίση, τότε δηλώνει (κι εδώ βρίσκεται το θεμελιακό της νόημα) τη θετική γνώση των όρων, δηλαδή των όρων με βάση τους οποίους μία δραστηριότητα αποδίδει τις δυνατότητες πού εμπεριέχει. Όμως εύκολα μπορεί να περάσει κανείς από το ένα νόημα στο άλλο, γιατί και τα δύο είναι οι αντίθετες πλευρές του ίδιου έγχειρήματος, νοήματα αλληλέγγυα ωστόσο στην

ίδια την ασυμβατότητά τους. Ένας επιστημονικός κλάδος πού θα βαφτιζόταν «κριτική» θά χρωστούσε ίσως το όνομά του σ' αυτό το διφορούμενο πού πετυχαίνει να κατονομάσει την παρουσία μίας διπλής στάσης. Η άνομοιότητα ανάμεσα στην άρνητική κρίση (ή κριτική ως κατάκριση) και τη θετική γνώση (ας πούμε προσωρινά: ή κριτική ως εξήγηση) γεννά πράγματι μιά διάκριση ανάμεσα σε δύο τοποθετήσεις, όχι πλέον αντίθετες αλλά διακριτές: ή κριτική ως εκτίμηση (ή σχολή του γούστου), και ή κριτική ως γνώση («ή επιστήμη της λογοτεχνικής παραγωγής»). Δραστηριότητα κανονιστική, δραστηριότητα θεωρητική πού αναγγέλλει τότε τους κανόνες και τότε τους νόμους. Από τη μιά μεριά μιά επιστήμη από την άλλη μιά τέχνη.¹

Τή μιά ή την άλλη; Η και τις δύο ταυτόχρονα; Και ποιά θα ήταν τότε ή περιοχή όπου εξασκείται αυτή ή τέχνη και ποιά το αντικείμενο πού θα επεξεργαζόταν αυτή ή επιστήμη;

Περιοχή και αντικείμενο

Αν λέγαμε ότι ή λογοτεχνική κριτική είναι ή μελέτη των λογοτεχνικών έργων θά της αναγνωρίζαμε μιά έρευνητική περιοχή αλλά όχι ένα αντικείμενο. Θά μοιαζε έτσι

σά να τη θεωρούσαμε εὐθύς εξαρχῆς τέχνη και όχι μορφή γνώσης. Ο λόγος παρόμοιων πειρασμῶν είναι πρόδηλος: ή περιοχή στην ὁποία θά ἀσκηθεῖ μιά τεχνική, ἀναγκαστικά προσφέρεται ἐμπειρικά. Γι' αὐτό εὐκόλα θά κάνει κανεῖς τό ξεκίνημα και θά βρεῖ τό σημείο ἐκκίνησης. Αἴφνης, κάθε νοητική δραστηριότητα, φυσιολογικά, ἔχει τήν τάση νά μᾶς ἐμφανίζεται στην ἀρχή σάν τέχνη. Στή θεωρητική ὁμως πρακτική, ὅπως ἄλλωστε τό δείχνει ή ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν, τό ἀντικείμενο δέν μᾶς δίνεται ἀπό τήν ἀρχή, ἀλλά ἐκ τῶν ὑστέρων. Γιατί δέν ὑπάρχουν ἄμεσα δεδομένα γιά τή γνώση, πέρα ἀπό τό ὅτι ἔχει ἀναγκαστικά ὀρίζοντά της τήν πραγματικότητα. Ἄλλά αὐτό τό δεδομένο εἶναι τόσο πολύ γενικό και ἀόριστο ὥστε ή θεωρία, ὀριακά, μᾶς μιλάει μόνο σέ τελευταία ἀνάλυση γιά τήν πραγματικότητα. Ὡστόσο τά ὄρια δέν ἔχουν χαραχθεῖ ἐκ τῶν προτέρων: πρέπει νά προστεθοῦν και νά ἐπιβληθοῦν στην περιοχή τῆς πραγματικότητας, ὥστε, στό ἐσωτερικό αὐτῶν τῶν ὀρίων νά καταγραφῆ μιά γνώση. Ἔτσι, τό νά λέμε γιά μιά ἐπιστήμη ὅτι ἔχει κάποια περιοχή κι ὅτι διαθέτει ένα ἀντικείμενο εἶναι δύο προτάσεις τελείως διαφορετικές. Εἶναι βέβαια ἀναμφισβήτητο ὅτι ή ἐπιστήμη ἔχει ἀφετηρία τό πραγματικό. Ἄλλά ἐφόσον ξεκινάει ἀπό τό πραγματικό εἶναι σά νά λέμε ὅτι ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτό. Σέ ποιά ὁμως ἀπόσταση; Ἀπό ποιά δόξο; Ὅλο τό πρόβλημα τῆς ἐγκαθίδρυσης μᾶς μορφῆς γνώσης τίθεται, ἀκριβῶς, μ' αὐτό τόν τρόπο.

Τά προηγούμενα σημαίνουν ὅτι ή γνώση πρέπει νά φυλάγεται ἀπό κάθε μορφή ἐμπειρισμοῦ, πρέπει νά ξέρομε δηλαδή ὅτι τό ἀντικείμενο μέ τό ὁποῖο ἀσχολεῖται κάθε ἔλλογη ἀναζήτηση δέν προϋπάρχει ἀλλά τό παράγει ή ἴδια: τό ἀντικείμενο δέν εἶναι ἐγκατεστημένο μπροστά στό βλέμμα πού τό διερευνᾷ. Τό νά γνωρίζουμε δέν εἶναι τό ἴδιο μέ τό νά βλέπουμε. Η διαδικασία τῆς γνώσης δέν ταυτίζεται μέ τήν παρακολούθηση τῶν γενικών γραμμῶν κάποιας διάταξης ὅπου, τάχα, τό ἀντικείμενο, μοιράζοντας τόν ἐαυτό του σάν κομματιασμένο φρούτο, αὐτοπροσφέρεται στην ἔρευνα, συνδυάζοντας στην ἴδια κίνηση και τήν ἐπίδειξη

καί τήν ἀπόκρυψη τοῦ ἑαυτοῦ του. Διαδικασία γνώσης δέν εἶναι ν' ἀκοῦμε κάποιον προϋπάρχοντα λόγο καί νά τόν μεταφράζουμε, γιατί κάτι τέτοιο θά ἦταν καθαρός μύθος. Διαδικασία γνώσης ὑπάρχει μόνον ὅταν ἀνακαλύπτουμε ἕνα νέο συνεκτικό λογισμό, ὅταν δίνουμε τό λόγο σ' αὐτό πού ἀπό τή φύση του σωπαίνει, ὄχι γιατί κάτι τό ἐμποδίζει νά μιλήσει, ἀλλά μάλλον γιατί εἶναι ὁ φύλακας τῆς σιωπῆς.

Διαδικασία γνώσης, λοιπόν, δέν σημαίνει νά ξαναβροῦμε ἢ νά ἀποκαταστήσουμε κάποιο κρυμμένο νόημα, ἀλλά ἀντίθετα νά συγκροτήσουμε μιά νέα γνώση: μιά γνώση πού προσθέτει στήν πραγματικότητα ἀπ' ὅπου ἐκκινεῖ καί ὅπου μιλάει γιά κάποιο ἄλλο πράγμα. Ἄς ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ κύκλου δέν εἶναι κυκλική, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ κύκλου δέν ὑπάρχει ἐπειδή προϋπάρχει ὁ κύκλος. Κι ἄς συγκρατήσουμε ὅτι ἡ ἐμφάνιση τῆς γνώσης θεσμοποιεῖ μιά ἀπόσταση, ἕνα ὀρισμένο διάστημα. Ὁροθετώντας μέ τό διάστημα αὐτό τήν ἀρχική περιοχὴ εἶναι δυνατό νά κατασκευάσουμε ἕνα μετρήσιμο χῶρο, δηλαδή τό ἀντικείμενο τῆς γνώσης.

Πρέπει νά κατανοήσουμε ὅτι τό ἐνλόγω διάστημα δέν εἶναι ἀναγώγιμο. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐντοπίζεται τό ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό τοῦ ἐμπειριστικοῦ πειρασμοῦ. Ὅτι δηλαδή ξαναφέρει κάθε ἔλλογη δραστηριότητα στή γενική μορφή μιάς τεχνικῆς καί θεωρεῖ ὅτι στό βαθμό πού ἡ γνώση προχωρεῖ ἀνάμεσα στό πραγματικό ἀντικείμενο (ὑπόβαθρο ἀλήθειας, δεδομένου ὅτι ἀκριβῶς τήν ἀλήθεια θέλουμε νά παραστήσουμε) καί τή γνώση πού ἀποκτοῦμε γι' αὐτό, ἡ ἀπόσταση λίγο λίγο μικραίνει. Ὡστε, σύμφωνα μέ τήν ἐμπειριστική ἀντίληψη, γνώση σημαίνει ἀνάπτυξη, περιγραφή, μετάφραση, ἀπορρόφηση τοῦ ἄγνωστου στό δεδομένο καί ἀντίστροφα. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι παρά ἡ περιστολή τοῦ πεδίου τῆς γνώσης σέ ἕνα μόνο σημείο του (τό σημείο τῆς ἐμφάνισης τοῦ ἀληθινοῦ). Ἐτσι, ἡ πραγματική γνώση γίνεται ἀποσπασματική καί στιγμιαία: διαρκεῖ ὅσο μιά πεταχτή ματιά πάνω στά πράγματα. Τό ἐγχείρημα τῆς γνώσης, ὡς ἐγχείρημα, εἶναι προσωρινό, καί θά τελειώσει ἀναιρούμενο, ἀπορροφούμενο σέ μιά πραγματικότητα πού τήν ἀφήνει ἀναλλοίωτη, ἔχοντάς την μονάχα ἐρμηνεύσει. Ἄλλά σέ μιά τέτοια προοπτική, ἡ διαδικασία τῆς

γνώσης καθώς περιστέλλεται σέ τέχνη, κι ἀκόμη, ὅπως θά δοῦμε, καθώς μετατρέπεται σέ τέχνη τῆς ἀνάγνωσης, μοιάζει νά 'χει χάσει καί τήν ἱστορία τῆς: τό παρελθόν, τό μέλλον καί τό παρόν τῆς. Ὑποταγμένη ἢ γνώση σέ μιά καθολική τεχνική λειτουργία μοιάζει νά γίνεται καπνός.

Ἐπομένως, ἂν θέλαμε νά ἀποδώσουμε στή γνώση τήν ἀξία τῆς καί νά τῆς ἐπιφυλάξουμε μιά ὀρισμένη αὐτονομία, ὀφείλουμε νά μὴν τήν θεωροῦμε πλέον σάν φευγάλο πυροτέχνημα, πέρασμα καί μεσάζοντα πού, τάχα, θά μᾶς ἔφερνε κοντά στήν ἀλήθεια ἢ τήν πραγματικότητα, ἀλλά ἀντίθετα ὀφείλουμε νά πάρομε πραγματική ἐπαφή μαζί τῆς. Ἡ διαφορετικά, πρέπει νά ἀποδώσουμε στή γνωστική διαδικασία ὅλη τῆς τήν αὐτονομία (αὐτό δέν σημαίνει ἀνεξαρτησία) καί τή δική τῆς διάσταση. Πρέπει νά τῆς ἀναγνωρίσουμε τή δύναμη νά παράγει τό καινούριο, συνακόλουθα τή δυνατότητα νά μετασχηματίζει οὐσιαστικά τήν πραγματικότητα, ὅπως τῆς ἔχει δοθεῖ. Πρέπει νά τήν θεωρήσουμε ὄχι ἐργαλεῖο ἀλλά ἐργασία, πράγμα πού προϋποθέτει τήν ὑπαρξή τριῶν, τουλάχιστο, οὐσιαστικά διακριτῶν ὄρων: ὕλη, μέσο καί προϊόν. Γιά νά μιλήσουμε ὅπως ὁ Μπασελάρ, πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε τή χαρακτηριστική δυνατότητα λογισμοῦ πού ἐμπεριέχει ἡ ἀληθινή γνώση.

Θά μπορούσαμε συνεπῶς νά ποῦμε: Ἡ ἢ λογοτεχνική κριτική εἶναι τέχνη, καί ἐπομένως προσδιορίζεται ἀπολύτως ἀπό τήν προκαταβολική ὑπαρξή μιάς περιοχῆς (τά λογοτεχνικά ἔργα) πού θά ἐπιδιώξει νά συναντήσει γιά νά βρεῖ σ' αὐτά τήν ἀλήθεια τους καί, τελικά, νά συγχωνευτεῖ μαζί τους, δεδομένου ὅτι μόνη τῆς δέν ἔχει πλέον κανένα λόγο ὑπαρξῆς· ἢ εἶναι μιά ὀρισμένη μορφή γνώσης, ὁπότε πρέπει νά διαθέτει ἕνα ἀντικείμενο πού δέν θά εἶναι ἄμεσο δεδομένο τῆς ἀλλά προϊόν τῆς. Σ' αὐτή τή δεύτερη προοπτική ἢ λογοτεχνική κριτική ἀναλαμβάνει μιά ὀρισμένη προσπάθεια μετασχηματισμοῦ τοῦ ἀντικειμένου τῆς καί δέν ἱκανοποιεῖται ἂν τό μιμεῖται ἢ ἂν παράγει τό δίδυμό του. Ἀνάμεσα στή γνώση καί τό ἀντικείμενό τῆς διατηρεῖται ἐπομένως μιά ἀπόσταση, ἕνας διαχωρισμός. Ἄν ἡ γνώση ἐκφράζεται μ' ἕνα συνεκτικό λογισμό καί ἐφαρμόζεται σ' ἕνα λογισμό τότε αὐτός ὁ λογισμός γιά νά μπορέσει νά μιλήσει γιά τό

ἀντικείμενο πού ἀνέδειξε πρέπει ἀπό τή φύση του νά διαφέρει ἀπ' αὐτό. Ἄν ὁ ἐπιστημονικός λογισμός εἶναι αὐστηρός αὐτό συμβαίνει γιατί τό ἀντικείμενό του, στό ὁποῖο μέ ἀπόφασή του ἐφαρμόζεται, ὀρίζεται ἀπό ἕνα ἄλλο τύπο αὐστηρότητας καί συνοχῆς.

Ἡ ἀπόσταση γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος, δηλαδή τό ἀναγκαῖο διάστημα γιά νά ἀναπτυχθεῖ μιά ἀληθινή δυνατότητα λογισμοῦ, εἶναι οὐσιαστική καί χαρακτηρίζει ὀριστικά τή σχέση ἀνάμεσα στό ἔργο καί τήν κριτική του. Αὐτά πού μπορούμε νά ποῦμε γιά τό λογοτεχνικό ἔργο, ἔχοντας ἐπίγνωση τῶν συνεπειῶν, δέν θά συγχωνευτοῦν ποτέ σέ ὅσα ἀπό μόνο του λέει, γιατί αὐτοί οἱ δύο λόγοι, ἔτσι ὅπως ὁ ἕνας εἰσχωρεῖ στόν ἄλλο, δέν εἶναι τῆς ἴδιας φύσης: δέν μπορούν νά ταυτιστοῦν οὔτε ὡς πρὸς τή μορφή οὔτε ὡς πρὸς τό περιεχόμενο. Γι' αὐτό ἀκριβῶς ἀνάμεσα στό συγγραφέα καί τόν κριτικόν, πρέπει εὐθύς ἐξαρχῆς νά προταχθεῖ μιά διαφορὰ μὴ ἀναγώγιμη. Ἡ διαφορὰ γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος δέν εἶναι δύο διαφορετικές ἐπισκοπήσεις τοῦ ἴδιου ἀντικειμένου, ἀλλά ὁ ἀμοιβαῖος ἀποκλεισμός πού χωρίζει δύο μορφές λογισμοῦ. Αὐτές οἱ δύο γλώσσες δέν ἔχουν τίποτε τό κοινό μεταξύ τους. Τό ἔργο, ἔτσι ὅπως τό 'γραψε ὁ συγγραφέας του, δέν εἶναι ἀκριβῶς τό ἴδιο μ' ἐκεῖνο τό ἔργο πού ἐρμηνεύει ὁ κριτικός του. Ἄς ποῦμε προσωρινά ὅτι μέ τῆς χρησιμοποίηση μιάς νέας γλώσσας ὁ κριτικός κάνει νά ξεπηδήσει μέσα ἀπό τό ἔργο μιά διαφορὰ, τό κάνει νά φαίνεται ὅτι εἶναι διαφορετικό ἀπ' αὐτό πού εἶναι.

Κανόνας καί νόμος

Τό ἔργο τοῦ συγγραφέα δέν ἐκφέρεται μέ ὄρους γνώσης· ἀλλά ἢ πράξη τοῦ συγγραφέα ἀπό ἄλλη ἄποψη μπορεῖ νά γίνει ἀντικείμενο

μίας ορισμένης γνώσης. Όπωςδήποτε τα δύο ζητήματα είναι ξεχωριστά. Άν, λοιπόν, είναι αλήθεια ότι ο κριτικός λόγος, σέ σχέση με τό λόγο του συγγραφέα, αναδεικνύει μιά νέα λογικότητα, πρέπει τότε νά αποδώσουμε στήν κριτική τό δικό της καθεστώς καί, κυρίως, νά πάψουμε νά τήν διατηρούμε μέσα στά όρια τής λογοτεχνίας.

Τά προηγούμενα συνεπάγονται ότι ή λογοτεχνική κριτική, εφόσον δέν μπορεί πλέον νά ικανοποιείται περιγράφοντας τό τελειωμένο προϊόν, προετοιμάζοντάς το κατά κάποιο τρόπο γιά τήν κυκλοφορία, δηλαδή γιά τήν κατανάλωση, μεταπορίζει τό ενδιαφέρον της καί βρίσκεται ως αντικείμενο τήν επεξεργασία του λογοτεχνικού προϊόντος (δηλαδή τήν εξήγησή του κι όχι μόνο τήν περιγραφή του). Η διαδικασία αυτή σέ σχέση με όλες τίς ουσιαστικά ολοκληρωμένες τάσεις τής λογοτεχνικής κριτικής υποθέτει μιά ριζική αντιστροφή πού θά συντελεστεί με τήν ανάδειξη ενός νέου ερωτήματος: Ποιοί είναι οί νόμοι τής λογοτεχνικής παραγωγής;

Βλέπουμε καθαρά ποιό είναι τό τίμημα πού πρέπει νά πληρωθεί γιά νά εισαχθεί καί πάλι ή κριτική στή σφαίρα τής επιστημονικής λογικής: νά τής δοθεί ένα νέο αντικείμενο. Άν ή κριτική δέν προβαίνει σ' αυτή τήν ανταλλαγή, αν δέν ξεκόψει οριστικά από τό παρελθόν της, αυτοκαταδικάζεται καί θά διαδραματίζει τό ρόλο μιάς λιγότερο ή περισσότερο επεξεργασμένης μορφής του κοινού γούστου: εμφανίζεται δηλαδή σάν νά ήταν τέχνη. Μιά ορθολογική γνώση, όπως ξέρουμε, φιλοδοξεί νά καθιερώσει νόμους (καθολικούς καί αναγκαίους στά όρια πού καθορίζουν οί συνθήκες διαμόρφωσής τους). Αντίθετα μιά τέχνη, δηλαδή γνώση όχι πλέον θεωρητική αλλά πρακτική καί εμπειρική ταυτόχρονα (πρόκειται γιά τό νόμο πού θεσπίζει τούς κανόνες πού πάντοτε δεσπόζουν τή χρήση μιάς δοσμένης εμπειρικά πραγματικότητας), διατυπώνει γενικούς κανόνες πού έχουν μονάχα μιάν αξία προσέγγισης. Μιά τέχνη καταγράφει μέσους όρους (πράγμα πού εκφράζει πολύ εύγλωττα ή τρέχουσα έκφραση: «κατά γενικό κανόνα»), μέσους όρους πού δέν σηματοδοτούν καμιά πραγματική αναγκαιότητα, παρ' όλη τήν καταναγκαστική τους δύναμη. Η εξαίρεση επιβεβαιώνει τόν κανόνα αλλά καταστρέφει τό νόμο. Κατά γενικό κανόνα οί κριτικοί, πού ως τώρα θεωρούνται ως οί τεχνικοί

του γούστου, ποτέ δέν ξεγελιούνται. Άλλά στο βάθος, ακριβώς, πού επιδιώκουν νά όρίσουν αυτό τόν μέσο όρο πού είναι τό γούστο, στήν πραγματικότητα, πάντοτε πλανώνται. Καί δέν θά μπορούσε νά συμβάλει αλλιώς γιατί ή δουλειά τους, πού δέν παράγει γνώση με τήν αυστηρή έννοια του όρου, ξεφεύγει από τά όρια τής ορθολογικότητας. Ο κανόνας συνεπάγεται επομένως μιά δραστηριότητα κανονιστική καί προσεγγιστική ταυτόχρονα (είναι τό ίδιο πράγμα). Θά μπορούσαμε νά πούμε επίσης ότι ή δραστηριότητα αυτή στο βαθμό πού δέν μπορεί νά δικαιωθεί είναι αντιφατική καί έτσι όφείλει νά δεχτεί απ' άλλου τίς νόμες της πού, εξάλλου, αδυνατεί νά φτιάξει ή ίδια. Από κάθε άποψη, τήν κριτική τέχνη διακρίνει ή δάνεια στάση της: ικανοποιείται τελικά εφαρμόζοντας έξωτερικά κριτήρια τά όποια δέν μπορεί νά δικαιολογήσει. Καταλαβαίνουμε επομένως πολύ καλά ότι ή κριτική, εφόσον θεμελιώνει ή δραστηριότητά της σέ κανόνες, διαπραγματεύεται τό αντικείμενό της, τή «λογοτεχνία», ως καταναλωτικό προϊόν: προπαρασκευάζει, «καθοδηγεί», προσανατολίζει τή χρήση εκείνου του πράγματος πού θεωρεί ως τελωμένη καί δοσμένη εμπειρικά πραγματικότητα, στημένη εμπρός στά μάτια της. Καί μιά γιά πάντα λύνει τό πρόβλημα τής ύπαρξής της, τής σύστασής της, αποδίδοντάς της στό αναγκαστικά μυστηριώδες γεγονός τής δημιουργίας, νέο άσυλο τής άγνοιας.

Ότι ή κριτική τέχνη προτείνει μόνο καταναλωτικούς κανόνες δέν είναι τυχαίο: αντίθετα, μιά αυστηρή γνώση όφείλει πρώτα απ' όλα νά επεξεργαστεί νόμους παραγωγής. Μπορούμε λοιπόν νά πάροουμε ως άφεταιρηκή υπόθεση ότι γραφή καί ανάγνωση δέν είναι δυό ίσοδύναμα καί εναλλάξιμα έγχειρήματα: ή μιά δέν μπορεί νά πάρει τή θέση τής άλλης καί αντίστροφα.

μεταφρ. Δημ. Μηλιάκης

Αυτονομία καί ανεξαρτησία

Είδαμε στά προηγούμενα ότι τό λογοτεχνικό κείμενο διαθέτει τή

δική του αλήθεια· τήν *εμπεριέχει*: κανένα έξωτερικό στοιχείο δέν επιτρέπει νά τό κρίνουμε διότι τότε ή κρίση θά ήταν μιά αυθαίρετη παραμόρφωση. Τοῦτο σημαίνει ότι πρέπει νά αναζητήσουμε τήν αλήθεια του έργου στο ίδιο τό σώμα του επειδή έχει εναποτεθεί μιά γιά πάντα εκεί; Σ' αυτή τήν περίπτωση, γνώση θά σημαίνει νά διαβάσουμε με διεσδυτικό μάτι πού, διαπερνώντας τά φαινόμενα πού μās χωρίζουν από τό έργο, θά πετύχαινε νά φωτίσει τό μυστικό. Θά είχαμε τότε άρνητική κριτική με τήν έννοια τής δια-σκέδασης. Με μιά παρόμοια ανάγνωση όμως τό έργο καταστρέφεται, καί στή θέση του εμφανίζεται τό υλικό γύρω από τό όποιο είναι δομημένο. Είναι ανάγκη νά επανέλθουμε; Μιά τέτοια παρουσίαση είναι έντελώς άθέμιτη γιά τόσοεργς λόγους: συγχείει ανάγνωση καί γραφή· αποσυνθέτει εκεί πού θά 'πρεπε νά μελετήσει τούς νόμους τής σύνθεσης· θεωρεί ότι πρέπει νά αναζητήσουμε στο έργο μόνο ό,τι είναι δοσμένο εκεί· περιορίζει τή κατανόηση του έργου στήν αναζήτηση ενός καί μοναδικού νοήματος. Επίσης τό πρόβλημα τής ιδιαιτερότητας του λογοτεχνικού έργου δέν λύνεται οριστικά: στο δρόμο του βρίσκονται ακόμη πολλές ψευδαισθήσεις.

Αλήθεια, τί λέει κανείς όταν μιλά γιά τήν ιδιαιτερότητα του λογοτεχνικού έργου; Πρώτα απ' όλα ότι δέν είναι αναγώγιμο: δέν μπορεί νά αναχθεί σ' αυτό πού δέν είναι. Γιατί είναι τό προϊόν μιάς ιδιαίτερης εργασίας καί, έτσι, δέν μπορεί νά επιτευχθεί σά νά ήταν πέρασμα σέ μιά συνεχή διαδικασία, διαφορετικής ώστόσο από τή φύση της. Γιά τό λογοτεχνικό έργο θά μπορούσαμε ακόμη νά πούμε ότι είναι τό προϊόν μιάς *ρήξης*: μ' αυτήν αρχίζει κάτι νέο. Τό νά κατανοήσουμε τήν έλευση του λογοτεχνικού έργου, τό ξεπέταγμα του ανέκδοτου, σημαίνει νά μήν τό συγχέουμε με τά έξωτερικά του στοιχεία. Σημαίνει, αντίθετα, νά προσπαθήσουμε νά τό ξεχωρίσουμε υπογραμμίζοντας καθαρά τή διακρίση ανάμεσα στα συστατικά του στοιχεία καί σ' εκείνα πού τό περιβάλλουν. Γιά νά επαναλάβουμε ένα έντελώς παραδοσιακό παράδειγμα, ή ζωή του συγγραφέα δεδομένου ότι ξετυλίγεται σέ διαφορετικό επίπεδο ως προς τό έργο, δέν μās μαθαίνει τίποτε σχετικά μ' αυτό. Δέν θέλουμε βέβαια, νά υποστηρίξουμε ότι ή ζωή του συγγραφέα

μᾶς είναι ἐντελῶς ἀδιάφορη ἀφοῦ μᾶς δείχνει πῶς ὁ συγγραφέας μέ τό ἔργο του κατάφερε νά τήν τροποποιήσει· ἄλλωστε μιά ὀνομαστή καί παράδοξη βιογραφία τοῦ Προύστ² ἀποκαλύπτει τήν ὑπαρξη τοῦ συγγραφέα ὡς εἰκονογράφηση τῆς Ἀναζήτησής³ του καί τήν παρουσιάζει ὀλοκληρωτικά προσδιορισμένη ἀπό τό ἔργο. Γιά νά ἀναπαράστησουμε τή ζωή τοῦ συγγραφέα τό καλύτερο εἶναι νά τήν ἐκφράσουμε μέ τούς ὅρους τοῦ ἔργου του. Ἐτσι ἀπό τήν ὀπτική γωνία τῆς θεωρητικῆς ἀνάλυσης τό ἔργο ὀρίζεται ὡς κέντρο ἐνδιαφέροντος. Δέν σημαίνει ὅμως ὅτι εἶναι κεντροθετημένο.

Στήν ἰδιαιτερότητα τοῦ ἔργου ἀνήκει ἐπίσης ἡ αὐτονομία του. Ἡ αὐτονομία του εἶναι ὁ κύριος κἀνόνας του, στό μέτρο πού ὀροθετεῖ τόν ἑαυτό του κατασκευάζοντας τό ἴδιο τά ὄρια του. Ἐτσι δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ σέ σχέση μέ ἄλλες νόρμες παρά μόνο μ' ἐκείνες πού ἀνήκουν, μαζί μ' αὐτήν, πράγματι στό ἔργο: ἡ ἀρχή τῆς ἀναγκαιότητάς της δέν θά μπορούσε νά εἶναι ἑτερόνομη. Γι' αὐτό, τά λογοτεχνικά ἔργα θά ἔπρεπε νά ἀποτελοῦν ἀντικείμενο μίας ἰδιαίτερης ἐπιστήμης, γιατί διαφοροτικά δέν θά γίνονιν ποτέ κατανοητά. Διάφορες ἐπιστήμες, ὅπως ἡ γλωσσολογία, ἡ θεωρία τῆς τέχνης, ἡ θεωρία τῆς ἱστορίας, ἡ θεωρία τῶν ἰδεολογιῶν, ἡ θεωρία τῶν σχηματισμῶν τοῦ ἀσυνείδητου πρέπει νά συνεργαστοῦν γιά τό σκοπό αὐτό (χωρίς τή συνεργασία αὐτή τό ἔργο θά ἦταν μᾶλλον ἀτελές καί μᾶλλον ἀνέφικτο), ἀλλά δέν θά μπορούσαν ὅμως νά τήν ἀναπληρώσουν. Εἶναι δέ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι τά λογοτεχνικά κείμενα χρησιμοποιοῦν τή γλώσσα καί τήν ἰδεολογία (πού δέν εἶναι ἴσως τόσο διαφοροτικά πράγματα) μέ ἀνέκδοτο τρόπο: ἀποτραβώντας τες κατά κάποιον τρόπο ἀπό τόν ἑαυτό τους τούς δίνουν ἕνα νέο προσορισμό, κἀνοντάς τες νά ὑπηρετοῦν τήν πραγματοποίηση ἑνός σχεδίου πού τούς ἀνήκει.

Ἐκεῖ πού ἀρχίζει τό ἔργο ἐκδηλώνεται ἕνα εἶδος τομῆς πού τό ἀπομακρύνει ἀπό τούς συνηθισμένους τρόπους ὀμιλίας καί γραφῆς, τομῆς πού τό χωρίζει ἀπό ὄλες τίς ἄλλες μορφές ἰδεολογικῆς ἐκφρασης. Γι' αὐτό εἶναι ἀδύνατο νά κατανοήσουμε τό εἰδοποιό στοιχεῖο τῆς πράξης τοῦ συγγραφέα φέροντάς τιν, κατ' ἀναλογία, σέ μιά στάση φαινομενικά γειτονική, στήν πραγματικότητα ὅμως ριζικά δια-

φορητική. Ἐντούτοις ὁ Ρ. Μπάρτ, στόν πρόλογο τῶν *Κριτικῶν Δοκιμίων*, αὐτό ἀκριβῶς κάνει ὅταν ὀρίζει τή γραφή μέ βάση τούς διασταλτικούς κἀνόνας ὀδροφοσύνης πού πρυτανεοῦν στή σύνταξη μίας περιστασιακῆς ἐπιστολῆς. Ἡ τομή γιά τήν ὀποία γίνεται λόγος δέν εἶναι αὐτό ἀκριβῶς πού χωρίζει τήν «τέχνη» ἀπό τήν «πραγματικότητα»: δέν εἶναι ἐπίσης ἡ ἐνλόγω ἀληθινή τομή πού τοποθετεῖται ἀνάμεσα στήν ἰδεολογία καί τή θεωρητική γνώση καί τίς κρατά σέ ἀπόσταση μεταξύ τους: δέν πρόκειται γιά μιά λογική ρήξη πού πραγματοποιεῖται στό ἐπίπεδο τῶν ἐργαλείων τῆς γνώσης, ἀλλά γιά ἰδιότυπη διαφορὰ πού ὀρίζεται ἀπό μιά ἰδιαίτερη χρήση τῶν ἐργαλείων τῆς ἀναπαράστασης. Ἡ αὐτονομία τοῦ ἔργου δέν ἐξαρτάται ἀπό μίαν ἐπιστημολογική τομή, μέ τήν παραδοσιακή σημασία τῆς λέξης. Ἐγκαθιστά, ὅμως, μέ τόν τρόπο της ἕναν καθαρὸ καί ριζικό διαχωρισμό πού γιά νά τόν γνωρίσουμε ἀπαγορεύεται νά τόν ἐξομοιώσουμε μέ κατ' ἄλλο.

Δέν πρέπει ἐντούτοις νά συγχέουμε αὐτονομία καί ἀνεξαρτησία. Τό ἔργο συνιστᾷ τή διαφορὰ πού τό κάνει νά ὑπάρχει μόνο ὅταν δημιουργεῖ σχέσεις μέ αὐτό πού δέν εἶναι. Διαφοροτικά δέν θά εἶχε καμιά πραγματική ὑπόσταση, θά ἦταν ἐντελῶς μὴ ἀναγνώσιμο καί ἀόριστο. Μέ πρόσχημα ἐπίσης τόν ἐξορκισμό κάθε ἀπόπειρας ἀναγωγῆς δέν πρέπει νά θεωρήσουμε τό λογοτεχνικό ἔργο *χωριστά*, σά νά συνιστοῦσε μιά *πλήρη* πραγματικότητα. Ἄν τό ἀντιμετωπίζαμε ἔτσι θά ἔμοιαζε ἀπομωμένο καί δέν θά μπορούσαμε νά κατανοήσουμε τό λόγο τῆς ἐμφάνισής του. Θά ἦταν χωρίς λόγο ὑπαρξης, μυθικό προϊόν μίας ριζικῆς θεοφάνειας. Ἄν τό ἔργο ὀρίζεται ἀπό κάποιους κἀνόνας πού τοῦ προσιδιάζουν δέν θά μπορούσε νά βρεῖ στόν ἑαυτό του τά μέσα νά τούς ἐπεξεργαστεῖ. Γενικά ἡ ἰδέα τῆς ἀπόλυτης ἀνεξαρτησίας σημαίνει μιά μυθική σκέψη πού ἐνδιαφέρεται νά διαπιστώσει τήν ὑπαρξη ἤδη πραγματωμένων ὀλοτήτων καί εἶναι ἀνίκανη νά ἐξηγήσει τή σύστασή τους. Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σέ δύο αὐτόνομες πραγματικότητες δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ παρά ἂν θεωρήσει κἀνεῖς ὅτι ἡ διαφορὰ εἶναι *κίβλας* μιά ὀρισμένη μορφή ἀμοιβαίας σχέσης, ἕνας ὀρισμένος τρόπος συνύπαρξης. Τόσο μᾶλλον πού οἱ ἀληθινές διαφορές ποτέ δέν δίνονται μιά γιά πάντα, ἀλλά, καθώς εἶναι, βγαλμέ-

νες ἀπό τή διαδικασία παραγωγῆς τῆς διαφορᾶς, ὀφείλουν ἀσταμάτητα νά ἐπαναλαμβάνονται, νά κατακτώνται, ἐναντίον αὐτοῦ πού πασχίζει νά τίς ἐξαλείψει. Οἱ ἀληθινές διαφορές ἀποκαλύπτουν, λοιπόν, μιά πολύ στενή μορφή σχέσης, σχέσης μὴ ἐμπειρικῆς, ἀλλά ὀχι λιγότερο πραγματικῆς, ἀφοῦ εἶναι τό προϊόν μίας ἐργασίας.

Δέν θά μελετήσουμε, λοιπόν, τό λογοτεχνικό ἔργο σά νά ἦταν μιά αὐτάρκης ὀλότητα. Ὅπως δέν δοῦμε, τό ἂν εἶναι αὐτάρκης δέν ὀφείλεται στό ὅτι συνιστᾷ μιά ὀλότητα: Οἱ ὑποθέσεις γιά τήν ἐνότητα καί τήν ἀνεξαρτησία τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου εἶναι αὐθαίρετες· προῦποθέτουν μιά βαθιά παραγνώριση τῆς φύσης τοῦ ἔργου τοῦ συγγραφέα, τῆς δουλειᾶς τοῦ συγγραφέα. Ἰδιαίτερα, τό λογοτεχνικό ἔργο σχετίζεται μ' αὐτή καθαντή τή γλώσσα. Μέ ἐνδιάμεσο τή γλώσσα σχετίζεται πρὸς τίς ἄλλες χρήσεις τοῦ λόγου: χρήση θεωρητική καί χρήση ἰδεολογική, ἀπό τίς ὀποῖες καί ἐξαρτάται ἀμεσότητα. Ἐξᾶλλου, μέ ἐνδιάμεσο τίς ἰδεολογίες σχετίζεται μέ τήν ἱστορία τῶν κοινωνικῶν σχηματισμῶν· σχετίζεται ἐπίσης μέ τήν ἰδιαίτερη κατάσταση τοῦ συγγραφέα, ὅπως καί μέ τά προβλήματα πού τοῦ θέτει ἡ προσωπική του ὑπαρξη· τέλος, τό ἰδιαίτερο λογοτεχνικό ἔργο ὑφίσταται μόνο σέ σχέση μέ ἕνα μέρος τουλάχιστο τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς πού θά τοῦ μεταδώσει τά οὐσιαστικά ἐργαλεία τῆς δουλειᾶς του.

Μέ δύο λόγια ἕνα βιβλίο δέν ἐρχεται ποτέ *μόνο* του. Τό συνοδεῦει πάντοτε τό σύνολο τῶν σχηματισμῶν σέ σχέση μέ τούς ὀποίους παίρνει μορφή. Σχετίζεται ἐπίσης μ' αὐτούς μέσα σ' ἕνα καθεστῶς χαρακτηριστικῆς *ἐξάρτησης* πού δέν περιστελλεται στή δημιουργία μίας ἐντύπωσης ἀντίθεσης. Ὅπως κάθε προϊόν εἶναι μιά πραγματικότητα *δεύτερη*, πράγμα πού σημαίνει ὅτι δέ ὑπάρχει μέ βάση τούς νόμους πού τοῦ προσιδιάζουν. Πιο κάτω θά δοῦμε ὅτι αὐτός ὁ χαρακτηρισμός τοῦ ἔργου ὡς πραγματικότητα *δεύτερη* εἶναι ὁ ἴδιος πού χαρακτηρίζει οὐσιαστικά τό ἔργο τοῦ συγγραφέα. Εἶναι τόσο ἀληθινὸ ὅσο ἡ λειτουργία του εἶναι πάντοτε παροδική.

μετάφραση: Δημ. Στέφου

Αὐταπάτη καὶ μυθοπλασία

Προηγουμένως ὄρισαμε τὴ λογοτεχνική γλῶσσα μὲ βάση τὴν παροδική της λειτουργία. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ ἐπιτρέπει τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ λόγου μὴς ὑπάρξει ἀναπαγωγὴ τῆς πραγματικότητας· παραμορφώνει μᾶλλον παρά μιμεῖται. Ἄλλωστε ἡ ἰδέα τῆς καλῶς ἐννοουμένης μίμησης ἐμπεριέχει τὴν ἰδέα τῆς παραμόρφωσης ἂν θέβαια ἀληθεύει, ὅπως τὸ προτείνει ὁ Πλάτωνας σ' ἓνα χωρίο τοῦ *Κρατύλου*, ὅτι ἡ οὐσία τῆς ὁμοιότητας εἶναι ἡ ἀνομοιότητα. Ἔτσι, ἡ ἀπολύτως πιστὴ τὸ πρότυπο τῆς εἰκόνα συγγέεται μαζί του καὶ χάνει τὴν ἰδιότητα τῆς εἰκόνας· διατηρεῖται ὡς εἰκόνα χάρις στὸ διάστημα πού τὴ χωρίζει ἀπὸ τὸ πρότυπο τῆς. Ξέρουμε ἄλλωστε, ὅτι ἡ αἰσθητικὴ τοῦ μαρῶν ἐξωθεῖ αὐτὴ τὴν ἰδέα ὡς τὴν πῶς παράδοξη μορφή της ὅταν λέει ὅτι ὅσο πῶς πολὺ ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ τὸ πρότυπο τόσο περισσότερο τὸ μιμούμαστε, πράγμα πού δημιουργεῖ τελικὰ μιά θεωρία τῆς καρικατούρας. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια κάθε λογοτεχνικὸ εἶδος τελικὰ εἶναι ἐμπνευσης μαρῶν.

Ἄλλὰ ἓνας παρόμοιος χαρακτηρισμὸς παραμένει βασικὰ ἀρνητικὸς. Καὶ δὲν θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἐπαρκὴς παρά μόνον ἂν καταφέραμε νὰ δεῖξουμε ὅτι ἡ λειτουργία τῆς γλώσσας τοῦ συγγραφέα εἶναι καὶ αὐτὴ οὐσιαστικὰ ἀρνητικὴ· τότε θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε ὅτι τὸ βιβλίο, ὅταν φτιάχνεται μὲ δοκιμὸ τρόπο, δὲν παράγει μιά θετικὴ ἀλλὰ μιά πλασματικὴ πραγματικότητα, μιά αὐταπάτη. Καὶ ἀκριβῶς τὸν ὅρο αὐταπάτη χρησιμοποιοῦσαμε ὡς τώρα.

Τὰ προηγούμενα ἰσοδυναμοῦν μὲ τὴν ἀφομοίωση τῆς λογοτεχνίας μὲ κάποια μυθολογία, μιά συναρμολόγηση σημείων πού παίρνει τὴ θέση μῆς ἀπούσας πραγματικότητας. Στὸ βαθμὸ πού ἡ λογοτεχνία ἀνακαλεῖ καὶ φαινομενικὰ ἐκφράζει, εἶναι ἀπατηλὴ: Οἱ βουλές της ξετυλίγονται ἀσταμάτητα σὶς παρυφές κάποιου ριζικῶ ἀποκλεισμοῦ, τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐκείνου τοῦ πράγματος γιὰ τὸ ὁποῖο δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι μιλά, καὶ τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει καμιά ὑπαρξη. Κάνοντάς μας νὰ ἐκλάβουμε τὰ λόγια γιὰ

πραγματα καὶ ἀντίστροφα, ἡ λογοτεχνία ὑφαίνεται μ' αὐτὸ τὸ ψεῦδος, τόσο πῶς ριζικὸ ὅσο εἶναι ἀσυνείδητο, ὅσο ἔρχεται πρὶν ἀπὸ τὴν πράξη τῆς γραφῆς καὶ παραμονεύει αὐτὸ πού ἔρχεται νὰ πάρει θέση στὸ χῶρο της.

Θὰ μπορούσαμε, λοιπὸν νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ λογοτεχνικὸ χῶρο, πού δὲν θὰ ἔταν τίποτε ἄλλο παρά ἡ σκηνὴ ὅπου θὰ παιχθεῖ ἡ ἐνλόγω μύθευση. Κάθε γραφὴ θὰ ὑπονομεύεται ἀπὸ μιά τέτοια ἐκθλιψη: στὴν καλύτερη περίπτωση θὰ πετύχαινε νὰ καταδείξει τὸ λογοτεχνικὸ χῶρο στὸ φῶς τῆς ἀπουσίας του ὅπως τὸ κάνει ὁ Μαλλαρμέ. Καὶ οἱ διαφορὲς πού χωρίζουν τὶς διάφορες γραφές παραπέμπουν τελικὰ σὲ μιά κοινὴ φύση πού τὶς ἐξαναγκάζει ἐξίσου: μιλῶν γιὰ νὰ μὴν ποῦν τίποτε. Τὸ μήνυμα τοῦ συγγραφέα εἶναι χωρὶς ἀντικείμενο: ὅλη ἡ πραγματικότητά του ἐξωθεῖται πρὸς ἓνα ἰδιαίτερο κώδικα πού θὰ τοῦ δώσει τὰ μέσα τῆς διατύπωσης καὶ τῆς ἐπικοινωνίας.

Συνεπῶς δὲν θὰ ἦταν δυνατό νὰ ὑπάρξει θεωρία τῆς λογοτεχνίας παρά μόνον στὴν βάση μῆς καταγγελίας καὶ μῆς συνηγορίας. Ὅπως κιόλας τὸ εἶδαμε οἱ δυὸ αὐτὲς στάσεις δὲν ἀλληλοαποκλείονται ἀναγκαστικά. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ συγγραφέας καὶ ὁ κριτικὸς ὑπόκεινται στὸν ἴδιο μῦθο τῆς γλώσσας: ἡ φλύαρη συμβατικότητα τῆς πρὸς μιά μοῖρα, πού εἶναι καὶ λόγος ὑπαρξῆς της, ὁρίζει στὴν πραγματικότητα τὴν κριτικὴ ἀντικειμενικότητα. Ἡ θεωρητικὴ ἰδέα τῆς ἀναγκαιότητας φθείρεται, ἐκπίπτει, στὴν κυριολεξία, σὲ γελοιογραφία. Σὲ μιά σειρά ἐπικλήδων, ἡ «λογοτεχνία» ἐξαγγέλλει τὴν ἀπουσία τῶν ἔργων της ἢ τὴ ματαιότητά τους. Τὰ ἔργα δὲν εἶναι τίποτε: εἶναι ἐκεῖνο τὸ τίποτε ἢ ἐκδήλωση, μέσα ἀπ' αὐτὸ, μῆς οὐσίας (ἢ λογοτεχνία) τῆς ὁποίας ὁ μηχανισμὸς μπορεῖ νὰ μελετηθεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του.

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴ φύση τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ, ἰδίως γιὰ τὴν παραγνωρίζει τὸ ρόλο πού παίξει ἡ μυθοπλασία στὴ δουλειά τοῦ συγγραφέα. Τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο δὲν εἶναι ὑφάδι ἀπὸ αὐταπάτες πού θὰ ἀρκοῦσε νὰ ξευφάνει κανεὶς γιὰ νὰ κατανοήσει τὴν ἀντοχή του. Ἡ αὐταπάτη ὅταν ἐνεργεῖ δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀπατηλὴ, οὔτε ἀπλῶς φενάκη. Εἶναι ἀδιάκοπη, πραγματω-

μένη, ὁλοκληρωτικὰ μετασχηματισμένη. Ἄν δὲν βλέπει κανεὶς αὐτὸ τὸ μετασχηματισμὸ σημαίνει ὅτι συγχέει τὴ μὴ λογοτεχνικὴ χρῆση τῆς γλώσσας, μὲ βάση τὴν ὁποία τὸ ἔργο εἶναι καμωμένο, μὲ τὴν ἐργασία στὴν ὁποία τὸ ὑποβάλλει καὶ πού τοῦ ταιριάζει. Θὰ ἔταν σὰ νὰ πιστεῦε κανεὶς ὅτι γιὰ νὰ γράψεις ἀρκεῖ νὰ ὄνειρευτεῖς.

Ἡ γλῶσσα τῆς αὐταπατης, πρώτη ὕλη πάνω στὴν ὁποία ἐργάζεται ὁ συγγραφέας, δὲν εἶναι παρά τὸ ὄχημα καὶ ἡ πηγὴ τῆς καθημερινῆς ἰδεολογίας, κάτι πού κουβαλάμε μαζί μας καὶ πού κάνει ἐμᾶς τοὺς ἴδιους πράγματα: πισμένους στὸ ἀτέλειωτο ξετύλιγμα αὐτοῦ τοῦ ἀμορφου λογοισμοῦ, ὅπου ἡ κάθε εἰκόνα ἀνταλλάσσεται μὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη χωρὶς ποτέ νὰ γίνεται κατορθωτὸ νὰ βρεθεῖ ὁ κοινὸς ὅρος, ὁ ἀένα ἀποκλειόμενος κοινὸς ὅρος πού θὰ ὑποβάσταζε αὐτὴ τὴ βούληση.

Γιὰ νὰ καταλάβουμε καλύτερα τί ὁρίζει τὴ συνήθη συνθήκη τοῦ λόγου θὰ χρησιμοποιήσουμε τὴν περιγραφή τοῦ Σπινόζα γιὰ μιά περιπαθὴ ζωὴ: ἡ ἐπιθυμία προσηλώνεται σὲ κάποιο φαντασιακὸ ἀντικείμενο καὶ ἐκφράζεται σὲ ρέοντα λόγο, ἀναζητώντας ὁλόκληρη μὴν ἀπουσία, ἀκατάπαυστα ἀποσπασμένη ἀπὸ τὴν παρουσία του· γλῶσσα ἀναντίστοιχη, ἀδύναμη, ἀνολοκλήρωτη, παρασσομένη, κενή, σὲ ἀένα ἀναζήτηση ἑνὸς ἀποκλεισμένου κέντρου, ἀνικανὴ ἀκόμη καὶ νὰ κατασκευάσει τὴν τελειωμένη μορφή μῆς ἀντίφρασης: ἀτέλειωτη γραμμὴ πού προεκτείνεται στὸ ἄνοιγμα μῆς λανθασμένης προοπτικῆς. Ἐπιθυμία στὰ ἴχνη τῆς μηδαμνότητάς της ἀποστερημένη εὐθύς ἐξαρχῆς, ἀνεχόρταγη καὶ ἀναπόδραστη μόνον καὶ μόνον γιὰ τὸ φεῖλει νὰ παραμείνει ἀνικανοποίητη. Λόγος σὲ φυγὴ πορευόμενος πίσω ἀπὸ μιά πραγματικότητα πού μόνον ἀρνητικὰ μπορεῖ νὰ τὴν ὄρισει: μιλώντας γιὰ τάξη, ἐλευθερία, τελειοποίηση, γιὰ τὸ ὠραίο καὶ τὸ καλὸ, ἀλλὰ ἐπίσης μιλώντας γιὰ τὴν τύχη καὶ τὸ πεπρωμένο. Παραλήρημα, λόγος χωρὶς ἀντικείμενο, σ' ἀπόσταση ἀπὸ τὸ προφανές του νόημα, χωρὶς ὑποκείμενο πού τὸν προφέρει: ἀποπροσανατολισμένος, ἐγκαταλειμμένος, ἀνυπόστατος, ἀφημένος σὲ μιά ἀκαθόριστη πτώση. Ἡ ὑπαρξη ἔρχεται στὸ ἄτομο μὲ τὴ μορφή μῆς πολὺ πρωτόγονης αὐταπάτης, ἑνὸς ἀληθινοῦ ὄνειρου πού ὀργανώνει ὀρισμένες εἰκόνας: τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἐλευθερίας, τῆς

θείας βούλησης· ορίζεται άμεσα χάρη σέ μιά όρισμένη χρήση του λόγου πού θά τήν μετατρέψει σέ άμορφο κείμενο, διάτρητο, πού γλιστρά άκατάπαυστα πάνω στον ίδιο του τόν έαυτό, πασχίζοντας νά μήν πεί τίποτα, άφου έπιπλέον δέν είναι καμωμένο νά πεί πραγματικά κάτι.

Ή άπελευθέρωση έτσι, όπως τήν έννοει ό Σπινόζα, εγκαινιάζει μιά νέα στάση άπέναντι στό λόγο: πρέπει νά σταματήσουμε τήν κενή όμιλία τής φαντασίας, νά τήν άράξουμε, νά δώσουμε μορφή στό άτέλευτό, νά τό προσδιορίσουμε (όχι βέβαια διότι τό άπροσδιόριστο δέν προκύπτει κι αυτό από κάποιον τύπο άναγκαιότητας, δεδομένου ότι μπορούμε νά τό γνωρίσουμε). Γιά νά πραγματοποιηθεί αυτή ή άλλαγή δύο είδη δραστηριότητας είναι δυνατά: ή θεωρητική δραστηριότητα, πού, έξασφαλίζοντας τή μετάδωση στην αντίστοιχη γνώση, καθηλώνει τό λόγο και τόν έξαναγκάζει νά μιλά μέ έννοιες. Γιά τό Σπινόζα δέν ύπάρχει άλλος δρόμος. Ώστόσο ή αισθητική δραστηριότητα, γιά τήν όποία δέν λέει σχεδόν τίποτε, καθηλώνει επίσης τό λόγο δίνοντάς του μορφή περιορισμένη άν όχι τελειωμένη. Άνάμεσα στον άόριστο λόγο πού μιλάει ή φαντασία, και τό κείμενο, στά όρια του όποιου, από πολλές άπόψεις, κείται ή ένλόγω γλώσσα (έκπτωτη, έγκατελελειμένη και ταυτόχρονα περισυλλεγμένη) ή διαφορά είναι ριζική. Ή φαινομενική κίνηση του λόγου πού, διακοπόμενη, διακινεί τίς λέξεις χωρίς νά καταφέρνει νά προχωρήσει, παγώνεται από τό λογοτεχνικό έργο, και σ' αυτό τό μεσοδιάστημα πού ό λόγος έγκαθίσταται άπέναντι στον έαυτό του, κατασκευάζεται ή άληθινή άπόσταση, δηλαδή ή άναγκαία συνθήκη του πραγματικού προχωρήματος, ή πραγματική γλώσσα του βιβλίου. Καθηλωμένο όνειροπόλημα, μυθοπλασία άναγκαία και άληθινή, κατευθυνόμενη προς όρισμένο στόχο. Γι' αυτό άκόμη μιά φορά, είναι άπολύτως μάταιη μέσα στό βιβλίο ή καταγγελία του μύθου πού θά του έδινε έπίφαση ζωής. Τό βιβλίο, όπωσδήποτε, περιστρέφεται γύρω από τό μύθο του δεδομένου ότι φτιάχνεται καθώς έκκινεί από τήν αυταπάτη πού προσφέρει ένας άμορφος λόγος. Ώστόσο, ως προς τό μύθο, τό βιβλίο παίρνει θέση καθώς ταυτόχρονα βρίσκει μορφή: ή άποκάλυψη. Ατά βέβαια, δέν σημαίνουν ότι τό βιβλίο είναι τό ίδιο ή κριτική

του έαυτού του. Άλλά έμμεσα προσφέρει τήν κριτική του ιδεολογικού περιεχομένου, άκριβώς διότι, προκειμένου νά δώσει στο περιεχόμενο αυτό μιά καθορισμένη άναπαράσταση, άρνείται νά παρασυρθεί από τήν κίνηση τής ιδεολογίας. Ή μυθοπλασία, πού δέν πρέπει νά τή συγχέουμε μέ τήν αυταπάτη, είναι τό ύποκατάστατο, άν όχι τό ίσοδύναμο, μιάς γνώσης. Έτσι, μιά θεωρία τής λογοτεχνικής παραγωγής όφείλει νά μάς διδάξει όσα τό βιβλίο «γνωρίζει» και πώς τά «γνωρίζει».

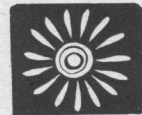
Στή φυγή τής αυταπάτης πού ζωογονεί ένας άπροσδιόριστος λόγος τό βιβλίο ύποκαθιστά, άν όχι τά άπλά πάντως τά καθαρά περιγράμματα μιάς μυθοπλασίας. Ή μυθοπλασία είναι ή καθορισμένη αυταπάτη· και ή ούσία του λογοτεχνικού κειμένου έγκειται σ' αυτόν τόν καθορισμό. Έτσι ή έξουσία του λόγου, έγκατεστημένη στό λίγο πολύ παγιωμένα όρια του έργου, μετατοπίζεται. Γιά νά γνωρίσουμε τί είναι λογοτεχνικό έργο πρέπει, λοιπόν, ν' αναρωτηθούμε από ποιό νέο κέντρο έκκινεί ή έργασία τής μυθοπλασίας. Ώστόσο δέν πρόκειται γιά κάποιο κέντρο πραγματικό: δεδομένου ότι ή αυταπάτη όντας από ιδεολογική άποψη έκκεντρη, τό βιβλίο δέν ύποκαθιστά ένα όργανωτικό κέντρο γύρω από τό όποιο θά μπορούσε νά διαταχθεί μιά γιά πάντα τό σύστημα του λόγου. Τό βιβλίο δέν δίνει στό σύστημα του λόγου ένα ύποκείμενο. Άλλά και ή μυθοπλασία δέν είναι πιό άληθινή από τήν αυταπάτη. Θά μπορούσαμε άκόμη νά πούμε ότι δέν θά ήταν δυνατό νά πάρει τή θέση κάποιας συνείδησης. Έντούτοις έγκατεστημένη ή μυθοπλασία στον αντίστοιχο χώρο βρίσκει τά μέσα ν' άρχισει εκεί μιά κίνηση νά μετασχηματίσει τή σχέση προς τήν ιδεολογία, και όχι νά μετασχηματίσει τήν ίδια τήν ιδεολογία, πράγμα βέβαια άδύνατο (ή ιδεολογία πού εκ φύσεως βρίσκεται πάντα άλλου, δέν κατέχει κανένα πραγματικό χώρο, άρα δέν μπορεί νά μετατραπεί ούσιαστικά). Ή μυθοπλασία στό μέτρο πού προσποιείται μάς καταχράται: άλλά αυτή ή έξαπάτηση δέν ύπάρχει από τήν άρχή διότι και ή ίδια άναφέρεται σέ μιά πιό ριζική προσποίηση πού τήν δείχνει και τήν προδίδει, συμβάλλοντας έτσι στην λύτρωσή μας.

Έκει όπου μέσα στην άμορφία της πραγματώνεται ή «ζωή», εκεί άρχίζει τό έργο. Ζωή και έργο λοιπόν διακρίνονται και αντίστρα-

τεύονται άμοιβαία. Άλλά ταυτόχρονα συνυφαίνονται άξεδιάλυτα όχι γιατί, τάχα, ντύνουν μέ διαφορετικές μορφές τό ίδιο περιεχόμενο αλλά έξαιτίας τής άδήριτης άναγκαιότητας νά αναενώνουν άέναα τήν αντίθεσή τους.

Και άκριβώς έπειδή τό έργο έμπεριέχει μιά τέτοια μυθοπλασία είναι ένελώς άπατηλό κάθε κριτικό έγχείρημα πού θά έπιζητούσε νά αναγάγει τή μυθοπλασία σέ μιά άλλη χρήση του λόγου: έσωτερικό, ιδεολογικό, ή συλλογικό λόγο. Ή πλασματική και όχι άπατηλή φύση του έργου έμποδίζει νά τό ερμηνεύσουμε, δηλαδή νά τό μεταφέρουμε σέ μή λογοτεχνικές μορφές έκφρασης: όπως θά δούμε, ή γνώση δέν είναι έρμηνεία αλλά έξήγηση.

Ένδιαφέρον έχει λοιπόν νά διακρίνουμε τίς τρεις μορφές πού προσδίδουν στό λόγο τρεις διαφορετικές χρήσεις: αυταπάτη, μυθοπλασία, θεωρία. Σχεδόν οι ίδιες λέξεις συνθέτουν τρία διαφορετικά είδη λογισμού. Άλλά άνάμεσα σ' αυτές τίς λέξεις εγκαθιδρύονται σχέσεις μή συγκρίσιμες, και τόσο διακριτές, πού είναι άδύνατο νά διαδοϋμε από τή μιά στην άλλη χωρίς ρήξη.

Δημιουργία και παραγωγή

Ήν λέγαμε ότι ό καλλιτέχνης ή ό συγγραφέας είναι δημιουργός θά σήμαινε ότι έξαρτιόμαστε από μιάν ούμανιστική ιδεολογία. Ή ιδεολογία αυτή έχει άποδώσει τόν άνθρωπο, άπελευθερωμένο από τά

δεσμά της ένταξης του σέ κάποια εξωτερική τάξη, στίς ύποτιθέμενες εξουσίες του. Καί μή όντας πλέον ύποταγμένος παρά σ' αυτές τίς εξουσίες γίνεται ό έφευρέτης τών νόμων της καί τής τάξης τους. Δημιουργεί. Τί δημιουργεί; Τόν άνθρωπο. Η ούμανιστική σκέψη (όλα προέρχονται από τόν άνθρωπο, όλα προορίζονται για τόν άνθρωπο) είναι κυκλική, ταυτολογική, δοσμένη όλόκληρη στή διαιώνιση μιās εικόνας: «ό άνθρωπος φτιάχνει τόν άνθρωπο.»⁵ Χάρη σέ κάποια συνεχή έμβάθυνση, χωρίς ρήξεις, άπελευθερώνει, μέσα από τό είναι του, ένα έργο δοσμένο, ή δημιουργία είναι άπολύτρωση. Από τή θεολογία ώς τήν ανθρωπολογία πραγματοποιείται φαινομενικά μιιά προαγωγή ριζική: ό άνθρωπος μπορεί νά δημιουργήσει μόνο μέσα στή συνέχεια. Μέσα στή συνέχεια ενεργοποιεί καί καθιστά επίκαιρη ή δύναμη πού κλείνει έντός του. Η πραγματώση του νέου του ξεφεύγει εκ φύσεως. Όσοσο για τήν ανθρωπιστική ιδεολογία αυτή ή προαγωγή δέν είναι παρά μιιά προσαρμογή.

Η ανθρωπολογία είναι επίσης μιιά άποπρωχέυμένη θεολογία άντεστραμμένη. Στή θέση του θεού-άνθρώπου ένθρονίζεται ό Άνθρωπος, θεός του έαυτού του, άνεργώνοντας τήν αιωνιότητά του καί τή μοίρα πού φέρνει μέσα του. Στο πλαίσιο αυτής τής άντιστροφής, τό άντίστροφο του άνθρωπου-δημιουργού είναι ό άλλοτριωμένος άνθρωπος πού έχει στερηθεί τόν έαυτό του κι έχει γίνει άλλότριος. Νά γίνεις άλλος (νά είσαι άλλοτριωμένος), νά ξαναγίνεις ό έαυτός σου (νά δημιουργείς): Οί δύο αυτές ιδέες είναι ισοδύναμες στό μέτρο πού έντάσσονται στόν άστερισμό τής ίδιας προβληματικής. Ο άλλοτριωμένος άνθρωπος είναι ό χωρίς άνθρωπο άνθρωπος, ό χωρίς θεό άνθρωπος, χωρίς εκείνο τό θεό πού είναι για τόν άνθρωπο ό άνθρωπος.

Άν έτοι θέσουμε τό ζήτημα του «άνθρώπου» άνακύντουν άντιφάσεις άξεπέραστες. Πώς θά μπορούσε ό άνθρωπος νά αλλάξει χωρίς νά γίνει άλλότριος; Πρέπει λοιπόν νά προστατευτεί, νά του επιτραπεί νά μείνει αυτός πού είναι, νά άποτραπεί κάθε τροποποίηση τής κατάστασής του.

Άν εξετάσουμε τίς ίδιες της τίς άρχές, ή ανθρωπιστική ιδεολογία είναι αυθόρμητα καί βαθιά άντιδραστική τόσο στή θεωρία όσο στήν πρακτική. Τό μόνο έγχείρημα για τό όποιο παραχωρεί τήν πρω-

τοβουλία στόν άνθρωπο-θεό είναι εκείνη πού θά του επιτρέψει νά διατηρήσει μιιά ταυτότητα, μιιά ένδελέχεια. Αίφνης τό ν' αλλάξει ό άνθρωπος σημαίνει νά του άποδοθεί ό,τι του άνήκει δικαιωματικά: τ' άγαθά του άκόμη κι άν δέν είχε ποτέ. Η Διακήρυξη τών Δικαιωμάτων του Άνθρώπου, αυτό τό μνημείο του ούμανισμού, δέν είναι θεσμός άλλα διακήρυξη: μ' αυτήν καταργείται ή άπόσταση πού χωρίζει τόν άνθρωπο από τά αιώνια, οικουμενικά καί άπαραράγραπτα δικαιώματά του. (Ο άνθρωπος αυτομετατοπίστηκε (μ' αυτό τόν τρόπο ή ούμανιστική ιδεολογία εξηγεί τή «θηρησκευτική άλλοτριώση»): άρκει λοιπόν νά πραγματοποιηθεί ή άντίστροφη μετατόπιση καί τά πάντα θά τακτοποιηθούν. Άλλά ή άλλοτριώση, αυτή καθαυτή, δέν είναι βλαβερή. Βλαβερός είναι μόνο ό προσανατολισμός της. Άρκει, λοιπόν νά μεταστρέψει κανείς τόν προσανατολισμό για ν' άποδεσμεύσει τήν αλήθεια πού ή άλλοτριώση έχει έγκλωβίσει καί περιφρονήσει. Ο ούμανισμός είναι ή έτσι έντελώς έπιφανειακή κριτική τής θρησκευτικής ιδεολογίας. Δέν άμφισβητεί τήν ιδεολογία άλλα μόνο μιιά ιδιαίτερη ιδεολογία πού θά ήθελε νά άνταλλάξει μέ μιάν άλλη.

Τό πιό καθαρό ιδεολόγημα του ούμανισμού είναι ή θρησκεία τής τέχνης. Ο Ρ. Γκαρωντ, πού θέλει ν' άποδώσει στόν άνθρωπο τίς «προοπτικές» του, έξακοντίζοντάς τον στό «δρομολόγιο» πού τόν ξαναφέρει στόν χωρίς όρια χώρο του έαυτού του (σά νά του έλειπε μόνο αυτό!), είναι επίσης ό άπόλυτος ιδεολόγος τής καλλιτεχνικής δημιουργίας. Έμπνεόμενος από μιιά άσύνητη φράση του Γκόρκυ (άσύνητη, γιατί δέν είναι παρά μιιά φράση πού δέν τήν υποδαστάζει καμιά έπιχειρηματολογία καί, έξάλλου, από θεωρητική άποψη είναι τελείως λαθεμένη), «ή αισθητική είναι ή ήθική του μέλλοντος», για νά λυτρωθεί ό άνθρωπος προτείνει νά έπιστρέψουμε στή θρησκεία τής τέχνης, χωρίς νά βλέπει ότι άν ζητήσουμε τέτοιες ιδιότητες από τήν τέχνη τήν μετατρέπουμε σέ ξεπεσμένη θρησκεία. Όσοσο ή τέχνη είναι έργο, έργο όχι του ανθρώπου άλλα του παραγωγού του.⁶ Έπομένως δέν είναι θρησκεία, ή όποία όχι χωρίς λόγο έντάσσεται στό χώρο πού κατέχουν όλες οι αυθόρμητες ψευδαισθήσεις, καί πραγματι είναι μορφή δημιουργίας. Οί άνθρωποι, πριν νά διαθέσουν τά έργα τους όφείλουν νά τά παράξουν, όχι ως μαγική έλευση, άλλα

μέ τήν ούσιαστικά παραγωγική εργασία τους. Άν ό άνθρωπος δημιουργεί τόν άνθρωπο, ό καλλιτέχνης παράγει έργα μέσα σέ καθορισμένες συνθήκες, όντας εργάτης, όχι του έαυτού του, άλλα εκείνου του πράγματος πού διαρκώς του ξεφεύγει καί μόνο εκ τών ύστέρων του άνήκει.

Οί διάφορες «θεωρίες» τής δημιουργίας έχουν τό έξής κοινό μεταξύ τους: ότι έπεξεργάζονται τό πρόβλημα τής κατασκευής του έργου τέχνης καταργώντας τήν ύπόθεση τής κατασκευής ή παραγωγής. Μπορούμε νά δημιουργούμε μονίμως. Έπομένως νά δημιουργείς σημαίνει νά άπελευθερώνεις κάτι πού τό έχει κατακτήσει, άλλα, παραδόξως, είναι προκαταβολικά δοσμένο· ή άλλως γινόμαστε μάρτυρες μιās έπιφώιτησης: ή δημιουργία είναι έκλαμψη, θεοφάνεια, μυστήριο. Καί στίς δυό περιπτώσεις καταργήθηκαν τά μέσα πού θά μπορούσαν νά εξηγήσουν τήν αλλαγή. Στή μιιά περίπτωση δέν έγινε τίποτε· στήν άλλη συνέδη κάτι άνεξήγητο. Όλες οι θεωρητικές λογίες για τόν δημιουργό άνθρωπο προορίζονται νά δγάλουν από τή μέση τή δυνατότητα πραγματικής γνώσης: ή «δημιουργική εργασία» δέν είναι εργασία, μιιά πραγματική διαδικασία, άλλα ή θρησκευτική φόρμουλα πού επιτρέπει νά γιορτάσουμε τόν ένταφιασμό του καλλιτέχνη-παραγωγού έγείροντάς του ένα μνημείο.

Μέ τόν ίδιο τρόπο όλες οι θεωρήσεις για τό (καλλιτεχνικό) δάρο, τήν ύποκειμενικότητα (μέ τήν έννοια τής ούσιαστικότητας) του καλλιτέχνη είναι έξ όρισμού χωρίς ένδιαφέρον.

Γι' αυτό, σ' αυτές τίς σελίδες ό όρος δημιουργία έχει έντελώς καταργηθεί καί άντικατασταθεί συστηματικά μέ τόν όρο παραγωγή.

1. Δηλαδή, μέ τήν αυστηρή έννοια του όρου, μιιά τεχνική.
2. G. Painter, *Marcel Proust*, εκ. Mercure de France.
3. *Άναζητώντας τό χαμένο χρόνο*, Μ. Προύστ.
4. Αυτή είναι ή θέση πού εκθέτει ό Ρολάν Μπάστ στό *Βαθύ μηδέν τής γραφής*.
5. Μ' αυτή τήν έννοια, ό θεωρητικός, του ούμανισμού είναι ό Άριστοτέλης.
6. Κι ό παραγωγός αυτός δέν είναι ένα ύποκείμενο έπικεντρωμένο στή δημιουργία του. Είναι καί ό ίδιος στοιχείο μιās κατάστασης ή ενός συστήματος.

«Μαύρα Λιθάρια»

του Μιχάλη Γκανᾶ
— κάποια πρώτα σχόλια—

Ἐκδόσεις Κείμενα, Ἀθήνα 1980

Θά ξεκινήσω αὐτήν τήν παρουσίαση ἐντελῶς ὑποκειμενικά, ἀφοῦ χρωσῶ νά δηλώσω ἐξαρχῆς, πῶς ὀφείλω, σέ μεγάλο βαθμό, στή συλλογή *Μαύρα Λιθάρια* τή δύναμη πού μέ στήριξε αὐτές τίς πρώτες δύσκολες καί σκληρές μέρες τῆς ἐγκατάστασής μου στήν Ἀθήνα. Ὑπόσχομαι βέβαια γρήγορα νά γίνω ἀντικειμενικότερος, ὅμως ἀφοῦ ξεκίνησα μέ μιά αὐθόρμητη ἐξομολόγηση, ἄς τό τραβήξω ἀκόμη λίγο... «Ματαιωμένη ἐπιστροφή» τιτλοφορεῖ ποίημά του ξενιτεμένος Ἕλληνας ποιητής, καρπό πρόσφατης ἐμπειρίας του ἀπό μιά σύντομη παραμονή στήν Ἀθήνα. Καί δέν μοῦ φαίνεται πῶς εἶναι ἄδικος. Θά περιορισῶ σέ δύο μόνο πράγματα πού ἀμέσως χτυποῦν τόν καινούριο, κι ἂν δέν ἔχει ἀπό πού νά πιαστεῖ, τοῦ ἀποδιοργανώνουν παντελῶς νοῦ καί αἰσθήσεις.

Πρώτα ἡ ἴδια ἡ πόλη: πρόκειται γιά τήν πιό ἀγεωμέτρητη, τήν πιό ἄρρυθμη καί τήν πιό ἄμουση πόλη τοῦ κόσμου. Τριγυρνᾶς σάν χαμένο ζῶο στούς δρόμους της καί μάταια ἀναζητᾶς σήματα κάποιων ἐξωτερικῶν (πρώτα καί ἔστω) ρυθμῶν μέ τούς ὁποίους νά συντονίσῃς τό σῶμα καί τίς αἰσθήσεις σου, νά ἡμερέψῃς σιγά-σιγά, νά δέσεις μαζί της. Ἔτσι, ὀδηγεῖσαι τελικά πολύ εὔκολα στά ὄρια ἐνός περιέργου πανικοῦ.

Τό ἄλλο χαστουκί τό δέχεσαι ἀπό τήν περιοχὴ τοῦ λόγου. Καί δέν ἐννοῶ μόνο τόν προφορικό ἑλληνικό λόγο πού (δικαιολογημένα στό κάτω-κάτω) ξεφτίζει στά χεῖλη τῶν ἐν Ἀθήναις εὐρισκομένων σέ τέτοιο

βαθμό πού ὅ,τι συμπτωματικό παίρνει τ' ἀφτί σου στούς δρόμους τῆς Ἀθήνας νά εἶναι ἡ λέξις καί φράσεις καλούπια, ἡ συνθηματικές μισοπροτάσεις. Οὔτε ἀκόμη καί αὐτόν τόν λόγο ἀπό τά μεγάφωνα τοῦ Πολυτεχνείου πού, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ὅποιο του περιεχόμενο, σέ ἀποθαρρύνει ἀμέσως ὁ κραυγαλέα ρητορικός του τόνος.

Ἐννοῶ κυρίως τήν κατακλυσμιαία εἰσροή «ποιητικοῦ» λόγου στή βιβλιοαγορά τῆς Ἀθήνας. Ἀναρωτιέμαι: πρόκειται μήπως γιά ἄνθηση; Προσωπικά δέν τό νομίζω. Ἀπεναντίας φοβάμαι πῶς πρόκειται γιά μαλακό, ὡς ἐπί τό πλεῖστον, χυλό εὔκολου λόγου, ρέοντος ἀμέριμνα σέ αὐλάκια ἀνέβαθα πού ἀναπόφευκτα ὀδηγοῦν στό ἀδιέξοδο μιᾶς λιμνάζουσας κατάστασης πού θά τήν ὀνόμαζα «ρητορισμό τῶν εἰκόνων».

Ἡ πρώτη μου ἐπαφή μέ τή συλλογή *Μαύρα Λιθάρια*, μοῦ ἔδωσε ἐπιτέλους τό αἶσθημα ὅτι μέσα σ' αὐτή τήν πλημμυρίδα τῶν νέων ποιητικῶν συλλογῶν ὑπάρχει καί κάτι πού ἀντιστέκεται. Ὅτι ἐπιτέλους ἡ ποίηση (ἔστω μέ τή μορφή δυό-τριῶν προσπαθειῶν) δίνει καί πάλι τή μάχη της. Τήν ὁποιαδήποτε μάχη. — Μεγάλη ἡ χάρη σου, λοιπόν, ποιητή Μιχάλη Γκανᾶ πού μέσα στήν ἐτοιμόρροπη καί ἀσυνάρτητη αὐτή πολιτεία ἀντιστέκεσαι μέ τό δικό σου τρόπο, προσπαθώντας νά μπήξεις κάποιους κάθετους πασσάλους ἐναντία στή φορά τῶν ποικίλων ὀριζόντιων κυμάτων καί ρευμάτων πού ἐπιθετικά μᾶς διαπερνοῦν. Σέ διάβασα μέ ιδιαίτερη χαρά, ξεπέρασά μαζί σου καί τό δικό μου συναισθηματικό φούσκωμα, ἡμέρεψα καί μέ τήν πόλη τῶν Ἀθηνῶν καί θά κοιτάξω στή συνέχεια νά περιγράψω κάποια στοιχεῖα τῆς συλλογῆς σου ὅσο μπορῶ στεγνότερα.

Μιχάλη Γκανᾶ, *Μαύρα Λιθάρια*, Κείμενα, Ἀθήνα 1980, σελ. 50.

Ἐσωτερική διάρθρωση: πέντε μέρη.

Πρῶτο μέρος: Ἐντεκα ἐντιτλα ποιήματα (ἀπουσία γενικοῦ τίτλου).

Δεύτερο μέρος: Γενικός τίτλος: «Τά ἄγρια καί τά ἡμερα»· ἀφιέρωση: *Στόν Κώστα Κρυστάλλη μικρότερο ἀδερφό*. Δέκα ἄτιτλα ποιήματα ἀριθμημένα μέ λατινικούς ἀριθμούς.

Τρίτο μέρος: Γενικός τίτλος: «Βήματα πίσω». Ἐφτά ἐντιτλα ποιήματα.

Τέταρτο μέρος: Γενικός τίτλος: «Ἀκαριαία». Δεκατέσσερα ὀλιγόστιχα ποιήματα (δίστιχα, τρίστιχα καί τετράστιχα) ἀριθμημένα μέ ἀραβικούς ἀριθμούς. Τά δώδεκα ἄτιτλα. Δύο ἐντιτλα («Ἑλλάδα '80» / «Συντέλεια»).

Πέμπτο μέρος: Γενικός τίτλος: «Μονόξυλα». Δέκα ἄτιτλα μονόστιχα χωρίς ἀρίθμηση· διαχωρίζονται μέ μικρό κυματοειδές σημάδι.

Ἡ συλλογή ἀνοίγει μ' ἓνα μικρό ποίημα ποιητικῆς πού μᾶς θυμίζει ἀμέσως πῶς καί ἡ πρώτη συλλογή τοῦ Γκανᾶ, *Ἀκάθιστος Δεῖπνος*¹, ἀνοίγει ἐπίσης μ'

1. Μιχάλη Γκανᾶ, *Ἀκάθιστος Δεῖπνος*, Κείμενα, Ἀθήνα 1978.

καί γράμματα γνωρίζω

Ένα μικρό ποίημα ποιητικής. Στο ποίημα τής πρώτης συλλογής χαρακτηριστική ή παρουσία του φιδιού (άπαντά αρκετά συχνά στο μετέπειτα έργο, σ' ένα ρόλο που δέν νομίζω πώς πρέπει νά διαστούμε νά τόν αποκρυπτογραφήσουμε).

*Μόνο τό φίδι ξέρει τί θά πει
ν' αλλάξεις τό πετό σου,
γι' αυτό του περισσεύει τό φαρμάκι.*
(ΑΔ 7)²

Στό ποίημα τούτης τής συλλογής ή παρουσία του πουλιού³ (ένα πληγωμένο κοτσύφι που τό αίμα του στάζει στήν άσπρη επιφάνεια του χιονιού και τή γεμίζει μαύρους λεκέδες), επίσης ένδεικτική.

*Πληγωμένο κοτσύφι
άπό κλαρί σέ κλαρί.*

*Καθώς τό αίμα του
στάζει στό χιόνι,
πληθαίνει τό μαύρο. (7)*

Τό χρωματικό αυτό τρίγωνο κόκκινο αίμα - άσπρη επιφάνεια - μαύρο άποτέλεσμα, ό ποιητής τό όνοματίζει *Θεμέλιο χρώμα*. Τήν όδυνηρή ριζική άλλαγή ως μοναδικό τρόπο νά περισσέψει τό φαρμάκι (ό ποιητικός λόγος) τήν θεωρεί ως τό άπαραίτητο *Άντίτιμο*. Δυό μικρά ποιήματα ποιητικής που εγκαινιάζουν και προολογίζουν τόν ποιητικό κόσμο που κατοικεί στίς δυό αυτές μικρές συλλογές⁴, προδιαθέτοντας συγχρόνως και για τό ήθος του. Τό ένδιαφέρον έξάλλου του Γκανά για άσκηση ποιητικής, φαίνεται κι από τίς δοκιμές του σέ άυστηρά μορφικά συστήματα. "Όπως είναι τό ποίημα *Πολλά βήματα πίσω* (36), όπου παροξύτονου δεκαπεντασύλλαβοι έναλλάσσονται μέ όξύτονους δεκατετρασύλλαβους μέ μιά πλεχτή ρίμα που τή στερεότητά της ύποστηρίζει και τό άυστηρό συλλαβοτονικό σύστημα. "Όπως είναι επίσης τά τρία σονέτα: *Τόν τάφο μου τόν θέλω στά Χαντεία* (37), *Άνισα δικαίωματα* (38), *Πνιγμένος τόσα χρόνια* (39). "Όπως επίσης και τό γεγονός πώς δοκιμάζει τίς δυνάμεις του μέ έπιτυχία σέ τόσα διαφορετικά είδη έκφραστικής τεχνικής.

2. Στο έξής χρησιμοποιώ τίς συντομογραφίες: (ΑΔ) = *Άκάθιστος Δείπνος*. Άριθμός μόνος του σέ παρένθεση παραπέμπει σέ σελίδα τής συλλογής *Μαύρα Λιθάρια*.

3. Μιά σχετική άποδελτίωση τών πουλιών, μου έδειξε πώς ή συλλογή κυριολεκτικά σφύζει από πουλιά που άνήκουν στήν κατηγορία που ό Γκανάς όνομάζει «θεοπούλια». Π.χ. άσβοί, καλογιάννοι, κοτσύφια, μπαξεβάνοι, μπεκάτσες, πετροκόττοφες, τριζόνια, κτλ.

4. Άς σημειωθεί πώς και οι δυό συλλογές κλείνουν επίσης μέ παρόμοιο τρόπο: μέ δυό μικρά ποιήματα ποιητικής που έχουν για συνδετικό τό μοτίβο τής άνώψωσης:

*Σηκώνεις,
μέ τρεις κινήσεις
τή φωνή σου.*
(Άρσις βαρών, ΑΔ 44)

Ψηλά τά χέρια, κάτω τά στυλό. (49)

Άν θελήσουμε νά καθορίσουμε τίς κύριες θεματικές συντεταγμένες τής συλλογής, νομίζω πώς εύκολα θά σταματήσουμε στά, προβεβλημένα έξάλλου, θέματα του θανάτου, του ξεριζώμου (συνδυασμένο και μέ τό θέμα του ξενιτεμου), κι από κοντά τό θέμα του χαμένου χώρου, τό θέμα του χρόνου που έφυγε, αλλά και αυτού που ξεφεύγει άδιάκοπα μέσα από τήν κάθε στιγμή. Κι όλα μαζί τά προηγούμενα νά σπαρταρούν άρκετά συχνά μέσα στό δίχτυ του ίδιου ποιήματος μέ κύριο άναμοχλευτικό μέσο μιά έν επίμονη μνήμη. "Όμως, κι αυτό είναι κατά τή γνώμη μου τό ουσιαστικότερο στοιχείο τής συλλογής, όλα αυτά δέν ποιούνται μέ τή βοήθεια μιάς διαχυμένης άνάμνησης, αλλά μέ βάση τό στερεό σώμα του ποιητή που κάτω από ένα «παλιό μπουφάν» κρύβει ένα όλόκληρο «άγεωγράφητο διότοπο» πάνω και μέσα στόν όποιο εισσορμά, πέφτει, βρίσκει χώρο και καταφύγιο ένας όλόκληρος ζωντανός περασμένος κόσμος, έστω κι άν τώρα έχει μεταμορφωθεί σέ πουλί ή σέ έντομο, σέ θόρυβο ή σέ μουσική.

*Έρχονται τά παλιά πουλιά και
πέφτουν⁵ μέσα
μου μέ όρμη. (21)*

*Φυσάει ένας άέρας, φέρνει
φωτογραφίες και τετράδια.
Άπό τά κάτω χρόνια. (12)*

Ύπογράμμισα έπίτηδες τίς λέξεις *πέφτουν, μέ όρμη, και φέρνει*, θέλοντας κυρίως νά τονίσω αυτή τήν ξεχωριστή λειτουργία τών παρελθόντων μέσα στό ποιητικό παρόν. Δέν κινείται ό ποιητής προς τά πίσω (μέ τή μέθοδο τής όποιασδήποτε τεχνικής). Έρχονται αυτά και μάλιστα διεκδικούν θέση και μερίδιο στό παρόν του μέ τρόπο ιδιαίτερα δυναμικό.

Στό σημείο αυτό και μέ άφορμή τήν άναφορά σ' αυτό τόν ξεχωριστό τρόπο που λειτουργεί ή μνήμη στόν Γκανά, πρέπει νομίζω νά συζητήσουμε κι ένα έξωτετικό στοιχείο τής συλλογής που ένδεχομένως γεννά κάποιες άπορίες. Ύπαινίσσομαι τήν άφιέρωση που συνοδεύει τό δεύτερο μέρος τής συλλογής (μέ τόν επίσης ένδεικτικό και συζητήσιμο τίτλο *Τά άγρια και τά ήμερα*⁶): *Στόν Κώστα Κρυστάλλη/μικρότερο άδερφό*. Γιατί αυτή (ή άρκετά παρακινδυνευμένη για τό πνεύμα τής εποχής μας) άφιέρωση; "Ένας λόγος είναι βέβαια κάποιες βιογραφικές άναλογίες άνάμεσα στόν νεότερο και στόν παλαιότερο ποιητή. Ξεκίνησαν και οι δυό από τόν ίδιο χώρο (Ήπειρος) για νά καταλήξουν στήν Άθήνα έπειτα από άρκετές και σοβαρές περιπέτειες που φαίνεται νά σημάδεψαν για καλά τήν προσωπικότητά τους. Είναι γνωστό πώς ή όλη ποιητική προσπάθεια του Κρυστάλλη έξαρτήθηκε άπόλυτα από τή σχέση του μέ τό χώρο άπ' όπου ξεκί-

5. Στο έξής όλες οι ύπογραμμίσεις είναι δικές μου.

6. Τίτλος που παραπέμπει βέβαια στό βιβλίο του Στέφ. Γρανίτσα, *Τά άγρια και τά ήμερα του δουνού και του λόγου*, Έλευθερουδάκης, Άθήνα 1921, μέ μιά διάθεση, άν καταλαβαίνω καλά, νά δηλωθεί καθαρά και άνευθείας ή διασταύρωσή του μ' ένα ύλικό που εύκολα θά μπορούσε νά οδηγήσει σέ παρεξηγήσεις.

καί γράμματα γνωρίζω

νησε. *Ότι το ίδιο συμβαίνει (ώς ένα όμως βαθμό – και εύτυχως) και ένδεχομένως θα εξακολουθήσει να συμβαίνει και με τον Γκανά, τό δείχνει τόσο τό θεματικό υπόστρωμα τής συλλογής πού συζητούμε, όσο και κάποια του άλλα κείμενα πού ένα τους μικρό δείγμα είδαμε μόλις πρόσφατα στο τελευταίο Δέντρο.

Τί θέλει όμως να υποδηλώσει τό δεύτερο μέρος τής αφιέρωσης, στό μικρότερο αδερφό; Υπάρχει καθόλου διάθεση υποτιμητική ή πρόκειται μόνο για μία τρυφερή αποστροφή στον συντοπίτη ποιητή πού έφυγε τόσο νέος; Θά έλεγα: μία τρυφερότητα συνδυασμένη όμως (τουλάχιστον έτσι με πείθει τό ποιητικό ύλικό τής συλλογής) και με μία αυστηρότητα, περίπου πατρική, για τόν τρόπο πού ό αδύναμος (και αδύνατος) εκείνος ποιητής είδε τόν τόπο του μέσα από τό ποιητικό του έργο. Αισθάνομαι σαν να θέλει περίπου να του πει: «Έλα Κώστα, δός μου τό χέρι σου να ξαναπάμε παρέα σ' εκείνο τό χώρο, να σου δείξω τόσα και τόσα πράγματα και καταστάσεις πού δέν είδες (δέν μπορούσες να τίς δεις πνιγμένος μέσα στό φουσκωμένο ποτάμι τής νοσταλγίας), μιάν άλλη θέα των πραγμάτων πού δέν τήν φτιάχνουμε έμεις με μέσο κυρίως έναν άγουρο συναισθηματισμό, μά πού κατασταλάζει αυτή βαριά πάνω στό σώμα, στό νοῦ και στην ψυχή μας μ' όλο της τό περιεχόμενο, άψυχο και έμψυχο».

*Μετά πού έθρεχε θγαίναν βελάσματα, σαν έρ-
πετά στους θάμνους, στα χορτάρια, έφηνε ή μέρα
ή δίκαιη, γίνονταν παρελθόν κι ούτε πού τό 'ξερα
μέ τί κοτούρα, τί νερά, τί δόμβο θά με γέμιζε
μετά από τόσα χρόνια. Φυσάει ακόμη απ' τό νερό-
μυλο του πάπου μου, νομίζω κιόλας πώς δυναμώνει
τ' άσπρο, καθώς άπλοποιούνται σέ όστά, οί
άνθρωποι πού γέμιζαν κείνα τά χρόνια. (29)*

*Αν ζητήσουμε τώρα να βρούμε έσωτερικά στοιχεία στην συλλογή πού να δείχνουν τή διασταύρωση του Γκανά με τήν ποιητική μας παράδοση⁷, πολύ εύκολα θά οδηγηθούμε σε ποιητές πολύ διαφορετικής πάστας και κατηγορίας απ' αυτής του Κρυστάλλη. Έννοώ τά πολλά (κάποτε ευδιάκριτα, κάποτε δυοδιάκριτα) χνάρια πού άφησε στη συλλογή ή θητεία του Γκανά σε ποιητές όπως ο Σολωμός και ο Σεφέρης. Με τόν τελευταίο μάλιστα ο διάλογός του αρχίζει πολύ νωρίς (με τό δεύτερο ποίημα τής πρώτης του συλλογής) κάπως έξωτερικά και άμεσα με τό στίχο «'Η Ελλάδα πού λές, δέν είναι μόνο πληγή» (ΑΔ8).

*Αργότερα όμως ή επικοινωνία του με τή σεφερική ποίηση θά συνεχίσει σε άλλο επίπεδο, πολύ πιό έπιφελές και σημαντικό για τήν ποιητική γραφή του Γκανά. Θά παρουσιάσω ένα συγκεκριμένο παράδειγμα από τή συλλογή *Μαύρα Λιθάρια*, στό όποιο έξάλλου έχουμε ταυτόχρονα και παρουσία του Σολωμού. Πρόκειται για τό ποίημα *Στό ποτάμι* (14):

Στό ποτάμι

*Με τόν καιρό πέφταν τά φύλλα
γίνονταν δούκινα οί καρποί, τί σάλπιζαν
δίπλα μου τό νερό-νερό
ή πέτρα-πέτρα
δέν είχε μονοπάτι ό θάνατος.*

*Ξάστερο τό ποτάμι με λιγνά νερόφιδα
ίσκιοι πουλιών, χίλια τζιτζίκια.
Τί 'ταν πού σάλεψε! Χαλίκια στη σурμή
κι ό τρομαγμένος πετροκότσυφας.
Γύρισα για να δώ, κανένα.*

*Μόνο στην άκρη τό νερό θολό,
σημάδια από θεόρατες πατούσες
κ' οί πέτρες γύρω τους θρεγμένες.*

*Πρόλαβα κ' έκλεισα τ' αυτιά
τήν ώρα πού 'σκαγε τό γέλιο του.*

*Αν αντιπαραβάλουμε τούς στίχους του ποιήματος με τούς αντίστοιχους σεφερικούς και σολωμικούς πού ανακαλούν, βλέπουμε έναργότερα όχι μόνο τίς λεκτικές αντιστοιχίες, αλλά και τή σωστά άφομοιωμένη τριμερή δομή του σεφερικού τρόπου άνάπτυξης τής όλης σκηνής και του πλουτισμού της από τήν τελική μετάβαση στό Σολωμό.

ΓΚΑΝΑΣ

- α) *Τί 'ταν πού σάλεψε! Χαλίκια στη σурμή*
β) *Γύρισα για να δώ, κανένα.*
γ) *Μόνο στην άκρη τό νερό θολό, σημάδια
από θεόρατες πατούσες κ' οί πέτρες
γύρω τους θρεγμένες.*

ΣΕΦΕΡΗΣ⁸

- α) *Τότε άκουσα βήματα στα χαλίκια.*
β) *Δέν είδα πρόσωπα· σα γύρισα είχαν
φύγει.*
γ) **Όμως βαριά ή φωνή σαν τό περπάτημα
καματεροῦ, έμεινε εκεί στίς φλέβες τ' ουρανού
στό κύλισμα τής θάλασσας μέσα στα δότσαλα
πάλι και πάλι:*

7. Παραθέτω μερικούς στίχους πού είτε άμεσα παραπέμπουν σε συγκεκριμένα κείμενα τής ποιητικής μας παράδοσης, είτε κάπως έμμεσα σε συγκεκριμένους ποιητές (π.χ. Σεφέρη, Καρυωτάκη, Σαχτούρη):

*Μάνα με τούς εννιά σου γιούς και με τή μιά σου
κόρη (36)*

Όυτε άλαφρό τό χώμα ούτε βαρύ. (10)

*'Η μάνα θά 'ρθει να μάς βρει τήν
άλλη μέρα θά πάρει τό λεωφορείο (10)*

*στό φώς τής μέρας τρομάξαμε ό ένας
από τήν όψη του άλλου, (15)*

λαλούσαν οί σφαγμένοι πετεινοί (24)

Κάτι σαν άχι μοναριου πού σου 'χα (37)

*Περνούσε χθές επάνω στό κανό σου,
άηχη των Φιλιατών ή μπάντα (39)*

*Κάποτε πέφτει ή ψυχή, εκεί πού
τό κορμί σκοντάφτει (43)*

8. Οί στίχοι είναι από τό ποίημα *Σαλαμίνα τής Κύπρος*, ⁸ Γιώργος Σεφέρης, *Ποιήματα*, Ίκαρος⁹ 1974, σελ. 263.

καί γράμματα γνωρίζω

ΓΚΑΝΑΣ

Πρόλαβα κ' έκλεισα τ' αὐτιά
τὴν ὥρα πού 'σκαγε τό γέλιο του.

ΣΟΛΩΜΟΣ⁹

Καί ἔσκασε ἓνα γέλιο μεγάλο πού ἀντι-
βούισε ἢ κάμερα

Ἐνάλογο δείγμα ταυτόχρονης λειτουργίας σολωμι-
κῆς καί σεφερικῆς μνήμης ἔχουμε σ' ἓνα ἀκόμη
ποίημα:

Τί γυρεύεις ἐδῶ ψυχὴ τραυλὴ,
μακριὰ ἀπὸ τὰ θοσκοτόπια τῆς πατρίδας.
(33)

ὅπου ἡ πρόταξη τοῦ ρηματικοῦ τύπου σαφῶς μᾶς
ὀδηγεῖ στὸν Σεφέρη¹⁰:

Ἐσὺ τί γύρευες; Τραυλὴ στήν ὄψη

Ὅμως ὁ φραστικός συνδυασμός «ψυχὴ τραυλὴ» μᾶς
πηγαίνει στὸν Σολωμό¹¹, μέ τόν ὁποῖο ἐξάλλου δια-
σταυρώθηκε καί ὁ Σεφέρης:

Καί ἐθαύμαξα γιατί ἦταν ἡ πρώτη φορά
πού ἄκουα τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου
νά τραυλίζῃ.

Θά πρέπει, ὠστόσο, μέ ἀφορμὴ τό προηγούμενο
ποίημα πού παράθεσα, καί πού ἔχει γιὰ βασικό του
σκελετό τὴ λειτουργία τῆς ἀκοῆς καί τῆς ὄρασης, νά
σταματήσω γιὰ λίγο στήν ὄλη λειτουργία τῶν δύο αὐ-
τῶν αἰσθήσεων στήν ποίηση τοῦ Γκανᾶ.

Δέν ὑπάρχει γιὰ μένα ἀμφιβολία πὼς στήν ποίηση
τοῦ Γκανᾶ ἔχουμε νά κάνουμε μέ λειτουργία τῆς ὄρα-
σης πού σαφῶς δρῖσκειται μακριὰ ἀπὸ τὴ συμβατικὴ
τέτοια. Πρόκειται *πράγματι* γιὰ ποιητικὴ λειτουργία.
Τό παράδειγμα ἀπὸ τό ποίημα πού εἶδαμε πιὸ πάνω,
«Γύρισα γιὰ νά δῶ, κανένας», βοηθᾶ νομίζω γιὰ νά
ἀντιληφθοῦμε τὴ διαφορὰ συμβατικῆς καί ποιητικῆς
ὄρασης. Ἡ πρώτη εἶναι καθαρὰ ἐξωτερικὴ λειτουρ-
γία γιατί ἐξαρτᾶται ἀπόλυτα ἀπὸ ἐξωτερικά μόνο
ἐρεθίσματα. Ἡ δευτέρη ὁμως ἔχει μίαν ἰδιαίτερη
σχέση καί σύνδεση μέ μίαν ἐσωτερικὴ διαίσθηση ἢ ἐν-
τύπωση (κάτι σάν αὐτό πού μᾶς συμβαίνει πότε-πότε,
νά ἴμαστε σίγουροι πὼς ἂν γυρίσουμε θά δοῦμε κά-
ποιον νά μᾶς κοιτάζει – καί κάποτε συμβαίνει, κά-
ποτε ὄχι). Μέ τούς ποιητές βέβαια, τὰ πράγματα εἶ-
ναι πολὺ πιὸ σύνθετα: βλέπουν ὄχι μόνο μέ τὰ μάτια,
κάποτε χωρὶς καθόλου μ' αὐτά, ἢ ἀκόμη βλέπουν τόν
κόσμο «σέ μιά τερατώδη ἀναπαράσταση»:

μόνο πού μέ κοιτάζαν ἀπὸ μέσα μου
νωπά τὰ μάτια τῆς ἀπ' τὰ κεριά (8)

Γύρισε νά μᾶς δεῖ κ' ἔφεξε ὁ τόπος
σάν κάποιος νά μᾶς φωτογράφιζε τὴ νύχτα.
(8)

Μέ τὰ μάτια κλειστά, ἀνοιχτό σκώτι καί
βλέπω.

Βλέπω τό θαῦμα τῆς δημιουργίας σέ μιά τε-
ρατώδη ἀναπαράσταση. (21)

Ἐνα μεγάλο μάτι, τό ἴωθα, μέ κοιτάζε κ'
ἦταν θολό ἀπ' τὰ αἵματα, μπορεῖ ἀπ' τὰ
σπλάχνα
τῶν ἀρνιῶν, μπορεῖ ἀπ' τὰ σπλάχνα τοῦ χα-
σάπη. (29)

Καί μέ τὴν αἴσθηση τῆς ἀκοῆς τὰ πράγματα εἶναι
παρόμοια. Θά δώσω ἓνα μόνο παράδειγμα ἀπὸ τὴ
συλλογὴ πού ἐξετάζουμε καί πού δείχνει καθαρὰ πὼς
ἀνατρέπεται ἡ φυσιολογικὴ τάξη τῆς πραγμάτων, πὼς
ἀντιστρέφεται καμιά φορά ἡ ἀλληλουχία τῶν γεγονό-
των ἐξαιτίας μιᾶς περιέργης ἀκοῆς (τῆς ποιητικῆς)
πού κάποτε, σέ συνδυασμὸ μέ τὴν ποιητικὴ ὄραση,
προτρέχει ἢ καθυστερεῖ σέ σημεῖο π.χ. νά βλέπει ὁ
ποιητὴς τὰ λαβωμένα ἢ σκοτωμένα ζῶα ὥρες πολλές
πρὶν ἀκουστοῦν οἱ ντουφεκιές:

Περνοῦν κοπάδια. Περνοῦν λαγοὶ καί λαβω-
μένα ἀγριογούρουνα. Πέφτουν κοτσύφια ἀπὸ τὰ δέν-
τρα. Ὁρα μετὰ ξεσποῦν οἱ ντουφεκιές (23).

Δυστυχῶς ὁ χῶρος ἀλλὰ καί ὁ χρόνος δέν μοῦ ἐπι-
τρέπουν νά ἐπεκταθῶ ὅπως θά τό ἤθελα καί σέ μερι-
κούς ἄλλους σημαντικούς χαρακτήρες τῆς συλλογῆς.

Θά ἄξιζε λ.χ. νά συζητούσαμε τό μοτίβο μέ τὰ «ση-
μάδια ἀπὸ θεόρατες πατούσες» πού εἶδαμε πιὸ πρὶν,
ἀφοῦ ἡ παρουσία του στή συλλογὴ καί συχνῶς εἶναι
καί, μοῦ φαίνεται, ἀκρῶς ἐνδιαφέρουσα. Π.χ.:

Πατήματα στό χιόνι σάν
τοῦ μικροῦ παιδιοῦ κι ὁμως
δέν ἦταν οὔτε ζῶου γνωστοῦ ἦταν
κανενός, (15)

ἄξαφνα ἀπάτητο τό χιόνι, χωρὶς
κανένα ἴχνος πάλης ἢ αἵματος (15)

Σημάδεψαν τὰ βήματα τοῦ θεοῦ στοὺς λόφους (18)

Ἀκόμη θά ἄξιζε νά ἐξετάζαμε (ἔστω περιγραφικά)
τὴ λειτουργία τῆς προσωποποίησης τῆς φύσης, ἀλλὰ
καί τῆς παρομοίωσης τοῦ ἀνθρώπου μέ τὴ φύση.

σηκώνει ὁ τόπος τό κεφάλι του (22)

Ἔρχεται καθαρὸς ἀέρας μέ χτίζει ὡς τὰ ρουθούνια
(30)

Φυσῶ τόν καπνὸ μου ἴσια στά μάτια τ' οὐρανοῦ
(30)

9. Τό παράθεμα εἶναι ἀπὸ τὴ *Γυναῖκα τῆς Ζάκυνθος*, βλ. *Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἄπαντα*, τόμ. 2ος, *Πεζὰ καί Ἰταλικά*, Ἰκαρος,² 1968, σελ. 50.

10. *Ο.π.*, σμ. 8, σελ. 287.

11. *Ο.π.*, σμ. 9, σελ. 44-45.

Σούρουπο, σέ γονυκλισία τά χρώματα (33)

Ψηλώνω σάν τοπίο (21)

Χωρίς φτερά, μονάχα μέ τά λέπια μου ανεβαίνω. Τά φύλλα, τά πουλιά, βαρίδια πού μέ πάνε στόν πάτο τ' ουρανοῦ. (30)

Θά κλείσω τήν ἀναγκαστικά λειψή (κι ὑποχρεωτικά δειγματοληπτική) αὐτή παρουσίαση ἀναφερόμενος σ' ἓνα στοιχείο τῆς δομῆς τῶν ποιημάτων τοῦ Γκανᾶ. Ἡ ἐντύπωση πού ἀποκομίζει ὁ ἀναγνώστης γιά ἀρκετά ἀπό τά ποιήματα τῆς συλλογῆς (πού συμβαίνει νά εἶναι καί τά καλύτερα), εἶναι πώς βρίσκεται μπροστά σέ στέρεες καί δυναμικές δομές πού ἔχουν γιά κύριο χαρακτηριστικό τους μίαν κεντροβαρή ἐσωτερική λειτουργία. Συχνά μπορούμε εὐκολότερα νά ἀντιληφθοῦμε τό χαρακτήρα αὐτό, ἀπό κάποια ἐμφανή δομικά στοιχεία τῶν ποιημάτων.

α) Κάποτε ὑπάρχει ἓνας κύκλος ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει τήν προβολή τοῦ κέντρου τοῦ ποιήματος, π.χ.

*Ἔρχονται τά παλιά πουλιά καί πέφτουν μέσα
μου μέ ὀρμή. Ψηλώνω σάν τοπίο, δέ βλέπω τίποτε
3 ἀπ' τή σκόνη.*

*Εἶναι ὅλα ἄσπρα κ' ὕστερα ὅλα μαῦρα κ' εἶμαι
μιά κονκίδα στίς ἀστράπες τῶν χρωμάτων τους.
6 Μέ μάτια κλειστά, ἀνοιχτό σκωπτό καί βλέπω.
Βλέπω τό θαῦμα τῆς δημιουργίας σέ μιά τερατώδη
ἀναπαράσταση. Ὅπου ὅλα πρωτόπλαστα ἐγ-
9 καταλείπουν τόν παράδεισο κακῆν κακῶς. Φεύ-
γοντας. Γιά λίμνες κι ἄγρια βουνά. Γι' ἄγνωστα
μέρη.
12 Τό βόρειο πλάτος καί τό μήκος τους ἐγώ. Ἀ-
γεωγράφητος διότοπος, φορώντας πάνω ἀπ' ὅλα
αὐτά ἓνα παλιό μπουφάν. (21)*

Ἄς προσεχτεῖ: ἡ στενή σχέση ἀνάμεσα στούς τρεῖς πρώτους καί στούς τρεῖς τελευταίους στίχους τοῦ ποιήματος. Σχέση πού δέν βασίζεται μόνο σέ λεκτικές καί ἠχητικές ἀντιστοιχίες, π.χ. *παλιά πουλιά* στήν ἀρχή, *παλιό μπουφάν* στό τέλος, ἀλλά καί σέ οὐσιαστικότερες: *Ψηλώνω σάν τοπίο / ἀγεωγράφητος διότοπος*. Ἔτσι, προβάλλεται πιστεύω ἡ κεντρική ἐνόητα ἡ ὁποία ἔχει πάλι ἓνα δικό της ἐσωτερικό κέντρο, τοῦς στίχους 6-8.

β) Κάποτε πάλι ἡ ἀρχή καί τό τέλος τοῦ ποιήματος συνδέονται μέ μίαν ἀντιθετική εἰκόνα ἢ κίνηση, ἡ ὁποία προσδίνει στήν ὅλη ποιητική εἰκόνα μιά σύνθετη λειτουργικότητα. Π.χ.

*Τό χέρι μου θγαίνει στούς κήπους μετά. Στά
πικρά μετερίζια τόσων καί τόσων κοριτσιῶν, πού
πολύ ἀγάπησαν, πολύ κέντησαν, πολύ τραγοῦδῆσαν
καί πολύ τίς καμάρωσαν οἱ δικοί τους, πρὶν κλεί-
σουν καλά τά παράθυρα καί μείνουν ὅλα ἀπ' ἔξω.
Ἔρχονται νύχτα μέ κλειστά τ' ἀφίλητα μάτια
τους κ' οἱ γλάστρες μέ τοῦς κατηφέδες, τά ποτι-*

*μένα βασιλικά, πηδοῦν σάν βατράχια, ανεβαίνουν
τίς σκάλες, μπαίνουν στό σπῆτι κ' εἶναι ὅλα στήν
κάμαρα ὀδοδεκαετή καί φοβισμένα. (28)*

Ἡ πρώτη εἰκόνα τοῦ ποιήματος ἀναπτύσσεται μέ μιά κίνηση ἐντελῶς ἀντιθετική ἀπ' αὐτήν τοῦ τέλους (δημιουργώντας ἔτσι ἓνα κύκλωμα), ἐνῶ συγχρόνως ἡ ἀντίθεση πλουτίζεται καθώς ἐκτείνεται καί στό χῶρο καί στό περιεχόμενό του:

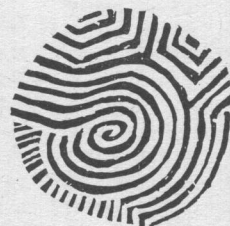
*τό χέρι ΒΓΑΙΝΕΙ στούς κήπους
ὁ κήπος ΜΠΑΙΝΕΙ στό σπῆτι*

Καί ἀνάμεσα σ' αὐτή τήν κάπως ἐφιαλτική ἀτμόσφαιρα κινεῖται ἓνας ἐξίσου ἐφιαλτικός χορός κοριτσιῶν (ἄς μὴν ἀγγίξουμε τό θέμα τῆς γυναίκας στήν ποίηση τοῦ Γκανᾶ γιατί εἶναι τόσο μεγάλο πού μέ πρόχειρη δουλειά ὅπως αὐτή ἐδῶ οὔτε κἀν πού μπορεῖ, ἔστω, νά προλογιστεῖ).

Προσπάθησα νά καταγράψω μερικά πρώτα μου ἐρεθίσματα ἀπό τήν ἐπαφή μου μέ τή συλλογή *Μαῦρα Λιθάρια* καί κάπου-κάπου νά ὑποδείξω καί μερικά, ἐλπίζω ὄχι ἐντελῶς ἐπουσιώδη, στοιχεία τῆς περιοχῆς πού ὀρίζει. Γιατί ἡ γενική μου ἐντύπωση εἶναι πώς πρόκειται γιά μιά ποιητική ἐργασία πού δέν ἀλώνεται εὐκόλα ἢ ξεκούραστα. Ἄς ποῦμε μέ δύο-τρεῖς ἀναγνώσεις. Ἀπεναντίας, ἐξαρχῆς τό διακρίνεις, πώς θά χρειαστεῖ καί κόπος καί ὄρεξη. Πώς θά χρειαστοῦν ἀναγνώσεις ὄχι μόνο ὀριζόντιες, ἀλλά καί κάθετες. Κι ὄχι μόνο γενικές (ὅπως οἱ πρώτες πού χαίρεσαι τό σύνολο), ἀλλά καί εἰδικές (ἄς ποῦμε παρακολουθώντας τήν πορεία ἑνός μόνο θέματος, ἢ μοτίβου). Γιατί, ἂν ἡ συλλογή αὐτή τοῦ Γκανᾶ ἔδειξε πώς ὁ νέος αὐτός ποιητής ἔχει θέσει σοβαρά θεμέλια γιά τή δημιουργία μιάς δικῆς του «ποιητικῆς περιοχῆς»¹² (καί προσωπικά τό πιστεύω), τότε τό πρᾶγμα δέν σηκώνει διάση. Οὔτε ἀπό μᾶς, οὔτε ἀπό ἐκεῖνον.

Μιχάλης Πιερῆς

12. Γιά τόν ὄρο «ποιητική περιοχή», βλ. Δ.Ν. Μαρωνίτης, *Μίλτος Σαχτούρης (ἄνθρωποι-χρώματα-ζῶα-μηχανές)*, Γνώση, Ἀθήνα 1980, σελ. 19-21.

Δυτικά πρότυπα και Βαλκανικές ιδιομορφίες

Έκσυγχρονισμός και Βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα

Ανακοινώσεις στο «Συμπόσιο για τη βιομηχανική επανάσταση στα Βαλκάνια» της AIESEE (23-26 Μαρτίου 1976), των K.D. Grothusen, J. Da Silva, H. Gross, J. Petrosian, P. F. Sugar, M. Todorova, V. Georgescu, N. Todorov, T. Stojanovic, N. Vucic, D. Milic, B. Παναγιωτόπουλου, D. Dumont, V. Kazarkova, I.T. Sanders, M. Genc. Εισαγωγή, επιμέλεια Β. Παναγιωτόπουλου, μετάφραση των: Χριστίνας Αργιαντώνη, Γιάννη Αναστασίου, Έφης Στρουσοπούλου, Άλέκου Γαθαθά, Άγγελικης Γαθαθά, Γιώργου Σεφερτζή, Γιώργου Καρρά, Όλγας Καρρά, Μαρίας Σταματογιαννοπούλου, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1980.

Δέν είναι ακριβώς στο θέμα μας να μιλήσουμε για τό παρελθόν των σπουδών νεοελληνικής ιστορίας και για τά αίτια της σχετικής τους ύπανάπτυξης – και δέν αναφερόμαστε στις φωτεινές εξαιρέσεις, φυσικά, αλλά στον θλιβερό κανόνα, τίς συνθήκες πού διαιωνίζουν την αλλοίωση της συλλογικής μνήμης. Διαφαίνεται πάντως, τώρα τελευταία, ένα όλικό, κοινωνικό φαινόμενο, πού προχωρεί πέρα από τίς εξαιρέσεις, πέρα από τά μεμονωμένα και άνισχυρά πρόσωπα. Πρώτα άπ' όλα εκδηλώνεται πια σέ μεγάλη κλίμακα, παίρνει επιτέλους μεγαλύτερη δημοσιότητα, και άναγνωρίζεται, τό άθρομβο έργο πού έχει συντελεστεί στο Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών του Έθνικού Ίδρύματος Έρευνών στις δύο δεκαετίες πού έχουν περάσει από την ίδρυσή του, τό 1960. Ταυτόχρονα και σέ ευρύτερους χώρους, διαφαίνεται κάποιον αυξανόμενο ενδιαφέρον για την ιστορία. Ένδιαφέρον ενός κοινού πού σιγά-σιγά διευρύνεται, ένδιαφέρον δεκάδων νέων μελετητών πού, θγαίνοντας από τά πανεπιστήμια, προσανατολίζουν τίς μεταπτυχιακές τους σπουδές πρós τό άχάριστο ήμειπάγγελμα του ιστορικού, ένδιαφέρον άλλων, λιγότερο νέων έρευνητών, πού τώρα όμως εκδηλώνεται, με τη δημοσίευση των εργασιών τους. Όλα αυτά, βέβαια,

συμπίπτουν και με την άσυνήθιστη έκδοτική παρουσία των κοινωνικών έπιστημών, πού παρατηρείται τά τελευταία χρόνια στη χώρα μας.

Δέν είναι άκόμη καιρός να εξεταστεί άν πρόκειται για άπλές συχνότητες, για ποσότητα δηλαδή, ή και για ποιοτική διαφοροποίηση. Υποψιάζομαι ότι τό δεύτερο συντρέχει, ότι έχουμε να κάνουμε, και στις κοινωνικές έπιστήμες, με μία «γενιά», όπως συνηθίσαμε να όνομάζουμε τό φαινόμενο. Γενιά του έβδομήντα, λοιπόν, ή άπλή ποσοτική σύμπτωση με τον καταναλωτισμό της έποχής και την άνάγκη του για μόδες, για άνανεώσεις, για φρέσκα σύμβολα; Ό χρόνος θά δείξει. Πρós τό παρόν, μάς άρκεί να ύποδεχόμαστε άνυπόμονα τά μεμονωμένα έργα, όποτε μάς προσφέρονται, και αυτά να κρίνουμε με προσοχή και με έλπίδα.

Στίς τάσεις αυτές πρέπει να ένταχθεί ένα σημαντικό βιβλίο πού κυκλοφόρησε πρόσφατα, με επιμέλεια, εισαγωγή και συγγραφική συμμετοχή του Βασίλη Παναγιωτόπουλου: Έκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Έπανάσταση στα Βαλκάνια τον 19ο αιώνα (Θεμέλιο 1980). Γιατί ενώ δέν είναι έργο ούτε άποκλειστικά ενός Έλληνα συγγραφέα, ούτε άποκλειστικά για την Ελλάδα, θά παίξει ρόλο χρησιμο στην εξέλιξη της ελληνικής ιστοριογραφίας. Αυτό δέν όφείλεται μόνο στο ότι μάς τό παρουσιάζει,

τώρα, ένας έξαιρέτος Έλληνας ιστορικός, αλλά κυρίως στην άδήριτη άνάγκη της έπιστήμης μας να θγει επιτέλους από τό έλληνοκεντρικό της κέλυφος και να ένταχθεί σέ ευρύτερους ιστορικούς χώρους και χρόνους.

Ό χώρος: τά Βαλκάνια και ή Όθωμανική Αύτοκρατορία, κύκλος πού τέμνεται με τη Μεσόγειο και με τη Δυτική Ευρώπη. Ό χρόνος: ή βιομηχανική επανάσταση, χρονικός κύκλος πού τέμνεται με την άργή διαδικασία του έκσυγχρονισμού και με την άκατάσχετη άνάπτυξη του δυτικού καπιταλισμού. Έξω από αυτούς τους άξονες, ή ελληνική ιστορία είναι άδύνατο να κατανοηθεί.

Τό βιβλίο περιέχει κείμενα 16 έπιστημόνων, όπως ανακοινώθηκαν σέ συμπόσιο πού όργάνωσε τό 1976 ή Διεθνής Έταιρεία Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης με τη συνεργασία της Γερμανικής Έπιτροπής για την Unesco και του Γερμανικού Ίδρύματος Έρευνών. Οί συγγραφείς προέρχονται από διάφορες χώρες: από την Άμερική 3, Βουλγαρία 3, Γαλλία 2, Δ. Γερμανία 2, Ελλάδα, Ρουμανία, Σοβ. Ένωση και Τουρκία από 1. Κατά τό άκαδημαϊκό έτος 1976/77, τά πρακτικά του συμποσίου έγιναν άντικείμενο ειδικής μελέτης στο σεμινάριο οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της Νέοτερης Ελλάδας στο πανεπιστήμιο των Παρισίων (IV, Νεοελληνικό Ίνστιτούτο), όπου διδάσκει ό επιμελητής του τόμου. Από την φροντιστηριακή αυτή έργασία προέκυψαν και οι περισσότερες από τίς μεταφράσεις στην ελληνική.

Η εισαγωγή του Β. Παναγιωτόπουλου στρέφεται γύρω από δύο κύρια θέματα. Τό ένα είναι μία σύνθεση της κοινής προβληματικής όλων των συνεργασιών, όπως την δέπει, με πολλή όξυδέρκεια, ό επιμελητής. Τό άλλο θέμα είναι τό θεωρητικό ύπόβαθρο πού επιβάλλει την ένταξη του έλλαδικού στον ευρύτερο οικονομικό και ιστορικό χώρο της Όθωμανικής Αύτοκρατορίας αρχικά, των Βαλκανίων στον 19ο αιώνα. Όπως γράφει ό Β. Παναγιωτόπουλος, «ή πολυμορφία στη θεματική και στις τεχνικές προσεγγίσεις του άντικειμένου πρέπει να άναζητηθεί άσφαλώς στην ποικιλία προέλευσης των μελετητών, τόσο από την άποψη της έθνικής παιδείας όσο και από εκείνη της θεωρητικής όπτικής».

Ἔτσι, ὑπάρχουν φυσικά καί τά κοινά σημεία, ὑπάρχουν καί οἱ διαφορές: «Ὁ τόμος δέν μπορεῖ νά ἔχει θεματολογική ἢ θεωρητική συνοχή. (...) Ὁ ἀναγνώστης δέν πρέπει νά ἀναζητήσει ἐδῶ οὔτε μιά δλοκληρωμένη ἐνημέρωση (μονογραφική τεκμηρίωση καί ἀνάλυση) γιά τό θέμα τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης στίς βαλκανικές χώρες, οὔτε πολύ περισσότερο μιά ἢ, ἔστω, περισσότερες ἐρμηνεῖες γιά τό φαινόμενο τῆς καθυστέρησης τῶν οικονομῶν τῶν ἀνεξάρτητων πιά ἐθνικῶν κρατῶν τῶν Βαλκανίων(...)» (14). Πάντως, ὅπως υπογραμμίζει ὁ Β. Παναγιωτόπουλος, οἱ διαφορές τῶν ἀρθρῶν «στόν προβληματισμό καί στήν ἐπιλογή τοῦ ἐμπειρικοῦ ὕλικου δέν εἶναι οὔτε ἀναιρετικές μιάς συνολικῆς ἐκτίμησης τοῦ ἀντικειμένου τους, οὔτε, πολύ περισσότερο, αὐτοαναιρετικές. Ἀντίθετα, μάλιστα, δέν θά ἦταν ὑπερβολικό νά πει κανεῖς ὅτι, μέ τήν πολυμορφία τους, λειτουργοῦν ἀνύποπτα ἐπαληθευτικά σέ σχέση μέ ὀρισμένα ἀμφιλεγόμενα τῶν βαλκανικῶν σπουδῶν» (12).

Ὅπως εἶναι φυσικό, αὐτό πού παρατηρεῖ κανεῖς ἀμέσως εἶναι ἡ ποιοτική ἀνισότητα μεταξύ τῶν ἀρθρῶν. Στά πρακτικά ἐνός συνεδρίου δέν εἶναι σκόπιμο νά γίνονται περικοπές, ὄχι μόνο γιά λόγους εὐγένειας, ἀλλά γιατί συντρέχει ἐπιστημονική ἀνάγκη νά φαίνονται καθαρά οἱ διαφορές στήν ποιότητα, ἐφόσον οἱ περισσότερες προκύπτουν ἀπό τή διαφοροποίηση στίς θεωρητικές προσεγγίσεις. Ἡ παράθεση ὅλων τῶν ἐργασιῶν ἐπιτρέπει στόν ἀναγνώστη καί στόν μελετητή νά ἐπιλέξει ὁ ἴδιος, κριτικά, τίς ἐργασίες πού τοῦ φαίνονται πιό ὄριμες, πιό χρήσιμες, πιό εὐρηματικές ἀπό θεωρητική ἀποψη. Ἔτσι, στήν μελλοντική του μελέτη ἢ συγγραφή, ὁ σημερινός ἀναγνώστης θά ἔχει λύσει μερικά ἀκόμη μεθοδολογικά του διλήμματα, δοκιμάζοντάς τα στίς ἐργασίες τῶν ἄλλων καί στή σύγκρισή τους.

Αὐτός ἀκριβῶς εἶναι, ἐπομένως, καί ὁ ρόλος τῆς κριτικῆς ἐνός ἑτοίου συλλογικοῦ ἔργου: νά ἀναδείξει τή γονιμότερη θεωρητική προσέγγιση, ὅπως συμπεραίνεται ἀπό τή σύγκριση μεταξύ τῶν ἀρθρῶν, μιά σύγκριση πού πρέπει νά γίνεται μέ τήν προσοχή, τό σεβασμό ἀλλά καί τήν ἀπαιτητικότητα πού ἀρμόζουν σέ ἕνα ἔργο αὐτοῦ τοῦ ἐπιπέδου, καί μάλιστα σέ ἕνα

ἔργο πού προορίζεται νά παίξει σημαντικό ρόλο στήν ἱστοριογραφική πράξη τῆς γενιάς του.

Ὁ ρόλος τοῦ ἀρθροῦ τοῦ *K.D. Grothusen* εἶναι μιά εἰσαγωγή στή θεματική τοῦ συνεδρίου μέ τίτλο «Βασικές σκέψεις γιά τίς ἐπιπτώσεις τῆς Βιομηχανικῆς Ἐπανάστασης στόν τομέα τῶν πόλεων τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης». Οἱ βασικές αὐτές σκέψεις τοῦ συγγραφέα βοηθοῦν πολύ τόν ἀναγνώστη στή μεθοδική κατάταξη τοῦ θέματος Βιομηχανική Ἐπανάσταση. Πρόκειται κυρίως γιά ἐρωτήματα μεθοδολογικά, στά ὁποῖα δέν δίνεται ἀπάντηση, φυσικά, ἀλλά πού φωτίζουν ὠραία τίς δυνατές προσεγγίσεις τοῦ ἐρευνητικοῦ ἀντικειμένου.

Προσεγγίσεις πρῶτα τοπικές: πῶς μπορεῖ νά ὀριστεῖ γεωγραφικά ἡ Νοτιοανατολική Εὐρώπη; θά ξεχωρίσει ἀραγε ὁ παραδουνάβειος ἀπό τόν βαλκανικό χώρο; Ἐπειτα χρονικές: ἡ περιοδολόγηση τῆς ἱστορίας τῆς Ν.Α. Εὐρώπης θά συμπέσει ἢ ὄχι μέ τίς συνήθεις χρονολογήσεις τῆς γενικῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας; θά ὑποταχθεῖ ἢ ὄχι σέ τομές μέ παγκόσμια ἐφαρμογή; πῶς θά χρησιμοποιηθοῦν τά δύο συνήθη – καί κάποτε ἀντιθετικά – σχήματα, ἀφ' ἐνός Ἀρχαιότητα - Μεσαίωνας - Νεότερη ἐποχή, καί ἀφ' ἑτέρου οἱ πέντε βαθμίδες τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου; πῶς θά ἀντιμετωπιστοῦν οἱ τομές ἀνάμεσα στόν μερκαντισμό, τήν πρώτη καί τή δεύτερη βιομηχανική ἐπανάσταση; ποιά εἶναι τά λειτουργικότερα κριτήρια γιά μιά περιοδολόγηση μέ βάση τό σχῆμα τοῦ «ἐκσυγχρονισμοῦ»;

Υπάρχουν, τέλος, οἱ θεματικές προσεγγίσεις, αὐτές πού στηρίζονται στό περιεχόμενο τῶν ἱστορικῶν ἀλλαγῶν: ὁ ρόλος, π.χ., τῆς ἀστικῆς τάξης, τοῦ Κράτους, τῶν γαιοκτημόνων, τῆς ταξικῆς ὁμάδας τῶν ἐπιχειρηματιῶν, τῶν ἀλλοδαπῶν κεφαλαίων, κ.ο.κ.

Τό δεύτερο ἀρθρο ἔχει τίτλο «Ὁ ρόλος τῶν Διεσσολαθητῶν στίς σχέσεις τῆς Δύσης, τῆς Μεσογείου καί τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης». Ὁ Πορτογάλος ἱστορικός *Jose Gentil Da Silva* ἐργάζεται στό Πανεπιστήμιο τῆς Νίκαιας, γνωστό

γιά τίς σοβαρές ἐργασίες τῶν ἱστοριογράφων του σέ θέματα Μεσογειακά. Ὁ ἴδιος εἶναι συγγραφέας μέ μεγάλο κύρος καί μέ ἀσυνήθιστο εὖρος γνώσεων. Ὡστόσο, στόν προφορικό λόγο τοῦ συνεδρίου ἡ εὐρύτητα αὐτή ξεχειλίζει, κι ἔτσι τό ὕφος, συχνά στηριγμένο σέ ἕνα εἶδος *pointillisme*, δέν κατορθώνει πάντοτε νά ἐμπεδώσει τή φευγαλέα ἐντύπωση τοῦ ἱμπρεσιονισμοῦ. Ἡ γαλλοτραφῆς ἀφαίρεση σφραγίζει τό σύνολο καί μέ τή συντακτική τῆς ἰδιοτροπία: ἔχουμε ἐδῶ ἕνα κείμενο ὅπου σπανίζει τό ρῆμα καί θάλλει τό οὐσιαστικό.

Αὐτά γιά τίς ἀδυναμίες. Εἶναι φανερό ὅτι ὅλες ὀφείλονται σέ δύο αἷτια. Τό πρῶτο, εἶναι ἡ μεταφορά σέ γραπτό λόγο μιάς προφορικῆς ἀνακοίνωσης. Τό δεύτερο καί κύριο, εἶναι τό εἶδος τῆς συνεδριακῆς ἐπικοινωνίας: ὁ *da Silva* ἀπευθύνεται σέ μιά μικρή ὁμάδα συναδέλφων του, πού γνωρίζουν τίς δικές του καί ἄλλες σχετικές ἐργασίες στό θέμα καί πού ἐπικοινωνοῦν εὐκόλα μέ μέσο τόν ἑλλειπτικό λόγο τοῦ ὁμιλητή.

Γι' αὐτό ἀκριβῶς ὁ ἀναγνώστης πού θά τακτοποιήσει κάπως τή χεμαρῶδη αὐτή ροή πληροφοριῶν καί ιδεῶν, θά ἀποκομίσει πολλά. Ἡ διεισδυτικότητα τοῦ συγγραφέα, π.χ., εἶναι φανερή στή σελ. 40: τί ἐπιτέλους σημαίνει, ἀναρωτιέται, Βιομηχανική Ἐπανάσταση στή Βουλγαρία; γιατί τό φαινόμενο μᾶς φαίνεται τόσο ριζικά διαφορετικό ἀπό τό ἀντίστοιχό του στήν Ἀγγλία; «Τελικά», καταλήγει ὁ *da Silva*, «μποροῦμε νά ἀναρωτηθοῦμε μήπως, ἂν βάλομε κατά μέρος τίς συνθήκες πού δημιουργεῖ τό βρετανικό ἐξωτερικό ἐμπόριο, ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στή χώρα αὐτή καί τήν Ἀγγλία (...) πάσχει κυρίως ἀπό τίς λαθεμένες ιδέες πού ἔχουμε γιά τήν κατάσταση τῶν ἀγγλικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ 17ου καί τοῦ 18ου αἰώνα». Ἡ αἴθηση τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου: εἶναι φανερό ὅτι ἐδῶ μιλάει ὁ ἱστορικός, ὁ καλός ἱστορικός.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐργασία τοῦ *Hermann Gross*, (Πανεπιστήμιο τοῦ Μονάχου), μέ τίτλο «Ἡ συμβολή τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης στήν οικονομική καί κοινωνική ἀνάπτυξη τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν». Τό κείμενο περιορίζεται σέ ἐννέα σελίδες· εὐτυχῶς, γιατί σέ περισσότε-

καί γράμματα γνωρίζω

ρες σελίδες θά είχαμε, ένδεχομένως, καί περισσότερες κοινοτοπίες. Δείγμα: «(...) Πρέπει νά πούμε ότι τά κεφάλαια πού ήρθαν από τό έξωτερικό αναζήτησαν έπικερδείς τοποθετήσεις μέ κριτήριο, κατά πρώτο λόγο, τήν άποδοτικότητα από τήν άποψη του ίδιου του συμφέροντος» (48).

Τό ελάττωμα όφείλεται στην προσπάθεια του συγγραφέα νά συνοψίσει, σέ μία μικρή ανακοίνωση, τά χαρακτηριστικά της δυτικοευρωπαϊκής συμβολής πού είναι κοινά σέ όλες τίς χώρες των Βαλκανίων. Τό πραγματικά ενδιαφέρον όμως σέ μία ιστοριογραφική έργασία δέν είναι τό σύνηθες, δέν είναι ό κανόνας· είναι ή εξαίρεση, οί διαφορές στην ιστορική εξέλιξη ενός κοινωνικού σχηματισμού, οί αποκλίσεις από τά ιδεατά πρότυπα. Τά πρότυπα άσφαλώς χρειάζονται, χρειάζονται όμως σάν σκελετός μιας θεωρίας, σάν αναλυτικά εργαλεία, σάν σχηματικές άπεικονίσεις συνήθως έλλιπείς καί πάντως πολύ φτωχότερες από τήν άπείρακτη πολυμορφία της πραγματικότητας, αυτήν ακριβώς πού αποτελεί τή γοητεία της ιστορίας.

Δέν είναι περίεργο πού τό άρθρο, εκτός από μερικές δευτερεύουσες πληροφορίες για τή μετανάστευση (44) καί τή χειροτεχνία (45) στην Κεντρική Εύρώπη, στην Ούγγαρία καί στίς βόρειες περιοχές της Βαλκανικής, επαναλαμβάνει γενικότατες καί αρκετά γνωστές πληροφορίες καί ιδέες.

•

“Επεται τό άρθρο του *Juri Petrosian* «Οί ιδέες του έξευρωπαϊσμού στην κοινωνικοπολιτική ζωή της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας τά νεότερα χρόνια (τέλος 18ου - αρχές 20ου αιώνα».

Μέ τή συστηματική παρακολούθηση των έξουγχρονιστικών ιδεών, όπως εκφράζονται μέσα σέ κυβερνητικές πράξεις καί κείμενα αξιωματούχων της Αυτοκρατορίας, τό άρθρο πλουτίζει τίς γνώσεις μας γύρω από τίς ιδέες καί δείχνει μέ έναργεια τήν πορεία τους μέσα στον ιστορικό χρόνο.

•

“Η έργασία του *Peter F. Sugar* (Πανεπιστήμιο του Washington State, Seattle), τιλοφορείται «Μερικές σκέψεις για τίς προϋποθέσεις

έξουγχρονισμού καί τή δυνατότητα εφαρμογής τους στίς ευρωπαϊκές έπαρχίες της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας».

“Όπως δείχνει καί ό τίτλος, ό συγγραφέας έχει μία θεωρία πού στηρίζεται σέ ένα σύνολο από προϋποθέσεις έξουγχρονισμού: όταν οί προϋποθέσεις αυτές συμπιπουν, τότε ό έξουγχρονισμός έπέρχεται άκάθεκτος· ό συγγραφέας προσπαθεί λοιπόν νά διαπιστώσει αν ή θεωρία του εφαρμόζεται στην περίπτωση της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας.

“Ο Π.Φ. Σούγκαρ συμπεραίνει τελικά ότι στην Όθωμανική Αυτοκρατορία δέν συντρέχουν οί προϋποθέσεις έξουγχρονισμού, χωρίς όμως νά άναρωτιέται μήπως είναι λαθασμένη ή θεωρία του· κι επομένως χωρίς νά σκέφτεται τήν άκόμη μεγαλύτερη πιθανότητα νά συμβαίνουν καί τά δύο: καί οί όποιοσδήποτε προϋποθέσεις έξουγχρονισμού, ευρύτερες καί ιστορικότερες από τίς δικές του, νά μή συντρέχουν, καί ή θεωρία του νά είναι άνεπαρκής.

“Η μέθοδος του συγγραφέα δείχνει ότι, παρά τήν εμφανή διάθεση του νά χρησιμοποιήσει, μέ εκλεκτικό τρόπο, αναλυτικά εργαλεία καί κατηγορίες έμπνευσμένες από διάφορες σχολές, ή άκόμη καί από τή μαρξιστική σκέψη, παρά τίς παραπομπές καί στον Hobsbawm, (72 καί 92, ύποσημ. 7), τελικά δέν μπορεί νά ξεφύγει από τή σχηματικότητα, πού χαρακτηρίζει τίς πέραν του Άτλαντικού ακαδημαϊκές κοινωνικές έπιστήμες.

Τό συνονθύλευμα των νεολογισμών, τό jargon της άμερικανικής πολιτικής έπιστήμης κάνει λοιπόν κι εδώ τό θαύμα του: «Άκόμη καί όσοι δρούσαν στην πρωτεύουσα, ήταν ότιδήποτε άλλο από έξουγχρονιστές. Στην καλύτερη περίπτωση ήταν ανακαινιστές, στην πλειοψηφία τους όμως ήταν άπλά έξυγιαντές (...)» (76, βλ. καί 92, ύποσημ. 10). Αυτές είναι, ύποτίθεται, χρήσιμες αναλυτικές κατηγορίες.

“Αντίστοιχης ποιότητας είναι καί οί περίφημες προϋποθέσεις, τά κριτήρια πού εφαρμόζει ό συγγραφέας «στίς ευρωπαϊκές έπαρχίες της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην προσπάθεια νά βρεθεί κατά πόσο ήταν κατάλληλες για έξουγχρονισμό» (70). “Όλα τά κριτήρια αυτά έχουν χαρακτήρα φονξιονλιστικό. Δέν υπάρχει ούτε ένα πού

νά συνδέει άμεσα τή διαδικασία έξουγχρονισμού μέ τή διάθρωση της οικονομίας καί μέ τήν εξέλιξη της, ή μέ κοινωνικές τάξεις - γιατί δέν μπορεί βεβαίως νά θεωρηθεί ταξική κατηγορία ή άσαφής κοινωνική ομάδα των «έξουγχρονιστών». Φυσικά, μέ τέτοια κριτήρια δέν μπορεί παρά νά λείπει ή αίσθηση καί ή γνώση της ιστορίας, έστω καί αν περισσεύει ή πολυδιασασμένη έμβριθεία. Δέν είναι τυχαίο ότι σέ άρθρο 25 σελίδων για τόν έξουγχρονισμό των Βαλκανίων, δέν υπάρχει ούτε μία αναφορά στους Έλληνες εμπόρους, παρά τήν άναμφισβήτητη έξουγχρονιστική συμπεριφορά τους. Άντίθετα, τέτοιες αναφορές υπάρχουν σέ άλλα κείμενα του τόμου, μολονότι τό θέμα τους δέν είναι τόσο θεωρητικό, όσο φιλοδοξεί νά είναι του Ρ. Sugar, όπως π.χ. στίς έργασίες των V. Georgescu καί D. Milic (101, 207, 212 ύποσημ. 1). Στο τελευταίο αυτό άρθρο υπάρχει μάλιστα καί μία ενδιαφέρουσα πληροφορία, πού δείχνει σχεδόν έπιγραμματικά τή σχέση άνάμεσα στίς έξουγχρονιστικές ιδέες, τό εμπόριο καί τό ελληνικό επιχειρηματικό στοιχείο των Βαλκανίων: από τό 1844, στην έμπορική σχολή του Βελιγραδίου διδάσκονταν ως ξένες γλώσσες ή γερμανική καί ή ελληνική (214, ύποσημ. 15). Ένώ λοιπόν ό Σούγκαρ δέν άσχολείται καθόλου μέ τήν ενδιαφέρουσα αυτή εθνική ομάδα «έξουγχρονιστών», δέν παραλείπει βεβαίως τήν έμβριθή παραπομπή σέ άρθρο πού άσχολείται σχεδόν άποκλειστικά μέ τό θέμα αυτό. Πρόκειται για τό κλασικό κείμενο του Tr. Stoianovich *The Conquering Balkan Orthodox Merchant*. Μόνο πού στην παραπομπή του Ρ. Sugar τό Balkan έγινε, μικρό τό λάθος, Slav (92, ύποσημ. 6).

Μετά από όλα αυτά, καθώς καί τίς άφέλειες των σελίδων 84, 85 καί 89, περιμένω μέ πολύ ενδιαφέρον νά διαβάσω καί τό βιβλίο του Π. Σούγκαρ South - Eastern Europe under Ottoman Rule, 1345—1804. Άλλωστε, ή ευρύτητα του ιστορικού χρόνου πού καλύπτει ό συγγραφέας, κοντά πέντε αιώνες, σέ συνδυασμό μέ τήν άπόλυτη χρονολογική ακρίβεια στην άφετηρία, 1345, καί στό τέρας, 1804, έπαιξάνουν τήν άδημονία μου.

•

Τό θέμα του άρθρου της *Maria To-*

dorona, (Πανεπιστήμιο τής Σόφιας) είναι «Ο έξευρωπαϊσμός τής κυβερνητικής ήγεσίας τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τήν περίοδο τών μεταρρυθμίσεων». Η συγγραφέας, αφού εξηγήσει πειστικά γιατί προτιμά τόν ιστορικό-τερο, όπως τόν χαρακτηρίζει, όρο «έξευρωπαϊσμός» από τόν «έκσυγχρονισμό», προχωρεί δείχνοντας τά όρια αυτού του έξευρωπαϊσμού. Η διαδικασία αυτή, πού ξεκίνησε στις αρχές του 18ου αιώνα, είχε «έπί ένα όλόκληρο αιώνα χαρακτήρα επιμέρους μεταρρυθμίσεων, οι οποίες έθιξαν μόνο τό στρατό και όρισμένες πλευρές τής κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής, αφήνοντας όμως άθικτη τή νομοθεσία, τό κυβερνητικό σύστημα και τίσ κρατικές ύποθέσεις (...). Τό πρώτο άποφασιστικό δήμα πρός τόν έξευρωπαϊσμό δέν σημειώνεται παρά μέ τήν εισαγωγή τών διοικητικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων του Μαχμούτ ΙΙ κατά τή δεκαετία 1830-40» (96). Έν συνεχεία, ή συγγραφέας διευκρινίζει ότι μία άκριβώς «άπό τίσ σημαντικές όψεις του πλέγματος μεταρρυθμίσεων σέ διάφορους τομείς τής κοινωνικο-οικονομικής ζωής τής Αυτοκρατορίας ήταν ό έξευρωπαϊσμός τής κυβερνητικής ήγεσίας», και ότι ή ανακοίνωση τής έχει τόν σαφή και έφικτό γιά ανακοίνωση σκοπό «νά φωτίσει αυτή τήν όψη του προβλήματος», (96) και μόνον αυτή.

Τά πλούσια στοιχεία πού μάς δίνει ή συγγραφέας στις σελίδες 97-107, όντως φωτίζουν αυτή τήν άγνωστη όψη τής όθωμανικής κυβερνητικής μηχανής και τής εξέλιξης τής πρός ευρωπαϊκότερα πρότυπα. Τά στοιχεία περιλαμβάνουν τήν ηλικία, τήν κοινωνική προέλευση, τήν καταγωγή και τήν παιδεία τών κυβερνητικών αξιωματούχων τής Αυτοκρατορίας, καθώς και τή συχνότητα έναλλαγής τους στις ανώτατες βαθμίδες τής ιεραρχίας, μέ άλλα λόγια τήν κινητικότητα του κυβερνητικού προσωπικού του Σουλτάνου.

Τά συμπεράσματα πού εξάγει από τά στοιχεία τής ή Μ. Todorona είναι καλά σταθμισμένα και ή επιχειρηματολογία έπαρκής. Μόνη ίσως επιφύλαξη θά χρειαζόταν ως πρός τό συμπέρασμα τών σελίδων 104-05: «σχεδόν όλες οι εξέχουσες προσωπικότητες τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στή διάρκεια τής περιόδου πού εξετάζεται, είχαν πάρει τή μεγαλύτερη δυνατή εκ-

παίδευση πού μπορούσαν νά προσφέρουν οι συνθήκες τής χώρας τους». Ίσως θά έπρεπε έδώ νά διευκρινιστεί ποιές περίπου ήταν αυτές οι συνθήκες, και γιατί δέν έχουμε περισσότερες εξέχουσες προσωπικότητες μέ ευρωπαϊκές σπουδές. Αυτά όμως είναι λεπτομέρειες· κι έπειτα, ή κριτική διατρέχει τόν κίνδυνο νά όλισθήσει στήν κακοπιστία άν επικρίνει τόν συγγραφέα γιά τά δευτερεύοντα πράγματα πού δέν είπε, ή γιά τά συγγενικά θέματα πού δικαιοματικά δέν έθιξε. Στο σύνολό του, τό άρθρο τής Μ. Todorona είναι χρησιμότερο γιά τόν έρευνητή, ενδιαφέρον και μεστό.

Τό άρθρο του *Valentin Georgescu* (Πανεπιστήμιο Βουκουρεστίου) «Η όρολογία έκσυγχρονισμού και έξευρωπαϊσμός τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τής Νοτιοανατολικής Ευρώπης κάτω από τό φώς τής ρουμανικής έμπειρίας», έχει συνοχή, καλές πληροφορίες και αναλυτική ποιότητα (μέ εξαίρεση τούς μαρξιστικούς κοινούς τόπους τής σελίδας 119). Αφήνει όμως τόν άπαιτητικό άναγνώστη μέ τήν αίσθηση κάποιας έλλειψης, κάποιας ποιοτικής ανισότητας ανάμεσα στά διάφορα επιμέρους έπιχειρήματα.

Έτσι, ενώ στή σελίδα 128 ό συγγραφέας παρέχει ενδιαφέροντα στοιχεία γιά τήν κίνηση τών έκσυγχρονιστικών ιδεών, και μάλιστα μέ ένα επαγωγό συγκρατημένο χιούμορ, οι πολλαπλές αναφορές στή μαρξιστική θεωρία πάσχουν από μία σοβαροφάνεια πού άδικει και τό συγγραφέα και τή θεωρία. Όσο γιά τίσ αναφορές στήν ελληνική περίπτωση (130), δείχνουν διασύνη, αλλά και άρκετή ένήμερωση.

Η μετάφραση του γαλλικού κειμένου από τήν κυρία Αγγελική Γαθαθά, προσπαθεί νά αντιμετώπισει ένα ύφος ένιοτε προβληματικό - ίσως έπειδή πρόκειται γιά μεταγραφή προφορικού λόγου. Θά είχα πάντως μία παρατήρηση, πού συνδέεται μέ τό κρίσιμο πρόβλημα τής μεταγλώττισης έπιστημονικών όρων. Ο γαλλικός όρος (ύποθέτω) *croissance* - *ζέρο*, ταύτσημος και μάλλον παράγωγος του αγγλικού *zero* - *growth*, δέν είναι άπαραίτητο νά μεταφραστεί «ανάπτυξη - μηδέν», αφού ή ελληνική γλώσσα διαθέτει επίθετο· καλύτερα θά ήχοϋσε, νομίζω, ό όρος:

«μηδενική ανάπτυξη». Λεπτομέρειες· αλλά ή γλώσσα μας σήμερα, στήν εποχή μας, πλάθεται γιά πρώτη φορά μέ τόν έπιστημονικό λόγο· όσο μπορούμε, ως βοηθήσουμε νά ξεπεραστούν οι έλλείψεις τής και νά λειτουργήσουν οι πολλές άρετές τής.

Τό άρθρο του *Nicolai Todorov* (Ίνστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Σόφια), είναι από τά καλύτερα του τόμου. Γι' αυτόν τό λόγο, κι έπειδή ή βουλγαρική έμπειρία προσφέρεται γιά όρισμένες συγκρίσεις μέ τήν ελληνική, μία ευρύτερη περίληψη τών θέσεων του συγγραφέα θά είναι χρήσιμη.

Τό άρθρο έχει δημοσιευτεί ξανά στα ελληνικά, στον *Πολίτη* (5, 1976). Τίτλοφορείται «Η Βιομηχανική Έπανάσταση στή Δυτική Ευρώπη και οι βαλκανικές έπαρχίες τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας - ή περίπτωση τής Βουλγαρίας». Τά τρία κύρια μέρη του ακολουθούν τήν έξης θεματική: εμφάνιση βιομηχανικών έπιχειρήσεων στή Βουλγαρία τήν εποχή τής Οθωμανικής κυριαρχίας· ή ανάπτυξη τών πόλεων· ή εκδιολμηχάνιση τής Βουλγαρίας, ή οποία, κατά τό συγγραφέα, αρχίζει μετά τήν άπελευθέρωση (1878) και ολοκληρώνεται, σέ πρώτη φάση, κατά τήν περίοδο 1900-1920.

Ο Ν. Todorov εξετάζει προκαταρκτικά τήν επικρατέστερη στή βουλγαρική ιστοριογραφία άποψη σχετικά μέ τήν καθυστέρηση στήν εκδιολμηχάνιση τής χώρας κατά τόν 19ο αιώνα. Κατά τήν άποψη αυτή, ή καθυστέρηση όφείλεται σέ δύο παράγοντες: «ό πρώτος είναι τό άσυμβίβαστο ανάμεσα στο οικονομικό σύστημα και τή δομή Κράτους τής (...) Αυτοκρατορίας από τή μία, και στήν καπιταλιστική παραγωγή από τήν άλλη· και ό δεύτερος, ή όλοένα έπιδεινούμενη ύποταγή τής Αυτοκρατορίας στήν οικονομική διείδυση του ευρωπαϊκού καπιταλισμού» (140).

Ευθύς έξαρχής ό συγγραφέας άμφισβητεί τή σημασία του πρώτου παράγοντα: «Είναι άλήθεια ότι ή ιστορική έπιστήμη δέν είναι σέ θέση νά άπαντήσει καταφατικά στο έρώτημα άν οι μουσουλμανικές κοινωνίες θά μπορούσαν κατά τήν εξέλιξή τους νά φτάσουν από μόνες τους στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής· αλλά ούτε και τό αντίθετο μπορούμε δάσιμα νά

καί γράμματα γνωρίζω

ισχυριστούμε, δηλαδή ότι δεν θα μπορούσαν να τό φτάσουν από μόνες τους (...). Ἡ οικονομική δραστηριότητα, ἡ ἐπιδίωξη τοῦ κέρδους, τό ἐμπόριο καί ἡ παραγωγή μέ προορισμό τήν ἀγορά, ἡ συσσώρευση κεφαλαίων, δέν συναντοῦσαν ἐμπόδια στό Κοράνιο καί τήν παράδοση» (140). Τά ἐπιχειρήματα ἐδῶ εἶναι λακωνικά, ἀλλά ἡ ἀποψη τοῦ συγγραφέα στηρίζεται γερά σέ προγενέστερες ἐργασίες του (*La ville balkanique sous les Ottomans*, XVe — XIXe s., Variorum Reprints, London 1977).

Σχετικά μέ ἐκεῖνα τά αἰτία τῆς Ὀθωμανικῆς καθυστέρησης, τά ὁποῖα συσχετίζονται συνήθως μέ τή διείσδυση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καπιταλισμοῦ, ὁ συγγραφέας διευκρινίζει ὅτι προτιμᾷ μιά πιό πολυσύνθετη — καί γι' αὐτό, θά ἔλεγε κανεῖς, ἰστορικότερη — ἐρμηνεία, πού θά λαμβάνει ὑπόψη καί τούς «ἐνδογενεῖς» (141) παράγοντες· καί πού θά τούς ἐξετάζει ἀφ' ἑνός στή δυναμική προσαρμογή τους μέ τόν εὐρωπαϊκό καπιταλιστικό περίγυρο, καί ἀφ' ἑτέρου στή δομική τους συνάρθρωση μέ τίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν στό ἐσωτερικό τῆς χώρας.

Ἀρχίζοντας μέ τήν ἀνάλυση τῶν ἐνδογενῶν παραγόντων, ὁ συγγραφέας ἐξετάζει πρῶτα τήν ἀγροτική παραγωγή ὡς τό 1880, γιά νά διαπιστώσει ἂν δημιουργοῦνται ἢ ὄχι στή Βουλγαρία οἱ συνθήκες τῆς λεγόμενης «ἀγροτικῆς ἐπανάστασης»· καί κατά πόσον ἡ αὔξησις τῆς παραγωγικότητας πού ἀκολούθησε τήν ἀγροτική ἐπανάσταση ἐπέφερε καί ἐδῶ τίς γνωστές ἀπό τή δυτική ἔμπειρία συνέπειες: «ἀγροτική ἔξοδος, (...) δημιουργία πλεονάζοντος ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ἀνάπτυξη τῶν πόλεων καί (ἀνάγκη) διατροφῆς σημαντικῶν ομάδων τοῦ πληθυσμοῦ πού δέν παράγουν πλέον ἀγροτικό προϊόν» (141).

Ἡ ἀπάντηση στά ἐρωτήματα αὐτά εἶναι σύνθετη: «Τά ἐμπόδια πού ἔθετε τό φεουδαλικό καθεστῶς, οἱ ἐλεγχόμενες τιμές, τό ὑψηλό ἐπιτόκιο, ἀνέστελλαν τήν καπιταλιστική ἀνάπτυξη στήν ὑπαιθρο. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ ὑπαρξη ἑνός ἀρκετά πυκνοῦ ἀστικοῦ δικτύου καί μερικῶν δεκάδων πόλεων μέσου μεγέθους, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου στίς διάφορες ἐπαρχίες τῆς χώρας, ἡ ναυσιπλοία στό Δούναβη, πού φέρνει τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία σέ ἐπαφή μέ τή

Δυτική Εὐρώπη, ἡ ἀναγκαιότητα νά ἰκανοποιηθοῦν οἱ αὐξανόμενες ἀνάγκες τῆς πρωτεύουσας — τῆς Κωνσταντινούπολης — σέ τροφίμα, εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα τήν αὔξησις τῆς παραγωγικότητας στήν ἀγροτική οἰκονομία» (141-42).

Παρ' ὅλη ὅμως τήν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγικότητας, οἱ συνθήκες δημιουργίας καπιταλιστικῶν ἀγροτικῶν ἐπιχειρήσεων δέν ὀλοκληρώνονται. Ὡς βασικότερα αἰτία ἀναφέρονται «ἡ ἀνεπάρκεια τῆς γῆς (...), ἡ ὑψηλή πρόσοδος πού πλήρωναν οἱ ἀγρότες», ἀλλά καί ἡ κατάσταση στήν οἰκονομία τῆς μεγάλης γαιοκτησίας καί τοῦ ἐμπορίου: «Οἱ μεγάλοι γαιοκτῆμονες προτιμοῦσαν νά κατατεμαχίζουν τά χωράφια τους καί νά τά ἐκμισθώνουν, ἢ ἀκόμα καί νά τά πουλοῦν. Στό ἐμπόριο ἀγροτικῶν προϊόντων τό κεφάλαιο ἔβγαζε περισσότερο κέρδος ἀπό τό σύστημα τῶν διαδοχικῶν ἀγορῶν καί ἀπό τήν τοκογλυφία, παρά ἀπό τήν ὀργάνωση ἀγροτικῶν ἐπιχειρήσεων καπιταλιστικοῦ τύπου. Μόνον ἡ ἀλευροποιία ἀσκούσε ἔλξη στίς ἐπενδύσεις κεφαλαίων» (142).

Ὅταν πιά φτάνει τό τρίτο τέταρτο τοῦ 19ου αἰώνα, ἡ στασιμότητα στήν ἀγροτική οἰκονομία ἐνισχύεται καί ἀπό νέους παράγοντες, ὅπως ἦταν ἡ ξηρασία ἐπί πολλά συνεχῆ ἔτη, καί κυρίως «ἡ ὑπερβολική αὔξησις τῶν φορολογικῶν ὑποχρεώσεων πρὸς τό Κράτος, τό ὁποῖο ἦταν πλέον ὀριστικά καί ὀλοκληρωτικά ἐξαρτημένο ἀπό τίς δυτικές χώρες, σέ σημείο ὥστε νά ἀναγνωρίσει κατά τή δεκαετία 1880 τήν τελική του χρεοκοπία» (143).

Τά συχνά παραθέματα δείχνουν ἀσφαλῶς στόν Ἑλληνα ἀναγνώστη τόσο τίς μεγάλες καί ἐνδιαφέρουσες ὁμοιότητες μέ τήν ἑλληνική περίπτωση, ὅσο καί τίς διαφορές.

Στό ἐπόμενο βῆμα ὁ συγγραφέας ἐξετάζει ἕνα σημαντικό πλέγμα ἐνδογενῶν συνθηκῶν: «Ἄλλη ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τήν πραγματοποίηση τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης εἶναι νά ὑπάρχει μιά ἐμπορική καί βιομηχανική ἀστική τάξη πού νά διαθέτει ὄχι μόνο ἐπαρκῆ κεφάλαια, ἀλλά καί στοιχειώδη πείρα σέ θέματα ὀργάνωσης καί τεχνικῆς». Μολονότι ἡ ἐξαγωγή συμπερασμάτων σέ αὐτόν τόν τομέα θά ἦταν δύσκολη, γιατί «ἡ μελέτη τῆς διαδικασίας διαμόρφωσης τῆς ἀστικῆς τάξης καί τῆς συσσώρευσης κεφαλαίου δέν ἔχει ἀρκετά

προχωρήσει στήν ἱστοριογραφία τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης καί τῶν Βαλκανίων» (143), τά στοιχεῖα πού δίνει ὁ ἴδιος ὁ Ν. Τοδορόν δείχνουν ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐπιχειρηματίες πέτυχαν νά δημιουργήσουν ἕνα πρῶτο βιομηχανικό πυρῆνα, στοχεύοντας ἀφενός στήν ἀγορά τῆς Πόλης καί ἀφετέρου στίς στρατιωτικές προμήθειες τοῦ Δημοσίου. Στίς μονάδες αὐτές δέν συγκαταλέγονται μόνο μεγάλες manufactures, ἀλλά καί ἐργοστάσια μέ σύγχρονη καπιταλιστική ὀργάνωση, μεγάλα καί μικρά.

Ὡστόσο, ἡ πρόσοδος αὐτή στήν ἐκβιομηχάνιση τῶν βουλγαρικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Αὐτοκρατορίας ἔχει ἕνα ἀδύνατο σημείο, πού καί πάλι θυμίζει τήν ἑλληνική οἰκονομία στόν 19ο αἰώνα. Ὁ συγγραφέας τό ὑποδεικνύει παίρνοντας τήν περίπτωση δύο ὑφαντουργικῶν ἐργοστασίων: ἡ μέση ἀπόδοσή τους «(...) κυμαινόταν ἀπό 20 ὡς 22,5%. Πρόκειται γιά κέρδος χαμηλότερο ἀπό αὐτό πού ἔβγαζαν τήν ἴδια ἐποχὴ ὀρισμένοι ἐμπορικοί οἴκοι, καί πού κυμαινόταν ἀπό 24 ὡς 30%» (145).

Τά γενικά συμπεράσματα πού ἐξάγει ὁ συγγραφέας εἶναι πολύ διαφωτιστικά:

«Ἡ ἐμφάνιση ἐργοστασίων δείχνει ὅτι ὑπῆρχαν οἱ συνθήκες οἱ ἀπαραίτητες γιά τήν γέννηση τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς. Οἱ ἀπαραίτητοι νόμοι τῆς διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς ὠθοῦσαν τούς κεφαλαιούχους ἐπιχειρηματίες νά ἐφαρμόζουν ὀλοένα πιό τελειοποιημένες μορφές καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ἀλλά οἱ συνθήκες πού ὑπῆρχαν στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία τούς ὑποχρέωναν νά μὴν προχωροῦν σέ ὁποιαδήποτε τελειοποίηση στήν ὀργάνωση τῶν ἐπιχειρήσεών τους παρά μόνο ἀφοῦ ἐξασφάλιζαν τή σχετική ὑποστήριξη τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν: ὑποστήριξη ὅμως πού δέν παρεχόταν ἐνεργά (...), γιατί γενικά ἡ κυβέρνηση δέν μποροῦσε νά ἀντισταθεῖ στήν πίεση τῆς Δύσης. Ἀρκεῖ νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ ἀγγλο-ὀθωμανική συνθήκη τοῦ 1818 μείωσε τούς δασμούς εἰσαγωγῆς σέ 3% ad valorem καί ὅτι τό 1838, ἡ κυβέρνηση κατάρχησε τά μονοπώλια μέσα στή χώρα ἐναντι μιάς ἐλάχιστης αὔξης τῶν δασμῶν ad valorem, ἐνῶ οἱ ἐξαγωγικοί δασμοὶ ἀνέρχονταν σέ 12%. Φυσικά δέν προσδλόθησαν ταυτόχρονα ὄλοι οἱ τομεῖς τῆς παραγωγῆς ἀπό τόν εὐ-

ρωπαϊκό ανταγωνισμό, αλλά μέχρι το τέλος του αιώνα, ολόκληρη ή βιομηχανική δραστηριότητα, χειροτεχνική και βιοτεχνική, βρέθηκε αντιμέτωπη με μία κρίση ιδιαίτερα όξεια» (146).

Όπως στην περίπτωση του ποσοστού του κέρδους, έτσι και εδώ η βουλγαρική εμπειρία φέρνει στο νου ενδιαφέρουσες αντιστοιχίες με την ελληνική. Όπως οι Όθωμανικές κυβερνήσεις, έτσι και οι ελληνικές δεν μπόρεσαν ή δεν θέλησαν να ασκήσουν εγκαίρως μία έντονα προστατευτική πολιτική, που θα επέτρεπε τη γρήγορη βιομηχανική απογοήωση. Αυτό ισχύει ακόμη και στα τέλη του 19ου αιώνα: ο Τρικούρης δεν κατόρθωσε ποτέ να φτάσει τον προστατευτισμό του σε επίπεδα, που θα προστάτευαν αποτελεσματικά την ελληνική βιομηχανία από το δυτικό ανταγωνισμό.

Οι ίδιοι περίπου ανασταλτικοί παράγοντες φαίνεται ότι εμπόδιζαν τη βουλγαρική βιομηχανία να ωφεληθεί από την πρόοδο της τεχνολογίας, όπως διαφαίνεται στις οικονομικές μεταβολές που «μαρτυρούν την ύπαρξη προχωρημένων τεχνικών γνώσεων και το πρακτικό πνεύμα των Βουλγάρων, καθώς και μία επιθυμία να προσαρμοστούν στην ευρωπαϊκή οικονομία» (149).

Μετά από το δεύτερο μέρος του άρθρου, όπου δίνονται ενδιαφέροντα στοιχεία για την ανάπτυξη των πόλεων, ο συγγραφέας προχωρεί στην εξέταση της εκβιομηχάνισης από την απελευθέρωση της χώρας (1878) ως τον Α' παγκόσμιο πόλεμο. Στις δύο πρώτες δεκαετίες «ή ανάπτυξη του καπιταλισμού πραγματοποιείται (...) με σχετικά αργό ρυθμό (... επειδή) προσέκρουσε σε σοβαρά εμπόδια που όφειλονταν στο καθεστώς των διωμολογήσεων, στη μικρή αγορά (...), στην απουσία εμπορικής συμφωνίας με την Τουρκία, στο ύψηλο επίπεδο, στην έλλειψη κρατικής προστασίας» (153-54).

Αντίθετα, στην περίοδο από το τέλος του αιώνα ως τον πόλεμο εφαρμόζεται προστατευτική πολιτική και οι λοιπές συνθήκες είναι αρκετά ευνοϊκές για την εκβιομηχάνιση. Μετά το 1909 ο ρυθμός της επιταχύνεται περισσότερο – μία ακόμη αντιστοιχία με την ελληνική περίπτωση. Πάντως, καταλήγει ο Ν. Τοδογον, «παρά τις επιτυχίες που σημειώνει η βιομηχανική ανάπτυξη (...) η χώρα εξακολουθεί να μη διαθέτει στέρεα βιομηχανική

βάση. Η ελαφρά βιομηχανία είναι εκείνη που αναπτύσσεται κυρίως στη Βουλγαρία την εποχή αυτή, με τη μορφή βασικά μικρών επιχειρήσεων (...). Αν εξετάσουμε έναν από τους πιο σημαντικούς δείκτες εκβιομηχάνισης μιας χώρας – τη μέση κατά κεφαλή αξία της ετήσιας παραγωγής της βιομηχανίας – θα δούμε ότι η Βουλγαρία παρέμενε ακόμα μη αναπτυγμένη, (...) 20 ως 45 φορές λιγότερο αναπτυγμένη από τις προχωρημένες καπιταλιστικές χώρες» (157).

Η συνεισφορά του Traian Stoianovich (Rugers University) έχει τίτλο «Αγρότες και γαιοκτήμονες των Βαλκανίων και Όθωμανικό Κράτος: οικογενειακή οικονομία, οικονομία αγοράς και εκσυγχρονισμός». Είναι το εκτενέστερο άρθρο του τόμου, κείμενο με πολλά στοιχεία, με αναλύσεις σε πολλά επίπεδα και με θεωρητικές προεκτάσεις, όλα αυτά διατυπωμένα χωρίς πολλή φροντίδα για συστηματική διάρθρωση. Για τους λόγους αυτούς μία περίληψη των κυριότερων σημείων του αξιολογού αυτού άρθρου θα ήταν δύσκολη και θα απαιτούσε πολύ χώρο. Θα αρκεστούμε σε σύντομο και αποσπασματικό σχολιασμό.

Σκοπός του συγγραφέα είναι να δείξει ποιές απόπειρες έγιναν στην Όθωμανική Αυτοκρατορία για ένα «μετασχηματισμό του ιδιοκτητικού - τιμαριωτικού συστήματος», για ποιούς λόγους οι απόπειρες αυτές «πέτυχαν εν μέρει» μόνο, και γιατί «οι αλλαγές που απαιτούσε ή μετάδραση από την ιδιοκτητική - τιμαριωτική κατοχή της γης στην εμπορευματική μεγάλη ιδιοκτησία (domaine) προκάλεσαν μακροχρόνια (1580-1880) δομική κρίση» (159).

Στην προσπάθεια αυτή, ο Στογιάνοβιτς ασχολείται διά μακρών με το φορολογικό σύστημα, (166-77) και συμπεραίνει ότι ως τον 19ο αιώνα η φορολογική επιβάρυνση του αγροτικού πληθυσμού όχι μόνο είχε αυξηθεί πολύ σε σχέση με το παρελθόν, αλλά ήταν και από τις υψηλότερες στην Ευρώπη, σε σχέση με το ακαθάριστο προϊόν.

Άλλο σημαντικό σημείο κατά το συγγραφέα, είναι οι μεταβολές

στο σύστημα γαιοκτησίας, οι οποίες νομοθετήθηκαν στο διάστημα 1808-58, (178-79) «μετέτρεψαν το δικαίωμα (των γαιοκτημόνων) στην πρόσοδο σε δικαίωμα πλήρους ιδιοκτησίας» (179), και προσανατόλισαν όριστικά προς την αγορά το νέο τσιφλικικό καθεστώς (180).

Παρατηρούνται λοιπόν, δύο μακρόχρονες μεγάλες μεταβολές στην οικονομία της Αυτοκρατορίας: η αύξηση των φόρων, συνέπεια του πολιτικο-στρατιωτικού χαρακτήρα της Αυτοκρατορίας· και η αύξηση των καλλιεργουμένων γαιών και των προσόδων που έπληρωναν οι αγρότες στους γαιοκτήμονες, συνέπειες της αλλαγής στο γαιοκτητικό σύστημα. Οι δύο αυτές μεταβολές δημιουργούν με τη σειρά τους, στον 18ο και κυρίως στον 19ο αιώνα, όρισμένες έντονότερες πιέσεις. Ακολουθώντας περιληπτικά και σχηματικά το συλλογισμό του συγγραφέα, μπορεί κανείς να πει ότι οι πιέσεις εκδηλώνονται σε δύο τομείς και εκεί, φυσικά, αναζητούν την εκτόνωσή τους. Στόν τομέα της παραγωγής και της προσφοράς, διέξοδοι για την εκτόνωση διανοίγονται αφενός με τη διεύρυνση των συνδέσεων της όθωμανικής αγροτικής οικονομίας με τις δυτικές αγορές, αφετέρου και κυρίως με τη δημιουργία τοπικών – και εθνικών – αγορών (190-91). Στόν τομέα των κοινωνικών σχέσεων, οι πιέσεις από την παράλληλη αύξηση φόρων και προσόδων διοχετεύονται σε κινητοποιήσεις και τελικά εξεγέρσεις, οι οποίες όμως εκδηλώνονται σε κινητοποιήσεις και τελικά εξεγέρσεις οι οποίες όμως εκδηλώνονται και πάλι σε τοπικά και εθνικά πλαίσια. Έτσι στη μακρά περίοδο 1580-1880 οι διαδικασίες εκσυγχρονισμού, έστω και βραδύτατες, πραγματοποιήθηκαν και εν μέρει πέτυχαν· αλλά τὰ αποτελέσματά τους είναι εν δυνάμει διαλυτικά και όντως προκαλούν τελικά τη δομική κρίση· γιατί οδηγούν στη σχέση ανταγωνισμού – εξάρτησης με τη Δύση, στη δημιουργία τοπικών και εθνικών αγορών χωρίς γερή δομική αλληλεξάρτηση και αλληλοστήριξη, και στη δημιουργία εθνικών κρατών και την άποσυνθεση της Αυτοκρατορίας.

Ο Τρ. Στογιάνοβιτς συνδέει τη συλλογιστική του, ήδη στη πρώτη φράση του άρθρου, με την «νεο-βελιπεριανή όρολογία του David Lockwood» (158). Το κείμενό του

καί γράμματα γνωρίζω

δείχνει ότι υπάρχει ταυτότητα όχι απλώς στην όρολογία, αλλά και σε άρκετες θεωρητικές δόσεις. Η όρολογία και η θεωρία του D. Lockwood δέν είναι γενικά «νεο-δεμπεριανές» – ένας όρος πολύ εύ-ρύς για να σημαίνει κάτι – αλλά έχουν επηρεαστεί και από τή θεωρητική παράδοση του Παρσονισμού, και από τήν αντίδραση τής λεγόμενης θεωρίας τών ανταγωνισμών (conflict theory) ενάντια στον Παρσονισμό. Έτσι, ενώ ο Τρ. Στογιάνοβιτς δίνει συχνά μεγάλη έμφαση στις δομές και στή δυσκινησία τους, ενώ δηλαδή βλέπει τό θέμα του μέσα από τά πλαίσια τής έννοιας τού «συστήματος», ή βαθιά ιστορική του παιδεία προφυλάσσει τό κείμενό του από τή μονομέρεια τής θεωρίας τών συστημάτων, έπειδή ακριβώς έντοπίζει μέ εύχέρεια τούς ιστορικούς ανταγωνισμούς από τούς όποιους εμπνέεται ή δική του, προσωπική «θεωρία». Κατά κάποιον τρόπο, ή αντίπαλη πρós τή θεωρητική έννοια τού «συστήματος», ή έννοια τής «πράξης» (action), είναι και αυτή παρούσα στό άρθρο τού Τρ. Στογιάνοβιτς. (Ο αναγνώστης πού θά ήθελε νά έλεκταθεί στήν αναδίφηση αυτών τών θεωρητικών καταβολών, θά έβρισκε μιά καλή εισαγωγή τού θέματος στό ίδιο κείμενο τού D. Lockwood, αλλά και στό άρθρο τού A. Dawe «The Two Sociologies», *British Journal of Sociology*, XXI, 2, 1970, καθώς και στό περιεκτικό άρθρο τού Ν. Μουζέλη, πού αναφέρεται και σχολιάζει αυτές ακριβώς τίς εργασίες, «Social and System Integration: Some Reflections on a Fundamental Distinction», *British Journal of Sociology*, XXV, 4, 1974).

Η συνεισφορά τού Nikola Vuco (Πανεπιστήμιο Βελιγραδίου) «Η Βιομηχανική Έπανάσταση και ο Έκσυγχρονισμός τών πόλεων στή Σερβία τόν 19ο αιώνα» στηρίζεται σέ μιά επιχειρηματολογία κλασικού τύπου: υπάρχει τό δυτικό πρότυπο, ή Σερβία τό ακολουθεί μέ μιά απλή χρονική καθυστέρηση και, ούσιαστικά, τό πραγματώνει στήν περίοδο 1878-1914 (200). Ο συγγραφέας απαριθμεί μέ επιμέλεια όλα τά χαρακτηριστικά τής Βιομηχανικής Έπανάστασης στή Δύση, όπως μάς τήν περιγράφουν τά έγχειρί-

δια: ή τεχνολογική έπανάσταση (μόνη διαφορά κατά τόν συγγραφέα είναι ότι στή Σερβία δέν υπάρχουν έγχώριοι έφευρέτες και ή τεχνολογία εισάγεται από τή Δύση)· ο άτμός, οί «ύδραυλικοί τροχοί», ή αύξηση τού αστικού πληθυσμού· ή συρροή άγροτών στις πόλεις· διάφορες βελτιώσεις πού πολύ θαυμάζει ο συγγραφέας, όπως «ή ραπτομηχανή, πού κατά τόν Μάρξ έπέφερε πραγματική έπανάσταση σέ μερικά έπαγγέλματα» και τό αναπόφευκτο θαύμα τών σιδηροδρόμων.

Μετά από όλα αυτά, αναρωτιέται κανείς ποιά δάσκανος μοίρα έμπόδισε τή Σερβία νά γίνει ή Έλβετία τών Βαλκανίων, ή έστω μιά μικρή Ίταλία· και ενώ αυτό θά έπρεπε νά είναι τό κεντρικό έρώτημα τού άρθρου, δέν υπάρχει στό κείμενο ούτε μιά νύξη για τά αίτια τής σερβικής ύπανάπτυξης. Διαβάζοντας, π.χ., για τήν εύεργετική επίρροή τών σιδηροδρόμων στή σερβική εκβιομηχάνιση στήν περίοδο 1878-1914, ο άνυποψίαστος αναγνώστης θά φανταζόταν ότι ή Σερβία είχε πλέον άναπτύξει, στις παραμονές τού Πρώτου Πολέμου, ένα δίκτυο άναλογικά εφάμιλλο μέ τά 5.476 χιλιόμετρα τής Ίρλανδίας, ή τά 14.675 χιλιόμετρα τής έπίσης ύπανάπτυκτης Ίσπανίας, ή έστω τά 3.437 τής βαλκανικής Ρουμανίας· δυστυχώς, πρόκειται για δίκτυο 1.664 χιλιομέτρων, όσο περίπου και τό έλληνικό, μέ τό όποιο μοιράζονταν τίς τελευταίες θέσεις στον κατάλογο τών ευρωπαϊκών σιδηροδρόμων.

Τό έπόμενο κείμενο (*Danika Milic*, Ίνστιτούτο Ίστορίας, Βελιγράδι) «Έκσυγχρονισμός στον οικονομικό τομέα, έμπόριο και χειροτεχνική παραγωγή στή Σερβία τού 19ου αιώνα», περιορίζεται στήν περιγραφή τού τρόπου ζωής, τής πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής τών σερβικών πόλεων, καθώς και τών άλλων σέ όρισμένες οικονομικές ιδέες κατά τό δεύτερο ήμισυ τού 19ου αιώνα. Η συνειδητά περιορισμένη έμβέλεια, ο προοικτισμός χιρισμός τού θέματος και οί ένδιαφέρουσες πληροφορίες είναι τά πλεονεκτήματα τής χρήσιμης αυτής εργασίας.

Η έλληνική συμμετοχή στον τόμο είναι τού *Βασίλη Παναγιωτόπουλου*, (Ε.Η.Ε.Σ.Σ., Παρίσι): «Η βιομηχανική έπανάσταση και ή Έλλάδα, 1832-71». Τό κείμενο έχει αναδημοσιευτεί και στον *Πολίτη* (12-1977). Πρόκειται άσφαλώς για ένα από τά καλύτερα άρθρα τού τόμου, καιρία ένδιαφέρον για τόν Έλληνα αναγνώστη. Γι' αυτό τό λόγο, δέ θά είχε θέση εδώ ή περιληπτική παρουσίαση ενός κειμένου, τό όποιο ο Έλληνας μελετητής θά πρέπει νά διαβάσει και νά ξαναδιαβάσει αυτούσιο. Αρχεί άπλώς νά ύπογραμμιστούν όρισμένα σημεία του, πού αξίζουν ιδιαίτερη προσοχή, και νά ξεχωρίσουν όρισμένες βασικές θεωρητικές θέσεις τού συγγραφέα, τών όποιων ή κατανόηση θά διευκολύνει μιά άποδοτική μελέτη τού άρθρου.

Ιδιαίτερη σαφήνεια και χρησιμότητα έχει ή άνάλυση τών παραγόντων, πού χαρακτηρίζονται από τό συγγραφέα ως κύρια αίτια τής καθυστέρησης στήν έλληνική εκβιομηχάνιση κατά τόν 19ο αιώνα (220-25): χαμηλό επίπεδο σώρευσης κεφαλαίου κατά τήν περίοδο τής όθωμανικής κυριαρχίας, διάχυση τών δραστηριοτήτων τών Έλλήνων άστών σέ εύρύτερους γεωγραφικούς χώρους, και συγκυρία εύνοική για τήν άνάπτυξη τής άγροτικής παραγωγής. Καίριες είναι οί παρατηρήσεις τού Β. Παναγιωτόπουλου για τή σημασία «του γεγονότος ότι ή Έλλάδα, από φτωχή περιφέρεια ενός ά-εθνικού συνόλου, βρέθηκε νά είναι έθνικό κράτος πού διέθετε «όμοιοθεις» στήν ίδια τήν όθωμανική αυτοκρατορία, ή όποια ταυτόχρονα ήταν και έμεινε ή προαιώνια πατρίδα τους» (222-24). Πολύ σημαντική συμβολή στις γνώσεις μας για τήν οικονομία τής περιόδου είναι, τέλος, ή άνάλυση για τά δημογραφικά δεδομένα (224 κ.έ.).

Στό θέμα τών θεωρητικών προϋποθέσεων, μιά βασική τοποθέτηση τού συγγραφέα σχετίζεται μέ τόν όρο «καπιταλισμός» και τήν έφαρμογή του. Ο Β. Παναγιωτόπουλος γράφει ότι στή μετεπαναστατική περίοδο «ο καπιταλιστικός χαρακτήρας τής έλληνικής οικονομίας και συνακόλουθα ο αντίστοιχος χαρακτήρας τού κοινωνικού σχηματισμού και τού κράτους δέν μπορεί νά άμφισβητηθεί, παρά τήν έπιβίωση, σέ όλα τά επίπεδα, ισχυρών προκαπιταλιστικών στοιχείων». (219). Πρόκειται για ένα

είδος διασταλτικής έρμηνείας, πού στηρίζεται μάλλον στην ύπαρξη καπιταλιστικών σχέσεων στή γεωργία.

Πράγματι, αρκετοί ιστορικοί εξετάζοντας μιά κοινωνία στην προ-βιομηχανική της περίοδο, τήν χαρακτηρίζουν καπιταλιστική από τήν - ιστορική - στιγμή πού στην άγροτική της οικονομία επικρατούν οι καπιταλιστικές σχέσεις. Η άποψη αυτή διαφοροποιείται λοιπόν από εκείνη, πού άπαιτεί ουσιαστικά ένα βαθμό εκβιομηχάνισης για να προσδώσει στον κοινωνικό σχηματισμό τό χαρακτηριστισμό του καπιταλιστικού.

Τό πρόβλημα έχει ευρύτερες προεκτάσεις. Μιά από τίς πιο ενδιαφέρουσες φαίνεται άμέσως από τή θέση του άρθρου στο πρόβλημα του όρου «βιομηχανική επανάσταση». Ο συγγραφέας κάνει πρώτα μιά διευκρίνιση: «(...) τό να μιλά κανείς για βιομηχανική επανάσταση στην Ελλάδα (...) είναι προβληματικό. Θά ήταν μάλιστα δείγμα άπλοϊκού ιστορικού όπτιμισμού, άν με τόν όρο αυτό θά έπρεπε να έννοούμε ένα σύνολο προωθημένων τεχνολογικών καινοτομιών και τή γενίκευση των μηχανικών διαδικασιών στο σύνολο τής παραγωγής: παρόμοια επανάσταση άσφαλώς δέν έγινε στα Βαλκάνια τόν 19ο αιώνα». 218-19). Και άμέσως μετά προχωρεί σε μιά ένλλακτική έρμηνεία: «Αν όμως σαν βιομηχανική επανάσταση προσδιορίζουμε μιά δλόκληρη ιστορική περίοδο και κυρίως ένα όρισμένο επίπεδο ανάπτυξης του καπιταλισμού και τήν εμφάνιση νέων παραγωγικών σχέσεων, τότε ο όρος μπορεί να ισχύει για τήν Ελλάδα και για τίς άλλες βαλκανικές χώρες, κατά τήν εποχή αυτή». Είναι φανερό ότι πρόκειται και έδώ για μιά διασταλτική έρμηνεία του όρου βιομηχανική επανάσταση, πού συνδέεται στενά με τίς θέσεις του συγγραφέα στο ζήτημα του καπιταλισμού.

Η έπιλογή άνάμεσα στις δύο έρμηνείες είναι δύσκολη, ίσως μάλιστα να είναι δυνατή και χρήσιμη ή ένλλακτική τους χρήση, άνάλογα με τό αντικείμενο τής έρευνας και κυρίως με τήν ιστορική διάρκεια πού εξετάζεται. Ωστόσο, τό κοινό θεωρητικό τους υπόβαθρο, ή θεωρία τής εξέλιξης του καπιταλισμού, είναι φυσικά κοινό στοιχείο γονιμότητας. Έδώ φαίνεται και ή ποιοτική διαφορά από τίς άλλες

θεωρητικές προσεγγίσεις, των όποιων δείγματα δέν λείπουν και από τό συλλογικό αυτό τόμο.

Η διαφορά, ή γονιμότητα τής θεωρίας, φαίνεται στα άποτελέσματα τής, στή μέθοδο και στα συμπεράσματα. Γιατί συντελεί στην κατανόηση των άποχρώσεων, των διαφορετικών τρόπων και ρυθμών στην ιστορική εξέλιξη του ενός ή του άλλου κοινωνικού σχηματισμού, αλλά και τής σημασίας πού έχουν αυτές ακριβώς οι διαφορές και ή άλληλεπίδρασή τους.

Αυτά βεβαίως προϋποθέτουν ότι και ο έρευνητής έχει υπευθυνότητα, γνώση, αναλυτική όξυδέρκεια και ιστορική αίσθηση. Η γόνιμη θεωρητική προσέγγιση συμπιπτει με τίς προϋποθέσεις αυτές στην περίπτωση τής μελέτης του Β. Παναγιωτόπουλου.

Η εύρηματική θεωρία και ιστορική αίσθηση φαίνονται καθαρά, π.χ., στην άνάλυση των σχέσεων μεταξύ τής ελλαδικής οικονομίας και κοινωνίας, τής Οθωμανικής, και του άστικού όμογενοϋ στοιχείου πού άσκούσε τίς δραστηριότητες του και στους δύο χώρους, άρχικά κυρίως στον Οθωμανικό. Δύο Οθωμανικά νομοθετήματα συντελούν στην παράταση αυτής τής άμφίρροπης σχέσης, πού έχει θεμελιώδη σημασία στή μετέπειτα εξέλιξη και των δύο χωρών. Τό Τανζιμάτ (1839) και τό Χάττι-Χουμαγιούν (1856), «δίνοντας στους χριστιανούς τά ίδια με τους μουσουλμάνους δικαιώματα του Οθωμανού πολίτη, εκμηδένιζαν στην πράξη, από τήν άποψη των πολιτικών άναγκών του καπιταλισμού, τίς έπιπτώσεις τής έλληνικής έθνικής επανάστασης» (223). Προχωρώντας σ' αυτή τή βάση, τό άρθρο συνδέει τά έκσυγχρονιστικά αυτά όθωμανικά νομοθετήματα με τίς οικονομικές άνάγκες και έπιλογές των όμογενοϋ άστων και με τήν έπιρροή των άναγκών τόσο στην ιδεολογία, όσο και στην οικονομική πράξη. Η διάρθρωση των καπιταλιστικών σχέσεων στην Αυτοκρατορία και οι έπιπτώσεις τής στή νομοθεσία, οδηγούν λοιπόν σε διαφοροποιήσεις των καπιταλιστικών σχέσεων στην Ελλάδα και οι διαφοροποιήσεις αυτές καθορίζονται από τίς αντιφάσεις και άμφιροπές στή στρατηγική των όμογενοϋν κεφαλαίουχων, καιρία στοιχεία στην έρμηνεία τής καθυστέρησης τής έλληνικής ανάπτυξης στον 19ο αιώνα.

Ένα ακόμη καλό άρθρο είναι του Paul Dumont (CNRS, Παρίσι), «Η Οθωμανική έργατική τάξη τίς παραμονές τής επανάστασης των Νεοτούρκων», πού έχει και αυτό δημοσιευτεί στον Πολίτη (τευχ. 2, Ιαν. 1976). Στόχος του είναι να άπαντηθεί τό έρώτημα (237) άν πραγματικά δημιουργήθηκε μιά έργατική τάξη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τήν περίοδο 1870-1908, όπως ύποστηρίζουν διάφοροι συγγραφείς με έπικεφαλης τόν Oya Senzer. Η άπάντηση του Π. Ντυμόν είναι άρνητική: «Είναι δύσκολο να δεχτούμε ότι υπήρχε πραγματική έργατική τάξη στην Τουρκία τίς παραμονές τής επανάστασης του 1908. Μιά μάζα 200.000 εργατών περίπου, (...) χωρίς ταξικές όργανώσεις (συνδικάτα, κόμματα), χωρίς καμιά συλλογική συνείδηση, δέν συνιστά κατά τή γνώμη μας, πραγματική έργατική τάξη. Έν πάση περιπτώσει (...) μπορούμε να δεχτούμε πως σε κάποιο βαθμό ύπάρχει μιά έν δυνάμει έργατική τάξη, (...) ένα νέο κοινωνικό σωμα πού πάει να γεννηθεί» (249-50).

Πρίν καταλήξει στο συμπέρασμα του ο συγγραφέας εκθέτει τά στοιχεία του σε δύο ένότητες, μιά για τήν κατάσταση τής βιομηχανίας αυτή τήν περίοδο και μιά για τήν κατάσταση των Οθωμανικών Έργατικών στρωμάτων.

Στήν πρώτη ένότητα τονίζεται πρώτα ή ύπεροχή τής χειροτεχνικής παραγωγής (237-39). Κατόπιν περιγράφεται ή μεγάλη έξάπλωση τής οικοτεχνικής ή κατά παραγγελία βιομηχανίας ή, όπως τήν όνομάζει ο Ντυμόν, τής «διάσπαρτης βιοτεχνίας», (239-41), ιδίως στους κλάδους τής ύφαντουργίας και ταπητουργίας. Τέλος, εξετάζεται ή βιομηχανία. Έδώ ο συγγραφέας διακρίνει τίς κρατικές έπιχειρήσεις πού «δούλευαν κατά τό πλείστο για τόν έφοδιασμό του στρατού» (241), από τίς ιδιωτικές. Από αυτές τίς ιδιωτικές βιομηχανίες, εκείνες πού εκμεταλλεύονταν τό υπέδαφος τής Αυτοκρατορίας, τό μονοπώλιο του καπνού και τους σιδηροδρόμους άνήκαν σε ξένους, ένω οι λοιπές σε έγχώριους, άλλόθρησκους όμως έπιχειρηματίες, (κυρίως Έβραίους, Έλληνες, Λεβαντίνους και Αρμένιους)· οι περισσότερες ήταν ύφαντουργίες ή άλευρόμυλοι.

Στή δεύτερη ένότητα, ο Ρ. Ντυμόν περιγράφει πρώτα τόν κατα-

καί γράμματα γνωρίζω

κερματισμό του εργατικού στρώματος. Ύπηρχαν ένα «πλήθος εργατικοί πυρήνες διαφόρων εθνοτήτων, διάσπαρτοι στα βιομηχανικά κέντρα της χώρας (...). Οί εργαζόμενοι είχαν την τάση να ομαδοποιούνται κατά εθνότητες μέσα στις επιχειρήσεις» (245-46). Έν συνεχεία τονίζεται «ή ολοκληρωτική σχεδόν απουσία οργανώσεων προσανατολισμένων στη συλλογική δράση» (247). Τελικά, ο συγγραφέας προχωρεί σε αυτό που θεωρεί «ουσιαστικό κριτήριο»: την ταξική συνείδηση, και διαπιστώνει την ανυπαρξία της: «Πουθενά (...) δεν εκδηλώνεται πραγματικά εργατική αλληλεγγύη. (...) Οί άπεργίες (...) είχαν αυστηρά οικονομικά αίτια (...). Δεν συναντάμε καμιά διακοπή εργασίας για λόγους αλληλεγγύης». (249). Στηριγμένος στο κριτήριο αυτό, ο συγγραφέας καταλήγει άμφισβητώντας την ύπαρξη εργατικής τάξης: «Χρειάστηκε να φτάσουμε ως τα μέσα του 20ού αιώνα για να διαπιστώσουμε στην Τουρκία την ύπαρξη μιάς πραγματικής εργατικής τάξης». (253).

Μέ βάση το κριτήριο της ταξικής συνείδησης, το συμπέρασμα του Π. Ντυμόν είναι όρθό. Κεντρικό σημείο στη μαρξιστική θεωρία, το κριτήριο αυτό είναι άπαραίτητο για συγγραφέα που θέλει να στηρίξει περαιτέρω αναλύσεις στην ύπαρξη ή ανυπαρξία μιάς εργατικής τάξης - π.χ. αναλύσεις για την πολιτική συμπεριφορά των εργατικών στρωμάτων.

Όστόσο, όπως δέχεται ο ίδιος ο συγγραφέας, αυτή ή «εργατική τάξη υπό σχηματισμό» (249) μισεί και μάχεται συνειδητά τους ξένους εργοδότες της. Έπομένως εκδηλώνει σε αυτό το σημείο μιά συλλογική συνείδηση, που θα μπορούσε να θεωρηθεί και ταξική - και αυτό είναι ένα είδος αντίφασης που δημιουργεί άρκετές δυσκολίες στον Π. Ντυμόν: «Τό ρόλο του καταπιεστή (πού σ' άλλες χώρες έπαιξε ή αστική τάξη) εδώ, έλλείψει μιάς εθνικής αστικής τάξης, αναλαμβάνει τό κοσμοπολίτικο τραπεζικό κεφάλαιο και οί μεταπρατικές (Σημ: ίσως έννοει ξένες) βιομηχανίες. Ό Τουρκος εργάτης δεν ξεσηκώνεται μόνο ένάντια στον γκισούρη, αλλά επίσης (και ίσως κυρίως) ένάντια στον ίμπεριαλιστή που άπομυζά τή χώρα του. Πρόκειται για μιά πραγματική, έν σπέρματι, ταξική πάλη» (251).

Πράγματι, τρεις δυνατότητες βλέπει κανείς: ή ύπηρχε ταξική συνείδηση και ταξική πάλη, ή δέν ύπηρχε και τό έχθρικό αίσθημα ήταν «άπλή αντίδραση σοβινισμού», ένδεχόμενο που έχει ήδη άπορρίψει ο συγγραφέας (251), ή τέλος συνυπήρχαν, σε συλλογικό επίπεδο, και οί δύο νοητικές καταστάσεις: και ή ταξική συνείδηση και ή εθνικιστική ιδεολογία.

Η μαρξιστική έννοια της ταξικής συνείδησης έχει διαμορφωθεί μέ βάση την έμπειρία από την ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών και παραγωγικών σχέσεων στη Δυτική Εύρώπη, έχει στηριχτεί στο δυτικό πρότυπο του καπιταλισμού. Αυτό δέν σημαίνει ότι δέν πρέπει ή δέν μπορεί νάχρησιμοποιηθεί στην έρμηνεία των ιστορικών εξελίξεων και σε άλλους τύπους κοινωνιών. Η νεότερη μαρξιστική ιστοριογραφία δέν έχει ακόμη χρησιμοποιήσει άρκετά αυτήν την έννοια, ως αναλυτική κατηγορία, σε αναλύσεις μη δυτικών κοινωνιών. Όπως όμως ή μετάδοση στον καπιταλισμό πραγματοποιείται στις κοινωνίες αυτές μέ τρόπους και ρυθμούς διαφορετικούς, μέ επιπτώσεις και παρενέργειες άγνωστες στο δυτικό «πρότυπο», άνάλογα διαφορετική μπορεί να είναι και ή μετατροπή της ιδεολογίας των εργατικών στρωμάτων σε ταξική συνείδηση. Έτσι, στην Όθωμανική Αύτοκρατορία, ή άλληλεπίδραση του σοβινισμού και της ταξικής συνειδητοποίησης δέν άποκλείεται. Άπεναντίας ή σοβινιστική αντίδραση των εργατών, στην πράξη, ένάντια στους ξένους εργοδότες, είναι πιθανό να βοήθησε την εξέλιξη άν όχι στη γέννηση μιάς ταξικής συνείδησης. Πάντως, ο προβληματισμός του άρθρου δείχνει μιά κάποια έλλειψη έπικοινωνίας μεταξύ ιστοριογραφίας και μαρξιστικής θεωρίας: τέτοια προβλήματα έχουν ήδη εξεταστεί εδώ και πενήντα χρόνια από θεωρητικούς του μαρξισμού (παράδειγμα τό άρθρο «Reification and the Consciousness of the Proletariat», κυρίως παράγραφος III/6 στο History and Class Consciousness του G. Lukács) χωρίς όμως τά σχετικά πορίσματα να έχουν εκεί στηριχτεί σε συγκεκριμένα έμπειρικά στοιχεία. Τό άρθρο του Π. Ντυμόν δίνει τά στοιχεία. Άπομένει τώρα, στο θέμα της Όθωμανικής Αύτοκρατορίας στον 19ο αιώνα να συνδεθούν τά στοιχεία μέ τή θεωρία, είτε από τον ίδιο το συγγραφέα είτε από άλλους.

Η συνεισφορά της Vera Kazarkova (Ίνστιτούτο Βαλκανικών Σπουδών, Σόφια,) «Σχετικά μέ τή διαδικασία άστικοποίησης στη Βουλγαρία μεταξύ 1900 και 1910» περιορίζεται δυστυχώς σε πολύ μικρή χρονική περίοδο. Έτσι, δέν παρέχει τελικά μιά έπαρκή εικόνα των δημογραφικών εξελίξεων που θά μās ήταν χρήσιμη για τον παραλληλισμό τους μέ τή βουλγαρική εκβιομηχάνιση και την περιοδολόγησή της. Τά στοιχεία δείχνουν ότι τό ποσοστό του άστικού πληθυσμού, από 19,91% τό 1900 πέφτει στο 19,12% τό 1950. Η άσήμαντη αυτή μεταβολή και ή περιορισμένη χρονική της βάση δέν επιτρέπουν ούτε καν τή χλιαρή ύπόθεση, στην όποια καταλήγει ή Β. Καζάρκοβα: «Η ύψηλή ποσοστιαία συμμετοχή (80%) του πληθυσμού της ύπαιθρου, (...) καθώς και ή όχι ιδιαίτερα έντονη άνοδική τάση που παρουσιάζει ο άπόλυτος άριθμός του βιομηχανικού άστικού πληθυσμού, επιτρέπουν την ύπόθεση ότι στην περίοδο αυτή, ή Βουλγαρία βρισκόταν στην άρχική φάση της άστικοποίησης (...) Γενικά μιλώντας, σ' αυτό τό επίπεδο άστικοποίησης κατατάσσονται χώρες που βρισκονται στις άπαρχές της εκβιομηχάνισής τους» (262). Άναρωτιέται κανείς πώς γίνεται μιά πτώση του άστικού πληθυσμού να σημαίνει άπαρχή άστικοποίησης και εκβιομηχάνιση.

Τό άρθρο του Irwin T. Sanders (Πανεπιστήμιο της Βοστώνης) «Ό άγρότης των Βαλκανίων δαδίζει προς την εκβιομηχάνιση» συναγωνίζεται σε πρωτοτυπία την εργασία του Π. Φ. Σούγκαρ. Πέντε είναι, π.χ., τά βασικά χαρακτηριστικά των άγροτικών κοινωνιών - κατά τον συγγραφέα, και ιδού τά τρία πρώτα: «1) ή άγροτική κοινωνία είναι ριζωμένη στη γή· 2) είναι οικογενειοκρατική· 3) έχει κέντρο τό χωριό και είναι γεωγραφικά και πνευματικά άπομονωμένη (...)» (264). Άλλο παράδειγμα: «Οί άνθρωποι (...) χρειάζονται περισσότερα μετρητά για να άνταποκριθούν στις άνερχόμενες προσδοκίες τους όσον άφορά τό άνερχόμενο επίπεδο ζωής» (272).

Οί κοινοτοπίες συμπληρώνονται από άπλοϊκές ή άστήρικτες διαπιστώσεις: «Στις άρχές της δεκαετίας του 1950, στις καλύτερες άγροτικές

περιοχές της Ελλάδας οι αγρότες άρχισαν με ζωηρό ρυθμό να αγοράζουν τρακτέρ, γιατί οι όροι μιας άνετης εγκατάστασης είχαν εξασφαλιστεί (sic) και γιατί είχε γίνει (...) ζήτημα κοινωνικής θέσης τό να μπαίνει κανείς στην πόλη οδηγώντας τό ψηλότερο τρακτέρ (...)» (267). Φυσικά, δέν υπάρχει λέξη για τά δάνεια της Αγροτικής Τράπεζας ούτε για τήν έλλειψη εργατικών χεριών, δύο παράγοντες πού συνετέλεσαν στην εξάπλωση των τρακτέρ τουλάχιστον εξίσου μέ τίς επιδεικτικές συνήθειες των Έλλήνων αγροτών. Άλλος συνδυασμός κοινοτοπιών μέ άπλοικά συμπεράσματα: «Στήν Ελλάδα (...) οί νέοι αποκτούν τεχνικές γνώσεις εύκολότερα από τούς μεγαλύτερους - στην πραγματικότητα πηγαίνουν σε σχολές οδηγών τρακτέρ και αποκτούν έτσι μία ειδικευμένη γνώση (...)». Και όχι μόνο αυτό, αλλά ή ειδίκευση αυτή στην οδηγηση τρακτέρ «κάποτε έρχεται σε σύγκρουση μέ τίς παραδοσιακές άρχές πού ακολουθούν οί πατέρες τους» (270).

Τό τελευταίο άρθρο του τόμου, του Mehmet Genç (Πανεπιστήμιο Κων-

σταντινούπολης), έχει τίτλο «Συγκριτική μελέτη των στοιχείων της εκμίσθωσης προσόδων και του όγκου των έμπορικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων στην Όθωμανική Αυτοκρατορία κατά τό δεύτερο μισό του 18ου αιώνα».

Ό Μ. Genç εξετάζει τήν απόδοση των φόρων μέ άπώτερο σκοπό τή χρησιμοποίηση «των εν λόγω στοιχείων για τήν ποσοτικοποίηση της οικονομικής ιστορίας» (279). Μετά από τό τμήμα πού εξηγεί, μέ πολλή σαφήνεια, τούς μηχανισμούς εκμίσθωσης των φόρων, (281-84) ακολουθεί ή ανάλυση των στατιστικών στοιχείων και της εξέλιξής τους, μέ τή βοήθεια 45 πινάκων. Πρόκειται για ύλικό πρωτότυπο και καλά έπεξεργασμένο, τό όποιο ό συγγραφέας έχει άντλήσει άπ' εύθείας από τά πλούσια Όθωμανικά Άρχεία. Κατά ένα μικρό μέρος, χρησιμοποιούνται και στοιχεία από τήν εργασία του Ν. Σβορώνου *Le Commerce de Salonique au XVIIIe siècle, P.U.F., Paris 1956*.

Έξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τά συμπεράσματα σχετικά μέ τήν πορεία βιοτεχνικών κλάδων της οικονομίας, και ειδικότερα της ύφαντουργίας και σιδηρουργίας (294-96 και πίνακες-διαγράμ-

ματα). Οί συσχετισμοί πού κάνει ό Genç μέ τήν απόδοση των φόρων δείχνουν μία παράλληλη πορεία όλων των κλάδων - μετάξι, λινό, βαμβάκι, μαλλί, σίδηρος - σε όλόκληρο σχεδόν τόν 18ο αιώνα: υπάρχει, πρώτα, μία σοβαρή άνοδος της παραγωγής ως τό 1760-80, και ύστερα ή παραγωγή πέφτει σε όλους άνεξαιρέτως τούς κλάδους.

Έδώ φτάνουμε στο βασικό συμπέρασμα της μελέτης. Κατά τόν Genç, «ή παρατήρηση αυτή μάς υποχρεώνει να αναθεωρήσουμε τήν γενικά παραδεκτή άποψη ότι τά αποτελέσματα της βιομηχανικής επανάστασης (στη Δύση) έπέφεραν τήν καταστροφική τους επίδραση στην Όθωμανική βιοτεχνία κατά τά μέσα του 19ου αιώνα» (296). Η καταστροφή έπέρχεται, κατά τόν συγγραφέα, πολύ νωρίτερα, ήδη από τά 1780-90, ταυτόχρονα μέ τίς άπαρχές της βιομηχανικής επανάστασης στη Δύση: μία αναθεώρηση όρθή και πολύ χρήσιμη.

Γιώργος Δερτιλής

«Τό ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα»

ιστορική διαδρομή - κρίση - προοπτικές

του Άντώνη Μπριλλάκη

Έκδόσεις Έξάντας, Άθήνα 1980

Άν θελήσει κανείς να μετρήσει πόσα βιβλία έχουν γράψει ή ηγετικά στελέχη του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος από τότε πού υπάρχει μέχρι σήμερα νομίζω ότι δέν θα του χρειαστούν όλα τά δάκτυλα του ενός χεριού του. Κι άπ' αυτά τά περισσότερα είναι γραψίματα παλαιμάχων πού κατόπιν εορτής άφη-

γούνται και κρίνουν τά πεπραγμένα μιας σχετικά μακρινής ιστορίας στην οποία ένέχονται προσωπικά. Η παράδοση θέλει τά ηγετικά στελέχη να σέκουν βουβά, άνέκφραστα, άδιαφανή. Μιλούν μόνο στις Όλομέλειες. «Έκει μέσα» ό λόγος τους γίνεται ό λόγος του κόμματος, ή επίσημη θέση, ή Άλήθεια,

τό Κόμμα. Τά μέλη, οί όπαδοί, οί φίλοι και οί αντίπαλοι θα προσπαθήσουν από τήν κλειδαρότρυπα του σκοτεινού θαλάμου να διακρίνουν τήν άθέβαιη κίνηση αυτών των άπρόσωπων «ιστορικών ύλιστών» πού σκηνώνουν «έκει», να καταλάβουν από μισόλογα και χειρονομίες. Κάποτε όταν «έκει πάνω» γίνονταν και λέγονταν σπουδαία πράγματα τό ενδιαφέρον του κόσμου ήταν μεγάλο. Τώρα πού έσπασε ό σκοτεινός θάλαμος και άπλετο φώς τόν καταύγασε, τόν «άπομυθοποίησε», χάθηκε και τό ενδιαφέρον του κόσμου πού στράφηκε άλλοι να μάθει για τή μοίρα του, καθώς εκείνες οί σκιές, όλόγυμνες πιά, έδειξαν πώς δέν έχουν τίποτε να πούν. Οί συνήθειες, όμως, συνήθειες. Τά ηγετικά στελέχη παραμένουν σιωπηλά, ή παράδοση συνεχίζεται.

Ό Άντώνης Μπριλλάκης γράφοντας τό

καί γράμματα γυωρίζω

Ἑλληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα, προσπάθησε νά ξεφύγει ἀπό τήν παράδοση τῆς ἀδιαφάνειας καί τῆς σιωπῆς. Ἡ ἐκπληξη εὐχάριστη καί καλοδεχούμενη γιατί θέλει (τό θέλει τό διάβημα τῆς συγγραφῆς τοῦ βιβλίου) νά μιλήσει ὄχι σάν Ὀλομέλεια ἀλλά μέ λόγο προσωπικό, ἄρα, ἀναλαμβάνοντας τούς κινδύνους τῆς προσωπικῆς ἀποψῆς καί τῆς δημόσιας ἐκθεσῆς τῆς πού δέν αὐτοτοποθετεῖται στό ἀπυρόβλητο τῆς ἐπίσημης κομματικῆς θέσης.

Τό βιβλίον τοῦ Α. Μπριλλάκη εἶναι ἕνα πολιτικό κείμενο ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος. Εἶτε ἀσχολεῖται μέ τῆς προοπτικές τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς, εἶτε κρίνει τήν πολιτεία τῶν ΣΕΚΕ ἢ τόν ἐμφύλιον πόλεμον τό διαπερνᾷ ἕνας σταθερός πολιτικός στόχος: νά ξεδιαλέξει ἀπό τά ἄπειρα καί ἀντιφατικά στοιχεῖα πού συνθέτουν τήν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος ἐκεῖνα πού ταιριάζουν στήν προοπτική μιάς ἀνανεωμένης καί ἀντιδογματικῆς ἀριστερᾶς: νά δείξει τί καί γιατί ἦταν στόν καιρό του λάθος, καί, σήμερα πολύ περισσότερο, ἀπρόσφορο. Ἐτοί ἡ ἱστορία τοῦ κομμουνισμοῦ στόν τόπο μας γίνεται στά χέρια τῶν ὄχι ἕνα ἐπιστημονικό - ἱστορικό ἀντικείμενο ἀλλά μιά πρώτη ὕλη πού θά τοῦ χρησιμεύσει ἀφενός νά προσδιορίσει τό στίγμα τῆς σημερινῆς φάσης, καί στή βάση ὀρισμένων πολιτικῶν παραδοχῶν ἢ ἀπορρίψεων, νά διαγράψει μιά προοπτική, ἕνα ἄξονα πλεύσης γιά τήν ἑλληνική ἀριστερά.

Τό διάβημα, φυσικά, εἶναι θεμιτό μεθοδολογικά καί ἀναγκαῖο πολιτικά. Ἀλλά γιά νά μήν καταστήσει ἡ ἱστορία ἐκεῖνος ὁ ἀπύθμενος κάδος ἀπ' ὅπου ὁ καθένας βγάζει ἀπό μέσα ἄσπρους ἢ μαύρους λαγούς ἀνάλογα μέ τήν χρεία του, γιά νά μή γίνει προθήκη καταστήματος νεωτερισμῶν ὅπου στήν στυλπνή καί χωρίς βάθος ἐπιφάνειά τῆς ἐκτίθενται φανταχτερά ἀναλώσιμα, πρέπει νά γίνονται σεβαστές ὀρισμένες προϋποθέσεις, καί ἐν πάσῃ περιπτώσει μιά ὁπωσδήποτε: νά μήν ὑποχραίνουμε τήν ἱστορία νά «λέει» ὅ,τι μᾶς συμφέρει, ἀλλά ἀντίθετα νά παίρνουμε σοβαρά ὑπόψη ὅσα ἡ ἱστορική ἔρευνα ἐπιβάλλει.

Ἀλλά τό βιβλίον τοῦ Α. Μπριλλάκη εἶναι εἴπαμε κείμενο πολιτικό. Καί σάν πολιτικό κείμενο πού εἶναι δέν μπορούσε νά ἔχει ἀντικείμενό του τήν πρωτογενή ἔρευνα τῆς ἱστορίας τοῦ Κ.Κ. Δέν μπορούσε λόγου χάριν νά ἀναλάβει τή δουλειά τῶν μαρξιστῶν ἐρευνητῶν. Ὅπως κι ἄλλες παρόμοιες προσπάθειες, εἶτε τό θέλει εἶτε ὄχι, βρίσκεται μπροστά στήν ἐξῆς ἀντίφασιν: ἐνῶ εἶναι ὑποχρεωμένος νά χρησιμοποιήσει τήν ἱστορική γνώση καί σύμφωνα μέ τῆς πολιτικές του ἀντιλήψεις νά τῆς ἀποδώσει τό πολιτικό νόημα πού εἶναι δυνατό νά ἔχει γιά τά σημερινά πράγματα τῆς ἀριστερᾶς, ἡ γνώση αὐτή δέν ὑπάρχει - ὄχι γιά τόν ἴδιο ἀλλά γιά ὄλους. Ὑπάρχει δηλαδή ἕνα κενό. Ἀκόμη καί σέ βασικά προβλήματα, γιά τήν ἱστορία αὐτή

ὑπάρχουν ἀντιφάσεις, ἀβεβαιότητες, σκοτεινές πτυχές, ἀγνωστα σημεῖα, τεράστια ἐρωτηματικά, καί πάνω ἀπ' ὅλα τήν διαπερνοῦν συγκεχυμένες καί ἀντιφατικές ἰδεολογίες καί δογματικές, δηλαδή ἀναπόδεικτες θεωρήσεις πού δέν ἔχουν κριθεῖ καί ἀνασκευαστεῖ. Γι' αὐτό, ὁποιοσδήποτε θελήσει νά προσεγγίσει τήν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος δέν διαθέτει οὔτε τά ἀναγκαῖα πραγματολογικά στοιχεῖα οὔτε τά ἀντίστοιχα ἐννοιολογικά ἐργαλεῖα. Ἐτοί ὁ πολιτικός λόγος εἶναι ὑποχρεωμένος νά εἶναι ταυτόχρονα ἱστορικός. Εἶναι ὑποχρεωμένος νά καλύψει τό κενό ὅπως μπορεῖ, ὅσο μπορεῖ, γιά νά μήν μείνει ἐκθετος καί βορά στόν ἐμπειρισμό, γιά νά μή μιλάει στό κενό.

Ἐχῶ τήν ἐντύπωση ὅτι ὁ Α. Μπριλλάκης ἀπό τή στιγμή πού παρασπύνησε πρὸς τήν παράδοση τῆς σιγῆς, στήν πραγματικότητα, ἀνέλαβε αὐτή τή σύνθετη δουλειά τοῦ ἱστορικοῦ καί πολιτικοῦ, ὅπου οἱ δύο ρόλοι συνυπάρχουν ἀξεδιάλυτα, ὁ ἕνας προσδιορίζει τόν ἄλλο, ἔστω κι ἂν ἡ προσπάθεια παίρνει πολλές φορές τή μορφή γενικῶν τοποθετήσεων, ὅπως ὁ ἴδιος τονίζει ἄλλωστε στόν πρόλογο τοῦ βιβλίου του. Τό κενό ὅμως στό ὁποῖο ἀναφερθήκαμε πῶς πάντων τόν ὑποχρέωσε νά κινηθεῖ σέ ἕνα ἐπίπεδο κοινῶν παραδοχῶν. Νά ἐξηγήσουμε: ὄχι κοινῶν παραδοχῶν μεταξύ ὄλων τῶν ἀριστερῶν τάσεων - π.χ. τοῦ ΚΚΕ καί τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς, γιατί κάτι τέτοιο θά ἦταν ἀδύνατο - ἀλλά κοινῶν παραδοχῶν καί ἀπορρίψεων στό πλαίσιο μιάς ὑπαρκτῆς μέν ἀλλά ἀσχηματοποιήτης ἀριστερᾶς πού ἐνυπάρχει στό χώρο τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικό ἀλλά καί ἔξω ἀπ' αὐτόν, κοινῶν παραδοχῶν πού ἀποτελοῦν, ἀπό ἰδεολογική ἀποψη, τό μόνο γιά τήν ἴδρα συνεκτικό στοιχεῖο αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Μέ βάση ἄλλωστε τῆς ἴδιας παραδοχῆς διαφοροποιεῖται ἀκόμη καί πρὸς τήν ἡγετική ὁμάδα τοῦ ΚΚΕ ἐσωτ. τῆς ὁποίας ἦταν βασικό στέλεχος καί δέν εἶναι πιά.

Μιλῶ γιά κοινές παραδοχές γιατί ὁ ὁποιοσδήποτε ἀριστερός πού βρίσκεται στό ἴδιο πλαίσιο, διαβάζοντας τό βιβλίον τοῦ Α. Μπριλλάκη οὔτε θά ξαφνιασθεῖ μέ τῆς προβαλλόμενες θέσεις οὔτε οἱ ἐπεξεργασίες του, θεωρητικές ἢ πολιτικές, θά τοῦ εἶναι ἀγνωστες: ὄλες αὐτές οἱ τοποθετήσεις καί ἐπεξεργασίες ἀντιστοιχοῦν στίς πολιτικές του πεποιθήσεις ὡς ἀριστεροῦ καί γενικότερα ἀπηχοῦν τή σημερινή πολιτική του παιδεία.

Χρήσιμο θά ἦταν νά ἐπισημάνουμε μερικές ἀπ' αὐτές, γραμμένες στό βιβλίον τοῦ Α. Μπριλλάκη, ἄλλου, ἀλλά καί διάχυτες σ' ὄλο τό χώρο.

1. Τό ΚΚΕ, μετά ἀπό ἕνα ὀρισμένο διάστημα τῆς ἱστορίας, καί ὀριστικά μετά τήν ἐπέμβαση τῆς Διεθνούς τό 1931 ἦταν κόμμα ἐξαρτημένο ἰδεολογικά, πολιτικά

καί ὀργανωτικά: ἐξαρτημένο ἀπό τήν Κ.Δ. καί τό ΚΚΣΕ. Γι' αὐτό στάθηκε ἀδύνατο νά συμβαδίσει μέ τή δυναμική τοῦ ἑλληνικοῦ λαϊκοῦ κινήματος, νά παρακολουθήσει τήν ἀνάπτυξη τῆς ταξικῆς πάλης στόν τόπο μας, νά δημιουργήσει αὐτόχθονα μαρξισμό, δηλαδή ἐγκλιματισμένη μαρξιστική θεωρία, νά ἀξιολογήσει τίς δικές του δυνατότητες καί αὐτόνομα νά ὀργανώσει τίς δυνάμεις πού τό ἐμπιστευόταν. Οἱ καταστροφικές δυνάμεις τῆς ἐξάρτησης ἐκφράστηκαν ἤδη ἀπό τήν προπολεμική περίοδο ὅταν τό ΚΚΕ ἀφενός κατέστρεψε ὅλη τήν πρῆν τό 1931 στελέχωση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί αὐτοεγκλωβίστηκε στόν πιστό στήν Κ.Δ. ἡγετικό κύκλο. Κι ἀπό τήν ἄλλη μεριά μέ τή στρατηγική τοῦ σοσιαλφασισμού δέ μπόρεσε ν' ἀναπτύξει μιά γραμμὴ συμμαχιῶν πού θά ἀντιστεκόταν στή μοναρχική παλινόρθωση τοῦ Γεωργίου καί τῆ μεταξική δικτατορία. Στή διάρκεια δέ τοῦ ἀντιφασιστικοῦ πολέμου ἡ ἴδια ἰδεολογική ἐξάρτηση ὀδήγησε τό ΚΚΕ σέ ἀπαράδεκτη ὑποχωρητικότητα ἀπέναντι στούς Ἀγγλους καί τήν ἑλληνική κυβέρνηση τῆς Μ. Ἀνατολῆς (Λίβανος - Γκαζέρτα - Βάρκιζα) ἐνῶ μέ τήν ἐμπλοκή του στόν ἐμφύλιον πόλεμον ἔφερε τό ἐαμικό κίνημα στή στρατιωτικοπολιτική συντριβή.

Μετά τήν ἦττα τοῦ 1949, μιά ἡγετική ὁμάδα, ἀρχικά μέ τό Ζαχαριαδῆ καί μετά τό 1956 μέ τούς ἀποσταλινοποιημένους ἐπιγόνους του, ξεκόβεται ἀπό τό κίνημα τῆς Ἑλλάδας, δρᾷ ἀνασταλτικά σέ σχέση μ' αὐτό, ἔχοντας μόνιμη φροντίδα νά τό χειραγωγήσει καί νά τό κρατήσει στήν ὑπηρεσία τῶν ἐκάστοτε ἐπιλογῶν τοῦ ΚΚΣΕ.

Ἡ ἱστορία, λοιπόν τῆς ἐξάρτησης ἀναγορεύει σέ κύρια ἀρετή τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς τήν ἀνεξαρτησιακή της πορεία.

2. Ἡ ὀλοκληρωτική καταδίκη τοῦ σταλινισμοῦ - νεοσταλινισμοῦ ἀλλά καί τῶν καθεστώτων πού οἰκοδομήθηκαν στή βάση τους καί πού σήμερα ἀποτελοῦν τροχοπέδη γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος σ' ὄλο τόν κόσμον.

3. Ἡ ἀνάγκη ριζικοῦ ἀναπροσανατολισμοῦ τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος πρὸς τήν κατεύθυνση πού ὑπαινίσσονται οἱ ἐπεξεργασίες τοῦ εὐρωκομμουνισμοῦ καί πού στήν πραγματικότητα εἶναι μιά δραματική προσπάθεια νά ἀκυρωθεῖ ὁ ἐκρωσιτισμός τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων, ἐκρωσιτισμός πού τούς ἔχει κληροδοτήσει ἡ ἴδια τους ἡ παράδοση. Ἡ κατεύθυνση αὐτή ἐπιβάλλει πρακτικά τήν ἀμελικτή κριτική πρὸς τά σημερινά ὑποκατάστατα τοῦ σοβιετικοῦ μοντέλου, τῶν σταλινικῶν ἐπιβιώσεων καί συνάμα θέτει στήν ἡμερήσια διάταξη τίς ἐπεξεργασίες πού ἐγγυῶνται τήν πολιτική εὐθυβολία τῶν Κ.Κ. στίς σύγχρονες κοινωνίες.

4. Ἡ ἀπόδοση στό μαρξισμό τοῦ ἐπαναστατικοῦ του νοήματος σάν γενικῆς θεωρίας τῆς πάλης τῶν τάσεων, ἡ ἀνάδειξη τῆς ἐπικαιρότητάς του καί ἡ ἀνα-

σκευή τόσο των σταλινικών - νεοσταλινικών διαστρεβλώσεων του όσο και των σύγχρονων, από τὰ «ἀριστερά» ή τὰ δεξιά, ἀρνητών του.

5. Ἡ ἐμπράγματη ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης γιά τήν πλατιά κοινωνική καί πολιτική συμμαχία τῶν δυνάμεων τοῦ σοσιαλισμοῦ ὥστε ἡ σοσιαλιστική ἐπαγγελία νά στηρίζεται στήν ἐσωτερική δυναμική τῆς πάλης τῶν τάξεων, ἀλλά καί νά ἀναδεικνύεται ἡ σύγχρονη πολιτική δημοκρατία. Μιά πλουραλιστική, λοιπόν, ἀντίληψη γιά τίς συμμαχίες, σεβασμός τῆς αὐτονομίας τῶν μαζικῶν κινήματων, σεβασμός τῆς ἰσότητος συνεργασίας τῶν πολιτικῶν δυνάμεων τοῦ σοσιαλισμοῦ.

Ὅσο γενικές κι ἂν μοιάζουν οἱ προηγούμενες παραδοχές - καί στάθηκαν στίς κατά τή γνώμη μου σπουδαιότερες - ἀποτελοῦν ὡστόσο τό μίνιμουμ τῶν νέων ὄρων πού ὀρίζουν τήν ιδιότητα τοῦ σημερινοῦ ἀριστεροῦ - κομμουνιστοῦ. Ἀποτελοῦν δηλαδή τομή ὡς πρὸς τήν παράδοση ἀλλά καί, ταυτόχρονα, ἀφετηριακά στοιχεῖα. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη τό γεγονός ὅτι μέ ἔμφαση τονίζονται στό βιβλίο τοῦ Α. Μπριλλάκη τό καθιστοῦν πολιτικό ἔργο σύγχρονο μέ τὰ αἰτήματα τῆς ἐποχῆς μας καί ἀναγκαῖο, πολύ περισσότερο πού ὁ συγγραφέας του στηρίζει τήν κριτική του πρὸς τή σημερινή ἡγετική ομάδα τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ, ἀκριβῶς στό γεγονός ὅτι παραποιεῖ αὐτές τίς γενικές παραδοχές ἢ τίς ἀποδέχεται μέσα ἀπό τό παραμορφωτικό πρίσμα τῶν συμφιλιωτισμοῦ πρὸς τό ΚΚΕ καί στήν πράξη τίς ἀκυρώνει.

Ἐντούτοις τὰ κεκτημένα πού σήμερα ἀναγνωρίζει καί στά ὁποῖα ἀναγνωρίζεται ὁ κόσμος τῆς ὀνομαζόμενης ἀναγνωριστικῆς ἀριστερᾶς, πρὶν λίγα χρόνια δέν ἦταν αὐτονόητα παρόλο πού ὑπῆρχαν καί τὰ θεωρητικά δεδομένα καί τὰ ἀναλυτικά πορίσματα καί ἦταν συσσωρευμένα τὰ ἀναγκαῖα ἐμπειρικά στοιχεῖα στό ἑλληνικό καί τό παγκόσμιο κίνημα. Δέν εἶναι ἐδῶ ὁ κατάλληλος χώρος γιά νά ἀσχοληθοῦμε μ' αὐτή τή σημαντική πλευρά: πῶς δηλαδή περάσαμε - ὅσοι περάσαμε - ἀπό μία ἐποχή ὅπου αὐτές οἱ κοινές παραδοχές θεωροῦνταν παραδοξολογίες ἢ ἀποβλητές αἰρέσεις σέ μία νέα πραγματικότητα ὅπου ἀποτελοῦν τόν ἀναγκαῖο ὄρο γιά τήν ιδιότητα τοῦ σύγχρονου ἀριστεροῦ, νά δοῦμε μέσα ἀπό ποιές διαδικασίες συντελέστηκε, ὅσο συντελέστηκε, αὐτή ἡ προαγωγή καί ποιές ἀντιστάσεις κάμφθηκαν. Πάντως τό βιβλίο τοῦ Ἄντ. Μπριλλάκη, γραμμένο τό 1980, ἔρχεται κατά κάποιο τρόπο τήν ὥρα πού οἱ πολλές ἀντιστάσεις ἔχουν ξεπεραστεῖ, πολλές ιδέες ἔχουν ἀπλωθεῖ καί ἐκλαϊκευτεῖ σέ τρόπο πού νά ἔχουν πάρει τή θέση ἐνός νέου ιδεολογικοῦ πιστεύω.

Θά πρέπει ἐπίσης νά πάρουμε ὑπόψη ὅτι σήμερα πού οἱ ἐπεξεργασίες αὐτές

δέν χαρακτηρίζονται πλέον παραδοξολογίες ἢ αἰρέσεις, ταυτόχρονα, ὁ πολύ κόσμος τῆς παραδοσιακῆς ἀριστερᾶς εἶναι ἐγκλωβισμένος στά ἰδεολογικά τροπάρια τοῦ ΚΚΕ καί τήν ἀκράδαντη τρῶπα τὸν ἐπαναστατικό - πρωτοποριακό ρόλο τῆς ΕΣΣΔ. Ὑπῆρχε ὅμως μία ἐποχή ὅχι πολύ μακρυνή πού ἀκόμη, αὐτός ὁ ἴδιος κόσμος ἦταν πολιτικά μέτερος, ἰδεολογικά ἀβέβαιος, καί ὀργανωτικά ἀδέσμευτος. Ἡ ἔλλειψη ἐνημέρωσης, τό βάρος τῆς παράδοσης, οἱ ἀντικειμενικές δυσκολίες ἐξαιτίας τῆς δικτατορίας, ἔκαναν ὥστε οἱ πολλοί, ἐνῶ κατέχονταν ἀπὸ ἓνα σωρὸ ἐρωτηματικῶν καί δυσπιστίες πρὸς τό ἱστορικό ΚΚΕ, δέν εἶχαν ἀκόμη τὰ μέσα νά ἀντιληφθοῦν καί νά υἱοθετήσουν τὰ νέα κριτήρια καί νά ὀλοκληρώσουν τήν κριτική τους. Ἦταν ὅμως ἀνοιχτοί. Αὐτές εἶναι οἱ ἐποχές πού οἱ πολιτικές παρεμβάσεις, ἰδιαίτερα ὅταν θέλουν νά εἶναι εἰκονοκλαστικές, δρῶν ἀποτελεσματικά γιατί, ἀκριβῶς, ἀντιστοιχοῦν σέ μίαν ὀρισμένη λαϊκή διαθεσιμότητα. Σ' αὐτές τῆς περιπτώσεις ὁ λόγος, ἐνός ἐστῶ, ἡγετικῶν στελεχῶν λειτουργεῖ διαφανιστικά, πολλαπλασιαστικά, ἴσως καί καταλυτικά.

Διαβάζοντας σήμερα τό Ἑλληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα τοῦ Α. Μπριλλάκη δέν μπορεῖ κανεὶς νά μή συγκρατήσει μία πίκρα γιατί αὐτές οἱ σκέψεις νά μήν εἶχαν διατυπωθεῖ πέντε δεκά χρόνια πρὶν μία καί οἱ γενικές τουλάχιστο σωρεύσεις εἶχαν δεῖ κιόλας τό φῶς στίς γραμμές τῆς ἑλληνικῆς ἀριστερᾶς καί πολύ περισσότερο στό διεθνῆ χώρο. Δέν πιστεύω ὅτι πρόκειται γιά ὀλιγωρία ἢ ἰδιοτέλεια, ὅπως πολλοί τό 'χουν ὑπαινιχθεῖ γιά τήν περίπτωση τοῦ Α. Μπριλλάκη. Νομίζω ὅτι αὐτός ὁ ἐτεροχρονισμός ὀφείλεται στήν ἐπιβίωση τῆς παλιᾶς ἀντίληψης «τά ἐν οἴκῳ μή ἐν δήμῳ», ὅπου δῆμος εἶναι ἀκόμη καί τὰ μέλη καί οἱ ὀργανώσεις τοῦ κόμματος ἐνῶ οἶκος εἶναι μόνο ἡ ἡγετική ομάδα, μίας ἀντίληψης πού θέλει τὰ ἡγετικά στελέχη νά κινῶνται δημόσια μέ μέσους ὄρους - μή τυχόν καί ξεκοποῦν ἀπό τίς μάζες. Ἔτσι ἐνῶ οἱ ἀναδειχθεῖ τὰ νέα στοιχεία, αὐτά θά υἱοθετηθοῦν καί θά δημοσιοποιηθοῦν ὅταν πιά θά ἔχουν γίνει κοινές παραδοχές ἢ καί κοινὸ τόποι. Αὐτός ὁ ἐτεροχρονισμός εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς πολιτείας τῆς ἡγετικῆς ομάδας τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ. Υἱοθετεῖ συνεχῶς νέες κατευθύνσεις, σχεδόν πάντα, κατόπιν ἐορτῆς. Γι' αὐτό καί ἡ κριτική τοῦ Α. Μπριλλάκη πρὸς τό ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ γιά τήν ἐποχή πού μετεῖχε ἀποφασιστικά στήν ἡγετική του ομάδα (ὡς τό 1973-74) εἶναι κατά βάση ἀπολογητική καί δικαιοδική. Οἱ ἐπικρίσεις του, ἀκόμη κι ὅταν ἐπισημαίνουν σοβαρές παραλείψεις καί λάθη χειρισμῶν, δέν ξεφεύγουν ἀπὸ τό πνεῦμα ἰσολογισμοῦ λαθῶν καί ὀσωντῶν, χωρίς νά δείχνουν τή διαδικασία ἐκείνη καί τίς αἰτίες πού κατέστησαν τὰ «λάθη» μοιραία. Γιά παράδειγμα:

Τί ἔκαναν ὥστε νά ὑπάρξει ἡ ἐξαιρετικά

καταστροφική ἀναβλητικότητα τῆς ἡγετικῆς ομάδας τοῦ τότε Γραφείου Ἐσωτερικοῦ καί δέν προχώρησε στὸν ἀμεσοκαί σαφῆ διαχωρισμὸ τοῦ ἀπὸ τήν τάση Κολλιγιάννη καί τίς ἀποφάσεις τῆς '12ης Ὀλομέλειας; Γιατί ἡ ἔκτακτη Ὀλομέλεια συγκαλεῖται ἓνα χρόνο μετὰ τῆ διάσπαση; Γιατί δέν συγκαλεῖται ἀμέσως, ἢ ἔστω ἀργότερα, κάποιο ἀντιπροσωπευτικό σῶμα τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν πού μετὰ τῆ διάσπαση ἐξεκθῶν ἀπὸ τό φιλοσοβιετικό ΚΚΕ; Γιατί, χωρίς καμιά ἀπόφαση, τό νέο κόμμα πού προκύπτει ἀπὸ τῆ διάσπαση, ἐνῶ ἔχει ἀρχίσει μέ τό ὄνομα ΚΚΕ, βαφτίζεται ΚΚΕ (ἐσωτερικοῦ); Γιατί ἐγκαταλείπεται εὐθύς μετὰ τήν ἐπιβολή τῆς δικτατορίας ἡ ΕΔΑ παρόλο πού ἦταν ὁ μόνος γνωστός καί οἰκείος στοὺς ἀριστεροῦς τῆς προδικτατορικῆς περιόδου ὀργανωμένος φορέας τοῦ ἀριστεροῦ κινήματος; Γιατί μετὰ τήν μεταπολίτευση δέν γίνεται λόγος γιά τό ΠΑΜ; Γιατί, μετὰ τῆς μεταπολίτευσης, ἐπανιδρύεται μέ ἐνεργὸ συμμετοχή, ἴσως καί πρωτοβουλία τοῦ ΚΚΕ ἐσωτ., ἡ ΕΔΑ, λίγο καιρὸ πρὶν ἀπὸ τίς ἐκλογές τοῦ 1974; Γιατί κανεὶς δέν ἀντιτάχθηκε στή γελοία ἱστορία τῆς Ἐνωμένης Ἀριστερᾶς ἐνῶ ἐκ τῶν ὑπέρων ὄλοι βλέπουν ὅτι ἦταν λάθος;

Ἄν μέ βάση αὐτά τὰ ἐρωτηματικά διερευνούσαμε τήν πολιτεία τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ θά διαπιστώναμε ὅτι βασική ἐπιλογή τῆς ἡγετικῆς του ομάδας ἦταν ἡ μὴ διεκδίκηση τοῦ ΚΚΕ. Μία καί δέν πῆραν τό χρίσμα τοῦ ΚΚ ἀπὸ τὰ ἄλλα «ἀδελφὰ κόμματα» ἀφῆθησαν σέ ἓνα εἶδος στάτους κῆδῶ μετὰ τό κόμμα τοῦ Κολλιγιάννη, ἀσκώντας του κριτική στά ὀργανωτικά θέματα καί περιμένοντας τό θέμα νά λυθεῖ μέ τό καιρὸ. Ὑπῆρχε δηλαδή ἡ αἴσθησις ὅτι ἡ διάσπαση ἦταν μίαν προσωρινήν ταλαιπωρία, καί μίαν μύχια εὐχή ὅτι θά ξεπεραστεῖ: ὅτι ἡ κρίση θά ὑπερνηκηθεῖ καί τό κομμουνιστικό κίνημα θά βρεῖ τήν παλιά του ἐνότητα. Ἡ στάση αὐτή τῶν τότε (καί νῦν) ἡγετῶν τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ στό μαντεῖο τῆς ἡγετικῆς πρωτοβουλίας καί κυρίως ἔρχονταν σέ ἀντίθεση μέ τοὺς κομμουνιστῆς πού εἶχαν ξεκαθαρίσει ἀμετάκλητα τοὺς λογαριασμούς τους μέ τήν παράδοση, ἔρχονταν ἐπίσης σέ ἀντίθεση μέ τοὺς νέους ἀριστεροῦς πού δημιουργοῦσε ὁ ἀντιδικτατορικός ἀγώνας. Ἄλλὰ ἐπειδὴ οἱ ἐπικρίσεις ἀκόμη καί ἀποχωρήσεις μελῶν καί στελεχῶν ἦταν πολλές ἡ ομάδα αὐτή ὀχυρώθηκε σ' ἓνα εἶδος ἐσωτερικῆς ἀλληλεγγύης (καί λέγοντας ομάδα πρέπει νά περιλάβουμε ὅχι μόνο τὰ μέλη τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου Γραφείου, ἀλλὰ ἓνα εὐρύτερο κύκλο στελεχῶν) καί ὀργανικῆς συνοχῆς, πού παρά τίς μεταξὺ τους σημαντικές διαφορές ἦταν ὄλοι σύμφωνοι κατὰ τοῦτο: νά ἀντιμετωπίζουν ἀπὸ κοινῶν καί ἀπορριπτικά κάθε ἐξωτερική κριτική ἂν αὐτὴ ἔθετε, ἔστω καί ἀμυδρά, σέ κίνδυνο τίς βασικές ἐπιλογές τῆς. Ἡ συνοχή τῆς ομάδας αὐτῆς διατηροῦνταν χάρη σέ λεπτεπίλεπτους

καί γράμματα γνωρίζω

μεταξύ των μελών της χειρισμούς και συμβιβασμούς που εξωτερικά εκφραζόταν σαν πολιτική των μέσων δρων. Έτσι και οι τάσεις συμφιλίωσης προς το ΚΚΕ του Κολιγιάννη κι αργότερα του Φλωράκη (δηλαδή ήδη από το 1972) όχι μόνο υπήρχαν από τότε αλλά και από τότε ήταν κυρίαρχες μέσα στην ηγετική ομάδα δεδομένου ότι αυτή ή άποψη αποτελούσε τη βασική συνθήκη της πολιτικής των μέσων δρων.

Αν ξανάρθουμε τώρα στο βιβλίο του Α. Μπριλλάκη θέ διαπιστώσουμε ότι δεν αφήνεται καν τα περιστατικά αυτής της Ιστορίας για τα οποία έχει όχι μόνο άμεση γνώση αλλά ήταν από τους πρωταγωνιστές της. Όπως, όντας στην ηγεσία είχε αποδεχτεί πολιτικά (και ανεξάρτητα από τις προσωπικές του απόψεις) αυτή την κατάσταση πραγμάτων, στο βιβλίο του σήμερα, σε πλήρη αντίστοιχία, προσπερνά τα προβλήματα και δεν δείχνει που και πώς σκόλασαν τα πράγματα. Γι' αυτόν ή μεγάλη «δεξιά στροφή» του ΚΚΕ έσωτ. πραγματοποιείται μετά το 1973-74 όταν επικράτησε ή άποψη της «έσωτερικοποίησης» του ΚΚΕ έσωτερικού, και ή κριτική του για την μετά το 74 περίοδο είναι πραγματικά εύστοχη και εύθυβλη. Αλλά ή εξήγηση αυτής της στροφής αποδίδεται σε κάποιους πολύ γενικούς παράγοντες άνωριμότητας του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος (σελ. 192), τόσο όμως γενικούς που μάς παραπέμπουν σε μία βιολογική περίπου θεωρία της πολιτικής (άνωριμότητα / ώριμότητα-παιδική ήλικία / ενηλικίωση).

Θά μπορούσε όμως να είπωθεί ως *ελάχιστο σημείο* (ελάχιστο με την έννοια ότι μέχρι τότε είχε πολιτική σημασία, ότι ήταν δυνατό να έχει πολιτικές επιπτώσεις) ότι στο 1ο (9ο) συνέδριο του ΚΚΕ έσωτερικού το 1976 κάποιοι ενήμεροι θά πληροφορούσαν εκείνη την εύχαρη και άπολιτική λαϊκή συνέλευση, ότι θά εξέθεταν την πραγματική Ιστορία του κινήματος που ξεκίνησε το 1968, ότι θά έδειχναν τα τραύματά του, τις άποτυχίες του, ότι θά δημοσιοποιούσαν τις ύπαρκτοτες διαφωνίες, ότι θά σήκωναν το χέρι κόντρα στο ρεύμα της εϋφορίας και της επίπλαστης όμοφωνίας, ότι θά προειδοποιούσαν. Ανάμεσα σ' αυτούς που ήταν σε θέση να κάνουν κάτι τέτοιο, έστω σά μοναχικές Κασσάνδρες, ήταν ο Α. Μπριλλάκης: Θά μπορούσε έτσι, ένας όρισμένος κόσμος να προστατευθεί από την άσχετοσύνη, να προειδοποιηθεί για έκτενο τό φοβερό 2,7%, να του δοθούν τά στοιχεία για να καταλάβει ότι πίσω από την ίαχη «ΚΚΕ, έσωτερικού, ζήτω, ζήτω, τό κόμμα του λαού» ενέδρευε ή αντίστροφη μέτρηση. Κι αυτή ή σάση θά ήταν σημαντική όχι μόνο για τό ΚΚΕ έσωτερικού αλλά για όλη την άριστερά.

Όστόσο οι αντίφάσεις λύνονται καταστροφικά για όσους δεν τις αντιμετώπιζουν και δεν τις έντοπίζουν. Η κατάρρευση και ή συρρίκνωση δεν άργησε να ρθει και μάλιστα διά της λαϊκής

έτυμησης, τό 1977. Τότε ήρθαν και οι ριζικές διαφοροποιήσεις, του Α. Μπριλλάκη όπως και άλλων πολλών. Αλλά εκ των ύστερων. Πρέπει όμως να ξέρουμε ότι όταν οι διαφοροποιήσεις έρχονται εκ των ύστερων, δυστυχώς, χάνουν πολύ από την πολιτική τους έμβέλεια και τη δραστικότητα τους, ιδιαίτερα σε μία φάση όπου ή κρίση του κομμουνιστικού κινήματος εκφράζεται και σαν κρίση έμπιστοσύνης που προσβάλλει όχι μόνο άπρόσωπες πολιτικές στρατηγικές αλλά και τά πρόσωπα.

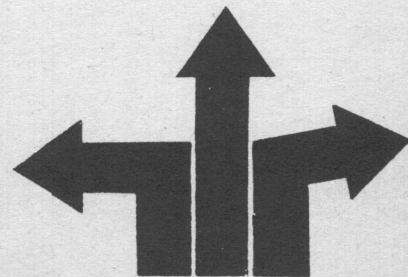
Τά προηγούμενα αποτελούν όχι μόνο κριτική του βιβλίου του Α. Μπριλλάκη αλλά και κριτική της πολιτικής του δραστηριότητας. Οι δύο, όμως ρόλοι είναι άεχώριστοι: ό συγγραφέας παραπέμπει στον πολιτικό ήγέτη κι αντίστροφα. Και πιστεύω ότι για την πολιτική προοπτική για την όποια ενδιαφέρεται και ό Α. Μπριλλάκης, δηλαδή την προοπτική της άνανεωτικής άριστερας, έχει κρίσιμη σημασία ή διαλεύκανση όρισμένων άφετηριακών σημείων της πρόσφατης Ιστορίας. Αλλιώς τά σχετικά έργα - βιβλία, άρθρα ή ό,τι άλλο - θά μοιάζουν με κείμενα όλομελειών, σαν τις άπρόσωπες και ίσοπεδωτικές *Θέσεις για την Ιστορία του κόμματος* που μάς έχει συνηθίσει ή κομμουνιστική παράδοση. Απ' αυτή την άποψη τό *Ελληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα* είναι όριακό. Τοποθετείται στα όρια της άντοχής ενός ανθρώπου κι ενός κινήματος.

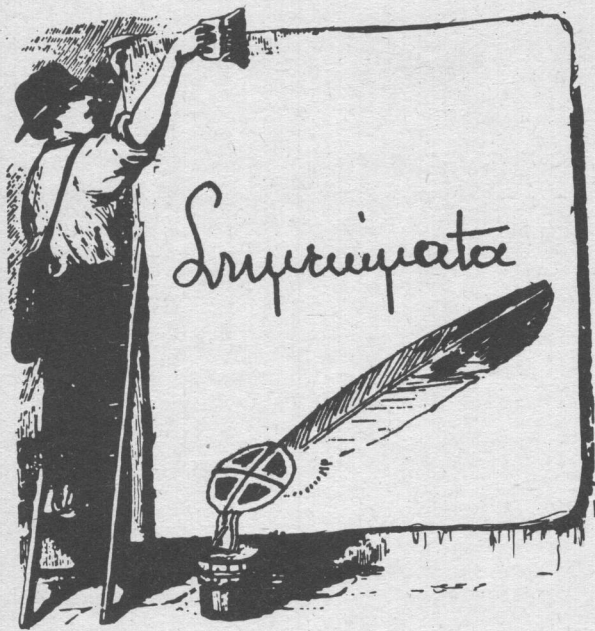
Ό χώρος δεν παίρνει να επεκταθώ σε άλλα σημεία που θά 'ξιζε τόν κόπο να συζητηθούν. Μόνο μία τελική παρατήρηση. Εκεί που κλείνει τό βιβλίο, στις πέντε τελευταίες του σελίδες («ό ρόλος και οι δυνατότητες των άνανεωτικών δυνάμεων») τό κείμενο ξαφνικά χλωμιάζει, χάνεται ως πολιτικό κείμενο. Θά περίμενε κανείς όχι «νά βρει τη λύση» - τέτοιοι ταχυδακτυλουργοί που έχουν τη λύση στο σακκούλι τους άς λείπουν - αλλά να περιγράψει τουλάχιστο με τό όνομά του τό χώρο που συνηθίσαμε να άποκαλούμε άνανεωτική άριστερά - τά κόμματα και τις όμάδες που τόν συγκροτούν, να άποπειραθεί να τις αναλύσει, να κρίνει τις ιδέες τους, να δει άποκλίσεις και συγκλίσεις. Αφού (έντελώς άσκοπα κατά τη γνώμη μου) άφιερώνει τόσες σελίδες για την προίστορία του κομμουνισμού φτάνοντας άκόμη κι ως την Α' Διεθνή θά μπορούσε τις τελικές άράδες για την *πραγματοποίηση ενός Δημοκρατικού Συνεδρίου των Ελλήνων Κομμουνιστών* να τις συνοδεύσει με κάποιες έπεξεργασίες που θά έδειχναν την άναγκαιότητά του, τις πιθανότητες επιτυχίες του και, κυρίως, τά έμπόδια που θά 'πρεπε να ύπερνικηθούν.

Ας είναι. Τά προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου και ιδιαίτερα ή κριτική που άσκει στή σημερινή κατάσταση του ΚΚΕ έσωτερικού είναι πρόσφορο να συνεισφέρουν στον άνοιχτό διάλογο και τό

γενικό προβληματισμό. Ένα είναι σίγουρο: όποιος μιλάει για τά προβλήματα της ελληνικής άριστερας μέσα από τά χαρακώματά της γνοιάζεται τελικά για πολύ γενικότερα πράγματα από τό να συμμετάσχει σε κάποιο συμβατικό διάλογο. Και σίγουρα του είναι ξένη ή έσωστρεφής ένασχόληση με τά «μικρά κομματικά μυστικά», όπως ξένη του είναι και ή δήθεν άντικειμενική και έπιστημονικοφανής έμβριθεια. Γιατί τά προβλήματα που τίθενται δεν είναι ούτε Ιστοριογραφικού ενδιαφέροντος ούτε ύπαρξιακού άγχους. Ατά ίσχύουν για όλους: τό συγγραφέα του *Ελληνικό Κομμουνιστικό Κινήματος*, για μένα που κρίνω την προσπάθειά του και για όλους τους άλλους. Και για κείνον και για όλους τους άλλους τό πρόβλημα των προβλημάτων είναι οι προοπτικές της άνανεωτικής άριστερας. Απ' αυτήν την άποψη τό *Ελληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα* είναι προσπάθεια έθικη και έπειδή ύπάρχει και για όσα λείει που μπορούν να μάς δείξουν όσα δεν λείει ή τά λείει λάθος. Όλοι άλλωστε καταλαβαίνουν ότι να μιλάς για την ελληνική άριστερά είναι ιδιαίτερα σοβαρό ζήτημα. Αλλά και ιδιαίτερα τραυματικό γιατί δεν μένει χωρίς συνέπειες. Πώς μπορείς να μιλάς για την άριστερά και τις προοπτικές της, δηλαδή για τόν έαυτό σου και τους άλλους, χωρίς κόστος; Ό Αντ. Μπριλλάκης, για πολούς ή προσωποποίηση της κακοδαιμονίας, γράφοντας τό βιβλίο του διάλεξε ν' αντιμετώπισει τις συνέπειες έντιμα: χωρίς να κρύβεται πίσω από τό δάκτυλό του. Γι' αυτό θεωρώ σημαντικό ότι ένα ήγετικό στέλεχος γράφει: γράφει σημαίνει ότι θέλει να κριθεί αλλά και να ύπάρξει δημιουργικά μέσα στην παράταξη του. Κατά κάποιο τρόπο τό ίδιο ίσχύει και για όσους διαβάζουν τό *Ελληνικό Κομμουνιστικό Κίνημα*. Κανένας δεν μένει στο άπυρόβλητο.

Άγγελος Έλεφάντης

Όταν κατολισθαίνουν κεραυνοί...

Χέρμαν Μέλβιλλ, Μπάρτλεμπυ, ο γραφιάς, κι άλλες τρεῖς ιστορίες, μετ. Μένης Κουμανταρέας, εκδ. Ὀδυσσεάς, [Αθήνα] 1980, σσ. 128.

Όταν «κατολισθαίνουν κεραυνοί» κι ὁ ἄλλος «βγάζει τὰ πλεμόνια του νά χειροκροτεῖ» τρία νινά συμβαίνουν: ἡ κάποιος εἶναι σουρεαλιστής, ἡ κάποιος μᾶς κοροϊδεύει, ἡ κάποιος δέν διάβασε δεύτερη φορά αὐτά πού ἔγραφε – ἡ καί τὰ τρία μαζί. Καί ἐπειδὴ ὁ Melville, τουλάχιστον, δέν πολιτογραφήθηκε ποτέ, ὅσο γνωρίζω, σουρεαλιστής, μένει νά δοῦμε τί τοῦ ἐπιφυλάσσει ὁ μεταφραστής του.

Ἡ πρώτη ἀνάγνωση γεννά ἀμηχανία: ἡ μετάφραση γυμνή βαναυσολογεί. Μὲ μιά δεύτερη ἀνάγνωση ἡ γύμνια γίνεται πρόκληση καί, καθὼς στήν ἔλλειψη στοιχειώδους αἰσθησης τῆς γλώσσας προστίθεται καί ἡ ἔλλειψη κοινῆς λογικῆς, τὸ ἄθροισμα εἶναι πάλι ἀμηχανία. Τά «πῶς» καί τὰ «γιατί», δύσκολο πολὺ νά λάβουν ἀπάντηση· καί, πάντως, θά μᾶς βγάζουν κοροϊδευτικά τῆ γλώσσα ἀν παραγνωρίσουμε δύο στοιχεῖα: ὅτι ὁ μεταφραστής εἶναι δόκιμος λογοτέχνης μὲ μακρὰ θητεία στά γράμματα, καί ὅτι δέν πρόκειται γιὰ ἀγνοία τῆς ξένης γλώσσας ἢ ὅποιο ἀνάλογο «ἐλαφρυντικό» μπορεῖ νά ἐπιστρατευτεῖ σέ μιά τέτοια περίπτωση.

Ἄς δοῦμε ὅμως τὸ ὕλικό πού προκύπτει ἀπὸ μιά πρόχειρη ἀποδελτίωση. Καί πρώτα, κακόζηλες ἐκφράσεις καί τύποι πού ὑπηρετοῦν συγκεκριμένη (καί εὐδιάκριτη ἐδῶ) μεταφραστικὴ ἀποψη:

1. νά πεταχτεῖ ὡς τὸ δικό του... γραφεῖο καί νά τοῦ προσκομίσει κάποιον ἔγγραφο (57)·
2. θά γούρλωνε τὰ μάτια καί θά ἐστρέφετο στό μέρος μου (57)·

3. Τί μεγαλειώδης καταγίγς εἶναι αὐτή πού φέρνει τὰ ἄνω κάτω... (73)·
4. θά εἶχε περαιώσει τήν ὑπόθεσή του (37)·
5. Ὁ καιρός, ὁ ἀληθινός κλοπεύς τῶν ἐποχῶν (105)·
6. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἐστέκετο καί αὐτός στό πάλαι ἑλληνικό ἀγαλμα... (74)·
7. σέ μιάς (sic) παρόμοιας ἐντασης... καταγίδα, τὸ ἐπικινδυνωδέστερο μέρος τοῦ σπιτιοῦ εἶναι... (76)·
8. θά πρέπει νά στεγνώστε (75)·
9. τρυφερό... δάκρυ... πού στάθη... (105)·
10. προδίδετο (18)·
11. νεκροθάπτης (73)·
12. μία... φωτιά εἶχε ἀναφθεῖ (75)·
13. νυφιάτικες παστάδες (99)·
14. εἶναι φαινότερον τοῦ ἡλίου (38)·
15. διέπραξε... ἐγκλημα στό ὄνομα τῆς γλυκιάς ἐσπλαγχνίας (55)·
16. ἔμοιαζαν (sic) νά περισφίγγονται γύρω στό σπίτι (82)·
17. ἐπίδραση πάνω στόν Μπάρτλεμπυ (31)·
18. νά θεωρηθεῖ ὡς... (11, 14 κ.ά.)· θεωρῶ σάν... (13, 17 κ.ά.)·

Τὸ ἐξαρχῆς χαμένο στοιχείο ἦταν πῶς ἡ δημοτικὴ γλώσσα δέν ἐπαρκεῖ γιὰ νά ἀποδοθοῦν «κάποια» πράγματα καί, συχνά, «κάποιοι» συγγραφεῖς. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἀκκίζεται ὡς πλουραλιστικὴ, ἐνῶ στήν πραγματικότητα προϋποθέτει ἕναν μηχανιστικὸ διαχωρισμὸ τῆς γλώσσας σέ «καθαρεύουσα» καί σέ «δημοτικὴ» μὲ σαφῆ τὰ ὅρια καί, προπαντός, τίς ἀρμοδιότητες καί τὴ δικαιοδοσία καθεμιάς. Ἐδῶ ἀρχίζει ἡ σύγχυση. Καί ἔχουμε ἕναν συμφυρμὸ στοιχείων «καθαρευόντων» καί «δημοτικῶν», σέ κλίμακα πού ἀγγίζει καί τὰ δύο ἄκρα (1-6), μὲ φυσικό ἐπακόλουθο κάθε λογῆς ἀδόκιμους καί βάρβαρους τύπους (7-12), περιττολογίες (16-18) κτλ. Εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἀποψη πού θεωρεῖ τὴν καταφυγὴ στήν «καθαρεύουσα» συνταγὴ κομψοῦ λόγου ἀγνοεῖ τὰ πάντα καί περὶ κομψότητας καί περὶ λόγου. Εἶναι ἡ ἴδια πολωτικὴ σκέψη πού ἀπ' τῆ μιά ἀπαγορεύει τὴ χρῆση, λ.χ., τοῦ χυδαίου συμφωνικοῦ συμπλέγματος «φτ» καί δημιουργεῖ τὸν βαναυσο «νεκροθάπτη», καί ἀπ' τὴν ἄλλη ἐντρομη ἔσρκίζει στερεότυπες καί ἐπιρρηματικές ἐκφράσεις «καθαρεύουσες», μεταφράζοντάς τες στὴ «δημοτικὴ» (13-15). Ὅποτε; καταφυγὴ στήν καθαρεύουσα μαζί μὲ μιά (ἢ μέσα ἀπὸ μιά) μαλλιάρη, προφανέστατα, ἀντίληψη περὶ δημοτικῆς; ἢ, ἀλλιῶς, ἀγλωσσία;

Συνηθίσαμε ὅμως νά τὰ πιστώνουμε ὅλα αὐτὰ στό «ῥφος». Ὅπου ῥφος ἴσον ὁ μπαξές πού ἔχει ἀπ' ὅλα: καί ἀνακριβολογία καί περιττολογία καί κακοζηλία· καί ῥφος ἴσον λέξεις βιασμένες καί ἐγκαταλειμμένες καί πλίνθους καί κεράμους σέ μιά φράση ὅπου τὸ ρῆμα ψάχνει τὸ ἀντικείμενο καί τὸ ἀντικείμενο τὸ ρῆμα. Καί εἶναι, ἀλήθεια, ῥφος ἡ φράση:

19. Λίγο προτοῦ ἡ μικρὴ τούτη ἱστορία ἀρχίσει... (13), κι ἔχουμε τόσο ἐθιστεῖ στό χωρισμὸ τοῦ «προτοῦ» ἀπὸ τὸ ρῆμα (ἐδῶ μὲ τέσσερις λέξεις· ἄλλοι τὸ βρίσκουμε καί σέ ἀπόσταση μερικῶν παρενθετικῶν προτάσεων), πού θεῖα χεῖρ κρατᾷ ἀκόμη τὸ μόριο «θά» τοῦ μέλλοντα κολητὰ στό ρῆμα. Ἐχουμε ὅμως μέλλον. Ὅσο ἔχει καί τὸ «ῥφος» τὰ προσδιοριστικά του ἐπίθετα. Κι ἄς βγάλει καθένας τὰ συμπεράσματά του:

20. μιά... ἄσκοπα ἀπερίσκεπτη πολυπραγμοσύνη (15)·
21. ἦταν ὅταν κάποτε... (22)·
22. Συμβαίνει κάποτε, ὅταν... ἕνας ἄνθρωπος καταλαμβάνεται ἐξ ἀπροόπτου, ν' ἀρχίσει νά κλονίζεται... (28)·
23. ὡστόσο ὅμως (52)·
24. ἀνάμεσα ἀπὸ κάθε ἡμέρα μεσολαβεῖ μιά νύχτα... (38 κέ.)·
25. σέ πείσμα τῆς μεταχείρισης πού τοῦ ἔκανα... (85)·
26. ἡ γειτονιά μας ἔπαιρνε πάλι τὸ πάνω χεῖρ... (100)·
27. Ὅσο κι ἂν, κατὰ τὰ ἄλλα, ὑποκλέπουν, δέν εἶναι συχνά οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόμου τούτου κλοπεῖς στόν ἔπαινο (104 κέ.)·

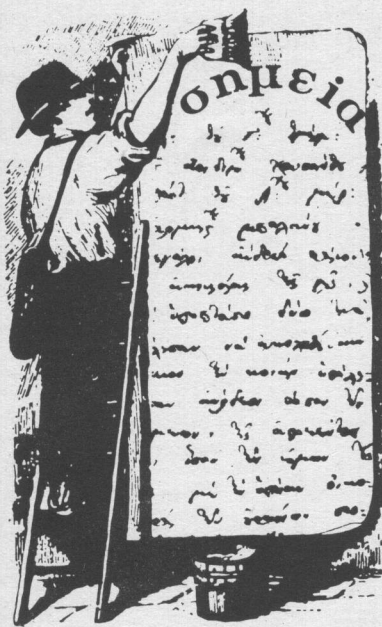
καί γράμματα γνωρίζω

28. 'Ο Τζίμου φαλίσρησε. Νέτα σκέτα, σέ βεβαιώ (106).
 29. [οί πολύτιμες πέτρες] πόσο άστραφτερότερες θά ήσαν άν δέν ήσαν αυτά τά άκόμα πιό πολύτιμα πετράδια... (114).
 30. Αυτό συνέβη, πάνε χρόνια (105).
 31. λές και τώρα... νά ήταν ό καιρός... (107).
 32. Προτού ώστόσο καταστρώσω οίοδήποτε... σχέδιο πάνω σέ τούτον τόν καμβά, προηγουμένως άρκέστηκα νά κάνω... (58).
 33. Είναι επειδή δέν θέλει νά είναι αλήτης, πού έσύ πασχίζεις νά τόν προσομοιάσεις μέ τέτοιον (59).
 34. Λόγω τού μεγάλου ύψους... και για τό λόγο ότι τά γραφεία μου έκειντο στό δεύτερο πάτωμα, ή άπόσταση τετράγωνη δεξαμενή (14).
 35. 'Από τήν ίδια τήν κράση του εξαιρείται από κάθε είδος ήθικης θλάθης (93).
 36. Για ότιδήποτε θλιβερό... δέν έσπευδε νά τό άρνηθεί επιπόλαια· για ότιδήποτε δε χαρούμενο... δέν τό αντιπαρερχόταν κυνικά (91).
 37. τά παράθυρά μου δέσποζαν σέ μία άπρόσκοπτη θέα ενός... τοίχου, μαυρισμένου από... τό άειθαλές σκοτάδι, ό όποιος τοίχος... (14).
 38. ψιθυρίζοντάς μου πώς ό Τζίμου... είχε κλειστεί σ' ένα παλιό δικό του (τού Τζίμου) σπίτι, στήν όδό Κ-, τό όποιο παλιό σπίτι... (107 κέ.).
 39. "Όχι πώς έμενε έντελώς άργός ή άπρόθυμος νά έργαστεί· μακράν τούτου! (15).
 40. ένα παράθυρο πού άρχικά έδινε μία λοξή θέα... (23).
 41. ποτέ του δέν παραπονέθηκε από ύγεία (41).
 42. Στήν έξαψη τού νου πού θρικόμουν... (51).
 43. ύπάρχουν φόβοι ό κόσμος νά ξεσηκωθεί (62).
 44. κερανοί... κατολίσθαιναν μέσα από τίς κοιλάδες (73).
 45. εξακολουθεί νά μετέρχεται τό έμπόριό του μία χαρά μέ τίς φοβίες τών ανθρώπων (85).
 46. νά καταδείξει τήν εύγνώμονα έπιδοκιμασία του (88).
 47. μου έκανε... έντύπωση τό εξαίρετο κριτήριο τό όποιο εξέδηλωνε (90).
 48. σά νά έκσφενδόνιζα από τό παράθυρό μου τή χλωμή γύψινη προτομή μου τού Κικέρωνα (26).
 49. αφήγημα βασισμένο στίς έμπειρίες του τού ταξιδιού τού 1839 (121 -ίσως πρέπει νά σημειωθεί πώς ή φράση αυτή δέν είναι προϊόν μετάφρασης, παρά πρωτότυπος λόγος τού μεταφραστή, στό «Χρονολόγιο» πού συνέταξε για τόν τόμο αυτόν).
 50. έγώ ό ίδιος ως παιδί (sic) έβγαλα τά πλεμόνια μου νά χειροκροτώ... (97).
 'Εδώ τελειώνει, νομίζω, τό κρυφτό: τό ύφος μαρτυρεί τό ήθος.
 'Αν ώστόσο ύπάρχει άκόμη κανείς πού μπορεί νά προβάλει ένσταση περί ύφους, μ' άλλα λόγια: άν ύπάρχει άλλος κανείς πού έβγαλε ποτέ τά πλεμόνια του νά χειροκροτεί, μπορούμε νά συνεχίσουμε -μέ μία μόνη σημείωση, πώς ό σολοικισμός, αυτός όχι!, δέν είναι ύφος:
 51. πρόκειται για κάποιον ό όποιος... ή μοίρα τόν έριξε τόσο χαμηλά... (111).
 52. δέ σου περνάει από τό μυαλό ότι ό Χ. δυνατό νά διέθετε κάποια ιδιοφυία, μά άφής στιγμής, εύτυχώς, τήν ξεφορτώθηκε, νά κατάντησε παχύς; (92).
 53. χωρίς νά έχω τήν κλίση ν' αγανακτήσω... (87).
 54. Γι' αυτό και, μολονότι άνήκω σ' ένα επαγγελματιοποιμιάδες για τή δραστηριότητα και τή νευροπάθειά του, ένιστε σέ βαθμό άναταραχής, κατά περιόδους, ώστόσο, τίποτα παρόμοιο δέν έτυχε ποτέ νά διαταράξει τή γαλήνη μου (12).
 55. είμαι ένας άνθρωπος, πού από τή νεότητά του και έντεθεν, συνέχει ή βαθύτατη πεποίθηση ότι... (12).
 56. 'Ηταν εύτύχημα για μένα, ότι λόγω τής ιδιαίτερης αίτίας πού τά προκαλούσε -τής δυσπεψίας-, ό έκνευρισμός και ή νευροπάθεια τού... (21).

57. 'Η αντίγραφη τών νομικών έγγράφων όντας παροιμιώδης για τήν ξερότητα και τή δυσχέρειά της, οι δυο γραφιάδες μου μετά χαράς δρσίζαν συχνά πυκνά τό στόμα τους μέ μπίρες... (22).
 58. ή αντίγραφη εις τετραπλούν μίας (sic) εβδομάδος καταθέσεων ληφθέντων ένώπιόν μου... (26 κέ.).
 59. άς μου έγραφε από εκεί κι έγώ άπαρεγκλήτως θά τού άπαντούσα (42).
 60. ή ματιά του έστεκε καρφωμένη στήν προτομή... πού άπ' τή θέση στήν όποία καθόμουν, θρικόταν άκριβώς πίσω μου (43).
 61. άμφιθέατρο, γεμάτο πρόσωπα ανθρώπων μέ τεταμένη τήν προσοχή και πού επικροτούσαν όλόψυχα (89).
 62. Μου φάνηκε μάλιστα ότι, όταν μία άνοιξη προβάλλοντας από τόν όλόλευκο άνθισμένο κήπο μου, τά δικά μου όλόλευκα μαλλιά και τό μπαστούνι μου από λευκή λαβή έλεφαντοστόυ ήρθαν νά προστεθούν στή ράθυμη σύναξή τους, ότι μία παλαβή σκέψη θά πέρασε από κείνες τίς φτωχές γέρικες ψυχές, πώς τάχα... (100).
 63. Τό σπίτι είχε νά δει ιδιοκτήτη χρόνια και ζαμάνια· σ' εκείνων τά χέρια πού κατά καιρούς είχε περάσει τό είπαν νοικιασμένο σέ διάφορους πρόσκαιρους ένοικους... (100).
 64. 'Ενώ εξαιτίας όρισμένων φτηνοεπισκευών πού τό έξωτερικό του είχε ύποστεί... [= έντεκα (11) άράδες παρενηθικές προτάσεις] ενώ, έπαναλαμβάνω, για τούς λόγους αυτούς ή πρόσωση τού σπιτιού παρουσίαζε... ώστόσο... (100 κέ.).
 65. «Εύγενικό μας οίκοδεσπότη, είτε τά ροδομάγουλά σου τριαντάφυλλα ν' άνθίζουν όσο και τά ρόδα στήν καρδιά σου.» (105).
 66. Τό ύψωμένο ποτήρι του καθόλου πιό ξεχείλο άπ' ό,τι ή ύγρασία τών ματιών του σ' εκείνη τήν εύτυχημένη στιγμή (106).
 67. σφιγγόταν ή ψυχή σου νά τόν βλέπεις... νά τρώει... όταν οι άλλοι έχοντας φάει άργά τό μεσημεριανό τους... κανείς άλλος, παρεκτός ό Τζίμου, δέν άγγιζε τό θουτυρωμένο ψωμί, ούτε πού υπερέβαινε τό ένα φλιτζάνι... (112).
 68. πολύ τό άξίζεις νά κλείσουν τά γέρικά σου μάτια νεράιδας χέρια... (114).
 69. Τού είχε πάει... άρκετά βιβλία τού είδους εκείνου πού όσοι σοβαροί μέ καλές προθέσεις στέλνουν σέ όσους άνήμπορους σέ ώρα σοβαρής κρίσης (115).
 70. «'Ο Παράδεισος τών 'Εργένθων και τά Τάρταρα τών Γερνοκόρων» (123· μετάφραση, στό «Χρονολόγιο», τού τίτλου τού έργου τού Melville, «The Paradise of Bachelors and the Tartarus of Maids».)
 'Επειτα από όλα αυτά περισσεύει και τό έρώτημα για τήν πιστότητα τής μετάφρασης και, πολύ περισσότερο, για τήν άπόδοση τού ύφους τού συγγραφέα (στό σημείο αυτό ή μετάφραση χλευάζει τίς δηλώσεις τού μεταφραστή, πού περιέχονται σέ «Αφιέρωση» δεκαεπτά άράδων, περί μακρόχρονης ένασχόλησης μέ τό έργο τού Melville κτλ.).
 Και τό εξαγόμενο; Μία κακή μετάφραση; 'Η πρώτη ή ή τελευταία; Βεβαίως όχι! 'Αλλά όταν κυκλοφόρησε τό βιβλίο, στή σχετική διαφημιστική καταχώριση προβαλλόταν μέ μεγάλα μαύρα γράμματα τό γεγονός: «'Ο... μεταφράζει», και άποκάτω, μέ «λευκά» τυπογραφικά στοιχεία, άναγράφονταν τά έργα πού «ό... μεταφράζει»! Και είναι ή πρώτη φορά, όσο γνωρίζω, πού μία (τέτοια) μετάφραση διοχετεύεται στήν άγορά μέ marketing άναψυκτηρίου.

Γιάν. Η. Χάρης

Ἡ κρίση τοῦ βιβλίου καί οἱ μεταφράσεις Ἡ περίπτωση τοῦ «ψυχολογικοῦ» βιβλίου

Ἡ γενική ἀναφορά σέ «κρίση τοῦ βιβλίου» καί ὁ μηρυκασμός γενικῶν αἰτιῶν ἢ χαρακτήρων τῆς κρίσης, χωρίς νά ἀναδεικνύονται καί νά ἀναλύονται συγκεκριμένες πλευρές τῆς, ἀποτελοῦν στήν οὐσία ἀπόκρυψη παλαιῶν καί ἐξακολουθητικῶν ἀσθενειῶν τοῦ μεταφρασμένου ἑλληνικοῦ βιβλίου.

Σίγουρα «ἡ ὑποκατάσταση τοῦ πολιτικοῦ λόγου ἀπ' τόν κομματικό», «ἡ οικονομική κρίση», «ἡ ἔλλειψη πρωτογενούς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας», «ἡ κρίση τῆς ἀριστερᾶς» καί ποικίλες ἄλλες αἰτίες δημιουργοῦν τό γενικό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο ἀναπαράγεται ἡ κρίση τοῦ βιβλίου. Αὐτά τά ἔχουν ἤδη πει κατά κόρον ἐιδικότεροι... Στό σημείωμα αὐτό θά συζητηθοῦν δύο μερικότερες - ὄχι ὅμως καί ἐπουσιώδεις - πλευρές πού σηματοδοτοῦν βαθιά τό μεταφρασμένο ἑλληνικό βιβλίο. Ἄν καί τά παραδείγματα θά ἀντληθοῦν ἀπό τόν τομέα τοῦ «ψυχολογικοῦ» βιβλίου, τά προβλήματα πού θέτουν δέν τόν ἀφοροῦν ἀποκλειστικά.

1ο. Στήν ἐπιλογή τῶν τίτλων, ἐπικρατοῦν ἀνευθυνότητα καί κριτήρια καθάρᾳ ἐμπορικά. Συνήθως κανένας ἄλ-

λος παράγοντας δέν λαμβάνεται ὑπόψη. Οὔτε ἡ ἐπιστημονική ἀξία, οὔτε τό πρωτότυπο τοῦ περιεχομένου, οὔτε ἄν συμβάλει θετικά στήν πληροφόρηση τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Ἔνα εἶναι τό κριτήριο (ὑπογραμμίζω: συνήθως): πόσο πούλανε. Κι ἄν αὐτό εἶναι ἀναπόφευκτο ὡς ἓνα βαθμό, δέν δικαιολογεῖται μέ κανένα τρόπο ἡ ἀναγωγή του σέ χρυσό κανόνα. Γιατί, ἀλήθεια, γι' αὐτό τό λόγο δέν ἔχουν ἐξαντλήσει οἱ ἑλληνικές ἐκδόσεις ὅ,τι ἔχουν γράψει ἢ... δέν ἔχουν γράψει (διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀποκόλλησης κάποιου κεφαλαίου ἀπό μεγαλύτερο βιβλίο) ὁ Ράιχ, ὁ Λαίνγκ ἢ ὁ Φρόμ; Καί γιά ποιό λόγο ἄραγε ἔχουν ἀγνοήσει τήν παράδοση τῆς ὁποίας «ὁ Λαίνγκ ὡς κλασικός ψυχίατρος, ἀποτελεῖ γέννημα καί θρέμμα»;¹ Καί θά συμφωνήσω μέ παλαιότερη ἐπισήμανση τῆς Α. Φραγκουδάκη² γιά τό τεράστιο κενό πού ἀφήνει, σέ ἐιδικούς καί μὴ, αὐτή ἡ παράλειψη. Παράλληλα ἀναγκάζει τό ἀναγνωστικό κοινό νά παρακολουθεῖ τήν ἐξέλιξη τῆς ψυχαναλυτικῆς σκέψης ἢ μέ τά ὄλματα ἀπό τόν Φρόντ στόν Λαίνγκ ἢ μέσα ἀπό χρόνιες... καθηλώσεις στά ἐμπορικά ὀνόματα. Ἡ τό «ἐκβιάζει» νά δεχτεῖ σάν ὅ,τι τό πῖο «ριζοσπαστικό» ἢ «μοντέρνο» γιά παράδειγμα τήν Βιοθεραπεία τοῦ Καρκίνου τοῦ Ράιχ ἢ τήν Ψυχοθεραπεία τοῦ Κίρναν...

Τώρα τελευταία ἔχει προστεθεῖ καί τό ἐξῆς νοσηρό φαινόμενο: νά διεκδικοῦν τό ψυχολογικό καί τό ψυχαναλυτικό τίτλο κάθε εἶδους παραψυχολογικά φληναφήματα, σέ παράλληλη μάλιστα παρουσίαση μέ ἀξιόλογα βιβλία (βλέπε: Ἡ ψυχολογία τῶν φυτῶν καί ἡ Τρέλα - ἀπ' τό Συνέδριο Σημειωτικῆς καί ψυχανάλυσης κ.ἄ.) Ἡ συνέπεια θά εἶναι νά θεωρήσουν οἱ πῖο ἀνυποψίαστοι ἀπ' τό ἀναγνωστικό κοινό τήν ψυχολογία τῶν φυτῶν ὡς κλάδο τῆς ψυχανάλυσης, τουλάχιστον. Καί γιατί ὄχι;

Ἡ ἀνευθυνότητα (τῶν ἐκδοτικῶν οἰκων μας) φαίνεται ὅτι εἶναι μικρόβιο μέ μεγάλη διεισδυτικότητα καί ἡ ἐμφάνιση τέτοιων περιέργων φαινομένων γίνεται τελευταία συχνά. Ἄλλοι λίγο, ἄλλοι πολύ ὑποκόπτησαν σέ ἐμπορικές σκοπιμότητες. Ἴσως γι' αὐτό δέν ἔχουμε δεῖ ἀκόμα τό Λεξικό Ψυχαναλυτικῶν Ὁρων τοῦ Τσάρλς Ράικροφτ, πού ἔχει ἀναγελεῖ ἐδῶ καί 5 χρόνια!

2ο. Ἄν ἡ ἐπιλογή τῶν τίτλων καθορίζεται κυρίως μέ βάση ἐμπορικά κριτήρια, μέ τί κριτήρια ἄραγε ἐπιλέγονται οἱ μεταφραστές καί πῶς αὐτοί οἱ τελευταῖοι ἔχουν τόσο μεγάλη ἐμπιστοσύνη στίς γνώσεις τους;

Στή Μεταψυχολογία, μεταφραστής ἐπιχειρεῖ τή διαμόρφωση νέας ὁρολογίας στήν ψυχιατρική καί τήν ψυχανάλυση. Ἔτσι διαβάζουμε γιά «νευρωτικές - παρενοχλητικές καταπιέσεις», πού στήν ἀγγλική ἐκδόση τῶν Ἀπάντων τοῦ Φρόντ εἶναι: *obsessional states of depression*, δηλαδή «ἰδεοληπτικές καταστάσεις τῆς κατάθλιψης»... Ἡ γιά

«πρόωρη παραφροσύνη», ὑπονοώντας τή *dementia praecox*, τήν πρώιμη ἀνοησία, ὄρο πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ ψυχίατροι πρὶν τό 1910-15, γιά τή σχιζοφρένεια. Στό ἴδιο βιβλίο ἀναρωτιόμαστε τό τί μπορεί νά σημαίνει «περικύκλωμα», «περικύκλωση ἀντικειμένου» ἢ «ἀντιπερικύκλωση», γιά νά διαπιστώσουμε ἔτσι ὅτι μεταφράζει τό *cathexis*, *object-cathexis* καί *anti-cathexis*! Πιο κάτω συναντᾶμε τήν «παρενοχλητική νευρώση», τήν «ὑστερία μεταστροφῆς», τήν «ἀντιδραστική διαμόρφωση». Μιά πρόχειρη ματιά σέ μιά ἑλληνική ψυχιατρική θά εἶχε προφυλάξει τό μεταφραστή ἀπό τέτοια ἀσυγχώρητα ὀλισθήματα! Ἀλλά αὐτή ἡ λέξη θυμίζει ἄλλον μεταφραστή τῶν ἴδιων ἐκδόσεων, πού τίς «παραδρομές τῆς γλώσσας» (τό *lapsus*) ἀπέδιδε σάν «ὀλισθημα» (π.χ. «τό ὀλισθημα τῆς Δώρας» κλπ.) Ὁ ἴδιος, ξεπερνώντας κάθε προηγούμενη μεταφραστική ἀνευθυνότητα, ὀριζε τό στοματικό στάδιο ὡς... «προφορικό στάδιο» καί τό πρῶτο στάδιο σάν «πρῶκτιο». Ἄλλο τό *transference* (συναισθηματική μεταβίβαση στήν ψυχοθεραπεία), μεταφραζόταν «μεταφορά» καί τό *pleasure principle* (Ἀρχή τῆς Ἡδονῆς) μεταφραζόταν «ἀρχή τῆς χαράς». Στό ἴδιο βιβλίο μάθαμε γιά τήν... «μεταρρυθμιστική ἀπόσπηση» καί τήν «ἀναδρομή» (ἐννοοῦσε τήν παλινδρομηση), ἐνῶ ἀπό σεμνότητα ἴσως ἡ πεολεξία παρέμεινε μέ τό λατινικό ὄνομα (π.χ. «τό φάντασμα *de fellatio*»). Καί μένω μόνο σέ θέματα ὀρολογίας καί ὄχι σέ θέματα συντακτικοῦ καί γραμματικῆς, πού συνήθως κάνουν μαρτυρική τήν προσπάθεια τοῦ ἀναγνώστη νά κατανοήσει τό νόημά του. Τά ἀκραία αὐτά παραδείγματα κακοποίησης τῆς ὀρολογίας στά «ψυχολογικά βιβλία» ἀναδεικνύουν τήν κακή ποιότητα τῶν ἑλληνικῶν μεταφράσεων σάν ἓνα κεντρικό πρόβλημα πού ἐπηρεάζει ἀρνητικά σημαντικά μέρη τῶν ἐν δυνάμει ἀναγνωστῶν αὐτῶν τῶν βιβλίων. Ἀπό τήν ἄλλη δειχνοῦν τήν μεγάλη εὐθύνη τῶν ἐκδοτῶν πού ἀνέχονται καί συμβιβάζονται μ' αὐτή τή μεταφραστική... προχειρότητα.

Τά δύο προβλήματα πού θίξαμε, προβλήματα ἐπιλογῆς τίτλων καί μεταφράσεων, πρέπει νά ἀπασχολήσουν αὐτούς τούς ἐκδότες. Δέν ἐπιτρέπεται ἄλλωστε ἡ ἀθώωση κανενός, γιατί ἡ ἀνυποληψία τοῦ μεταφρασμένου ἑλληνικοῦ βιβλίου ἀφορᾶ ὅλους.

Γρηγόρης Βασιλαματζῆς

1. Α. Γιαννακούλας: Πρόλογος στό *Διχασμένο Ἐαυτό* τοῦ Λαίνγκ.
2. Βλ. ἄρθρο τῆς Α. Φραγκουδάκη στήν *Αὐγή*.